

ขอถวายพระราชทานเพลิงศพ

สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต)

วันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

ทุกข์มีธรรม

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961182559

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

* 61309
วันที่ 21 ก.ค. 2553
เลขทะเบียน ม 1195
เลขหมู่ ล 2.112
2553

ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ

สมเด็จพระญาณวโรดม

(ประยุทธ สนตงกุรเถร ป.ธ. ๙)

เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส

กรรมการมหาเถรสมาคม

คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

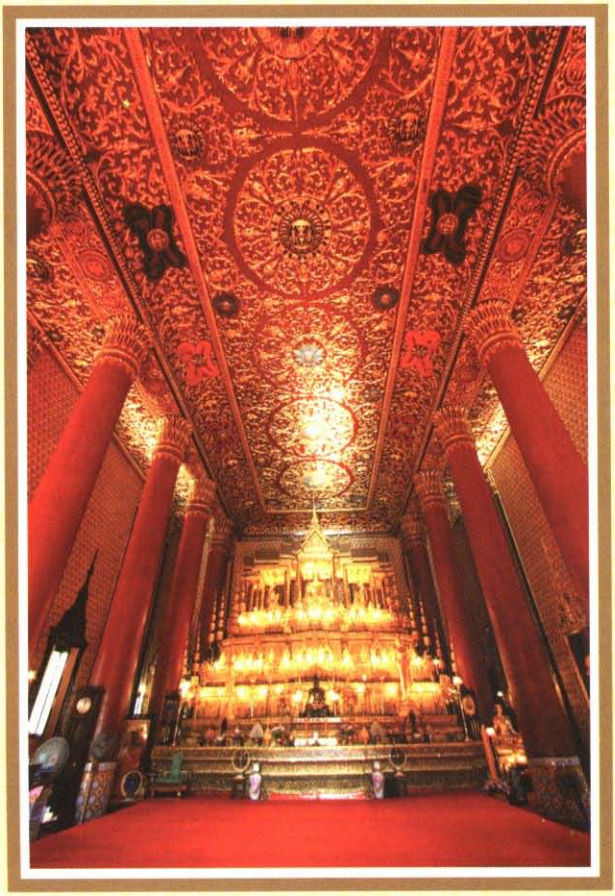
ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

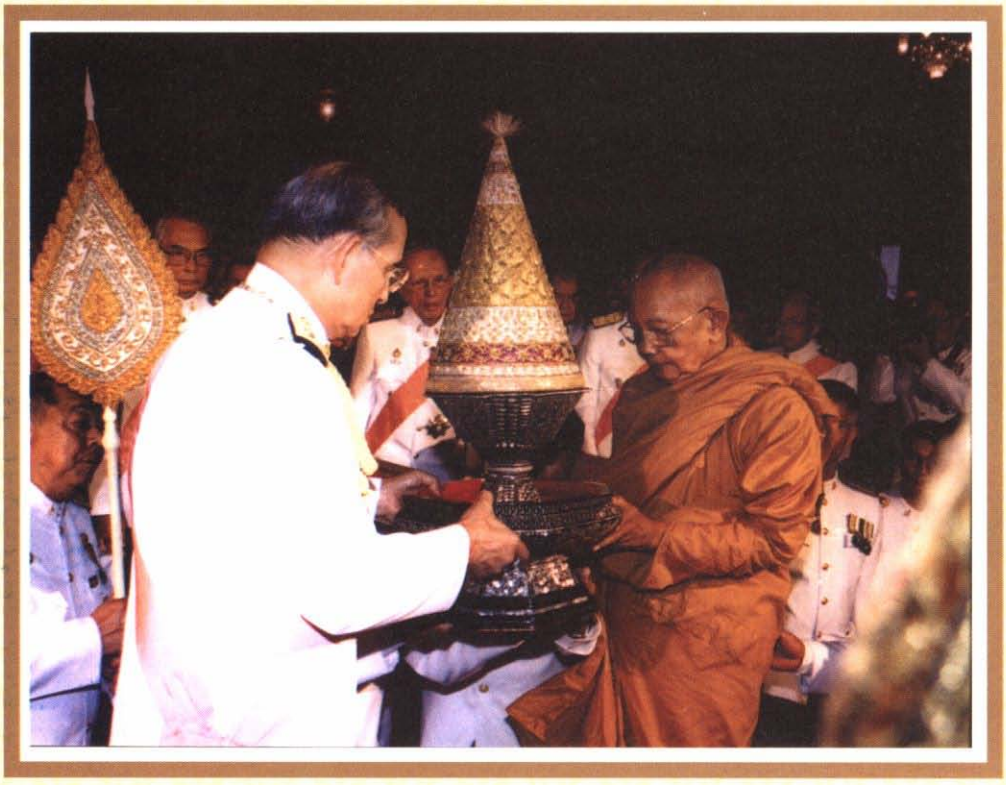
วันเสาร์ ที่ ๒๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

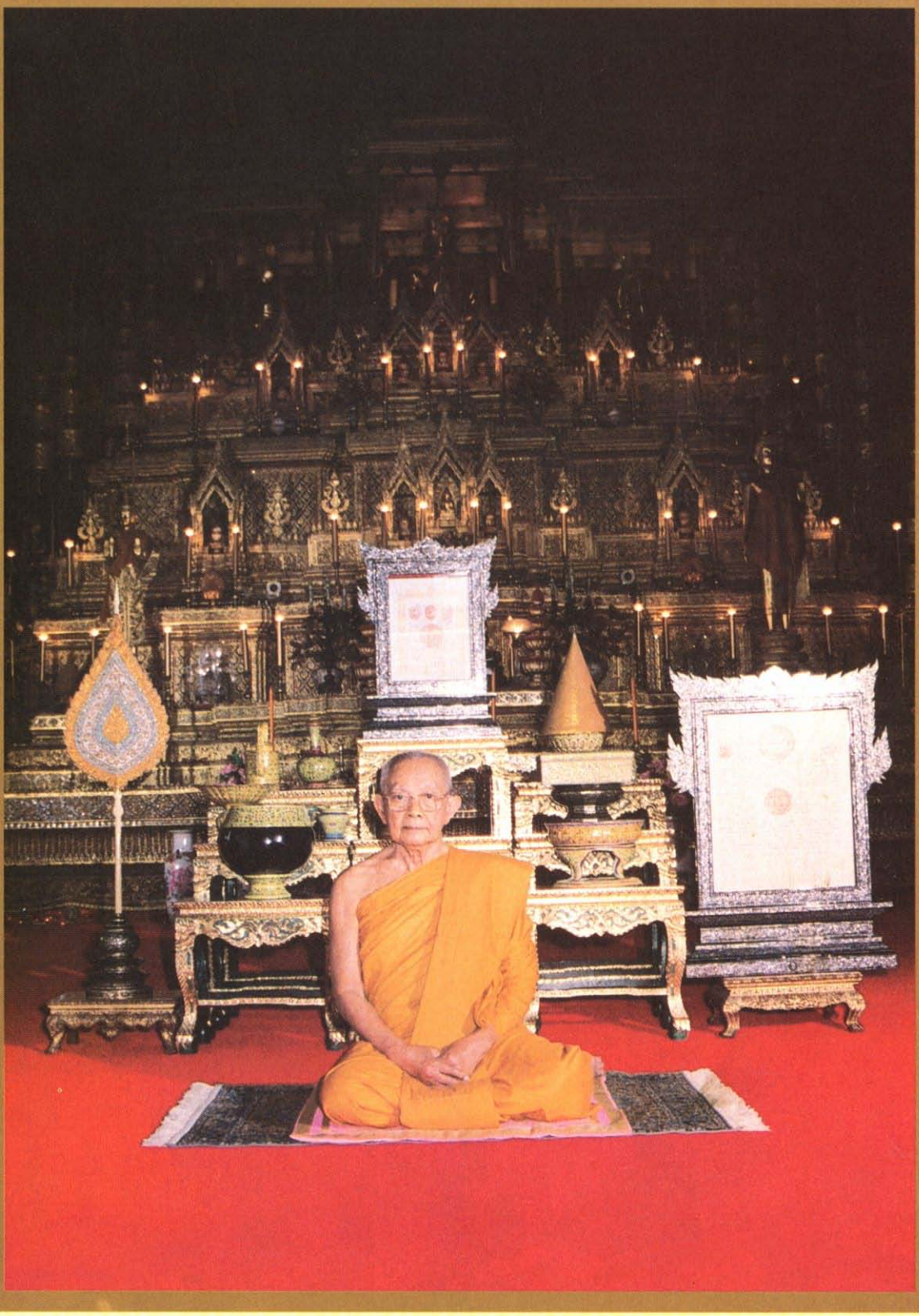

พระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานสุพรรณบัตรสมณศักดิ์
สมเด็จพระราชาคณะ ชั้นสุพรรณบัตร แด่ สมเด็จพระญาณวโรดม
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ถวายกัณฑ์เทศน์พระราชทาน
เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๑
ณ พระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

สมเด็จพระญาณวโรดม

สุตาคมวิสุต พุทธธรรมานุสิฐ นิวิฐศีลาจารปสาทกร

สุนทรพิพิธธรรมจารี ตริปิฎกบัณฑิต ยติคณินสรร

บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี

สถิต ณ วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

พระอารามหลวง

ถวายพระพร

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐแลสมเด็จพระบรมราชโอรส สมเด็จพระราชธิดา แลพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์

พระมหากรุณาธิคุณที่ทรงโปรดพระราชทานถวายเพลิงสมเด็จพระญาณวโรดม(ประยูร สิริวงฺกุโร) อดีตเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งแต่ต้นจนถึงอวสานกาลนี้ เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่คณะสงฆ์และศิษยานุศิษย์ในสมเด็จพระญาณวโรดม นำให้เกิดสมานฉันท์ครั้งทำบำเพ็ญกุศลถวายเพลิงสมเด็จพระญาณวโรดม ตลอดเวลาที่ตั้งบำเพ็ญกุศลตามรอยเบื้องพระยุคลบาท เป็นกตัญญูกตเวทิตาธรรมปฏิบัติ ตามพระบรมพุทโธวาทโดยแท้

ขออำนาจแห่งพระมหากรุณาธิคุณ แลกตัญญูกตเวทิตาธรรมปฏิบัติในการบำเพ็ญกุศลถวายเพลิงสมเด็จพระญาณวโรดม นี้ จงประมวลเป็นเตชะ บันดาลคุ้มครองรักษาบุญสมนุญผลอำนวยผลสัมฤทธิ์ในสิริรูพระราชกิจทั้งปวงที่ทรงมีพระราชปรารภสมพระราชปณิธานโดยพลัน ทุกเมื่อเทอญ

สมบัติห้องสมุดดอนบ

ขอถวายพระพร

คณะสงฆ์วัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร

๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๓๙๙๐๐

สำนักพระราชวัง

๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตมโน) อายุ ๙๓ พรรษา ๗๓ ปี คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาสเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร มรณภาพเนื่องจากหัวใจวายเฉียบพลัน ณ โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ กรุงเทพมหานคร เมื่อวันพุธที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๐๗.๑๗ น.

วันเดียวกันนี้ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานน้ำหลวงสรงศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานไตรครอง โกศไม้สิบสอง ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดตั้งประดับ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ และทรงรับศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์โดยตลอด มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืน กำหนด ๗ คืน

การนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุลปากโกศ แล้วทรงวางพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทูลกระหม่อมหญิง อุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ และของพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ที่หน้าโกศศพ.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน./ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตมโน)
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๓๕๔๑ **สำนักพระราชวัง**

๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร โปรดเกล้า ฯ ให้ พลอากาศตรี สมชาย เปล่งขำ เชิญพวงมาลาของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และของพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ ไปวางที่หน้าโกศศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๘.๒๐ น.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๓๘๙๐

สำนักพระราชวัง

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรคม (ประยูร สนฺตงฺกโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันอังคารที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันพุธที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อน ถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรคม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๓๕๒๑

สำนักพระราชวัง

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ พลเรือเอก หล่อมหลวงอัศนี ปราโมช องคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ไปในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) ที่ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร)
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๙๒

สำนักพระราชวัง

๒๙ ธันวาคม ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันอังคารที่ ๕ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบมีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันพุธที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๑ **สำนักพระราชวัง**

๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ พลเรือเอก หม่อมหลวงอัศนี ปราโมช องคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ไปในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนฉลายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร)
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๘๕๒

สำนักพระราชวัง

๒๕ มกราคม ๒๕๕๓

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จไปในการสวดพระอภิธรรมศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๙.๐๐ น.

ประภาพรรณ/พิมพ์/๓๒๐ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๕๒๙๕

สำนักพระราชวัง

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อน ถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ ๑๘๐ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๕๗๒๗ **สำนักพระราชวัง**

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ พลเรือเอก หม่อมหลวงอัศนี ปราโมช องคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ ไปในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรคม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/๑๗๓ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรคม (ประยูร สนฺตงฺกุโร)
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๙/๒๕๖๓

สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

รายละเอียดมีแจ้งในต้นหมายรับสั่งที่แนบมาพร้อมนี้.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๙๑๕

สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น.
แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร)
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ .....

สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนุตงฺกุโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันศุกร์ที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานในการออกเมรุ ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

วันเสาร์ที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อน ถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

เวลา ๑๔.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

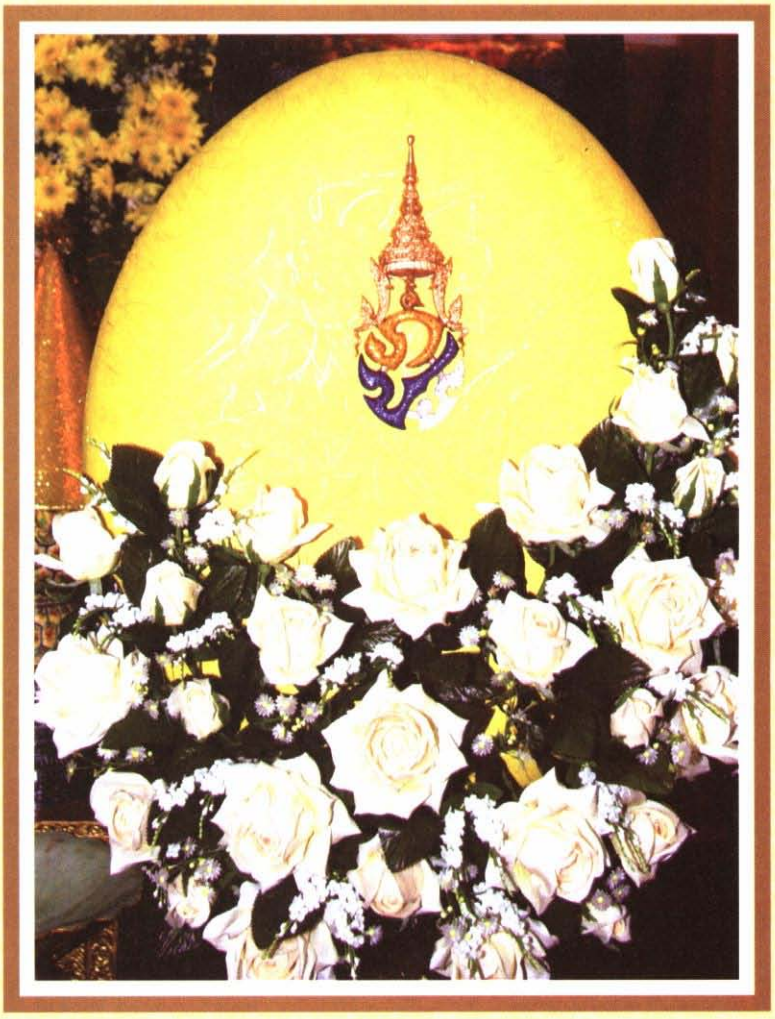
เวลา ๑๗.๐๐ น. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปพระราชทานเพลิงศพ

แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๐๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตร และภัตตาหารสามหาบ ในการเก็บอัฐิ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

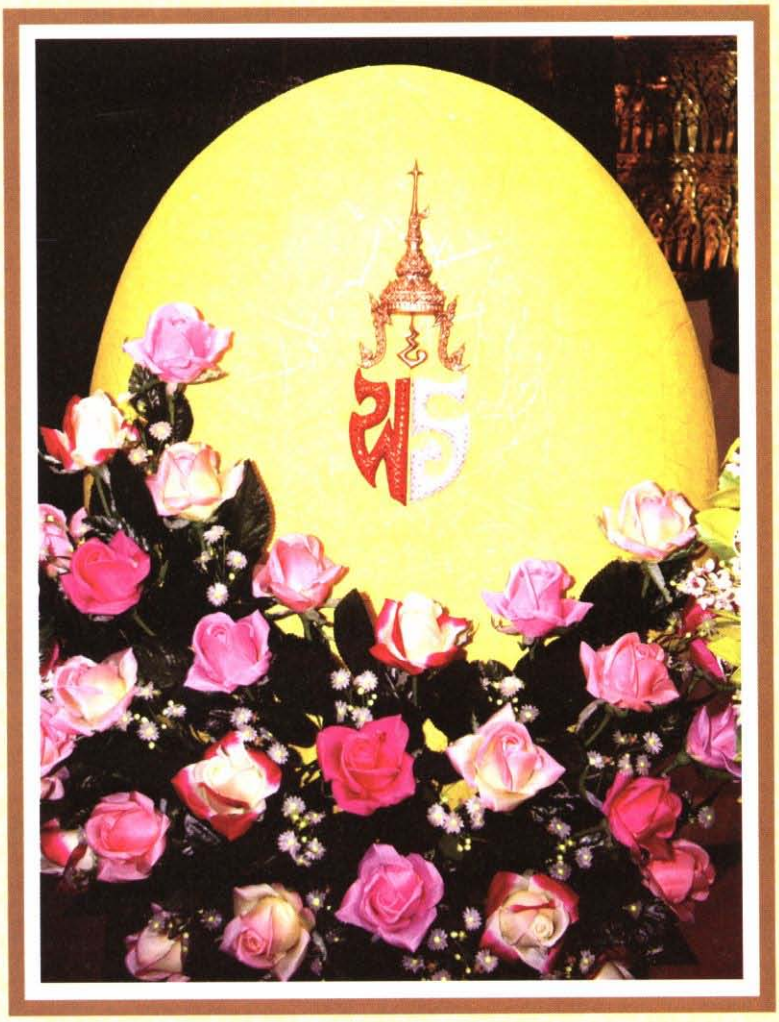
สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

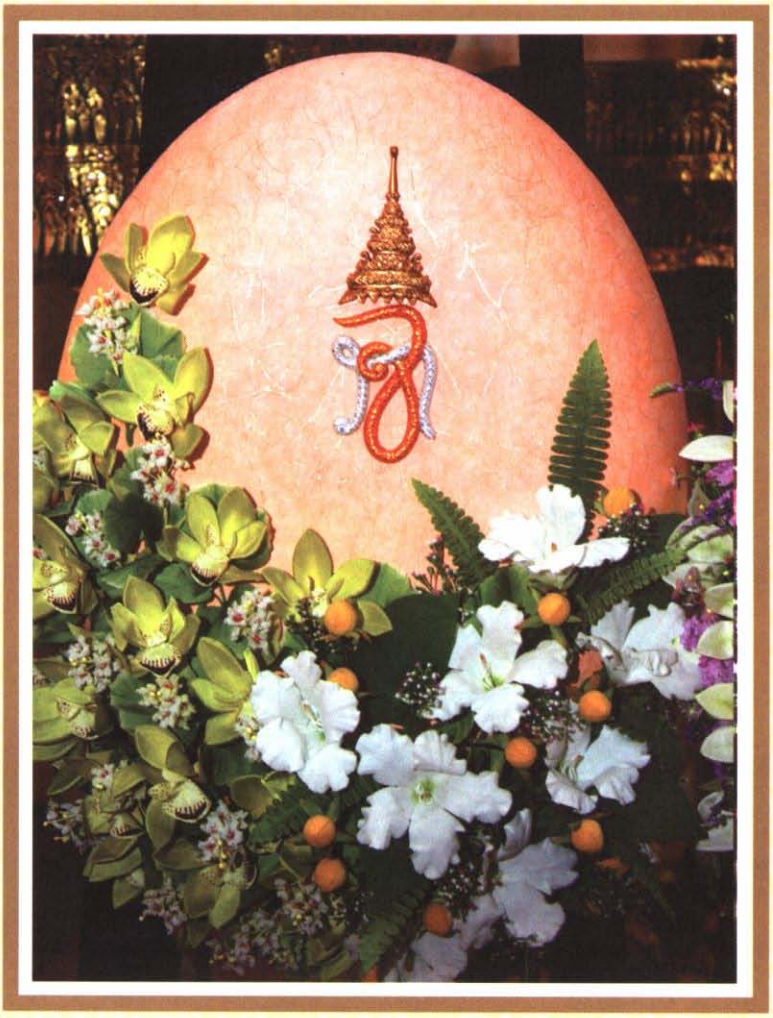
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

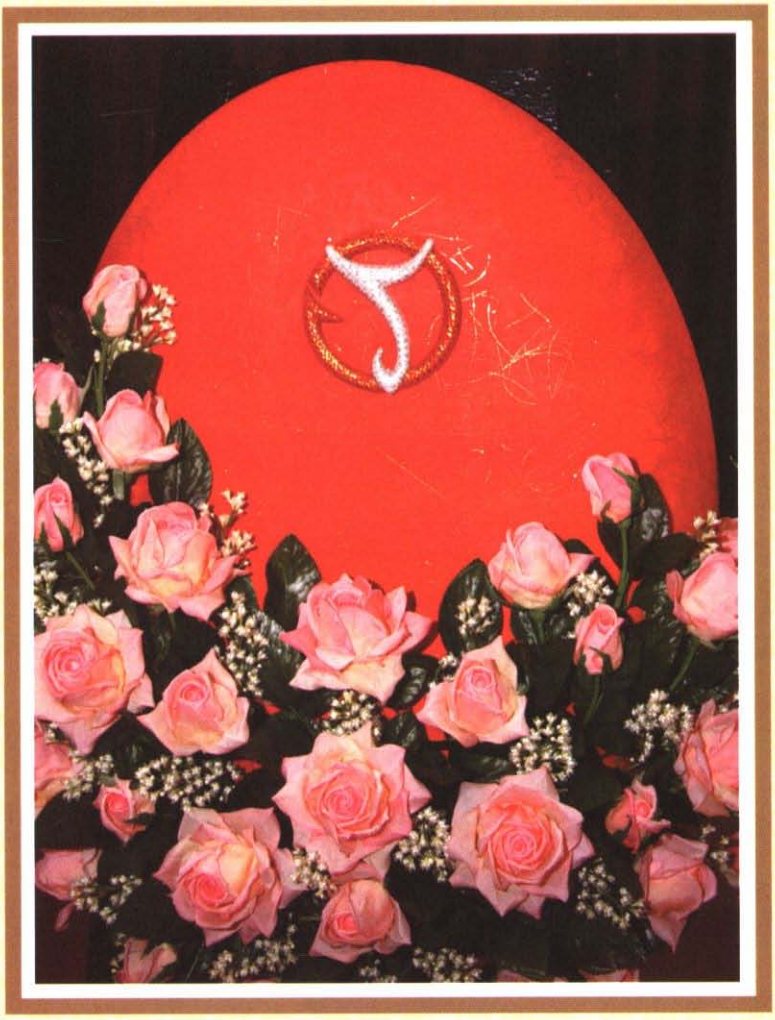
สมเด็จพระเทพพระรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

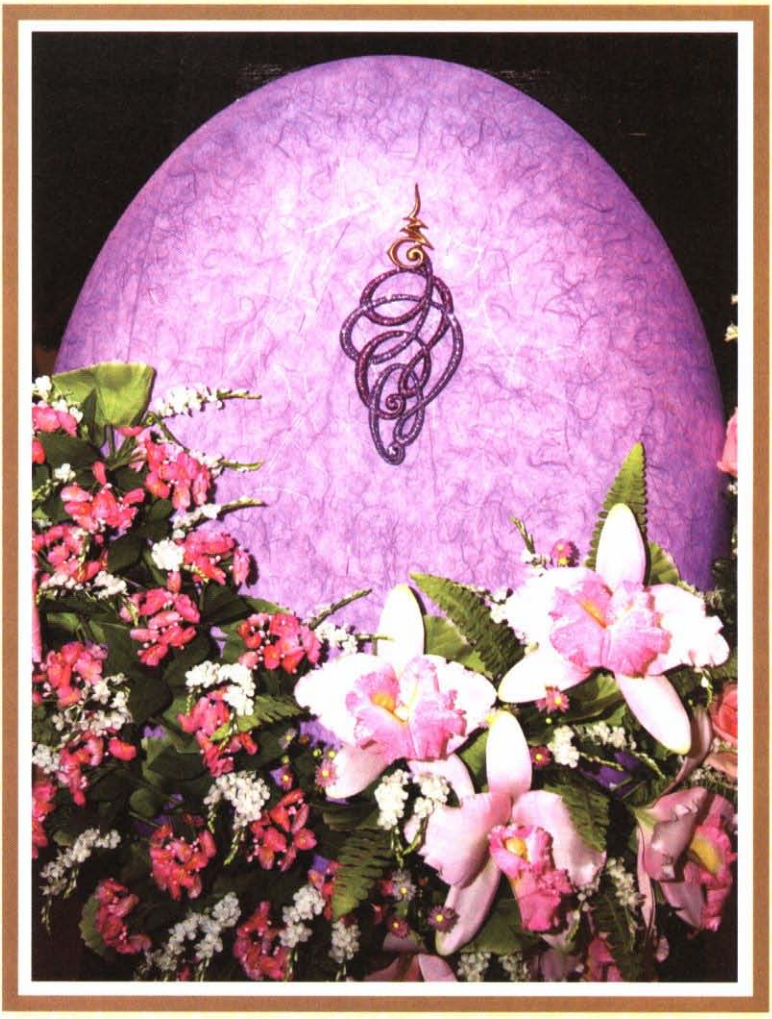
สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา ฯ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

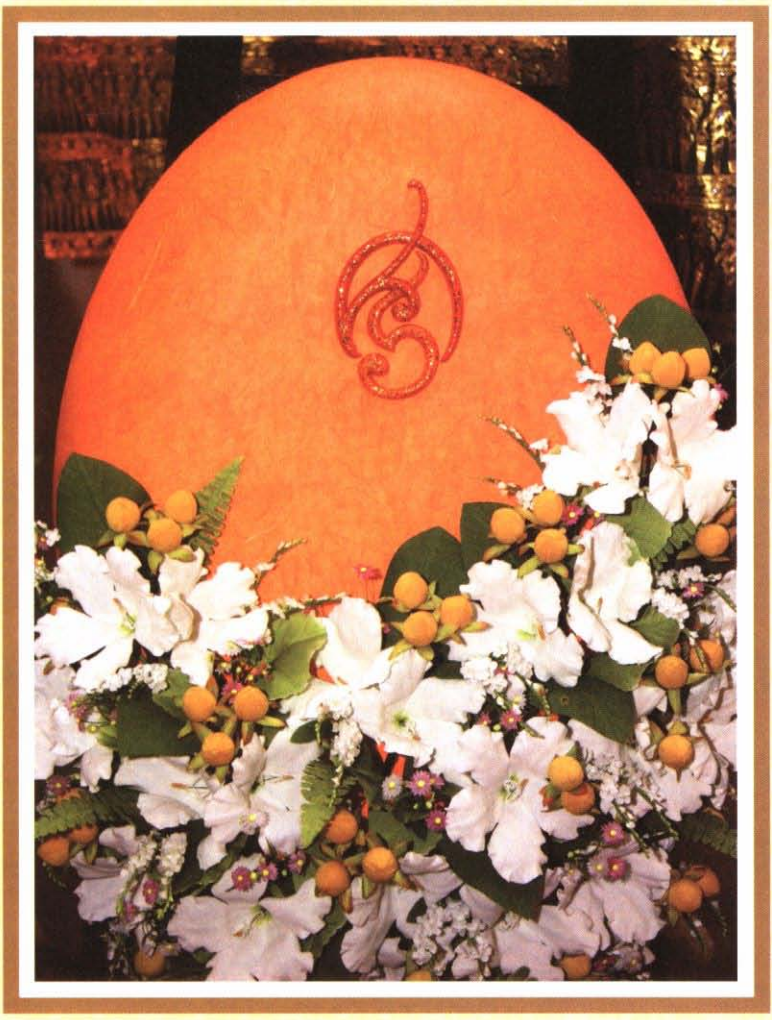
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

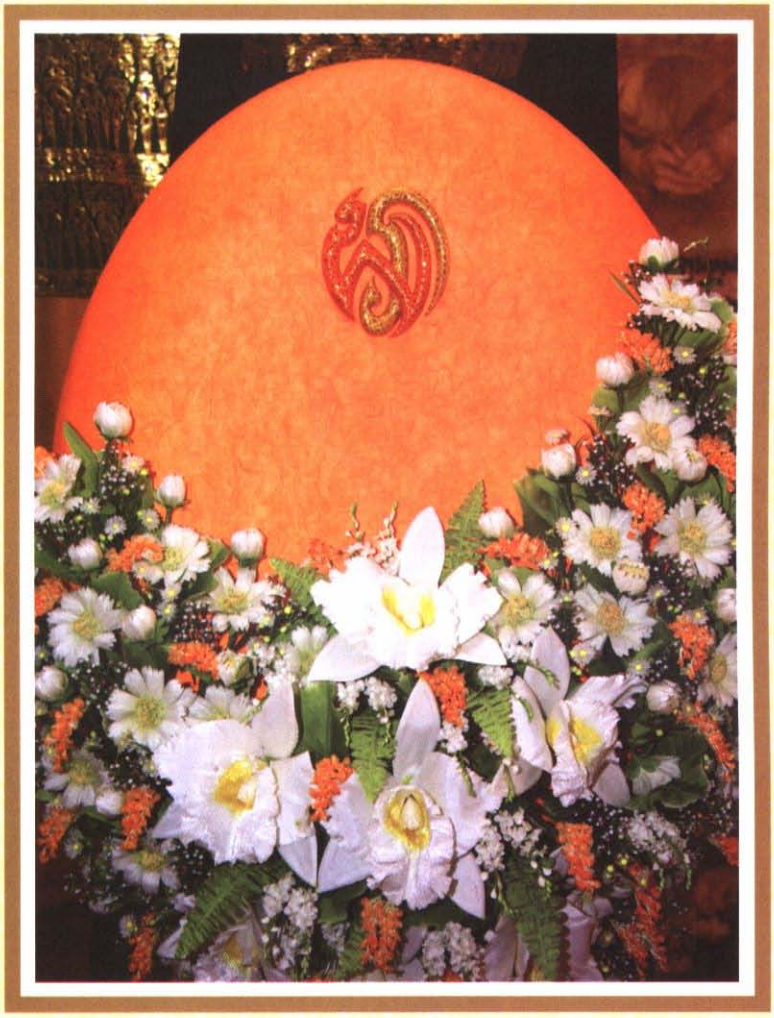
ลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายาทินัดดามาตุ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

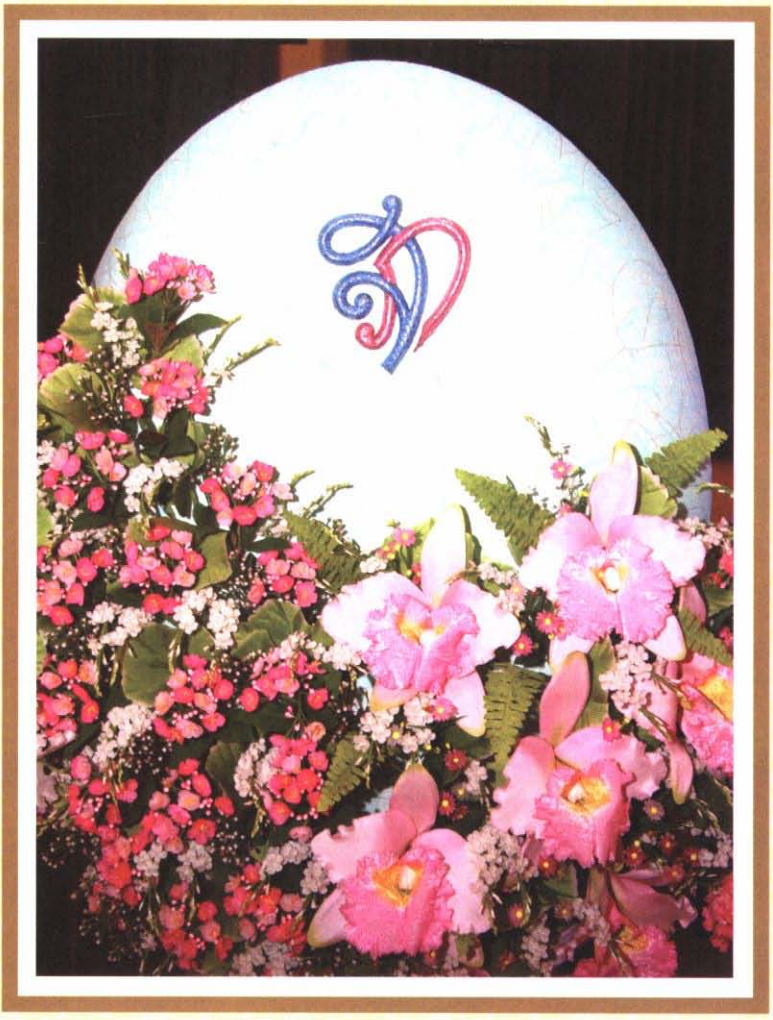

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา ฯ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

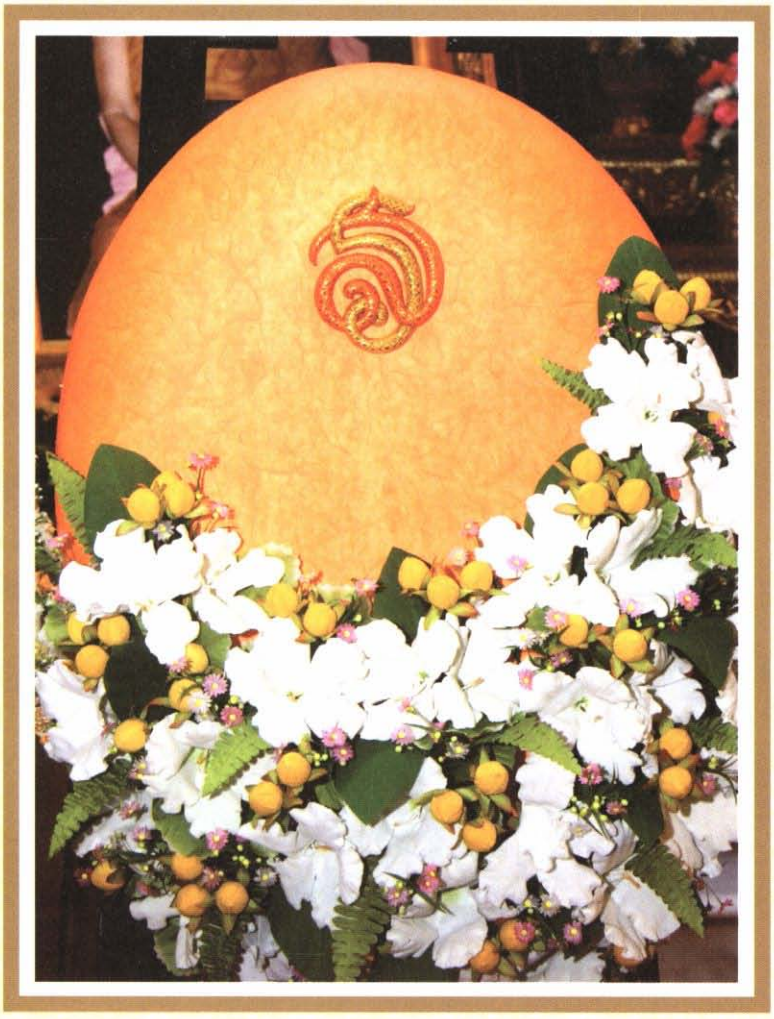

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์

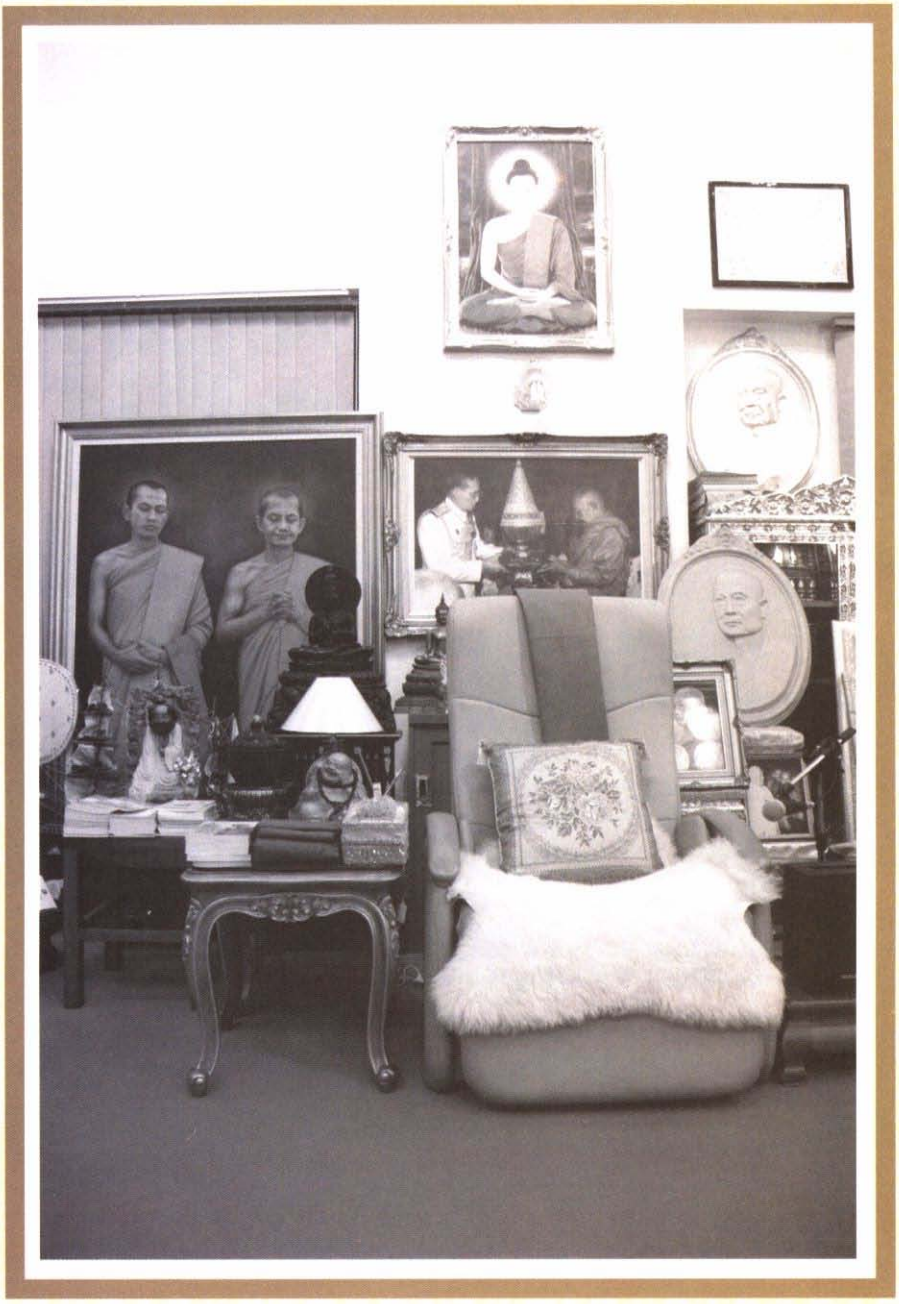
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพวงมาลา

"ร้อยปีก่อนหน้านี้ ไม่มีเรา
ร้อยปีหลังจากนี้ ก็ไม่มีเรา
เราอยู่ที่ไหน ..."

ครอบครัวของสมเด็จพระญาณวโรดม

ภาพนี้ เป็นภาพที่เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ โปรดมาก
เนื่องจาก เป็นภาพที่เหลือเพียงภาพเดียว
ซึ่งภาพนี้ประกอบด้วย โยมพ่อธูป โยมแม่ทองหยิบ
โยมพี่ร่วม โยมพี่ย้อย และโยมพี่หยด

ครอบครัวของสมเด็จพระญาณวโรดม

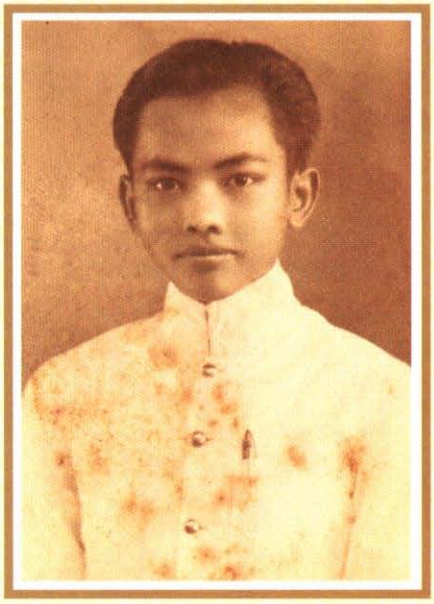

ภาพนี้ประกอบด้วย โยมพ่อธูป โยมแม่จ้วย โยมอาพูน โยมอาลุ้ย โยมอาสุดใจ
โยมแม่จ้วย เป็นโยมแม่เลี้ยงของสมเด็จพระญาณวโรดม ที่ท่านกล่าวว่า
"แม่จ้วย รักเรามากกว่าลูกตัวเองอีก"

ภาพนี้ประกอบด้วย โยมพี่ร่วม โยมพี่ย้อย โยมพี่หยด โยมพี่ลม และโยมน้องพวง
(ในภาพนี้ ไม่มีรูปโยมพี่ย้อย)

ภาพประวัติสมเด็จพระญาณวโรดม
พระผู้ให้ สู่ใจพุทธชน

ถ่ายเมื่ออายุได้ ๑๕ ปี

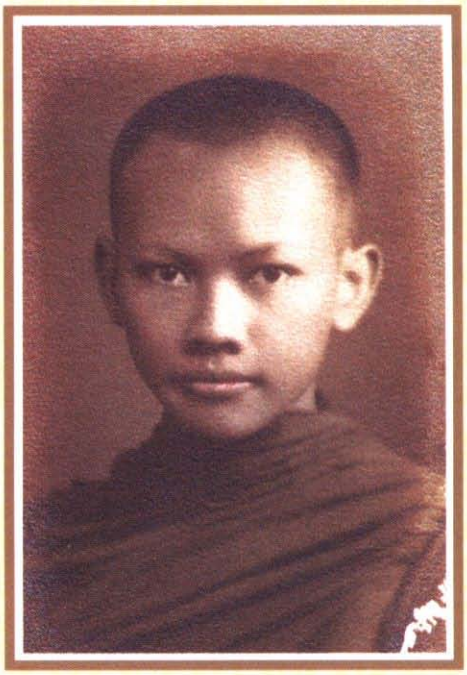

บ้านที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เกิดก่อนบูรณะ

บ้านที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เกิดหลังบูรณะ

สามเณร สันตังกุโร

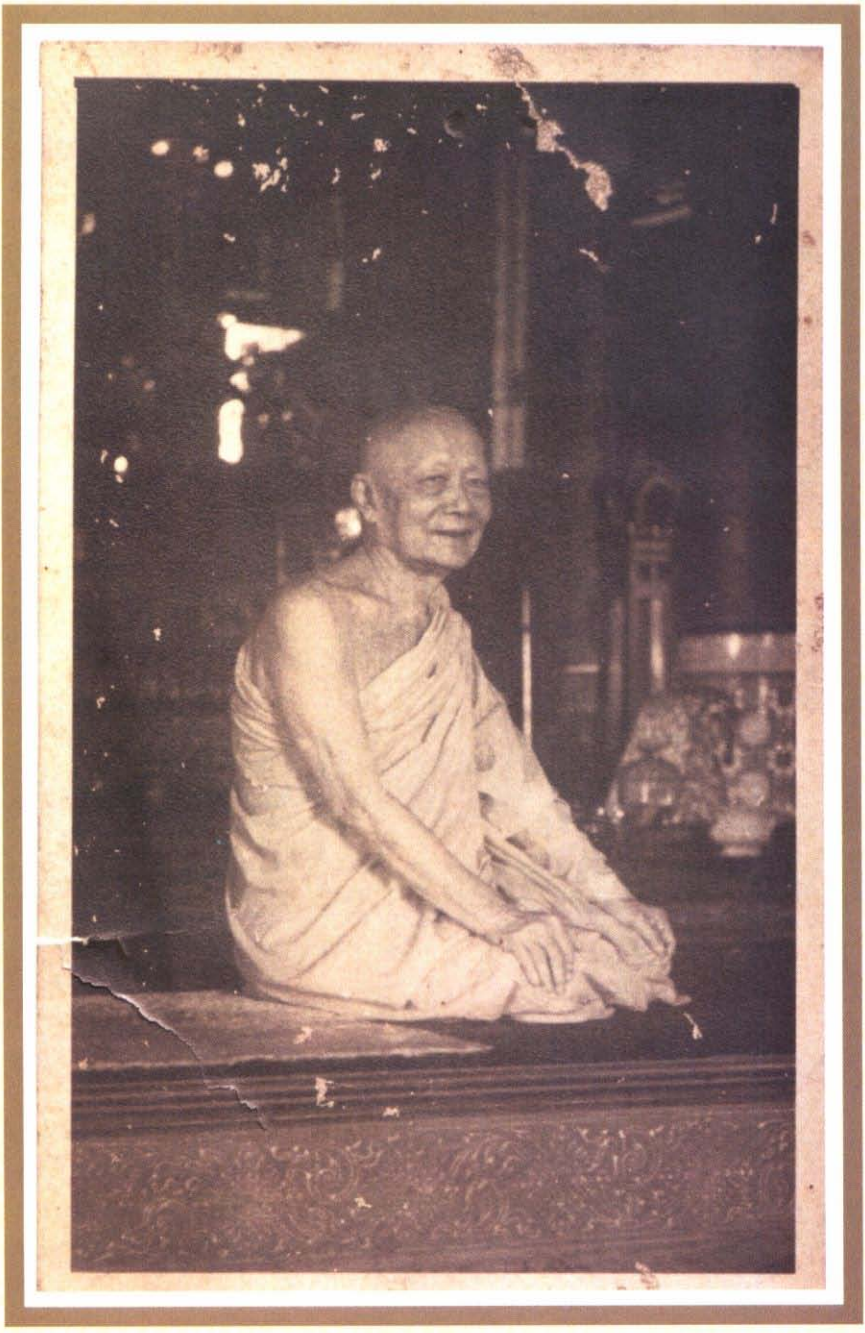

บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๖ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖
ตรงกับ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกา
หลังจากนั้นได้อุปสมบท เป็นพระมหาประยูร สันตังกุโร

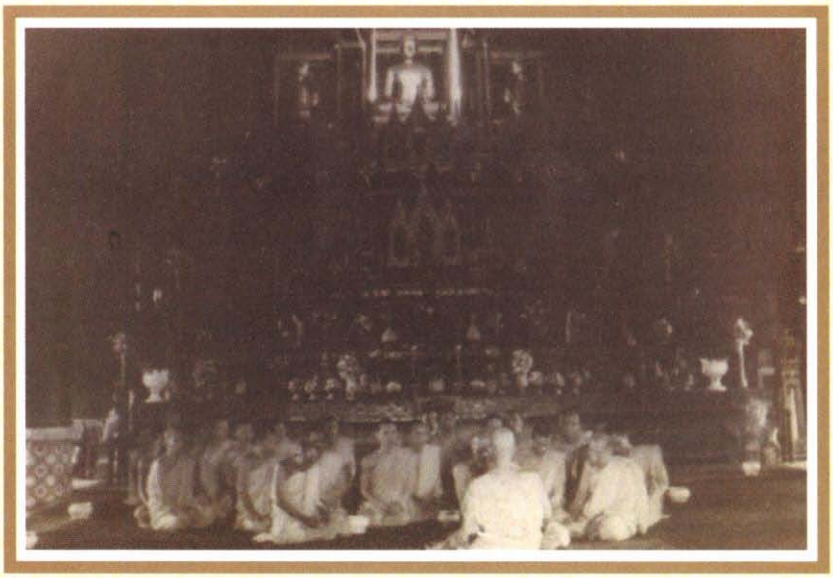

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรมหาเถร)

สมเด็จพระอุปัชฌาย์

การอุปสมบท

อุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ในวันพุธที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐
ตรงกับ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ ณ พัทธสีมา วัดเทพศิรินทราวาส

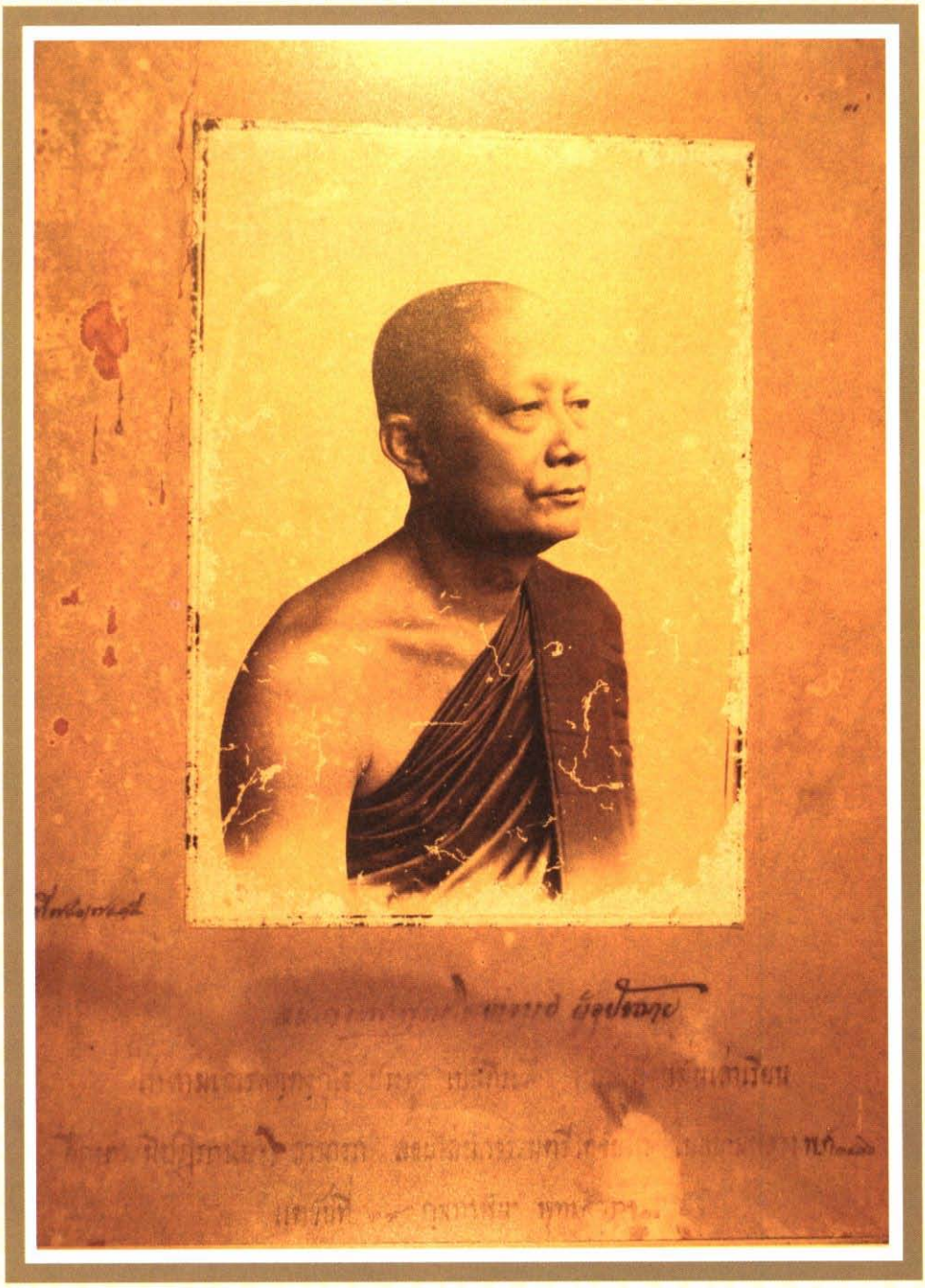

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

หม่อมเจ้าหญิง กรณิกา จิตรพงศ์

ในคราวอุปสมบทของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดมนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ดำรงเป็นองค์ประธาน เนื่องจาก หม่อมเจ้าหญิง กรณิกา จิตรพงศ์ พระธิดา ทรงเป็นอุปัฏฐายิกาในเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ

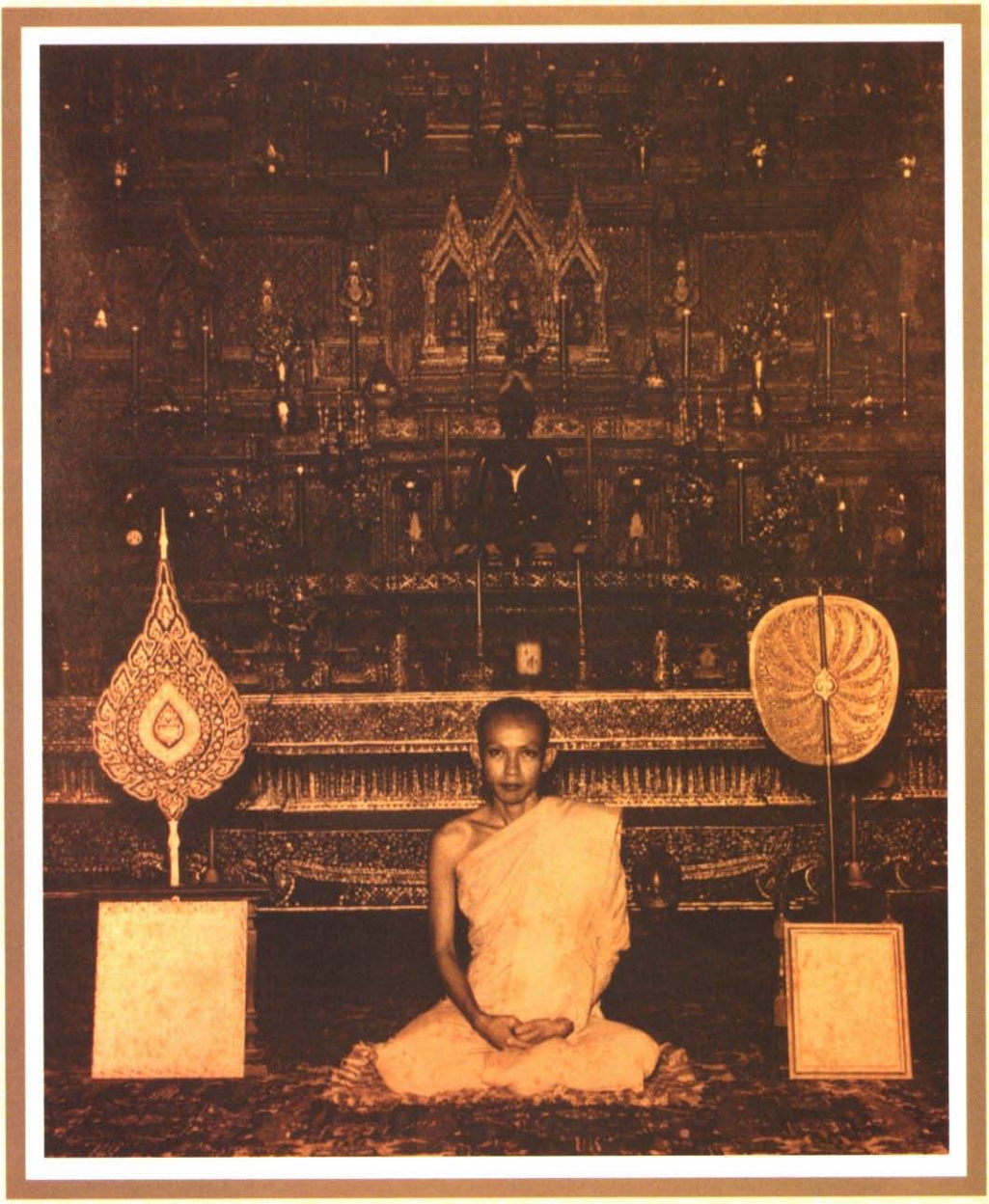
ที่ ๗๘๐/๗๔๑๕

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย ผู้อุปัชฌาย

ให้สามเณร สนฺตจิตฺโต ประยูร เปนที่ระลึก ในการขยันหมั่นเล่าเรียน
ศึกษา มีปฏิภาน สามารถ สอบไล่นักธรรมตรีได้ชั้นโท ในสนามหลวง พ.ศ๒๔๗๖
แต่วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖

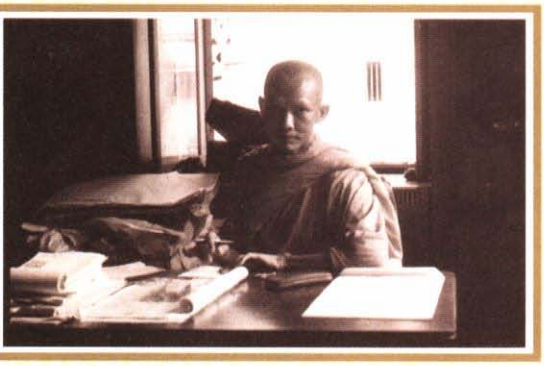

ภาพนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ประทานให้
เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม เมื่อครั้งที่ยังเป็นมหาเปรียญ ๗ ประโยค

ภาพนี้เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม ได้ฉายรูปนี้ที่พระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อครั้งได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ที่พระศรีวิสุทธิญาณ โดยฉายพร้อมกับพัดเปรียญ ๙ ประโยค

ศาสนกิจ

ริ่มงานที่ สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๔๙๒

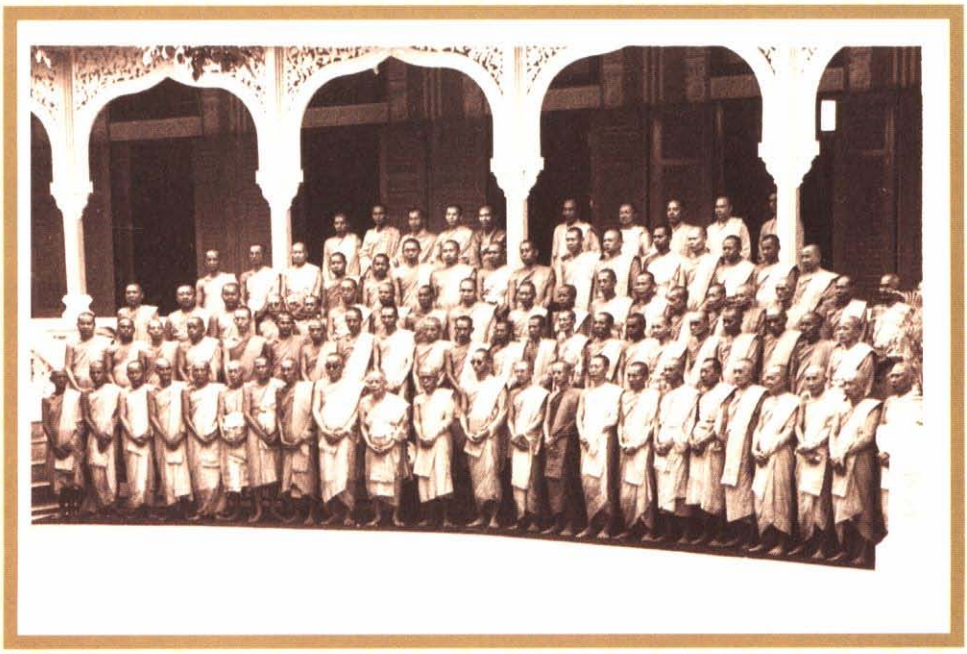

ถ่ายภาพร่วมกับ อาจารย์ สุชีพ ปุญญานุภาพ
และพระนักศึกษา สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๑

รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ที่สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย

ศาสนกิจ

ฉายภาพร่วมกับ พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ และพระมหาเถรานุเถระ หน้าพระตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร
พุทธศักราช ๒๔๙๙

ฉายภาพร่วมกับ พระภิกษุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ และพระมหาเถรานุเถระ ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร
พุทธศักราช ๒๕๒๑

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961182559

ฉายภาพร่วมกับ พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ในคราวพระราชทานเพลิง สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พระอุปัชฌาย์ พุทธศักราช ๒๔๘๕

ฉายภาพร่วมกับ สมเด็จพระวันรัต (นิรันดร์ นิรนฺตร ป.ธ.๙) ในงานพระราชทานเพลิง สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ศิลปกิจ

ถายภาพร่วมกับ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) คณาจารย์สาขาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย และพระนักศึกษา

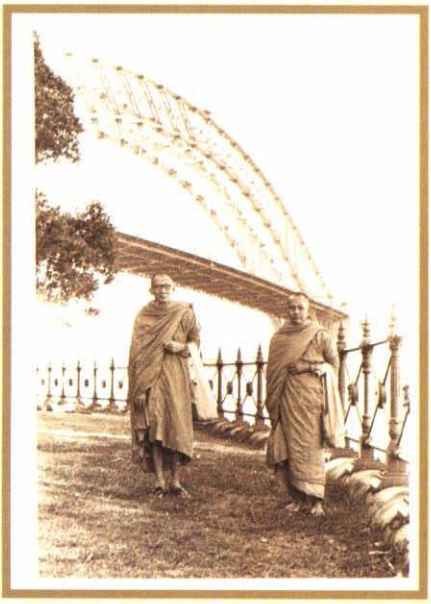

รับพระราชทานผ้าไตร จากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีปุษยากร
พระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯ

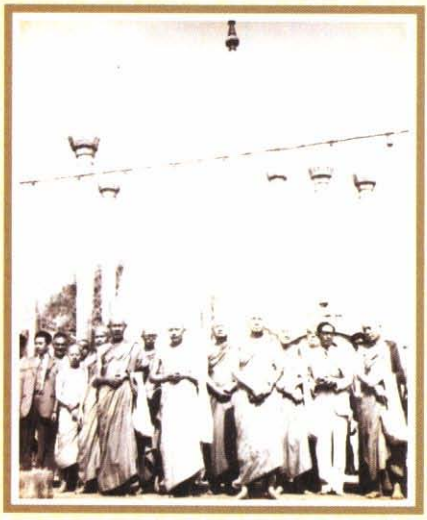
ศาสนกิจ

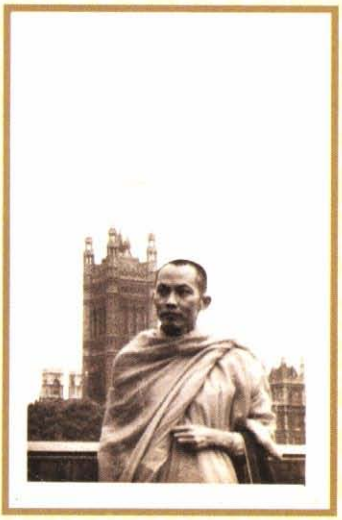
ต้นแบบพระมงคลนิมิตร ที่สมเด็จพระญาณวโรดมสร้างเพื่อหาทุนไปสร้างวัดพุทธธรรมาราม ซึ่งท่านบอกว่าต้นแบบนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ทรงแต่งแบบ ด้วยพระหัตถ์

ฉายภาพร่วมกับ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เมื่อครั้งนำพระธรรมทูต ไปเผยแผ่ ที่ประเทศออสเตรเลีย

ร่วมสังคายนาพระไตรปิฎก ที่ประเทศศรีลังกา

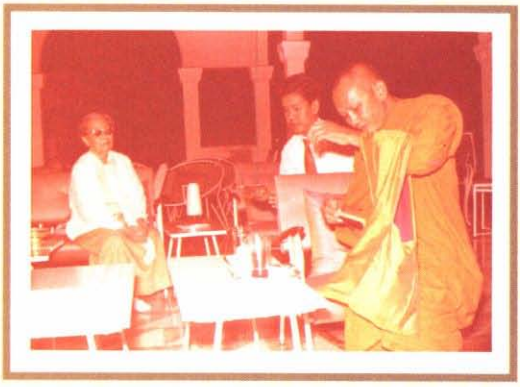

ฉายภาพ ที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อครั้งนำ พระธรรมทูต ไปเผยแผ่

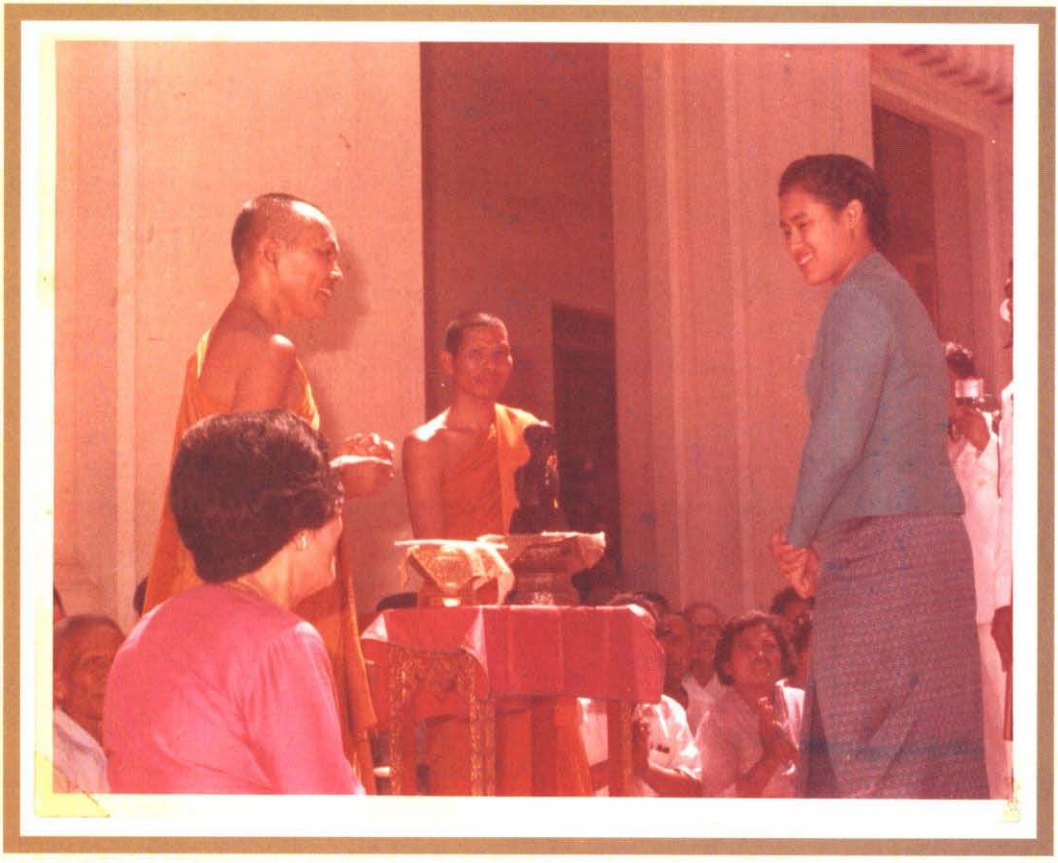
ศาสนกิจ

ถวายสักการะ ระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต
ในวันศุกร์ที่ ๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๔

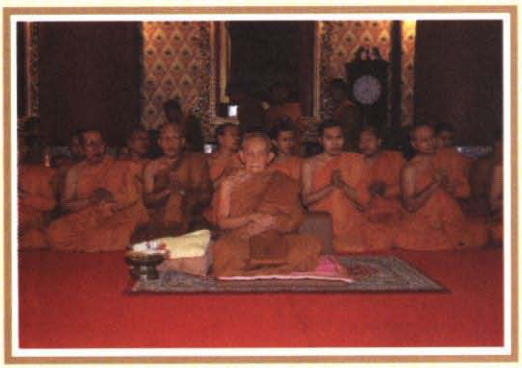

เมื่อคราวแสดงพระธรรมเทศนาถวาย
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีปุษยากร ฯ

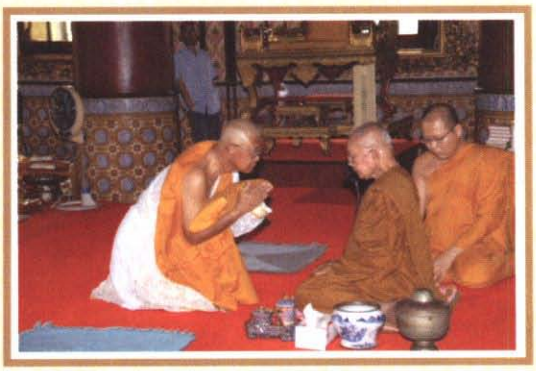

เมื่อคราวรับเสด็จ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ

ศาสนกิจ

ประกอบศาสนกิจในพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส

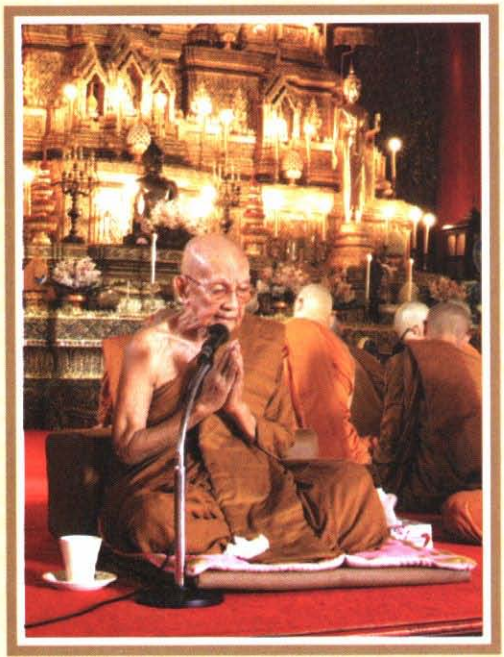
เป็นอุปัชฌายบรรพชา อุปสมบท ให้แก่กุลบุตร

แม้ว่าละอาพาธ แต่เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม
ยังคงปฏิบัติหน้าที่ อุปนายก มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
(เป็นเวลา ๖๓ ปี ที่ปฏิบัติหน้าที่ที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

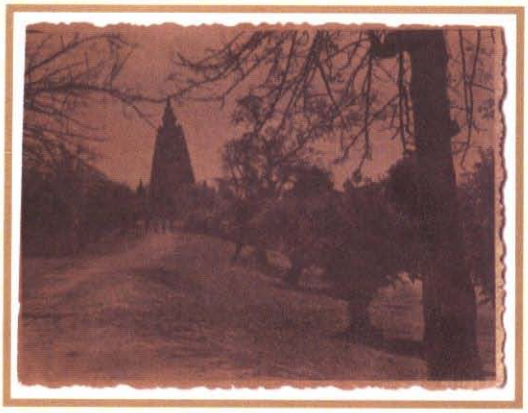

ร่วมงานพิธีประทานปริญญาบัตร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

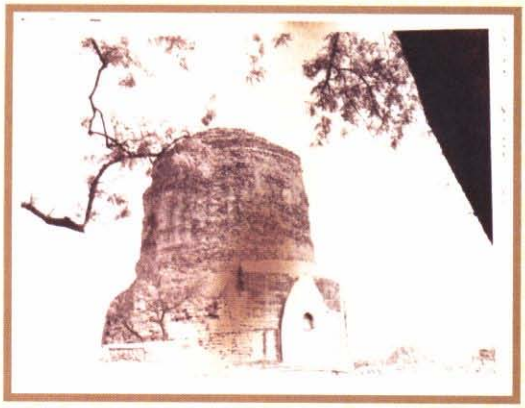

แสดงพระธรรมเทศนา ณ พระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส แม้ว่าละอาพาธ
(เป็นครูผู้สอนให้ ศิษยานุศิษย์ เสมอมา)

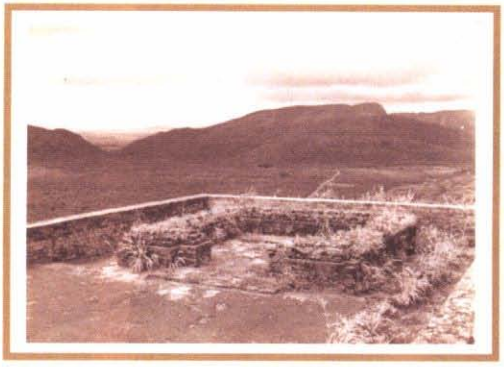
จาริก

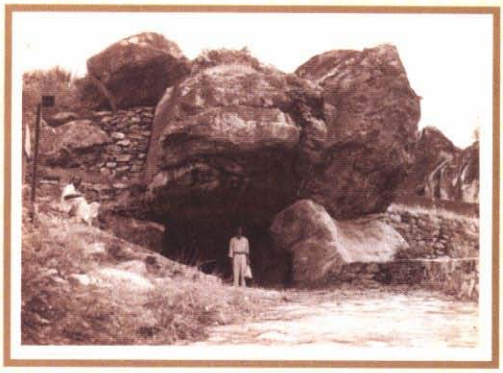
พุทธคยา

สารนาถ

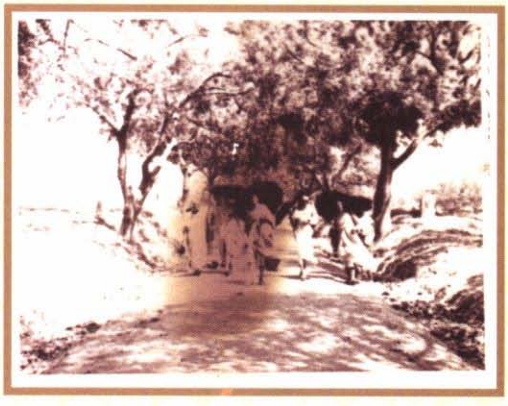

พระคันธกุฏีพระพุทธเจ้าบนยอดเขา คิชฌกูฏ

ถ้ำสัตตปัณณคูหา

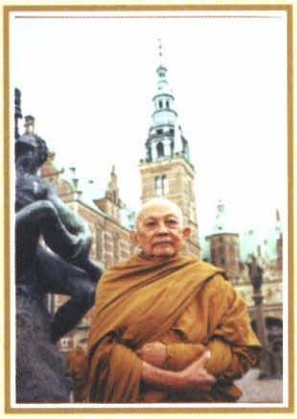

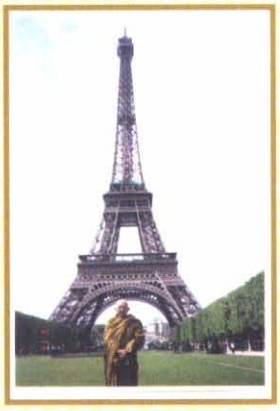

การจาริกอินเดียของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม โดยตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี)
ในคราวนั้นมีการเดินทางที่ลำบากเนื่องจาก การคมนาคมในประเทศอินเดียยังไม่สะดวก

จาริก

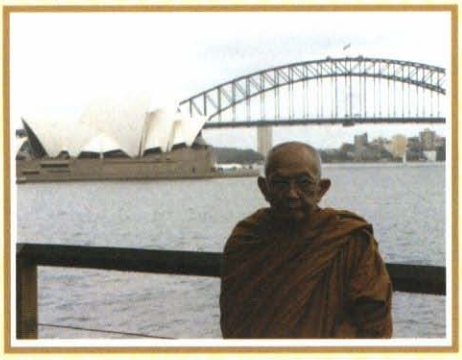

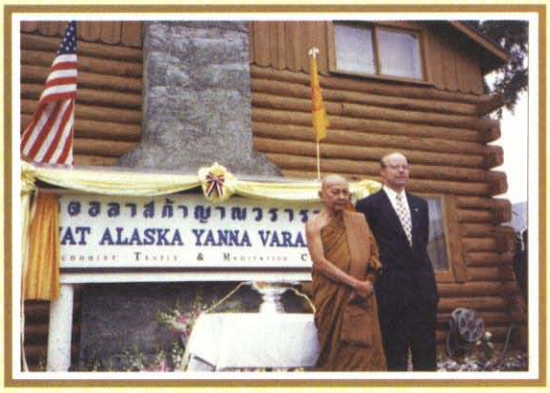
จาริกสหภาพยุโรป ออสเตรีย เยอรมัน และฝรั่งเศส

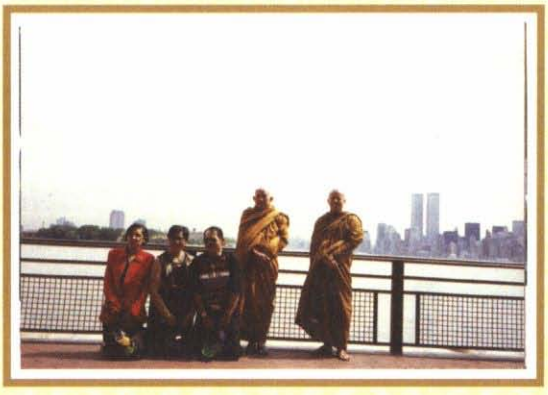
จาริกสวีเดน

จาริกออสเตรเลีย

จาริกอลาสก้า

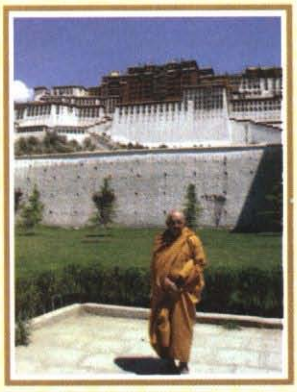

จาริกอเมริกา

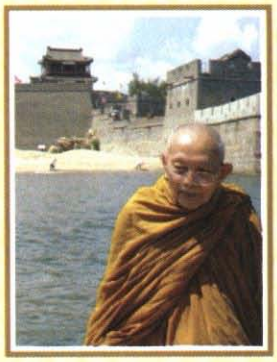
จาริก
จีน และ ธิเบต

หอเทียนฐาน ปักกิ่ง

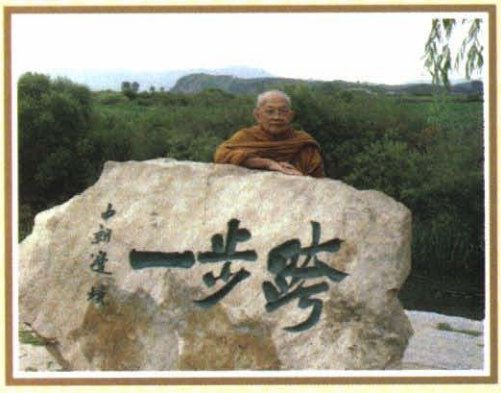
พระราชวังโปตาลา ธิเบต

ประตูหลงเหมิน กำแพงเมืองจีน

วัดโพวกวงซัน ไต้หวัน

ชายแดนจีน เกาหลี ก้าวเดียวฝาน

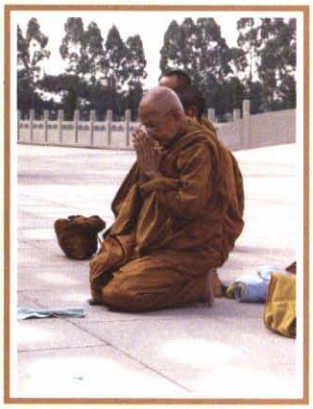

คณะทัวร์ทรหด กำแพงเมืองจีน

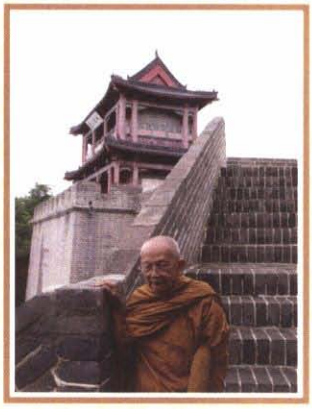

คณะทัวร์ทรหด พระนอนใหญ่ กวางเจา

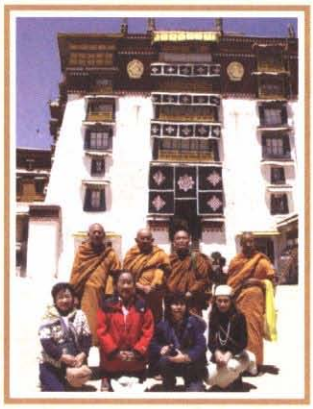
จาริก
จีน และ ทิเบต

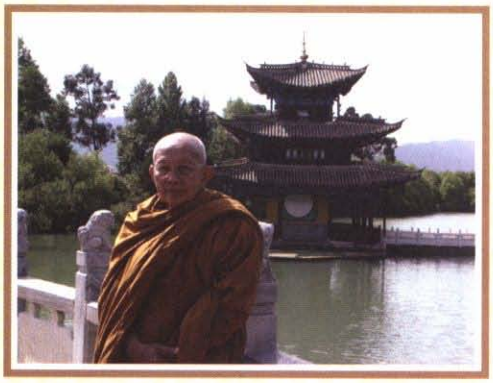
นมัสการพระนอน

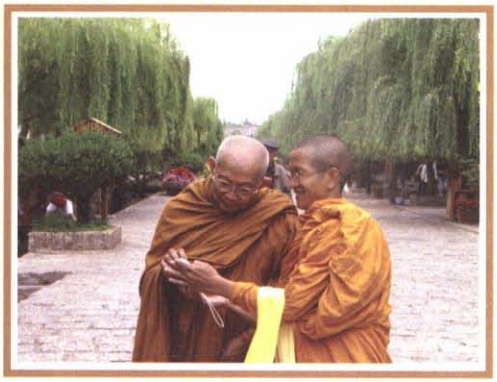
ก๋าแพงเมืองจีนช่วงสุดท้าย

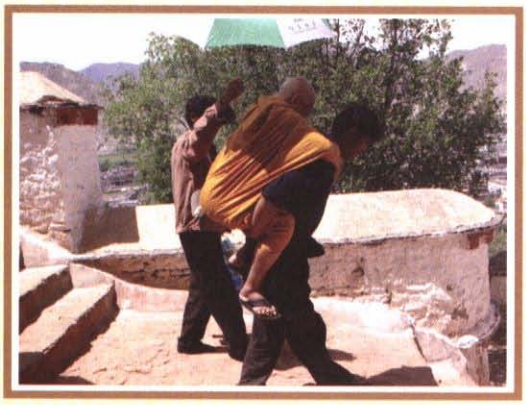
คณะทัวร์ทรหด ณ โปตาลา

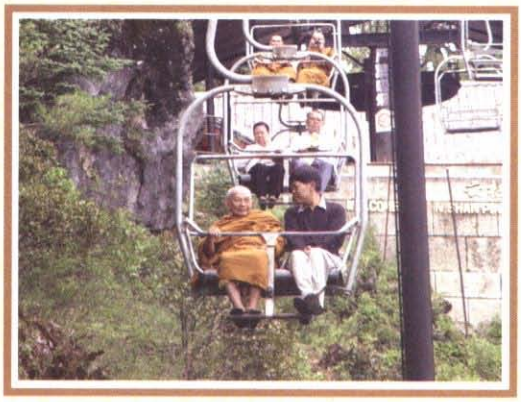
สระมรกต เมืองลี่เจียง

"ภาพนี้สวยไหมครับ พระเดชพระคุณ"

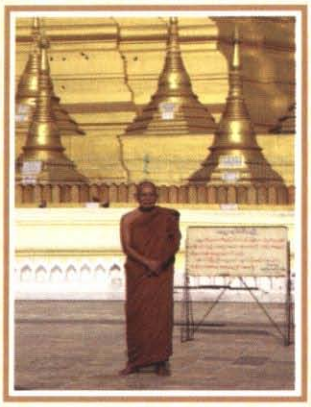

ทรหดอย่างนี้ จึงได้ชื่อว่าทัวร์ทรหด

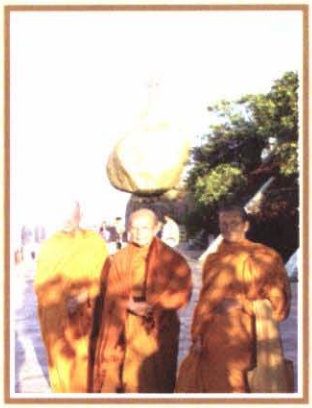

ลงจากเขาหิมะมังกรหยก

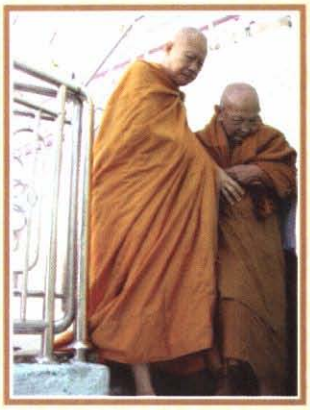
จาริก
พม่า

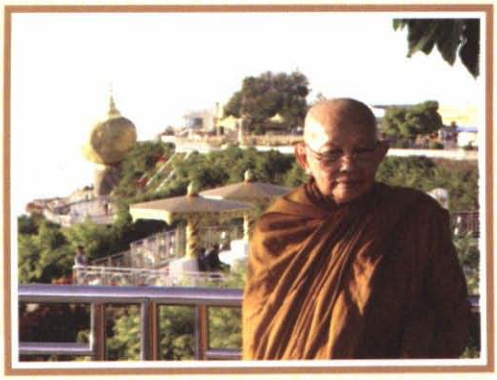
พระธาตุมุเตา เมืองหงสาวดี

พระธาตุอินทร์แขวน

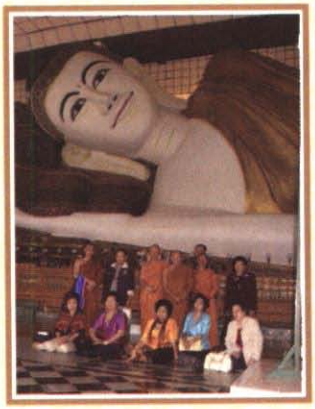
"เดินระวังนะครับ ท่านเสร้าประคุณ ฯ"

พระธาตุอินทร์แขวน

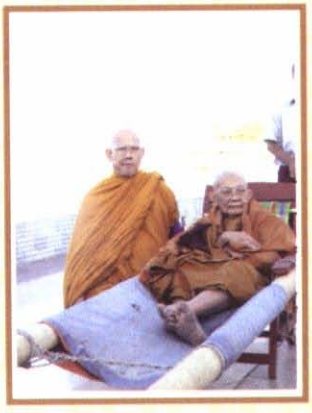
พระธาตุมุเตา กับคณะทัวร์พม่า

พระนอนเมืองหงสาวดี

พระราชวัง เมืองหงสาวดี

ขึ้นพระธาตุอินทร์แขวน ด้วยวิธีนี้แล

จาริก

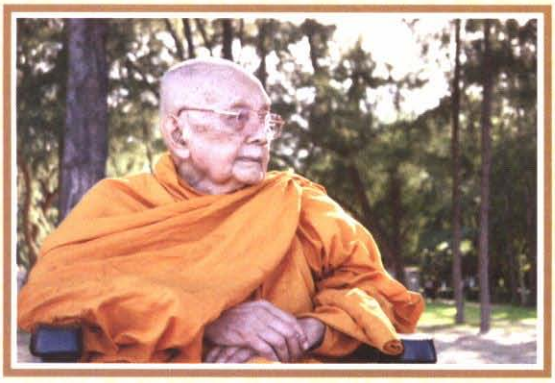

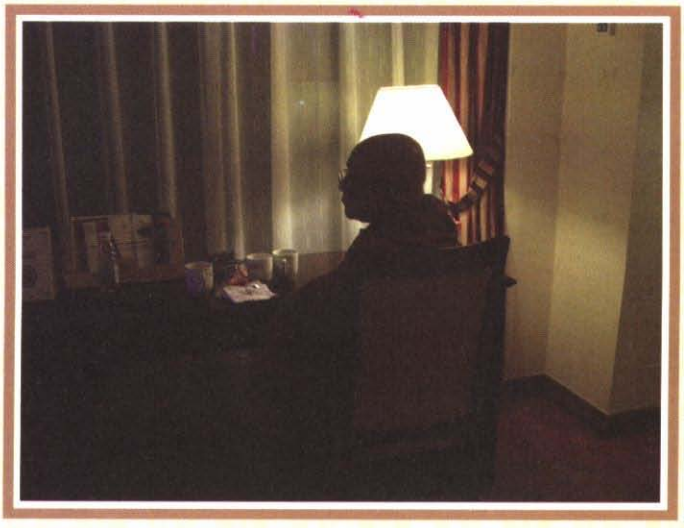
คณะทัวร์ประเทศพม่า

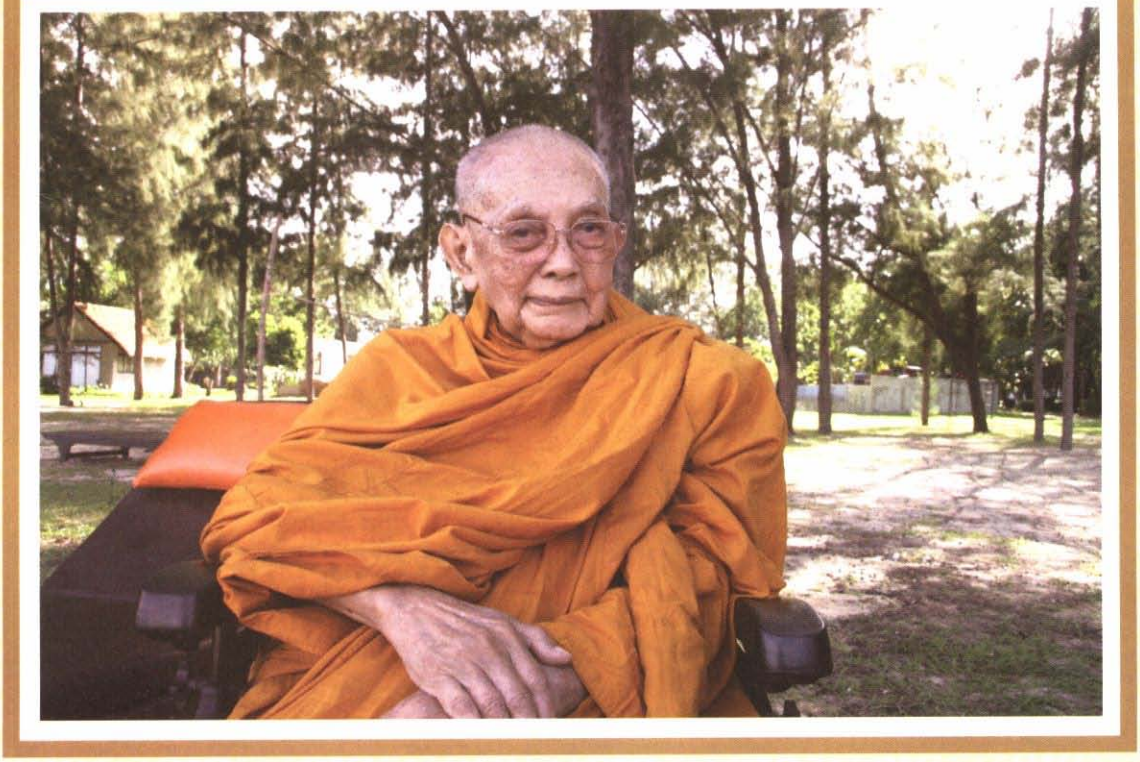
เมื่อลาพาธ ก็ยังจาริกไปพม่า แม้เพียงก้าวเดียว ทำให้พม่าเปิดด่านให้

การจาริกช่วงสุดท้ายศีล ไปพักฝ่อนที่เพชรบุรี

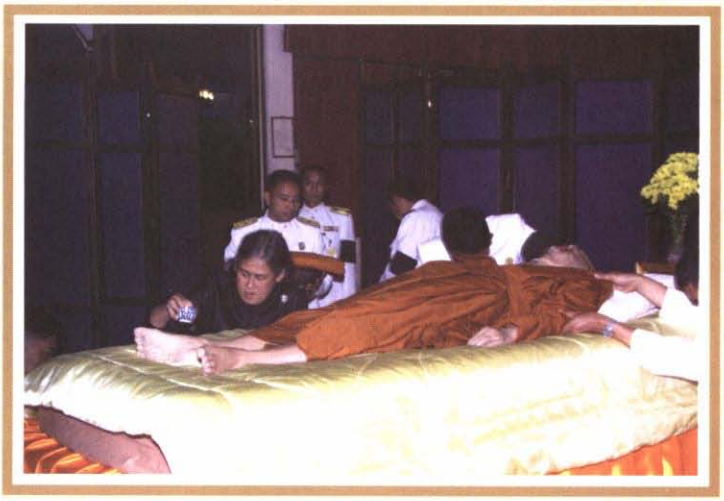
ในความทรงจำของ ศิษยานุศิษย์ ตลอดไป

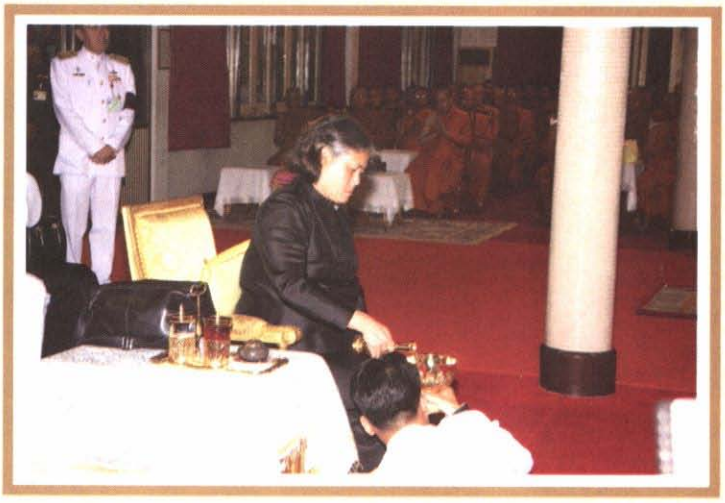

ภาพท้องฟ้าที่ถ่ายได้จากด้านบนที่พักของสมเด็จพระญาณวโรดม ก่อนมรณภาพ ๓ เดือน

สรงน้ำหลวงและสวดพระอภิธรรม

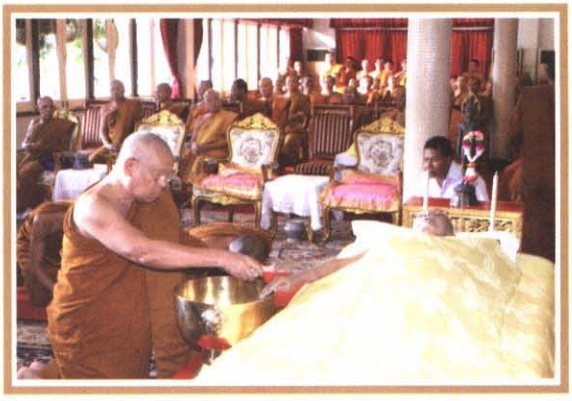

สรงน้ำสมเด็จพระญาณวโรดม

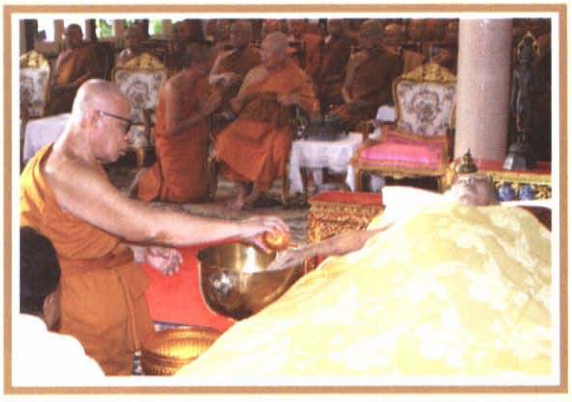

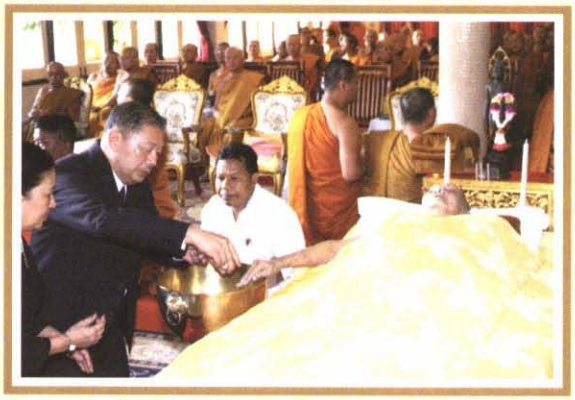

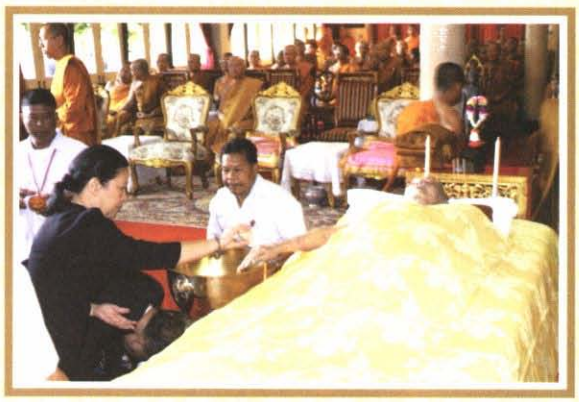

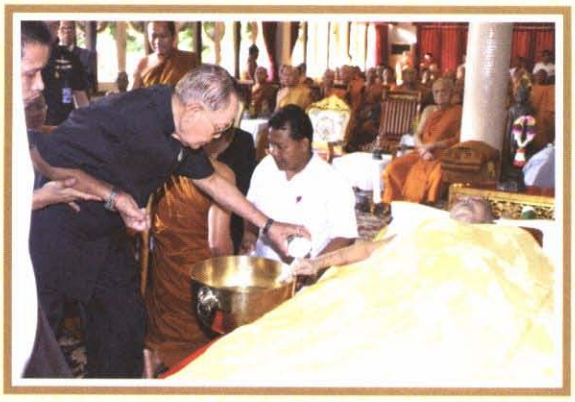

สรงน้ำสมเด็จพระญาณวโรดม

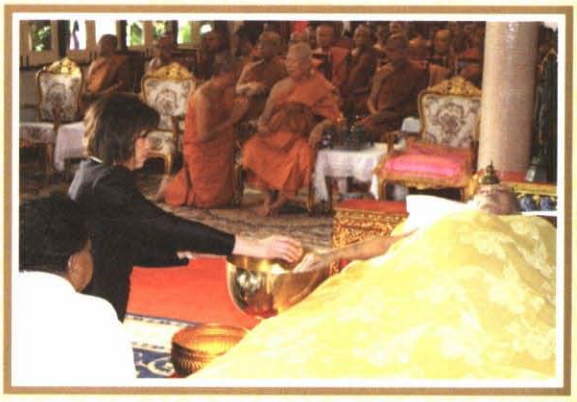

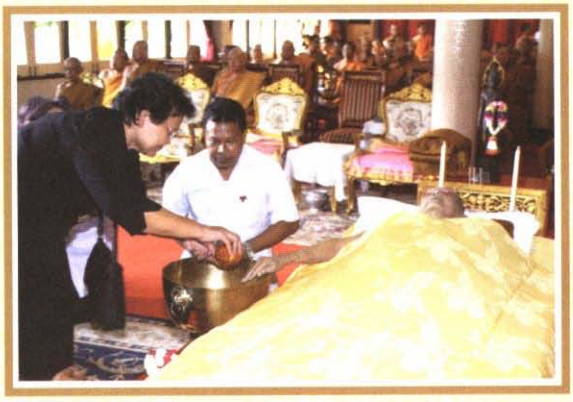

สรงน้ำสมเด็จพระญาณวโรดม

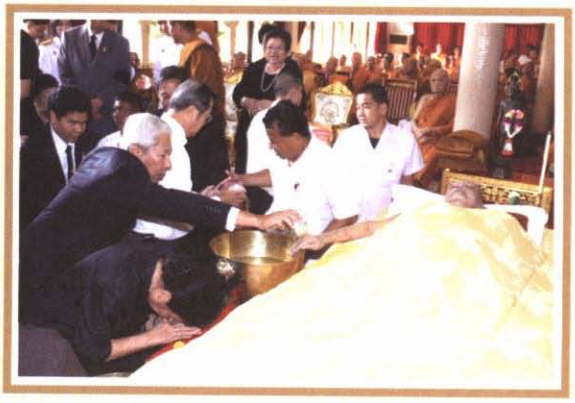

สรงน้ำสมเด็จพระญาณวโรดม

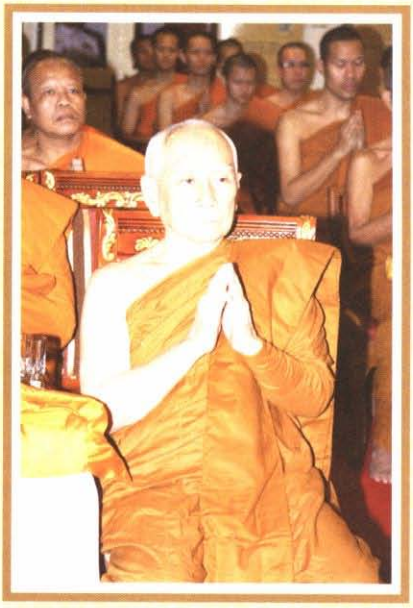
สวดพระอภิธรรม

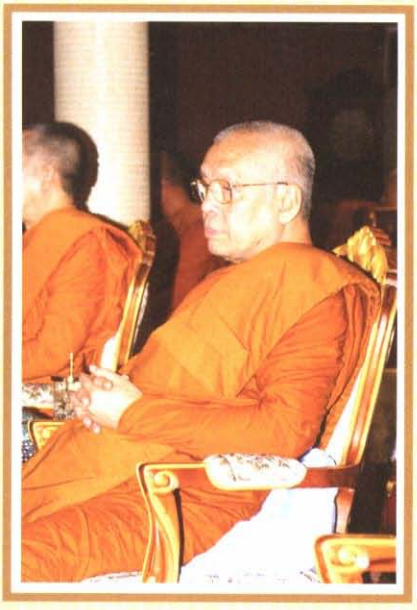

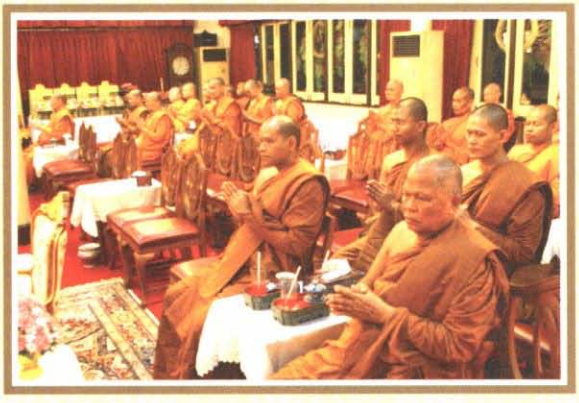

สวดพระอภิธรรม

สวดพระอภิธรรม

สวดพระอภิธรรม

สวดพระอภิธรรม

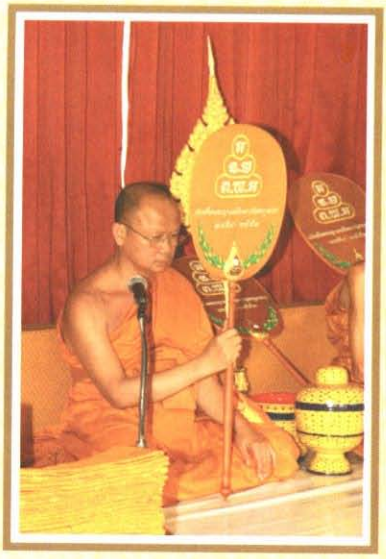

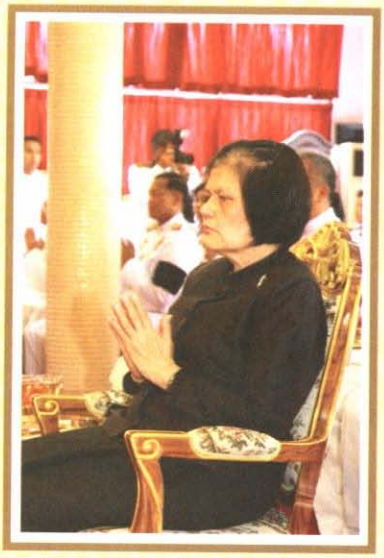

พระราชทานเพลิงศพ

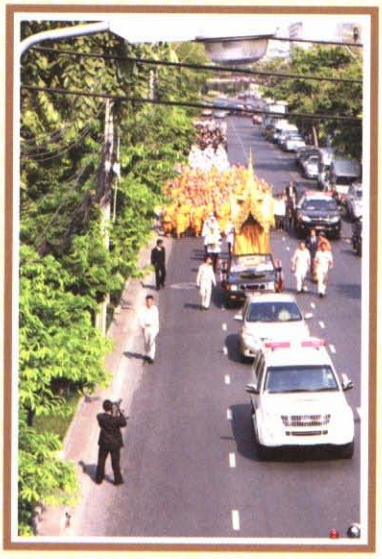
พระราชทานเพลิงศพ

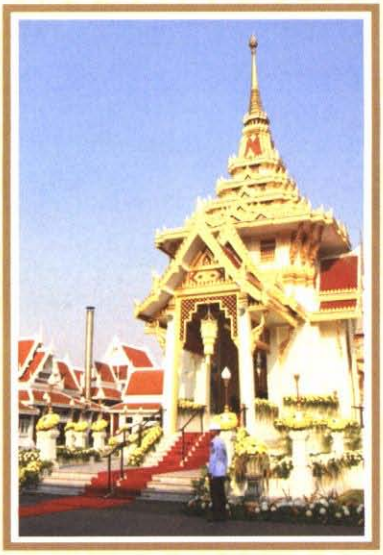

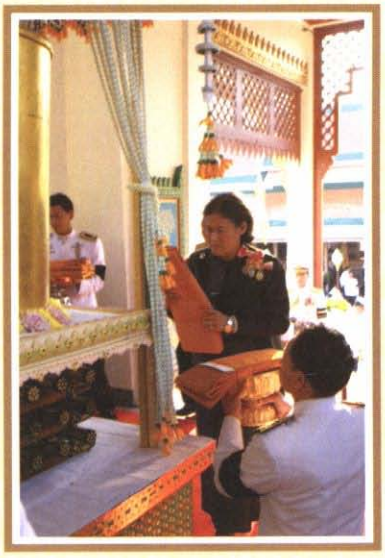

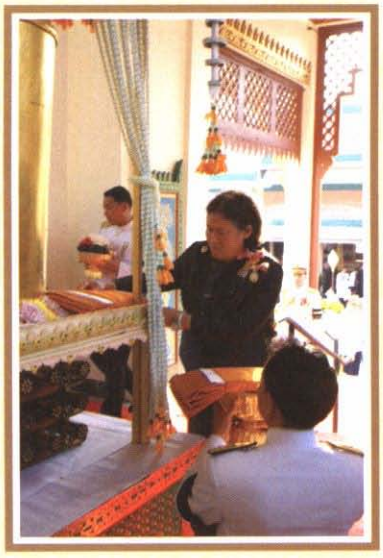

พระราชทานเพลิงศพ

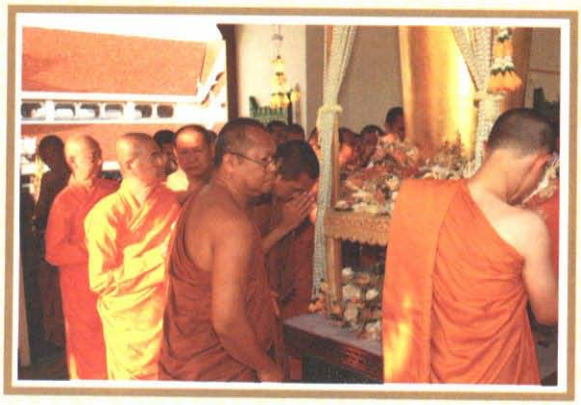

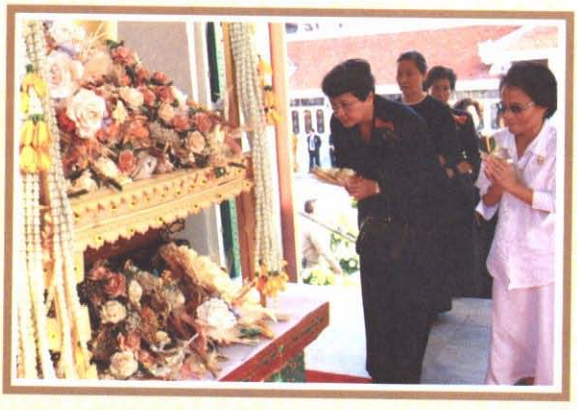
พระราชทานเพลิงศพ

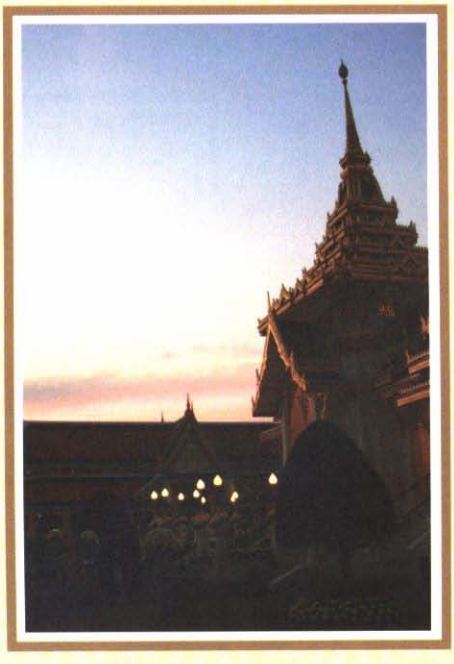
พระราชทานเพลิงศพ

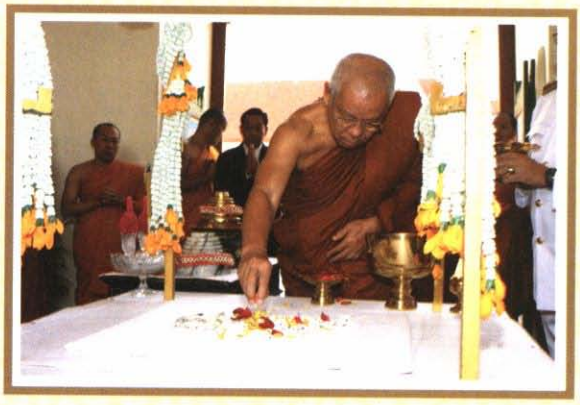

พระราชทานเพลิงศพ

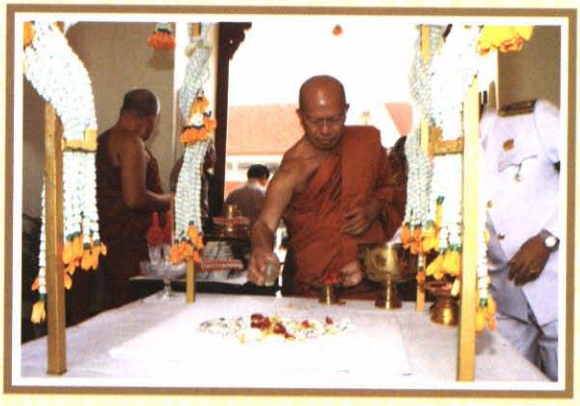

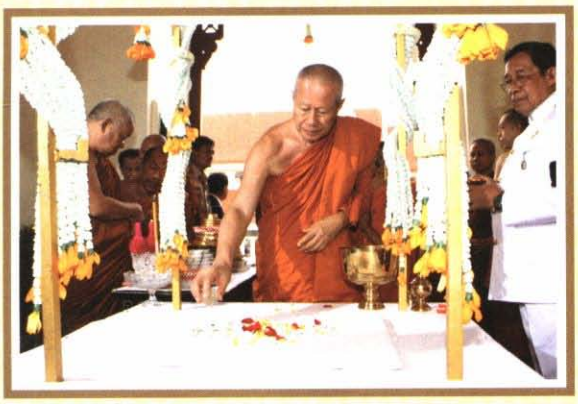

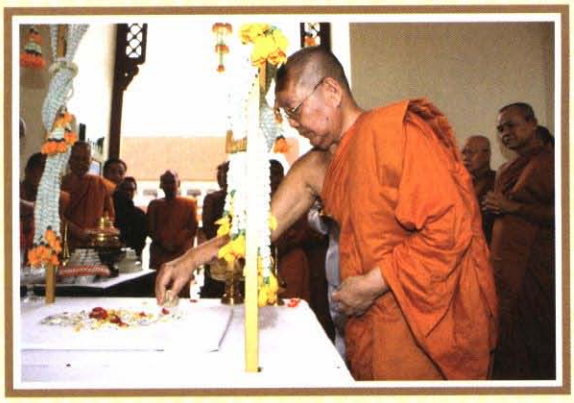

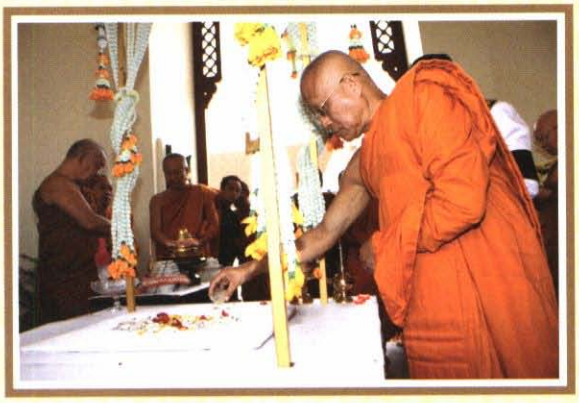

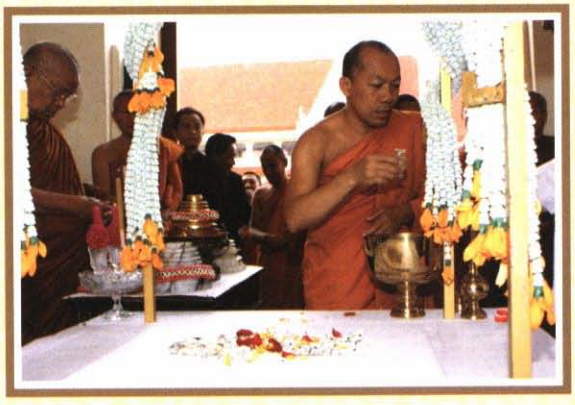

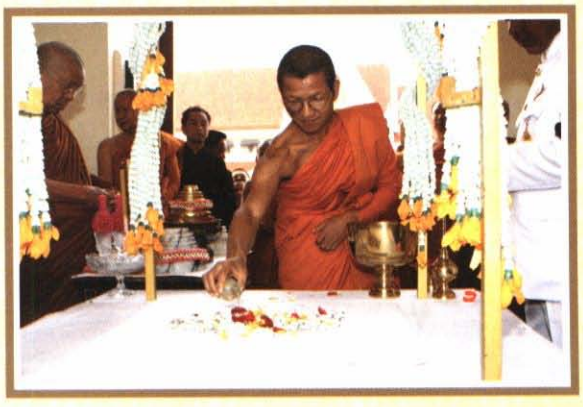
พระราชทานเพลิงศพ

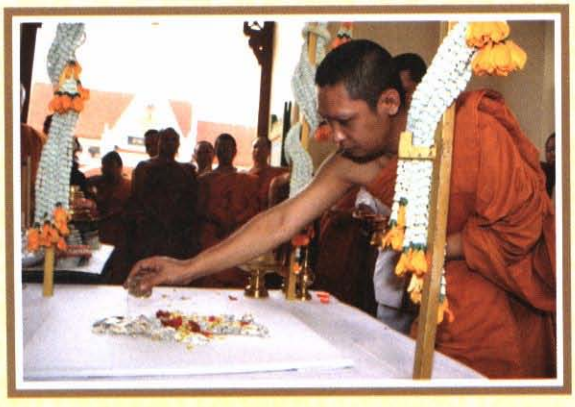

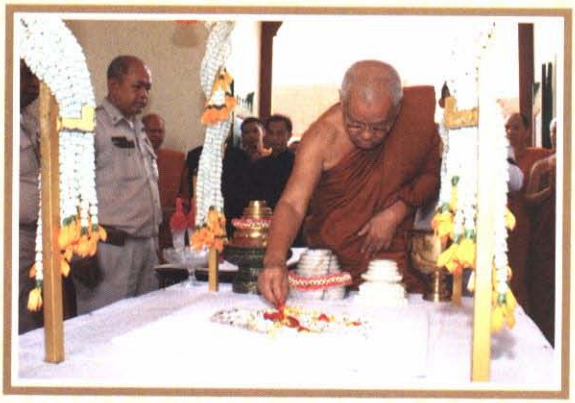

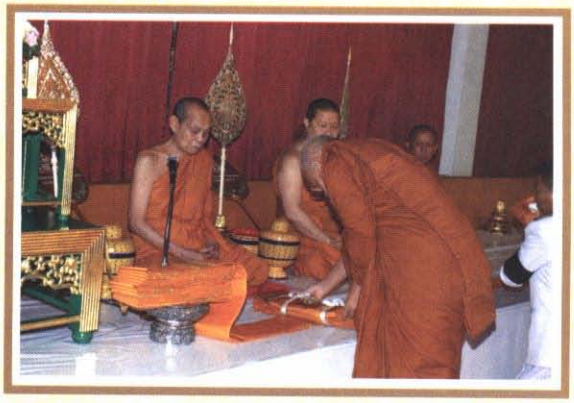

พระราชทานเพลิงศพ

ประวัติสังเขป

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม

(ประยูร สิริวงฺกุรเถร ป.ธ. ๙)

ชาติภูมิ

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม นามเดิม ประยูร นามสกุล พยุงธรรม เกิดวันศุกร์ที่ ๙ มีนาคม ๒๔๕๙ ตรงกับวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะโรง ที่บ้านท่าเรือ ตำบลประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี

เจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นบุตรคนสุดท้อง พ่อชื่อธูป พยุงธรรม แม่ชื่อทองหยิบ พยุงธรรม มีพี่น้อง ๗ คนคือ

๑. นายบุญร่วม	พยุงธรรม	ถึงแก่กรรม
๒. เด็กชาย(ไม่ทราบชื่อ)		ถึงแก่กรรมตั้งแต่เกิด
๒. นางทองย่อย	ศิริวรรณ	ถึงแก่กรรม
๓. นางทองหยด	บุญศิริ	ถึงแก่กรรม
๔. นางทองย่วย	พยุงธรรม	ถึงแก่กรรม
๖. เด็กชาย (หนูน้อย)		ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๒ ปี

๗. สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สิริวงฺกุรมหาเถร) มรณภาพเมื่อวันพุธที่ ๑๘ พ.ย. ๒๕๕๒

บ้านเดิมก่อนอพยพอยู่ที่ อำเภอบางกรวย นนทบุรี และอพยพไปอยู่อำเภอประจันตคาม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ บรรพบุรุษนั้นเดิมเป็นทหาร โดยเป็นนายกองในกองทัพของเจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต เมื่อเสร็จศึกแล้วจึงได้อพยพมาอยู่ ณ ที่นี้

เข้าถวายตัวเป็นศิษย์สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรมหาเถร)

เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๔ ได้เข้าถวายตัวเป็นศิษย์อยู่ที่วัดเทพศิรินทราวาสจากการแนะนำของโยมอา เข้ารับการบรรพชาเป็น สามเณรประยูร ฉายา สิริวงฺกุร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๖ กรกฎาคม ๒๔๗๖ ตรงกับวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกา ณ พัทธสีมาวัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร โดยมีเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรมหาเถร) เป็นพระอุปัชฌาย์

ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อวันพุธที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๘๐ ตรงกับวันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา โดยมีเจ้าประคุณสมเด็จพระ พุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาณวรมหาเถร) เป็นพระอุปัชฌาย์ มีพระอุดมศีลคุณ(อินทร อคฺคิทตฺโต) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ มีพระครูวินัยธร เพ็ชร (ปภงฺกรเถร) เป็นพระอนุสาวนาจารย์

ภายหลังจากการบรรพชาอุปสมบท เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้พำนักอยู่จำพรรษาที่วัดเทพศิรินทราวาส ตลอดมาเป็นเวลา ๗๒ ปี โดยไม่เคยย้ายไปจำพรรษาที่วัดอื่น

องค์อุปัฏฐายิกา

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้อยู่ภายใต้ร่มบารมีธรรมของเจ้าประคุณสมเด็จพระ พุทธโฆษาจารย์(เจริญญาณวรมหาเถร) สมเด็จพระอุปัชฌาย์ ซึ่งเป็นพระมหาเถระที่มีบุญญาบารมี และ พุทธบริษัททุกชนชั้น ทั้งบุคคลชั้นสูงและสามัญชนทั่วไปต่างให้ความเคารพศรัทธาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเป็นเหตุให้หม่อมเจ้าหญิงกรณิกา จิตรพงศ์ พระธิดา ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงรับเป็นองค์อุปัฏฐายิกาปวารณาต่อเจ้าประคุณสมเด็จฯ ด้วยสิ่งอันควรสมอมาตราบจนกระทั่งอวสานกาล

การศึกษา และวิทยฐานะ

ด้านประถมศึกษา

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้มีโอกาสร่ำเรียนอักษรสมัยจากโยมบิดา ซึ่งเนื่องจากอุปนิสัยของเจ้าประคุณสมเด็จฯ ที่มีความวิริยะอุตสาหะ มุ่งมั่น ฝักใฝ่ในการเรียนตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก ทำให้โยมบิดานำเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปศึกษาที่โรงเรียนประชาบาลประจำอำเภอประจันตคาม เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้เป็นนักเรียนคนแรกในอำเภอที่สามารถสอบไล่ได้ประถมศึกษาปีที่ ๕ แต่ด้วยความใส่ใจในการศึกษา สิงได้ตัดสินใจถวายตัวมายังสำนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส เพื่อศึกษาองค์ความรู้ต่อไป

ด้านปริยัติศึกษา

ได้แก่การศึกษาฝ่ายปริยัติธรรม ซึ่งเป็นการศึกษาทางสายพระพุทธศาสนา เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ สามารถสอบได้ชั้นสูงสุดทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี กล่าวคือ

พุทธศักราช ๒๔๗๖	สอบนักธรรมชั้นตรี และเปรียญธรรม ๓ ประโยค
พุทธศักราช ๒๔๗๗	สอบนักธรรมชั้นโท และเปรียญธรรม ๔ ประโยค
พุทธศักราช ๒๔๗๘	สอบนักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรม ๕ ประโยค
พุทธศักราช ๒๔๘๑	สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค
พุทธศักราช ๒๔๘๖	สอบได้เปรียญธรรม ๗ ประโยค
พุทธศักราช ๒๔๘๗	สอบได้เปรียญธรรม ๘ ประโยค
พุทธศักราช ๒๔๙๒	สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค

ความเจริญรุ่งเรืองในพระศาสนา

ด้านสมณศักดิ์

เจ้าประคุณสมเด็จฯ มีความเจริญรุ่งเรืองในพระศาสนาโดยได้รับพระราชทานแต่งตั้งเลื่อนและสถาปนาสมณศักดิ์สูงขึ้นตามลำดับ ดังนี้

พุทธศักราช ๒๔๙๕	เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศรีวิสุทธิญาณ
พุทธศักราช ๒๕๐๐	เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชสมโนดมมุนี
พุทธศักราช ๒๕๐๕	เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพกวี
พุทธศักราช ๒๕๑๕	เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมธัชมุนี
พุทธศักราช ๒๕๒๘	สถาปนาขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง ชั้นหิรัญบัฏ ที่ พระญาณวโรดม
พุทธศักราช ๒๕๔๖	สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะชั้นสุพรรณบัฏ ที่ สมเด็จพระญาณวโรดม

ผลงานทั่วไปทุกด้าน

ที่กระทำแล้วเพื่อการคณะสงฆ์คณะธรรมยุต มี ๔๗ โครงการ

ริเริ่มโครงการสำคัญๆ และ ได้ปฏิบัติแล้ว

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้เริ่มโครงการสำคัญๆในกิจการและงานพระศาสนาเพื่อความวัฒนาถาวรแห่งพระพุทธศาสนามากมายหลายโครงการ และ ได้ปฏิบัติโครงการเหล่านั้นไปแล้วกล่าวเฉพาะ โครงการสำคัญดังต่อไปนี้

- โครงการประชุมประจำปีกรรมการเถรสมาคม คณะธรรมยุต
- โครงการประชุมพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระ คณะธรรมยุต
- โครงการโรงเรียนการปกครองคณะสงฆ์ คณะธรรมยุต

- โครงการประชุมพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต ระดับเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอและเจ้าคณะตำบล ปีละครั้ง
- โครงการประชุมเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสคณะธรรมยุตส่วนกลางและส่วนภูมิภาคปีละครั้ง
- โครงการประชุมเลขานุการ ของพระสังฆาธิการคณะธรรมยุตทุกระดับ
- โครงการฝึกอบรมฝึกซ้อมและสอบ เพื่อแต่งตั้งพระเถระ ในคณะธรรมยุตเป็นพระอุปัชฌาย์
- โครงการจัดทำระเบียบบริหารและการประชุมคณะกรรมการพระธรรมทูตฝ่ายต่างประเทศ ในคณะธรรมยุต
- โครงการประชุมพระนวกะ ในคณะธรรมยุต ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเป็นประจำปีละครั้ง
- โครงการประชุมหัวหน้าสำนักแม่ชีทั่วประเทศ
- โครงการอบรมวิชาการห่องสมุด
- โครงการวิชาการนวกรรม
- โครงการวิชาการพิพิธภัณฑ์ของวัด
- โครงการทำวัดให้เป็นอารามและแหล่งความรู้ เป็นต้น

ด้านการปกครอง

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งกล่าวเฉพาะที่สำคัญๆ คือ ได้รับแต่งตั้งเป็น

- เป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส
- เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส
- เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดชูสิตธรรมาราม
- เป็นประธานกรรมการวัดเทพศิรินทราวาส
- สมาชิกสังฆสภา (ตามพ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔)
- พระอุปัชฌาย์
- กรรมการมหาเถรสมาคม
- รองประธานคณะกรรมการฝ่ายปกครอง เป็นต้น ของมหาเถรสมาคม
- คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช
- กรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต
- กรรมการบริหารคณะธรรมยุต
- เลขาธิการคณะธรรมยุต (ช่วงระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๑๕–๒๕๔๔)
- อุปนายกมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ประธานกรรมการบริหารงานบุคคล มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
- รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดชูสิตธรรมาราม
- เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

ด้านการศึกษา

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้มีส่วนอย่างสำคัญ ในการริเริ่มโครงการและได้ปฏิบัติกิจการสำคัญต่างๆ ทางการศึกษา กล่าวเฉพาะที่สำคัญ ดังนี้

- จัดตั้งโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุตขึ้นต้น และโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต ขั้นสูง
- จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูพระปริยัติธรรมระดับต้น และระดับสูง
- จัดตั้งโครงการอบรมภิกษุพัฒนาภูมิภาค และโครงการอบรมวิชาการเผยแผ่
- จัดตั้งโรงเรียนสอนและสอบบาลีศึกษาทุกประโยค แก่แม่ชีและพราวาส
- จัดตั้งศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์สำหรับเยาวชนและบุคคลทั่วไป

- จัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์
- จัดทำหลักสูตรและระเบียบบริหาร ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์
- เป็นกรรมการออกข้อสอบสำหรับนักธรรมและบาลี
- เป็นกรรมการตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวง เปรียญธรรม ๙ ประโยค
- เป็นผู้อำนวยการและเป็นครูอาจารย์ โรงเรียนฝึกหัดครูของคณะธรรมยุต
- จัดตั้งโรงเรียนวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแก่ภิกษุและแม่ชี
- จัดตั้งโรงเรียนวิชาสงเคราะห์แก่ภิกษุนักศึกษา พระธรรมทูต สามเณร และแม่ชี
- เป็นรองเลขาธิการและเป็นเลขาธิการ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยมหามวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ และต่อมาเป็นอุปนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยจนถึงปัจจุบัน
- เป็นผู้บริหาร และเป็นอาจารย์สอนในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ จนถึงปัจจุบัน
- จัดทำหลักสูตรระเบียบบริหาร ค่าใช้จ่าย ระเบียบปฏิบัติหาเครื่องอุปกรณ์การศึกษา เครื่องใช้ ทุนภายนอก ตำบวัญที่ เป็นนอกจักษณ์การประชาสัมพันธ์ห้องสมุดนักศึกษา การก่อสร้าง จัดนิทรรศการ ทำหน้าที่บริหารเป็นต้น ในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ (ตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๙๒ – ๒๕๑๘)
- จัดหลักสูตรศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ระเบียบบริหาร ค่าใช้จ่าย ระเบียบปฏิบัติ เครื่องอุปกรณ์การศึกษา บุคลากร นักเรียน ออกวารสารหาทุนภายนอกให้ได้เป็นแต่งเพลงประจำศูนย์ เป็นต้น สำหรับศูนย์นี้
- เรียบเรียงหนังสือแบบเรียบสำหรับใช้ในการศึกษา (๘ เล่ม เป็นนอกสารสึก ๒ เล่ม)
- เปิดสอนภาษาบาลี และสันสกฤตให้แก่แม่ชี
- เป็นที่ปรึกษาของมหาปชาบดีโคตรมีวิทยาลัยของแม่ชี
- ให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนและนักศึกษาทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทุกปี
- เป็นครูสอนแม่ชีและนักเรียนศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์
- เป็นผู้แทนสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในการดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมสายสามัญ กับทำหลักสูตรร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการและ ในการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยร่วมกับกรรมการกฤษฎีกา และคณะกรรมาธิการของรัฐสภา
- เป็นประธานกรรมการบริหารงานบุคคลของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- เปิดอบรมวิชาการคอมพิวเตอร์แก่ภิกษุที่มหาวิทยาลัยนี้
- จัดเปิดการแปลพระไตรปิฎก (พระสูตร) แก่ผู้ที่สนใจที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้
- จัดเปิดสอนภาษาไทยแก่ภิกษุชาวต่างประเทศที่มหาวิทยาลัยนี้
- จัดเปิดสอนวิชาพระพุทธศาสนาแก่ภิกษุชาวต่างประเทศที่หมาวิทยาลัยนี้
- จัดเปิดสอนวิชาพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศทั้งหญิงและชายที่หมาวิทยาลัยนี้
- ขอนขอวายหาหนังสือเรียนส่งไปตามสำนักเรียนทั้งในและนอกประเทศ
- ริเริ่มและดำเนินการให้ภิกษุในภูมิภาคได้เปิดอบรมวิชาสงเคราะห์แก่ภิกษุในภูมิภาค
- จัดหาทุนและส่งนักศึกษาของมหาวิทยาลัยไปศึกษาต่อในต่างประเทศ
- จัดให้นักศึกษามหาวิทยาลัย ก่อนเข้ารับปริญญาและภิกษุนักเรียน พระสังฆาธิการ เข้ารับการอบรมวิชาสมถกัมมัฏฐานวิปัสสนากัมมัฏฐานทุกปี
- ร่วมก่อตั้งวิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

– เป็นประธานกรรมการฝ่ายบรรพชิต มูลนิธิมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย และเป็นประธานที่ปรึกษามูลนิธิสิรินธร เพื่อการศึกษา

– เปิดโรงเรียนเสริมสวยวิชาภาษาอังกฤษ คำนวณ วิทยาศาสตร์ เคหศาสตร์ โภชนาการ การเผยแผ่สุขศึกษาพยาบาล พระสูตร พระอภิธรรม เป็นต้น แก่แม่ชี

– เปิดมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัยสำหรับภิกษุสามเณรที่อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

– เป็นผู้อำนวยการและเป็นครูที่โรงเรียนฝึกหัดครูของคณะธรรมยุต กับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

– เป็นครูอบรมที่สถานอบรมพระธรรมทูตต่างประเทศ (ธรรมยุต)

– เป็นครูในโรงเรียนพระสังฆาธิการธรรมยุต

– เป็นครูสอนวิชาพระพุทธศาสนาที่โรงเรียนพยาบาลของสภากาชาดไทย ๒๕ ปี

– เป็นครูในโรงเรียนเสริมสวยวิชาเผยแผ่

– จัดทำหลักสูตรนักธรรม และธรรมศึกษาทุกระดับของคณะสงฆ์ไทยเป็นภาษาอังกฤษ

– จัดแปลหนังสือสวดมนต์ เจ็ดตำนาน อุปสมบทวิธี สามเณรสิกขา ทำวัตรเช้า–เย็น เป็นต้น เป็นภาษาอังกฤษ แล้วจัดพิมพ์

– จัดพิมพ์หนังสือพุทธศาสนาประวัติในประเทศไทย ประวัติของพุทธศาสนา

– จัดแปลหนังสือ ๒๕ พุทธศตวรรษภาษาอังกฤษ เป็นภาษาไทย แล้วจัดพิมพ์

– จัดทำตำราเรียน เช่น วิวิธวรรณวิทยา ปรัชญา ชีววิทยา จิตวิทยา เป็นต้น ใช้ในมหาวิทยาลัยนี้

– แต่งไวยากรณ์วิชาสันสกฤต แล้วจัดพิมพ์เพื่อใช้ในการศึกษาของมหาวิทยาลัยฯ

ด้านการเผยแผ่

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ปฏิบัติงานด้านการเผยแผ่มากมายหลายประการ โดยได้รับการดำรงตำแหน่งหลายตำแหน่งในงานด้านการเผยแผ่ที่สำคัญๆ ดังต่อไปนี้

– เป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๗

– จัดประชุมพระธรรมทูตสายที่ ๗ ประจำปีก่อนออกจาริกและติดตามไปเยี่ยมพระธรรมทูต เมื่อพระธรรมทูตออกจาริกแล้ว และพิจารณาผลงาน

– เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาโรงเรียนพระธรรมทูตสายต่างประเทศ

– ไปเยี่ยมพระธรรมทูตสายต่างประเทศทุกปี

– จัดตั้งโรงเรียนอบรมนักเผยแผ่ให้มีความรู้ความสามารถมีจิตสำนึกในการเป็นนักเผยแผ่ที่ดี และมีมารยาทงาม

– หาบุคลากร หาทุน หาสิ่งของมาช่วยกิจการพระธรรมทูต

– เป็นผู้แสดงธรรมทั่วในวัดทั่วนอกวัด แม้ต่อหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

– จัดตั้งโรงเรียนวาทศิลป์ และเป็นผู้สอนวิธีการเผยแผ่ถวายพระธรรมทูต

– จัดทำหนังสือและหลักสูตรวิชาการเผยแผ่

– จัดพิมพ์หนังสือและหลักสูตรนักธรรม/ธรรมศึกษาภาษาอังกฤษสำหรับชาวต่างประเทศ

– เรียบเรียงและพิมพ์บทสวดมนต์เป็นภาษาอังกฤษ สำหรับชาวต่างประเทศ

– จัดพิมพ์การเรียนรู้พระพุทธศาสนาในเวลาจำกัด เป็นภาษาอังกฤษ และภาษาเยอรมันเพื่อเผยแผ่แก่ชาวต่างประเทศ

– เรียบเรียงหนังสือเผยแผ่พุทธธรรมในรูปแบบต่างๆ หลายสิบเล่ม เป็นเรื่องเล่าบ้าง บรรยายบ้าง ถาม–ตอบบ้าง หลักการ–วิธีการบ้าง ท่องเที่ยวเชิงธรรมะบ้าง สำหรับเด็กวัยรุ่นบ้าง สอนคนทุกระดับบ้าง สอนแก่คนแก่บ้าง สอนคนสูงอายุต่างๆ เช่นเป็นข้าราชการ เป็นพ่อค้าบ้าง สอนพระบ้าง สอนคนในครอบครัวบ้าง

– สังฆภิกษุนักศึกษาผู้รับปริญญาแล้ว และภิกษุไทยอื่นๆ ไปปฏิบัติศาสนกิจ และเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ เช่น มาเลเซีย สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย ฯ

– จัดนิทรรศการสัปดาห์แห่งพระไตรปิฎกนานาชาติ ปีเว้นปีที่สถาบันการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อให้ประชาชนได้รู้ความสำคัญและคุณค่าของพระไตรปิฎก อันเป็นธรรมนูญของพระพุทธศาสนา

ด้านสาธารณูปการ

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้มีกุศลจิตจิตนาในการริเริ่มและร่วมงานก่อสร้าง ศาสนสถานถาวรวัตถุ และสาธารณสถานมากมายหลายแห่งทั่วประเทศ โดยเฉพาะที่สำคัญๆ ดังต่อไปนี้

- สร้างศาลาพุทธธรรม ที่วัดศรีประจันตคามพุทธ ที่วัดศรีประจันตคาม อำเภอประจันตคาม
- ร่วมสร้างวัดชูสิตธรรมมาราม อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ร่วมสร้างโรงเรียน ศาลาการเปรียญ ห้องน้ำ พิพิธภัณฑ์ กุฏิสงฆ์ และอุโบสถเป็นต้น มากมายหลายแห่ง
- ทำโครงการ และแนะนำพระสงฆ์และฆราวาส ให้มีการขุดบ่อน้ำ ทำแหล่งน้ำ สร้างถนนหนทาง ติดไฟฟ้าให้แสงสว่างแก่ผู้สัญจรไปมา ปลูกต้นไม้ สร้างศาลาพักร้อนเป็นต้น สำหรับให้ประชาชน ได้ใช้สอยพึ่งพาอาศัย ได้ความร่มเย็นเป็นสุข
- เปิดอบรมวิชาโบราณคดีและการนวกรรมแก่พระสังฆาธิการ เพื่อให้รู้จักคุณค่าของโบราณวัตถุ โบราณสถาน วิธีการสร้าง วิธีการซ่อม เป็นต้น
- เป็นประธานในการผูกพัทธสีมาวัดต่างๆ ในประเทศไทยจำนวน ๒๙ วัด ในประเทศไทยในประเทศสหรัฐอเมริกา จำนวน ๔ วัด ในประเทศอินโดนีเซีย ๑ วัด ในประเทศแคนาดา ๑ วัด ในประเทศเดนมาร์ก ๑ วัด และในประเทศออสเตรเลีย ๑ วัด
- ทำนุบำรุงบูรณะบ้านที่เจ้าประคุณสมเด็จฯเกิดเพื่อทำเป็นบ้านกตัญญู เพื่อเป็นตัวอย่างแก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วกัน
- ถวายศิลาฤกษ์อาคารต่างๆ ในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาลายา เช่น อาคารสมเด็จพระสังฆราชฉุ่ยเจริญ อาคารเรียนรวมสุชีพ บุญญานุภาพ อาคารหอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม อาคารหอประชุมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ เป็นต้น
- ถวายศิลาฤกษ์และปรารภการสร้างห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ เช่น อาคารห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระญาณวโรดม วัดชูสิตธรรมาราม อำเภอวังน้อย จังหวัดอยุธยา ห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี

ด้านวิเทศสัมพันธ์

ในฐานะเป็นผู้บริหารระดับสูง มีหน้าที่รับผิดชอบงานด้านการบริหารของมหาวิทยาลัยมหามกุฏ–ราชวิทยาลัย เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่ผู้บริหาร ประสานงานกับต่างประเทศ–ด้านวิเทศสัมพันธ์ และเดินทางไปต่างประเทศอยู่เป็นประจำ โดยได้เดินทางไปประเทศต่างๆ รวม ๔๗ ประเทศ–ครอบคลุม ๖ ทวีป คือ ทวีปเอเชีย ๒๒ ประเทศ–ทวีปยุโรป ๑๕ ประเทศ–ทวีปอาฟริกา ๑ ประเทศ–ทวีปออสเตรเลีย ๒ ประเทศ–ทวีปอเมริกาเหนือ ๒ ประเทศ–และทวีปอเมริกาใต้ ๕ ประเทศ–

ตั้งแต่ครั้งยังเป็นพระอนุเถระ เรื่อยมาจนถึงขณะดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการสภาการศึกษามหา – มกุฏราชวิทยาลัย เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ยังได้ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชหลายพระองค์ไปต่างประเทศ–ในวาระและในโอกาสต่างๆ ดังนี้

- ตามเสด็จ สมเด็จพระสังฆราช–สกลมหาสังฆปรินายก (ปลด กิตฺติโสภณมหาเถร ป.ธ. ๙) วัดเบญจมบพิตร ไปต่างประเทศ–๗ ประเทศ–
- ตามเสด็จ สมเด็จพระสังฆราช–สกลมหาสังฆปรินายก (จวน อุฏฐายีมหาเถร ป.ธ. ๙) วัดมกุฏกษัตริยาราม ไปต่างประเทศ–๗ ประเทศ–
- ตามเสด็จ สมเด็จพระสังฆราช–สกลมหาสังฆปรินายก (วาส–วาสีนมหาเถร ป.ธ. ๔) วัดราช–บพิธสถิตมหาสีมาราม ไปต่างประเทศ–๓ ประเทศ–
- ตามเสด็จ สมเด็จพระสังฆราช–สกลมหาสังฆปรินายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร ป.ธ. ๙) องค์ปัจจุบัน วัดบวรนิเวศ–(ก่อนดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช) ไปต่างประเทศ–๑๐ ประเทศ–

ทวีปเอเชีย

๑.	ลาว	จำครั้งไม่ได้ (ไปบ่อย)
๒.	มาเลเซีย	จำครั้งไม่ได้ (ไปบ่อย)
๓.	สิงคโปร์	จำครั้งไม่ได้ (ไปบ่อย)
๔.	อินโดนีเซีย	๕ ครั้ง
๕.	เวียดนาม	๒ ครั้ง
๖.	พม่า (เมียนม่า)	๓ ครั้ง
๗.	เขมร	จำครั้งไม่ได้ (ไปบ่อย)
๘.	อินเดีย	๕ ครั้ง
๙.	ศรีลังกา	๗ ครั้ง
๑๐.	บังคลาเทศ	๑ ครั้ง
๑๑.	เนปาล	๑ ครั้ง
๑๒.	ปากีสถาน	๒ ครั้ง
๑๓.	เลบานอน	๑ ครั้ง
๑๔.	ดูไบ	๑ ครั้ง
๑๕.	จีน	๑๐ ครั้ง
๑๖.	ไต้หวัน	๔ ครั้ง
๑๗.	ฟิลิปปินส์	๒ ครั้ง
๑๘.	ฮ่องกง	จำครั้งไม่ได้ (ไปบ่อย)
๑๙.	เกาหลี	๓ ครั้ง
๒๐.	ญี่ปุ่น	จำครั้งไม่ได้ (ไปบ่อย)
๒๑.	บรูไนดารุสซาลาม	๑ ครั้ง
๒๒.	ทิเบต	๑ ครั้ง

ทวีปยุโรป

๑.	อิตาลี	๒ ครั้ง
๒.	เยอรมัน	๖ ครั้ง
๓.	กรีซ	๑ ครั้ง
๔.	ตุรกี	๑ ครั้ง (ทั้งตุรกีในยุโรปและเอเชีย)
๕.	เบลเยี่ยม	๓ ครั้ง
๖.	ฝรั่งเศส	๕ ครั้ง
๗.	เนเธอร์แลนด์	๒ ครั้ง
๘.	เดนมาร์ก	๕ ครั้ง
๙.	สวีเดน	๖ ครั้ง
๑๐.	อังกฤษ	๒ ครั้ง
๑๑.	ออสโตรีย	๑ ครั้ง
๑๒.	สวิตเซอร์แลนด์	๑ ครั้ง
๑๓.	สเปน	๑ ครั้ง
๑๔.	นอร์เวย์	๑ ครั้ง
๑๕.	ฟินแลนด์	๑ ครั้ง

ทวีปอาฟริกา

๑.	อียิปต์	๑ ครั้ง

ทวีปออสเตรเลีย

๑.	ออสเตรเลีย	๙ ครั้ง
๒.	นิวซีแลนด์	๔ ครั้ง

5. ทวีปอเมริกาเหนือ

๑.	สหรัฐอเมริกา	๒๗ ครั้ง
๒.	แคนาดา	๕ ครั้ง

ทวีปอเมริกาใต้

๑.	เปรู	๑ ครั้ง
๒.	ชิลี	๑ ครั้ง
๓.	อาร์เจนตินา	๑ ครั้ง
๔.	บราซิล	๑ ครั้ง
๕.	เม็กซิโก	๑ ครั้ง

ด้านวรรณกรรม

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้เรียบเรียงและจัดพิมพ์หนังสือเรียนบ้าง หนังสือธรรมะบ้าง หนังสือท่องเที่ยวสิ่งธรรมะบ้าง หนังสือสำหรับวัยรุ่น และสำหรับผู้สูงอายุบ้าง หนังสือคำสอนเปรียบเทียบบ้าง หนังสือถามตอบปัญหาบ้าง รวมทั้งหมด ประมาณ ๑๓๐ เรื่อง จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือแล้วประมาณกว่า ๔๐ เล่ม หนังสือบางเล่มมีความหนามากกว่า ๑,๐๐๐ หน้า

กล่าวได้ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นผู้มีพรสวรรค์พิเศษในงานด้านการนิพนธ์ มีเทคนิคในการถ่ายทอดประสบการณ์ ถ่ายทอดหลักการและวิชาการผ่านตัวหนังสือที่นิพนธ์ขึ้น มีศิลปะในการสร้างอารมณ์ขันและบันเทิงให้แก่ผู้อ่าน ท่านที่ได้ติดตามผลงานด้านการนิพนธ์ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ มาแล้วทุกท่าน คงจะตระหนักดีและยืนยันข้อความที่กล่าวถึงนี้ได้เป็นอย่างดี

ขออนุญาตยกงานเขียนเล่มหนึ่ง ชื่อ "พระพุทธศาสนากับเวลา ๑๐ นาที" ภาคภาษาไทย (มีภาคภาษาอังกฤษ ภาคภาษาเยอรมันและภาคภาษาสวีเดนด้วย) ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ มาแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง ในข้อเขียนชิ้นนี้ เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้แบ่งแยกงานเขียนออกเป็นเล่มเล็กๆ ๓๕ เล่ม โดยสังเขปเป็นข้อๆ ๓๕ หัวข้อ

ในข้อเขียนทั้ง ๓๕ หัวข้อนั้น หัวข้อลำดับที่ ๓ เป็นหัวข้อที่อธิบายความหมายความหมายของ พระรัตนตรัย โดยย่อหน้าที่ ๑ อธิบายคำว่า "พระพุทธ" ๑๑ บรรทัด ย่อหน้าที่ ๒ อธิบายคำว่า "พระธรรม" ๑๒ บรรทัด และย่อหน้าที่ ๓ อธิบายคำว่า "พระสงฆ์" ๙ บรรทัด ย่อหน้าที่ ๔ สุดท้าย มี ๒ บรรทัด ความว่า "พระรัตนตรัย กล่าวโดยย่อเพียงเท่านี้ ถ้ากล่าวโดยพิสดารแล้ว ปีหนึ่งก็ยังไม่หมด"

หัวข้อลำดับที่ ๔ มี ๑๖ บรรทัด ขอยกมาเฉพาะ ๔ บรรทัดแรกดังนี้

"คำสอนของพระพุทธเจ้า (พระธรรมวินัย) เมื่อกล่าวโดยพิสดารแล้วมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ (ใช้เวลาบรรยายขันธ์ละวัน บรรยายอยู่ถึง ๒๐๐ ปี ก็ยังไม่จบ) แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปหรือที่เรียกว่า หัวใจพระพุทธศาสนาแล้ว มี ๓ ศีล...."

จากตัวอย่างข้อเขียนที่ยกมากล่าวแต่เพียงเล็กๆ นี้ ท่านคงสัมผัสกับอารมณ์ขันของเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้อยู่บ้างกระมัง

ใน ๓๕ หัวข้อนั้น มีอยู่ ๓ หัวข้อ ที่น่าจะได้ชี้ชวนให้ติดตามอ่านเป็นอันดับแรก ศีล หัวข้อลำดับที่ ๒๐ คุณสมบัติของหัวหน้า หัวข้อลำดับที่ ๒๑ คุณสมบัติของข้าราชการ และหัวข้อลำดับที่ ๒๒ คุณสมบัติของฟ้อคำแม่คำ

มีอยู่อีก ๕ หัวข้อ ที่พออ่านแล้วสงสัย ว่าจะ ไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เจ้าประคุณสมเด็จฯ เอาเรื่องเหล่านี้มาเขียน ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกันกับธรรมชาติ แห่งชีวิตที่แท้จริงเขียนอย่างมีเหตุมีผล ให้ทุกคนได้อ่านกัน

อย่างประทับจิตประทับใจ ทั้งๆ ที่เจ้าประคุณเสมิดเตี๊ยฯ ก็มิได้ใช้ชีวิตอยู่ในสมราวาสวิสัยมาตั้งแต่ในวัยเด็กนั่นเลยทีเดียว แต่เหตุไฉนสิ่งฉลาดสามารถเขียนหัวข้อต่อไปนี้ได้คือ

หัวข้อที่ ๒๕ ผัวกสัวเมีย หัวข้อที่ ๒๖ เมียกสัวผัว หัวข้อที่ ๒๗ อำนาจเมีย หัวข้อที่๒๘ เหตุที่ผัวเมียอยู่กันยืดยาว และหัวข้อที่ ๒๙ ผัวเมีย

แต่ละหัวข้อ แม้จะมีความยาวเพียงแค่ ๓ บรรทัดบ้าง ๔–๕ บรรทัดบ้าง กระนั้นหัวข้อที่บรรดุข้อความสั้นๆ เหล่านั้น ยังเต็มแน่นไปด้วยอัตถะสาระ และปรัชญาชีวิต ชนิดสึกขี้งกินใจ น่าคิดน่าติดตามเป็นอย่างยิ่ง ผู้สนใจในความสงบสุขแห่งชีวิตครอบครัวระหว่างผัวเมียควรจะได้ขวนขวายหาดูหาอ่านให้ได้

งานเขียนสึกเล่มหนึ่ง ชื่อ "แผนชีวิต" (๑ใน ๘๔,๐๐๐) ใน "แผนชีวิต" นี้ เจ้าประคุณเสมิดเตี๊ยฯ ได้เขียนเรื่องที่ไม่มีใครเคยเขียนมาก่อน เช่นพระ พุทธคาสนา ได้ให้อะไรแก่คนไทยบ้าง ทางแห่งความสำเร็จในชีวิต ตำนานการสร้างความสุขในชีวิตนี้ การสร้างความสุขในโลกหน้า คือ สวรรค์ และการสร้างความสุขในพระนิพพาน เป็นต้น ทั้งภาคภาษาไทยและภาคภาษาอังกฤษ

สึกเล่มที่ขอพูดถึง ชื่อ "ทางชีวิต" หรือขออนุญาตเรียกว่า "ประมวลเรื่องสั้น" เพราะบรรดุเรื่องสั้นถึง ๘๓ เรื่อง (กำลังแต่งเรื่องที่ ๘๔ อยู่แต่ยังไม่เสร็จก็สิ้นอายุไข ซึ่งมีชื่อว่า "อยู่กับหลวงตา") มีความหนา ๒๒๓ หน้า เรื่องสั้นเรื่องที่ ๑ ชื่อ "ปติประมวลศรี" โดยเรียงร้อยถ้อยคำอันเป็นข้อความเริ่มเรื่องว่า

การเลี้ยงลูกเป็นเรื่องสำคัญ
พ่อแม่บางคน เลี้ยงลูกให้เป็น พรหม
บางคน เลี้ยงลูกให้เป็น เทวดา
บางคน เลี้ยงลูกให้เป็น มนุษย์
บางคน เลี้ยงลูกให้เป็น ยักษ์
บางคน เลี้ยงลูกให้เป็น สัตว์ เช่น เสือ ฯลฯ หรือจึงเหลวนเป็นต้น
การเลี้ยงลูกสำคัญอย่างนี้ จึงมีปัญหาว่า พ่อแม่จะเลี้ยงลูกให้เป็นอะไร ?

เรื่องสั้นเรื่องที่ ๘๓ ชื่อ "ธรรมจากฝ่าพิธี" มีข้อความเริ่มต้นเรื่องว่า "ธรรม คือ ความแท้จริง ที่มีอยู่ในโลก คำสอนของพระ พุทธเจ้า เป็นคำสอนที่ว่าด้วยเรื่อง ความแท้จริง ที่มีอยู่แล้วในโลก คำสอนของพระ พุทธเจ้าเป็นคำสอนที่ว่าด้วยเรื่องความแท้จริงเหล่านั้น ความแท้จริง หรือ ธรรมนั้น ถ้าเราคิดสึกหน่อย ก็มีโอกาสหาได้จากทุกสถานที่ ทุกบุคคล ทุกเหตุการณ์ ทุกเวลา และทุกวัตถุ"

ข้อเขียนเรื่อง "ทางชีวิต" นี้ เจ้าประคุณเสมิดเตี๊ยฯ เน้นเรื่องการให้ปัญญา ให้แนวคิด และให้ทางชีวิตแก่ผู้อ่าน โดยถือเป็นข้อเขียนอันทรงคุณค่า ที่ผู้สนใจควรจะได้อ่านเพื่อได้รับความเพลิดเพลิน และความรู้ในทางพระ พุทธคาสนาด้วย

ที่จริงแล้วข้อเขียนเรื่องสุดท้ายที่เจ้าประคุณเสมิดเตี๊ยฯ ได้เขียนไว้ คือ เรื่อง "หลวงตา" เพราะเป็นการเขียนในช่วงที่เจ้าประคุณเสมิดเตี๊ย ฯ มีอายุได้ ๘๗ ปี (พ.ศ. ๒๕๔๖) ซึ่งเป็นเรื่องที่จัดพิมพ์แทรกเข้าไปเพิ่มเติมจากของเดิม

นอกจากนี้ยังมีหนังสือที่อธิบายแนวคิดของท่านเจ้าประคุณเสมิดเตี๊ยฯ ที่ว่า"อย่าเชื่อเรื่องดวงแต่ให้เชื่อกรรม" คือ หนังสือที่ชื่อ "หลักกรรม" ซึ่งเป็นหนังสือที่เจ้าประคุณเสมิดเตี๊ยฯ ได้เขียนไว้เมื่อครั้งดำรงสมณสักดิ์ที่ พระศรีวิสุทธิญาณ เมื่อประมาณ ๕๗ ปี ถึงแม้ว่าจะเป็นเวลาที่ล่วงเลยมาเนิ่นนานปี ผ่านยุคผ่ายสมัยไปแล้วหลายยุคหลายสมัย แต่กระนั้น สาระแห่งข้อเขียนของเจ้าประคุณเสมิดเตี๊ยฯ ในเรื่อง "หลักกรรม" นี้ ก็ยังคงเป็นอมตะ สัจธรรมที่มีคุณค่าแก่บุคคลผู้ใฝ่ใจในการที่จะทำความเข้าใจในเรื่องกรรม และสำหรับผู้ที่สงสัยว่ากรรมนั้นมีจริงอยู่หรือไม่ ดังจะขอยกตัวอย่างบางส่วนจากหนังสือเรื่องนี้มาดังนี้

"การที่ทราบเรื่อง กรรมนี้ ทำให้มีการสำรวจข้อบกพร่องของตนเองมากกว่าของคนอื่นนับได้ว่า เป็นวิธีแก้ปัญหาชีวิตที่ดีวิธีหนึ่ง เป็นทางออกของใจที่เป็นทุกข์ คนมีทุกข์ก็เหมือนคนอยู่ในห้องอันเต็มไปด้วยควัน ประตูทางออกมีอยู่แล้ว ก็ควรเปิดออกไป ถึงแม้ไม่แน่ใจว่าจะออกไปสู่อะไรก็ตาม แต่ก็ยังดีกว่าจะทนทุกข์ให้ควันรมอยู่ในห้องนั้นด้วยมัวแต่หารายละเอียดกับประตูทางออกอยู่นั่น ออกไปได้แล้วก็รู้เองแหละว่าผลมันต่างกันอย่างไร ระหว่างที่ติดอยู่ในห้องควัน กับที่ออกไปได้แล้ว"

อนึ่ง ธรรมดาคนเรานั้น เมื่อมีเรื่องไม่สบอารมณ์ มักจะ ไม่ยอมโทษตัวเอง แต่มักจะ ไปโทษคนอื่น โดยไปโทษคนนั้นบ้าง คนนี้บ้างถ้าโทษคนไม่ได้ โทษสิ่งโทษอันไม่มีชีวิตก็ยังเอา แม้แต่สิ่งของ เช่น กระโถนก็ถูกโทษด้วย รวมความว่า ขอให้ได้โทษให้ได้มีที่โทษ ให้พ้นจากตัวเองไปก็แล้วกัน การโทษผู้อื่นสิ่งอื่นเช่นนี้ เป็นเหตุให้เกิดความโกรธเคือง เกิดความขุ่นข้องหมองใจ ขวนให้ทำลายสิ่งของ และเกิดการโต้เถียงทะเลาะวิวาท เป็นการเพิ่มกรรมชั่วเข้าให้ลึก แต่ถ้ามาโทษกรรมของตนเองแล้ว เรื่องก็จะสงบ จะไปโกรธ ไปทะเลาะวิวาท หรือไปทุบตีกรรมก็ไม่ได้ ตนเองก็เบาใจที่ไม่ต้องไปโทษผู้อื่นคนอื่น และจะได้ผลจะท้อนย้อนกลับมาที่ตนเอง คือ ตัวของตัวจะบอกตัวเองให้ทำแต่ความดี ให้ทำแต่กรรมที่ดี ๆ นี่เป็นการอาศัยเรื่องกรรม เพื่อเป็นทางออกของใจอีกทางหนึ่ง จากความขัดข้องหมองใจ จากความทุกข์ใจ

ตัวอย่างข้อเขียนของเจ้าประคุณสมเด็จฯ นี้จะเห็นได้ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ มีญาณหัสสนะ คือ มีความรู้ความเห็นที่ชัดแจ่มแจ้ง ในเรื่องธรรมชาติของชีวิตมากเพียงไร และชี้ให้เห็นสัจธรรมแห่งชีวิตโดยอุปมาอุปมัยด้วยภาพที่ชัดแจ่มอย่างไร ท่านผู้อ่านผู้ฟังคงจะ ได้ตระหนักและประจักษ์แจ้งแก่ใจอยู่แล้ว

หนังสือเหล่านี้ ถ้าได้อ่านแล้ว จะรู้จะซึ้งถึงความเป็นจริง บางเล่มทางราชการ ได้ขออนุญาตใช้เป็นหนังสือสำหรับชั้นประถม และบางเล่มใช้เป็นหนังสือสำหรับอุดมศึกษา

แสดงให้เห็นได้ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ มีเมตตาจิตคิดมุ่งหวังที่จะ ให้ผู้อ่านผู้ฟัง ได้เข้าใจถึงสาระแห่งชีวิต เพื่อเป็นแรงหนุนให้ทุกคนห่างไกลจากสิ่งที่ผิด ส่งเสริมให้ประกอบแต่กิจที่งามและกระทำแต่กรรมดี เพื่อชีวิตที่ปลอดทุกข์ ประสบสุข สมหวังอันยั่งยืนสืบไป ด้วยกันทุกท่านทุกคนอย่างไม่ต้องสงสัย

ส่วนข้อเขียนหัวข้ออื่นๆ ในหนังสือเล่มที่ยกมาล่าวอ้าง ซึ่งมิได้นำมากล่าวในที่นี้ก็ดีข้อเขียนทุกเรื่องอื่นๆ ในหนังสือเล่มอื่นๆ ที่มิได้ยกมากล่าวถึงก็ดี ข้อเขียนทุกเรื่อง ทุกหัวข้อ ล้วนมีสาระตรึงจิตประทับใจ ให้แง่คิดในทางสร้างสรรค์ และจรรโลงวัฒนะ ความเจริญโดยถ่ายเดียว เป็นข้อเขียนที่มีคุณค่ามหาศาล ต่อวิถีชีวิต และต่อจิตใจของบุคคลทุกคน ทุกเพศทุกวัยผู้มุ่งต่อการพัฒนาตน เพื่อยกระดับจิตของตน ให้ก้าวขึ้นสู่ระดับจิตอันประเสริฐสูงส่งให้ได้อย่างแท้จริง

นี่เป็นเพียงเสี้ยวอันน้อยนิด เสี้ยวหนึ่งเท่านั้นแห่งงานเขียน ๑๐๐ กว่าเรื่อง ของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม ที่นำมากล่าวถึงภายใต้หัวข้อเรื่อง "งานด้านวรรณกรรม" ในที่นี้

งานวรรณกรรมที่เจ้าประคุณสมเด็จได้เขียนและเรียบเรียง มีดังนี้

๑. จาริกอินเดีย (กว่าพันหน้า)
๒. จาริกลังกา ครั้ง (๔ เล่ม)
๓. จาริกลังกาใหญ่ ๕
๔. จาริกลังกา–ทิเบต
๕. จาริกตุรกี กรีซ อียิปต์
๖. จาริกอเมริกาใต้ ๕ ประเทศ
๗. สาทัจจกา
๘. ๑ ใน ๘๔,๐๐๐ (แผนชีวิต)
๙. Plan of Life (แผนชีวิต ภาคอังกฤษ)
๑๐. สมถกถา
๑๑. คน
๑๒. การสวดพระปริตร
๑๓. การควบคุมจิต
๑๔. พระพุทธศาสนากับเวลา ๑๐ นาที (ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาเยอรมัน ภาษาสวีเดน)
๑๕. ศาสนาเปรียบเทียบ
๑๖. หลักกรรม
๑๗. การบวช

๑๘. พระไหม่

๑๙. พุทธภาษิต ๖ ภาษา (ไทย มคธ สันโดษนิเซีย สิน อังกฤษ ฝรั่งเศส)

๒๐. นานาชีวิต

๒๑. นานาสาระ (กว่า ๑๐ เล่ม)

๒๒. เรื่องน่ารู้

๒๓. พุทธศาสนาประวัติ ๒๐๐ ปี แห่งรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑–๓)

๒๔. ฆ ผู้เฒ่า

๒๕. ต่างชีวิต (เขียนหลังจากออกจากโรงพยาบาล)

๒๖. แปลพระสูตรเป็นไทย

๒๗. แต่งคาถาภาษามคธบ้าง (อักษรไทย)บ้าง สันสกฤตบ้าง พราหม์มีบ้างถวายพระ พรสมเด็จพระ สังฆราชทุกปี

๒๘. แต่งคาถาถวายพระ พรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ด้วยอักษรต่าง ๆ เช่น เทวนาครี พม่า สังกา บังคลาเทศ ปัญจาปี พราหมมิ ไอยคุปต์ (เฮียโลกริฟฟิค) ลาว ขอม(หวัดบ้าง บรรจงบ้าง) มอญ ทิเบต ปัลลวะ (อักษรในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๓) อักษรอริยกะ (อักษรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นต้น

๒๙. แต่งคาถาถวายพระ พรนี้ลงในวันคล้ายวันประสูติ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

๓๐. แต่งคาถาถวายพระ พรหม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์ หม่อมเจ้าหญิงกรณิกา จิตรพงศ์ นี้ลงในวันคล้ายวันประสูติ

๓๑. มิสันหาปัญหา

๓๒. อย่างนี้ก็มีด้วย

๓๓. คาถาต่างๆ

๓๔. ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤต 4 เล่ม

๓๕. ผู้ใหญ่–ผู้น้อย

๓๖. พระธรรมเทศนาต่างๆ

๓๗. พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ

๓๘. ปัญหาต่างๆ ประมาณ ๓๐๐ ปัญหา

๓๙. หนังสือที่ยังเขียนไม่เสร็จ มี ๒ เล่ม คือ รำคาญ และ อยู่กับหลวงตา

ด้านสาธารณะสงเคราะห์

เจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นผู้มีน้ำใจอันธยาศัยเปี่ยมด้วยเมตตาธรรม การอันใดที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและความเจริญรุ่งเรืองแก่บุคคลอื่นแก่ฝ่ายอื่น และแก่ส่วนรวมของหมู่คณะแล้วไซร้การอันนั้น เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ประกอบกระทำด้วยฉันทะความยินดีเต็มใจ ด้วยวิริยะอุตสาหะความพากเพียรพยายาม และด้วยจิตตะ ความเอาใจใส่อย่างจดจ่อไม่หลงทิ้งให้เสียการ

ที่นำมาเรียบเรียงลำดับแต่เพียงบางส่วนต่อไปนี้ เพื่อให้ท่านผู้อ่านผู้ฟังได้ทราบถึงความขวนขวายช่วยกิจการงานอันเป็นประโยชน์โสตถิผลแก่ปวงชน ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ อย่างแจ่มแจ้งชัดแจน มีดังนี้

- ขวนขวายจัดตั้งสถาบันแมชชีไทย เพื่อเป็นศูนย์รวมแห่งแมชชีไทยทั่งประเทศ
- ขวนขวายจัดตั้งกรรมการบริหารและร่างระเบียบบริหารสถาบันแมชชีไทย
- ขวนขวายจัดตั้งมูลนิธิสถาบันแมชชีไทยเพื่อสนับสนุนสถาบันด้านทุนทรัพย์
- จัดร่างหนังสือสุทธิบรรณให้สถาบันแมชชีไทย เพื่อให้แมชชีได้ใช้หนังสือสุทธิบรรณนี้เป็นหนังสือประจำตัวของแมชชีไทยแต่ละคน
- จัดประชุมแมชชีไทย ในวันที่ ๗–๘–๙ เมษายน เป็นประจำทุกปี โดยทูลเชิญสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จทรงเป็นองค์ประธานในพิธี ในฐานะที่มูลนิธิสถาบันแมชชีไทยอยู่ในพระบรมราชินูปถัมภ์ และร่วมประชุมในวันที่ ๒๘ สิงหาคม ในฐานะเป็นวันเกิดสถาบันแมชชีไทย

– อนุเคราะห์ให้แม่ชีได้เรียนรู้ภาษาบาลี ภาษาอังกฤษ ภาษาไทย เคหพยาบาล และเคหะคหเลขศาสตร์ เป็นต้น เพื่อให้สามารถช่วยตนเอง และช่วยผู้อื่นได้

– อนุเคราะห์ช่วยหาทุน ให้แม่ชีได้ไปศึกษาเล่าเรียนปริญญาตรี–โท–เอก ในต่างประเทศ

– เป็นที่ปรึกษาในกิจการต่างๆ ของสถาบันแม่ชีไทย

– ให้การสงเคราะห์อนุเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ แก่ผู้ยากไร้และขาดแคลน

– เปิดศูนย์ศึกษาพระ พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ให้เยาวชนได้เรียนรู้พุทธธรรม

– บริจาคทรัพย์ช่วยบรรเทาทุกข์ในคราวเกิดทุพภิกขภัยและอุทกภัยเป็นต้น

– บริจาคทรัพย์ตั้งเป็นทุนนิธิ เพื่อใช้จ่ายในการกุศลและการศึกษา เช่น ตั้งทุนนิธิ ม.ม.ร. ๑ และทุนนิธิสันติงกุรเป็นต้น

– บริจาคทรัพย์เพื่อช่วยสร้างศาสนสถาน เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ และบริจาคทรัพย์ช่วยสร้างโรงเรียนเป็นต้น

– จ่ายค่าเล่าเรียนแก่นักเรียนนักศึกษา ทั้งภิกษุสามเณร แม่ชี และมราวาส ตั้งแต่ระดับประถมถึงระดับปริญญาเอก

– สร้างพระมงคลนิมิต เพื่อหาทุนอุดหนุนการศึกษาสงฆ์การศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

– เป็นกรรมการกองอำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย

– เป็นกรรมการมูลนิธิมหาวชิราลงกรณ์

– เป็นกรรมการมูลนิธิสิรินธร

– เป็นกรรมการมูลนิธิส่งเสริมศูนย์ศึกษาพระ พุทธศาสนาวันอาทิตย์

– เป็นกรรมการโรงพิมพ์กรมการศาสนา

– เป็นที่ปรึกษาของสถาบันแม่ชีไทยและ มูลนิธิสถาบันแม่ชีไทย

– ผู้ร่วมก่อตั้งวิทยาลัยมหาปชาบดีโคตรมี โดยให้เป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของแม่ชีและผู้ที่บวชเป็นแม่ชีในระดับปริญญา อันเป็นหน่วยงานของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

– และเป็นกรรมการอื่นๆอีกจนจำไม่ได้

หมายเหตุ

ผลงานที่นำมาเขียนนี้ บางส่วนเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม ได้บันทึกไว้โดยนำมาเท่าที่มีกได้ บางอย่างบันทึกไว้บางอย่างส่วนมากมิได้บันทึกไว้ มิได้บันทึกไว้ทั้งหมด เพราะ ไม่คิดว่าจะแสดงผลงานให้ใครรู้ เกรงว่าคนอื่นจะคิดว่าตัวเองลวงตัวเอง และเกรงว่าคนอื่นจะ ไม่เชื่อ (เคยมีแล้ว) คิดว่าทำงานเพื่อพระศาสนาก็พอแล้ว แต่ที่เขียนนี้เพราะศิษย์ขอร้องให้เขียน เพื่อจะ ได้ให้ศิษย์ทั้งหลายได้รู้ว่าอาจารย์ของตนมีผลงานอย่างนี้ จะ ได้เป็นกำลังใจในการทำงาน ถ้าไม่เขียนไว้ศิษย์รุ่นหลังของ ม.ม.ร. ก็จะ ไม่รู้

การอาพาธและมรณกาล

นับตั้งแต่เจ้าประคุณสมเด็จฯ เดินทางกลับมาจากการปฏิบัติศาสนกิจในสหภาพยุโรปแล้ว ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เริ่มมีอาการเวียนศีรษะ และริมฝีปากอ่อนแรง จึงได้เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ ในวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๙ ซึ่งคณะแพทย์ได้ทำการตรวจพบว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ มีอาการเส้นโลหิตในสมองตีบ ทำให้ร่างกายด้านซ้ายอ่อนแรง ซึ่งคณะแพทย์ได้ถวายการรักษาโดยการใช้ยาและทำกายภาพบำบัด ทำให้อาการอาพาธเริ่มดีขึ้น

นอกจากอาการอาพาธในครั้งนี้แล้วท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังมีอาการอาพาธอื่นๆ ที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นมาระยะเวลานานแล้ว ซึ่งได้แก่ การเป็นโรคหัวใจ โดยมีอาการเส้นโลหิตหัวใจตีบ โรคเกาต์ โรคไส้เลื่อน (ซึ่งโรคนี้เจ้าประคุณสมเด็จฯ เคยเข้ารับการผ่าตัดแล้ว แต่ต่อมาก็มีอาการดังกล่าวอีก)

เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จฯ เข้ารับการรักษาพยาบาลจากอาการอาพาธอันเนื่องมาจากภาวะเส้นโลหิตในสมองตีบ กลับมีอาการของโรคแทรกซ้อนต่างๆ อาทิเช่น ภาวะความดันโลหิตตก (ประมาณ 80/26 มม.ปรอท) ก่อให้เกิดภาวะ ไตวายเฉียบพลัน ภาวะน้ำท่วมปอด ภาวะติดเชื้อในกระแสเลือด ภาวะติดเชื้อในระบบโลหิตวาย ซึ่งอาการอาพาธต่างๆ เหล่านี้ได้รับการรักษาจากคณะแพทย์ทำให้อาการอาพาธต่างๆ ได้ทุเลาลง

หลังจากนั้นท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้กลับมารักษาร่างกายต่อที่วัดเทพศิรินทราวาส โดยในระยะนี้ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ต้องทำกายภาพบำบัด และฉันยาตามคำสั่งแพทย์ เมื่ออาการดีขึ้นแล้ว ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ปฏิบัติศาสนกิจในพระศาสนาต่างๆ เช่น การรับกฐินพระราชทานในวัดเทพศิรินทราวาส และร่วมรับกฐินพระราชทานที่วัดชูสิตธรรมาราม นอกจากนี้ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่อุปนายกมหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย อาทิ ร่วมพิธีประสาทปริญญาของพระนักศึกษามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย การแจกทุนการศึกษาแก่พระนักศึกษา การวางศิลาฤกษ์อาคารภายในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้น อีกทั้งยังได้เปิดอาคารหอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม ซึ่งเป็นอาคารหอสมุดภายในมหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัยด้วย

ถึงแม้ว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ จะมีอาการอาพาธอยู่เช่นนี้ ท่านก็ไม่เคยเว้นจากการปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาเลย ทางด้านศาสนกิจ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้เป็นพระอุปัชฌาย์เพื่อบวชพระภิกษุ ด้านวัตรปฏิบัติของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็ได้เป็นแบบอย่างให้กับพระภิกษุสามเณร ได้แก่ การสวดอุโบสถ (เพื่อฟังพระสวดปาฏิโมกข์) และรักษาศีลาจารวัตรอย่างเคร่งครัดอยู่เสมอพร้อมทั้งสั่งสอนให้ความรู้ในพระธรรมวินัยแก่พระภิกษุใหม่ที่บวชในวัดเทพศิรินทราวาส นอกจากนี้ยังให้กำลังใจแก่พระภิกษุจากต่างประเทศที่ได้เข้ามาอุปสมบทอยู่เป็นประจำ เรื่องนี้ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เคยปรารภอยู่บ่อยๆว่า ความประสงค์ของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็คือ การเดินทางไปต่างประเทศเพื่อให้กำลังใจแก่พระธรรมทูตในประเทศต่างๆ

จากการที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ปฏิบัติศาสนกิจดังที่กล่าวมาข้างต้น แม้ว่าสภาวะร่างกายของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังอาพาธอยู่ทำให้สังขารของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไม่อาจจะคงทนอยู่ได้ และเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ฉันจากลำวัดในเวลา ๑๕.๓๐ น. ท่านได้เดินไปเข้าห้องน้ำ เพื่อชำระร่างกาย แต่ด้วยอาการอาพาธอันเนื่องมาจากภาวะติดเชื้อในไข่หวัด ทำให้ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ มีอาการไอ มีเสมหะ โดยอาการดังกล่าวนี้ทางคณะแพทย์ได้ถวายยาแก้ไอ และยาขับเสมหะ เพื่อรักษาอาการไข้หวัด ทั้งนี้คณะแพทย์ไม่สามารถที่จะถวายยาปฏิชีวนะได้ เนื่องจากท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ แพ้ยาในกลุ่มนี้ ทำให้ในเช้าวันดังกล่าวท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไอเพียงสองครั้ง ร่างกายของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็หมดสติในห้องน้ำ ขณะที่กำลังนั่งเพื่อรอการชำระร่างกายอยู่ และเมื่อคณะผู้อุปัฏฐากได้ใช้อุปกรณ์วัดชีพจรและปริมาณออกซิเจนในกระแสเลือดแล้วพบว่า ชีพจรและออกซิเจนในกระแสเลือดของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ มีปริมาณน้อย จึงได้ปรึกษาคณะแพทย์แล้วทำการผายปอดให้กับท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ แต่เนื่องจากท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังอยู่ในห้องน้ำ ซึ่งไม่สะดวกต่อการปฐมพยาบาล จึงได้นำท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปยังเตียงของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ และทำการผายปอดและปั๊มหัวใจ ต่อจากนั้นคณะแพทย์โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ ได้นำท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปรับการรักษาต่อที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ คณะแพทย์ได้ทำการช่วยเหลือท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ อย่างเต็มที่ จนกระทั่งคณะแพทย์ได้ลงความเห็นว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ละสังขารในเวลา ๑๗.๑๗ น. ด้วยอาการหัวใจวายเฉียบพลัน

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ นั้นได้รับพระเมตตาจากหม่อมเจ้ากรณิกา ลิดรพงศ์ ทรงเป็น ผู้อุปการะมาโดยตลอด นับตั้งแต่วันที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนาจวบจนถึงวาระสุดท้ายในชีวิตของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ นับเป็นพระกรุณาที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ และคณะศิษย์ทั้งหลายของอนุโมทนา ในพระกุศลนี้โดยทั่วกัน.

อันรสอื่นหมื่นแสนในแดนจบ
แต่ไม่สู้สานพจน์รสพระธรรม
รสพระธรรมนำสัตว์ให้ตัดทุกข์
ชี่งเป็นสุขไร้เล่ห์หมดเรรวน

ทั่วพิภพน้ำตาลรสหวานฉ่ำ
เป็นรสล้ำเลิศยิ่งสิ่งทั้งมวล
ไปสู่สุขหวานพร้อมด้วยหอมหวล
หมดฉนวนหมดเชื้อหมดเยื่อไย

ร้อยอาลัย

สำนึกในพระคุณ

ในการจัดทำหนังสืออุฑฒมิธรรมนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายประวัติของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร ป.ธ. ๙) อดีตเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส โดยข้าพเจ้าได้รวบรวมคำบอกเล่าของ เจ้าประคุณสมเด็จฯ และคณะศิษยานุศิษย์มาเขียนเป็นหนังสืออุฒฑิธรรม ภายในหนังสืออุฑฒมิธรรมนั้น จะแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ดังนี้ ส่วนแรกเป็นสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ และภาพร้อยอาลัย เป็นการนำคำไว้อาลัยที่คณะศิษยานุศิษย์ได้เขียนถึงท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ มาร้อยรวมกันเป็นรูปภาพของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ในส่วนที่สองเป็นภาพประวัติ ซึ่งเป็นการรวบรวมรูปภาพตั้งแต่ก่อนที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ จะถือกำเนิดขึ้น โดยเป็นภาพครอบครัว ภาพส่วนตัวของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ภาพการศึกษาและเกียรติยศ ภาพศาสนกิจต่างๆ รวมทั้งภาพจาริกไปยังดินแดนต่างๆ ทั่วโลก ภาพงานสวดพระอภิธรรม และภาพงานพระราชทานเพลิง เป็นต้น ส่วนที่สามเป็นประวัติสังเขปของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้เขียนไว้เมื่อคราวที่ยังดำรงขันธ์อยู่ ส่วนที่สี่เป็นงานเขียนเรื่องอยู่กับหลวงตา ซึ่งเป็นหนังสือเล่มสุดท้ายที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้เขียนเป็นนิยายเรื่องหนึ่ง เพียงแต่ว่ายังไม่เสร็จ ต้นฉบับอยู่ภายในกุฏิตึกปิยะสมบัติ ซึ่งข้าพเจ้าเองก็ไม่เคยได้อ่าน แต่เพื่อเป็นการสืบสานเจตนาของของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ และเพื่อเป็นการสนองพระคุณแด่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ข้าพเจ้าจึงได้เขียนประวัติของเจ้าประคุณสมเด็จฯ โดยเป็นการรวบรวมข้อมูลจากคำบอกเล่าของ เจ้าประคุณสมเด็จฯ เองและผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาร้อยเรียงเป็นประวัติของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ผ่านมุมมองของข้าพเจ้าที่ได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดและอุปัฏฐากท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ และส่วนที่ห้าเป็นเรื่องจาริกบำรุงราษฎร์ เป็นการบอกเล่าเรื่องราวของอาการอาพาธตั้งแต่เริ่มของเจ้าประคุณสมเด็จฯ ที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสดูแลรับใช้ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ตั้งแต่เริ่มอาพาธ จนกระทั่งถึงอวสานกาล

อนึ่งท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม เป็นพระมหาเถระผู้มีพระคุณต่อคณะสงฆ์แห่งประเทศไทยองค์หนึ่ง เป็นพระสงฆ์ที่ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรมเป็นที่ตั้ง ให้ความอนุเคราะห์และสงเคราะห์แก่ คณะศิษยานุศิษย์เสมอมา อีกทั้งยังมีช่วงเวลาที่อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญๆ ในประวัติศาสตร์ของ

ประเทศไทย ในส่วนของการศึกษานั้นท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นผู้ร่วมก่อตั้งมหาวิทยาลัยมหากุฏราชวิทยาลัย และสถาบันแม่ชีไทย ให้ยั่งยืนสืบมากระทั่งปัจจุบันนี้ กล่าวได้ว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้มีผลงานอันเป็นประโยชน์แก่ชนรุ่นหลัง สมกับที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้สั่งสอนแก่ศิษยานุศิษย์เสมอมาว่า **“เกิดเป็นคนต้องมีผลงาน ให้คนรุ่นหลังได้รับประโยชน์”**

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นพระเถระที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดตามพุทธบัญญัติเสมอมา เป็นแบบอย่างของพระสุปฏิปัณโณอย่างแท้จริง สิ่งที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ประทานให้เป็นแบบอย่างนั้น นอกจากการปฏิปทาในทางพระธรรมวินัยแล้ว ยังเป็นแบบอย่างเรื่องความวิริยะอุตสาหะในการประกอบกิจเพื่อพระศาสนาอย่างที่กล่าวได้ว่าถึงแม้จะต้องสิ้นชีวิตก็ยอม เพราะท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ แสดงตนให้เห็นอยู่เสมอว่า หากว่าพระพุทธศาสนามีภัยใดๆแล้ว ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็พร้อมที่จะต่อสู้อย่างถึงที่สุด โดยท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ จะใช้กำลังคือ สติ ปัญญา สมาธิ เพื่อต่อสู้ภัยในพระศาสนาเสมอมา

การจัดพิมพ์หนังสือ และของที่ระลึกในพิธีพระราชทานเพลิง สมเด็จ-พระญาณวโรดมครั้งนี้ ได้รับความอนุเคราะห์จากคณะศิษยานุศิษย์ ข้าพเจ้าจึงขออนุโมทนาสาธุการในการบำเพ็ญบุญทักษิณาทานในครั้งนี้ ขออำนวยพรให้ท่านทั้งหลายประสบแต่ความสุขสวัสดิ์พิพัฒนมงคล สืบไป เทอญฯ

อยู่กับหลวงตา

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม
(ประยูร สนฺตงฺกุรเถร ป.ธ. ๙)
อดีตเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

เกิด เป็นนามรูปแล้ว แตกดับ
แก่ หนุ่มไป่ลี้ลับ รอดพ้น
เจ็บ ไข้ทุกข์โศกทับ ทุกท่าน เทียวเนอ
ตาย แน่ควรรีบร้น เร่งร้อน หาทางฯ

(จากสมุดบันทึกของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส)

เริ่มเรื่อง

เวลาของทุกๆ คนล้วนมีเท่ากัน คนทุกคนย่อมมีสิทธิ์ที่จะเลือกใช้เวลาของตนเองให้มีค่ากับตนเองเท่าใด ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของแต่ละคน ที่จะใช้เวลาอันเป็นสิ่งที่มีค่านั้นกับตนเองอย่างไร และหลวงตาบอกเสมอว่า เวลาของชีวิตเมื่อหมดไปเพียงหนึ่งวินาที แม้จะเอาทองท่วมหลังช้างมาซื้อคืนย่อมไม่อาจทำได้ และในแต่ละช่วงเวลาของชีวิตก็มีหน้าที่ ที่แตกต่างกัน เวลาตอนต้นของชีวิตนั้นมีไว้เพื่อการศึกษาหาความรู้ ช่วงกลางนั้นมีไว้เพื่อสร้างรากฐานของตนเอง และช่วงปลายเพื่อแสวงหาความสงบ สิ่งต่างๆ เหล่านี้คือ หน้าที่ชีวิตในแต่ละช่วงของชีวิต ซึ่งบุคคลที่ได้ถือกำเนิดเกิดขึ้นมาล้วนแต่สามารถที่จะเลือกทางเดินชีวิตของตนเองได้ แต่เมื่อมีเกิดขึ้นมาแล้ว สิ่งที่เป็นสัจจะประการหนึ่งคือ แก่ เจ็บ ตาย ก็ล้วนมาจากการเกิดทั้งสิ้น ชีวิตของคนๆ หนึ่งที่เกิดขึ้นมาล้วนย่อมต้องการความเจริญ แต่ความเจริญนั้นมีหลายด้าน ได้แก่ความเจริญในวัย ความเจริญในการศึกษา ความเจริญในอาชีพ ความเจริญในธรรม ชีวิตทุกชีวิตต่างมุ่งหน้าไปทางเดียวกันหมด คือ เป็นไปเพื่อสร้างความเจริญทั้งสิ้น หนทางความเจริญของแต่ละคนย่อมแตกต่างกันตามแต่บุญหรือกรรมที่แต่ละคนได้กระทำเอาไว้ เป็นเครื่องกำหนด

เพื่อสร้างความเจริญในชีวิต และเรื่องราวต่อจากนี้ คือ ความเจริญของชีวิต หรือทางชีวิตของสมเด็จพระญาณวโรดม ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขออนุญาตใช้สรรพนาม เรียกท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ว่า หลวงตา

หลวงตาเกิดที่บ้านท่าเรือ อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี เมื่อย้อนหลังไป ๙๓ ปี ๘ เดือน ๙ วัน อันเป็นวันศุกร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะโรง (ตรงกับวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ.๒๔๕๙) เป็นบุตรชายคนสุดท้องของคุณพ่อธูปและคุณแม่ทองหยิบ พยุงธรรม ส่วนหมอตำแยที่เป็นคนมาทำคลอดนั้น ชื่อหมอปิ่วเป็นคนมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร

หลวงตาได้เขียนเล่าประวัติของคุณพ่อธูป ซึ่งเป็นโยมผู้ชาย (พ่อ) ของหลวงตาว่า ท่านเกิดเดือน ๔ ข้างแรม วันอาทิตย์ ปีมะเมีย ตรงกับจุลศักราช ๑๒๓๑ พ.ศ.๒๔๑๓ ต้นรัชกาลที่ ๕ โยมปู่ของหลวงตาชื่อทรัพย์และมีย่าชื่อนาก (ย่านาก มีพี่น้องชื่อ แก้ว ทอง สำริด แตง) โยมผู้ชายของหลวงตาเป็นลูกคนเดียว เมื่อปู่ทรัพย์สิ้นไป ย่านากได้แต่งงานกับปู่พ่วง และมีลูก ๒ คน ชื่อ อาปั่น (กำปั่น) และอาไข่ หลวงตาเล่าไว้ในหนังสือ ญาติประวัติว่า "แต่เดิมนั้นบรรพบุรุษของพวกเรานั้นตั้งบ้านเรือนอยู่แถวบางกรวย แถบสะพานพระรามหกในปัจจุบันนี้ ต่อมาได้อพยพมาอยู่ที่อำเภอประจันตคามก็เพราะว่า บรรพบุรุษของเราได้ร่วมเดินทัพมาในกองทัพของเจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต (สิงห์) ซึ่งเป็นนายกองไปทัพสงครามกับญวน ได้เดินมาตามทางหลวงสมัยนั้น ผ่านหน้าวัดท่าเรือ (ปัจจุบันคือวัดศรีประจันตคาม) เห็นว่าทำเลแถบนี้ดี เมื่อเสร็จศึกแล้วจึงได้พากันอพยพจากบางกรวยมาอยู่ที่อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี คณะที่อพยพจากบางกรวยมีหลายพวกด้วยกัน การที่บรรพบุรุษของเรามาจองที่ติดริมน้ำนี้เพราะว่า ในสมัยก่อน การคมนาคมใช้ทางน้ำกันเป็นหลักเพราะสะดวกกว่าทางบก เมื่อพวกเรามาก่อนจึงได้จับจองที่ดินติดริมน้ำตรงท่าข้ามนี้ ซึ่งเดิมทีเรียกกันว่า พระจันทร์ท่าข้าม เพราะมีลักษณะของตรงบริเวณนั้นเป็นคุ้งน้ำ ลักษณะคล้ายวงของพระจันทร์ ต่อมาคำว่าพระจันทร์ท่าข้ามนี้ ได้กลายมาเป็นประจันตคาม รัชกาลที่ ๓ ทรงประกาศตั้งใช้เป็นชื่อเมือง พร้อมกันกับการตั้งเมืองกบินทร์บุรี แต่เดิมนั้นริมคลองประจันตคามนี้ มีน้ำใสและมีหาดทรายขาวละเอียดคล้ายกับทรายจากท้องทะเล มีปลาทูน้ำจืดที่มีรสชาติอร่อยมาก ปัจจุบันนี้ ปลาชนิดนี้สูญพันธุ์ไปแล้ว เนื่องจากที่มีรสชาติอร่อยคนจึงนิยมกินกันมาก

เลยถูกจับไปกินหมด

ตอนหลวงตาเกิดนั้น มีพี่ชายพี่สาวที่เกิดจากแม่เดียวกัน (เดิมคลอดมา ๗ คน แต่ที่มีชีวิตอยู่ ๔ คน) ได้แก่ พี่ร่วม พี่ย้อย พี่หยด พี่ย้วย หลวงตาเป็นน้องคนสุดท้อง รวมเป็น ๕ คนพี่น้อง เมื่อตอนหลวงตาเกิดนั้นท่านเล่าว่า **"แม่ไม่ได้ฝันอะไร ไม่มีอะไรเป็นลางบอกเหตุเลยว่าท่านจะมาเกิด" (ซึ่งตอนท่านจะสิ้นก็ไม่มีอะไรเป็นลางบอกเหตุเช่นเดียวกัน แต่ท่านได้บอกกับป้าสาครซึ่งเป็นคนมหาชัย จังหวัดสมุทรสาครว่า "ปีใหม่จะไปแล้วนะ" และหลวงตาก็ได้ละสังขารในวันปีใหม่จริงๆ คือ เป็นวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑ วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒)** ตอนแม่เจ็บท้องและกำลังจะให้กำเนิดหลวงตานั้น ซึ่งท่านเกิดข้างตุ่มน้ำ (ตุ่มนี้แต่เดิมมี ๔ ใบ ตอนหลังเหลืออยู่สองใบและแตกไป ๑ ใบ ตอนทำบุญวันสงกรานต์ เพราะพื้นบ้านทรุดลงมาเนื่องจากไม้พื้นเรือนผุมาก) ตอนท่านเกิดนั้น ท่านเองก็จำไม่ได้ว่ากี่ทุ่ม เพราะท่านเกิดเวลากลางคืน ท่านเกิดแล้วก็ไม่ร้องไห้เลย แต่พี่ย้อยบอกว่าตอนเกิดหลวงตามองดูดวงจันทร์ที่อยู่บนท้องฟ้า หลวงตาท่านเกิดตอนที่พ่อกับแม่มีอายุมากพอสมควรแล้วเพราะตอนนั้นโยมผู้ชายหลวงตามีอายุได้ ๔๕ ปี ก่อนหลวงตาจะเกิดนั้นหลวงตามีพี่อีกคนแต่เนื่องจากสิ้นไปตั้งแต่วัยเยาว์ (อายุได้ ๒ ปี) เมื่อหลวงตาเกิดมาแล้วพี่สาวใหญ่ (คำที่ท่านใช้เรียกพี่ย้อย) ได้เลี้ยงดูท่านเปรียบเสมือนแม่อีกคนหนึ่งนั่นเอง ได้ดูแลตั้งแต่การอาบน้ำ อาหารการกิน อุ้มและกล่อมนอน เมื่อแม่จากไป และอื่นๆ หลวงตาบอกว่า พี่ย้อยอุ้มจนกระทั่งขาหลวงตาลากพื้นเลย เมื่อโตขึ้นหลวงตาได้เรียนหนังสือกับโยมผู้ชายที่บ้านนั้นเอง

ชีวิตในวัยเด็กของหลวงตาก็เหมือนเด็กโดยทั่วไป หลวงตาจะไว้ผมเปีย เนื่องจากว่า หลวงตามีสุขภาพไม่ค่อยดี คนโบราณจึงให้ไว้ผมเปีย และเป็นที่รักใคร่ของญาติทุกฝ่ายเป็นอย่างมาก หลวงตามักจะบอกว่า ที่บ้านมีแต่ผู้หญิง ทั้งสาวและก็สวยมาก ทั้งนั้นจึงเป็นเหตุให้มีหนุ่มๆ ในสมัยนั้นแวะเวียนมาที่บ้านอยู่เสมอ ตอนเด็กของหลวงตานั้นท่านเล่าว่า พ่อได้ให้เครื่องประดับได้แก่ กำไลข้อเท้า และสร้อยสังวาล ที่มีอัญมณีนพเก้าประดับอยู่ที่คอ ครั้งหนึ่งพี่เลี้ยงของหลวงตาได้พาหลวงตาไปอาบน้ำ และสังวาลสายนั้นได้หายไปตอนนั้นนั่นเอง พ่อและพี่ๆ ได้โทษว่าพี่เลี้ยงเป็นคนเอาไป หลวงตาถึงแม้ว่าจะยังเด็กอยู่มากก็บอกว่า ไม่ใช่เป็นอีกคนหนึ่งแต่ที่บ้านก็ไม่เชื่อ จึงทำให้ต้องสาบถสาบานกัน สุดท้ายคนที่เอาไปจริงก็ได้รับผลตาม

คำสาบานนั้นเอง

ส่วนโยมผู้หญิง(แม่) ของหลวงตานั้น เกิดในปีจอ จ.ศ.๑๒๓๕ ตรงกับ พ.ศ.๒๔๑๗ ตอนคลอดหลวงตานั้นแม่มีอายุได้ ๔๒ ปีแล้ว โยมผู้หญิงมีบุตรคนแรก เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี คือ ในปี ร.ศ.๑๑๔ พ.ศ.๒๔๓๘ คือ พี่ร่วม (พี่บุญร่วม) ต่อมาอีก ๒ ปี โยมแม่คลอดบุตรเป็นชายแต่คลอดไม่นานก็ตาย แม่เสียใจมาก และอยากให้ลูกคนนี้มาเกิดอีก เพราะแม่ชอบลูกผู้ชายจึงเอาดินหม้อมาป้ายหน้าลูกคนนี้เผื่อว่ามาเกิดอีกครั้งหนึ่งจะได้จำได้ พ่อสงสารลูกเพราะเกรงว่าหน้าจะดำเลยลบดินหม้อไว้ เหลือไว้ที่ตรงชายผมเหนือหน้าผาก ขนาดเท่านิ้วก้อย ต่อมาแม่มีลูกอีก เป็นผู้ชาย และมีปานดำขนาดนิ้วก้อยตรงที่พ่อลบเหลือด้วย แม่ดีใจมาก เพราะเข้าใจว่าลูกคนนั้นมาเกิดอีก แต่แม่ก็ดีใจอีกไม่นานลูกชายคนนี้ก็ตาย อีก ๓ ปีต่อมา ในพ.ศ.๒๔๔๗ แม่มีลูกอีกคนหนึ่ง พ่อรีบดูหน้าผากแล้วร้องบอกแม่ว่ามาอีกแล้ว แต่คราวนี้เป็นผู้หญิง คือ พี่ย้อย (พี่ทองย้อย) ปีนี้เป็นปีมะโรง พี่ย้อยคนนี้เป็นพี่สาวใหญ่ พี่ย้อยเป็นเด็กน่ารักเลี้ยงง่าย ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๔๙ พ่อได้ลูกสาวอีกคนหนึ่ง คือพี่หยด (พี่ทองหยด) ปีนี้เป็นปีมะเมีย พี่หยดนั้นเลี้ยงยาก ไม่สบายเป็นนิจ พี่ย้อยเล่าว่า หมอเขาให้พี่หยดกินหัวกระต่ายต้มเพื่อบำบัดโรคที่เป็น พี่หยดพอเห็นลูกตากระต่ายก็อาเจียนครั้งแล้วครั้งเล่า ในที่สุดก็กินจนได้และหายด้วย พอหายแล้วก็เริ่มมีเนื้อมากกว่าลูกคนอื่นๆ จึงทำให้มีผิวพรรณขาวเหลืองดีกว่าลูกคนอื่นๆ เวลาห่มผ้าแถบจะเป็นสีอะไรก็ดูงดงามทั้งนั้น ต่อมาอีก ๔ ปี พ.ศ.๒๔๕๓ พ่อก็ได้ลูกสาวอีกคนหนึ่ง คือพี่ย้วย (พี่ทองย้วย) พี่ย้วยเกิดปีจอ พี่ย้วยมีรูปร่างหน้าตาแย่กว่าคนอื่น พี่ย้อยบอกว่า เพราะแม่ไปหัวเราะยายกาน ซึ่งรูปร่างหน้าตาแย่ โดยเฉพาะกับจมูกกับตา ในขณะนั้นแม่กำลังท้องพี่ย้วย พอคลอดพี่ย้วยออกมาหน้าตาเลยคล้ายยายกาน พี่หยดนั้นติดแม่ แต่พี่ย้อยนั้นติดพ่อ ต่อมาอีก ๓ ปี ตรงกับปีฉลู พ.ศ.๒๔๕๖ พ่อได้ลูกผู้ชายเรียกกันว่า หนูน้อย พี่ย้อยบอกว่า หนูน้อยเป็นเด็กหน้าตาน่ารักผิวดีหน้าตาดี อ้วนท้วนดี ใครเห็นใครก็รัก แต่อายุได้ ๒ ขวบก็ตาย การตายของลูกคนนี้ทำให้เกิดความเศร้าเสียใจไปทั้งบ้าน และอีก ๓ ปีต่อมา ในวันศุกร์ที่ ๙ มีนาคม พ.ศ.๒๔๕๙ เราก็เกิด ตอนที่เกิดนั้นตัวเราเล็กมาก พอแม่ปวดท้องจะคลอด ลุกไปยังที่คลอดซึ่งเตรียมไว้แล้วแต่ไม่ทันเลยนั่งพิงตุ่มมังกรคลอดกลางนอกชานนั่นเอง เวลาคลอดเราไม่ร้องแต่กลับมอง

ดูพระจันทร์ หมอปิ๋วที่เป็นหมอตำแย เป็นคนมหาชัย(จังหวัดสมุทรสาคร) เป็นหมอดูด้วยหมอปิ๋วบอกกับพ่อและแม่ว่า เด็กคนนี้เลี้ยงยาก ขอให้เลี้ยงให้ดี ต่อไปจะเป็นที่พึ่งของญาติ พ่อกับแม่เลี้ยงลูกผู้ชายไม่ขึ้นจึงควรยกให้ไปเป็นลูกของคนอื่น พ่อกับแม่เลยยกเราให้ไปเป็นลูกของหมอปิ๋ว ส่วนพี่หยดบอกว่า เรานั้นเลี้ยงยาก ว่าง่าย ที่ว่าง่ายนั้นคือ เดิมนั้นตามกำหนดคลอด แม่จะคลอดตอนกลางเดือน ๔ แต่เนื่องจากว่าทางวัดท่าเรือมีงานประจำปี ตรงกับวันขึ้น ๑๔-๑๕ ค่ำ และแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ งานวัดนี้มีกันสามวันสามคืน งานนี้พ่อกับแม่เป็นผู้รับผิดชอบเพื่อหาเงินเข้าวัด ถ้าแม่คลอดระหว่างมีงานวัด ก็จะเกิดผลเสียหายกับทางวัด พ่อจึงทำพิธี คือจุดธูปบอกกล่าวขออย่าให้เราเกิดในช่วงนั้นเลยพองานเลิกวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ พอถึงวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๔ เราก็เกิด

"ความว่าง่ายสอนง่าย ไม่ดื้อด้าน ทำให้ผู้ใหญ่เมตตา นำพาให้มีความเจริญในชีวิต"

โยมผู้หญิง (แม่) เป็นผู้ที่มีความสามารถในการทำขนมมาก ขนมผิงและขนมหม้อแกงฝีมือแม่มีรสชาติดีมาก อร่อยมาก ขนมผิงนั้นพอเข้าปากก็ละลายจนหมด ส่วนขนมหม้อแกงนั้นเป็นต้นฉบับของขนมหม้อแกงประจันตคาม และแปลกกว่าที่อื่นทั้งหมดเพราะขนมหม้อแกงของแม่นั้นจะมีรูพรุนทั่วเนื้อในทำให้มีน้ำมันจากมะพร้าวเข้าไปบรรจุอยู่เต็มไปหมดเนื้อสัมผัสก็นุ่มเนียน ส่วนหน้าขนมหม้อแกงนั้นโรยหน้าด้วยกระเทียมเจียวหอมกรุ่น นอกจากนั้นแม่ยังทำปลาร้าได้อร่อยอีกด้วย ครั้งหนึ่งที่สมเด็จพระสังฆราชจวน อุฏฐายี ได้ไปที่บ้านเรา สมเด็จพระสังฆราช (จวน) ไม่เสวยปลาร้า แต่เมื่อได้เห็นปลาร้าทอดที่บ้านเราแล้ว สมเด็จพระสังฆราช (จวน) ลองเสวยและโปรดมาก งานที่ถนัดของแม่อีกอย่างคือ การเย็บที่นอน เย็บหมอน แต่แม่ทำนาไม่เป็น แม่เป็นคนใจกว้าง จึงมีบริวารมาก (แม้นักเลงใหญ่ก็หลบมาอยู่บ้านเรา และรับหน้าที่เลี้ยงเรา) ท่านผู้นี้คือ หลวงพ่อสมุย หรือท่านพระครูสุนทร-ธรรมประกาศ วัดโพธิ์ปากพลี จังหวัดนครนายก พ่อกับแม่ไม่เคยทะเลาะกันเลย พ่อเป็นฝ่ายหาเงิน แม่เป็นคนใช้เงินพ่อหาได้เท่าไรก็มอบให้แม่หมดแต่แม่ก็เกรงและนับถือพ่อเหลือเกิน พ่อเคยดุแม่ ๒ ครั้ง ครั้งหนึ่งมีหลวงตาเป็นต้นเหตุ เพราะแม่กำลังนั่งเย็บมุ้งอยู่ โดยปักเข็มเล่มหนึ่งไว้ที่มุ้งชิ้นหนึ่ง แล้วเย็บอีกชิ้นหนึ่ง หลวงตาตอนเด็กซนมากวิ่งเล่นและไปเหยียบเข็มเล่มที่แม่วางปักมุ้งไว้ พ่อมายกเท้าดูเห็นเข็มหัก เลยพยายามหาปลายเข็มเล่มที่หักในเท้าของเราแต่ไม่พบ พบแต่รอยเลือด

สงสัยว่าจะตำลึก พ่อเลยดุแม่ว่า ไม่ดูแลลูกปล่อยให้ลุกมาเดินย่ำมุ้งเล่น แม่ตอบว่าลูกมันซนเหลือเกิน กำลังเย็บมุ้งไม่ทันดู อีกครั้งหนึ่งคือตอนที่แม่อายุได้ ๔๘ ปี อยู่ในระหว่างเลือดจะไปลมจะมา จึงหงุดหงิด เกิดโกรธพี่ย้อย จะให้พ่อตีพี่ย้อย พ่อไม่ตี แม่โกรธและขึ้นเสียงกับพ่อ พ่อจึงขึ้นเสียงบ้าง แม่รู้ตัวนั่งนิ่ง พ่อบอกว่า ตอนกลางคืนแม่มากราบที่เท้าพ่อ เพื่อขอขมาโทษที่ขึ้นเสียงกับพ่อ (พ่อเล่าเรื่องนี้ทีไร พ่อต้องก้มหน้าทุกที) หลังจากนั้นไม่นานแม่ก็จากไป เรื่องในตอนนี้ หลวงตาเล่าเสริมว่าตอนนั้นหลวงตาอายุประมาณ ๕-๖ ขวบ ซนมากและวิ่งเล่นจนไปเตะเตาทำขนมผิงของแม่ตกแตก แม่เสียใจมากเพราะการทำขนมผิงเป็นสิ่งที่แม่ภูมิใจมาก หลวงตาไม่เคยถูกแม่ตีเลย ครั้งนั้นเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวในชีวิตของหลวงตาที่ถูกแม่ตี เมื่อตีแล้วแม่ก็เสียใจมาก และล้มป่วย จนแม่จากไป

ชีวิตในวัยเด็กของหลวงตานั้น ก่อนเข้าโรงเรียน นอกจากการเรียนหนังสือกับพ่อแล้ว มีพี่ๆ คอยช่วยดูแลกัน โดยเฉพาะพี่ย้อย ที่เมื่อแม่จากไปพี่ย้อยก็เปรียบเสมือนกับเป็นแม่ ทำหน้าที่ดูแลน้องๆ ทุกคน ต่อมาที่บ้านเรามีวงพิณพาทย์ ซึ่งทุกคนที่อยู่ในบ้านเล่นพิณพาทย์เป็นกันทุกคน แม่จะร้องเพลงเก่งและร้องเพลงกล่อมเราจนโต แม้ว่าเราอายุ ๔ ขวบแล้วก็ยังร้องเพลงกล่อมอยู่ พ่อร้องเพลงไม่เป็น เล่นดนตรีไม่เป็น แต่ชอบฟัง พี่ร่วมเล่นระนาดเอก พี่ย้อยเล่นฆ้องวงใหญ่พี่หยดเล่นระนาดทุ้มบ้างเล่นฆ้องวงเล็กบ้าง พี่ย้วยเล่นฆ้องวงเล็ก หลวงตาได้รับการต่อเพลงจากพี่ย้อยกับพี่หยด ท่านเล่าว่า พี่ย้อยเป็นคนไม่ค่อยพูด จึงทำให้น้องๆ เกรงเป็นอย่างมาก ส่วนพี่หยดเป็นคนปากว่ามือถึง หลายคนที่มาฝึกพิณพาทย์กับพี่หยดมักจะถูกไม้ระนาดตีหัว ครั้งหนึ่งพี่ม้วน (แม่ของยายเล็กและพลเอกสิทธิ์ สิทธิมงคล ตาศักดิ์) มาฝึกระนาด เมื่อถูกตีด้วยไม้ระนาด จึงกลัวไม่กล้ามาฝึกอีกเลย หลวงตาในวัยเด็กมีความสามารถพิเศษก็คือ ไม่ว่าจะเป็นการต่อเพลง (หลวงตาตีฆ้องวง) หรือได้ยินคนว่าเพลง (ร้องเพลง) เพียงครั้งเดียวก็จำและร้องเพลงได้ ตกตอนเย็นเวลาอาทิตย์ตก บรรยากาศของบ้านที่อยู่ติดริมน้ำ หลวงตามักจะไปนั่งร้องเพลงที่ท่าน้ำหน้าบ้านเป็นประจำ หลวงตาจะร้องเพลงเสียงดัง จนกระทั่งบ้านที่อยู่ฝั่งตรงข้ามคลองได้ยินเสียงเพลงที่หลวงตาร้องเป็นประจำ พอถึงหน้าเทศกาลหลวงตาก็ไปเล่น และไปดูเขาเล่นการเล่นซึ่งในปัจจุบันนี้หาดูไม่ได้ ซึ่งคือ การเล่นรำช่วง คือ การร้องเพลงต่อกันไปต่อกันมา (คล้ายลำตัดแต่ทำนอง

เพลงแตกต่างกัน) และการเล่นแม่ศรี มีคนมานั่งตรงกลางวง แล้วมีคนร้องเพลงเพื่อเชิญแม่ศรี ส่วนคนตรงกลางก็จะเป็นเหมือนคนที่ผีจะมาเข้า อีกอย่างหนึ่งก็คือ การเล่นลิงลม หลวงตาเล่าว่า การเล่นลิงลมนี้ มีการเข้าผีเหมือนกัน พอผีออกคนที่ถูกผีลิงลมเข้าสิงเข้าไปนั่งจองงองอยู่ในกอไผ่ออกก็ออกไม่ได้ ต้องร้องให้คนช่วยกันถางกอไผ่ออกมา

ในวัยเด็กหลวงตาก็เล่นกับเพื่อน ๆ หลายต่อหลายคน มีเพื่อนที่ตลาดหลายคนซึ่งเวลาที่เด็กคนอื่นเล่นซนมักจะถูกเอ็ด แต่พอหลวงตาเล่นซนไม่มีใครกล้าเอ็ดหรือดุหลวงตาเลย ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะ พ่อธูปเป็นที่เคารพรักและนับถือของคนในย่านนั้นเป็นอย่างมาก งานไหนที่พ่อธูปไปคนในงานก็จะไม่กล้าเล่นการพนันหรือกินเหล้ากัน เพราะพ่อธูปและคนในครอบครัวถือศีล ๕ กันเป็นปกติ ถ้าเป็นวันพระก็จะถือศีล ๘ ด้วยเหตุนี้กระมังจึงทำให้พ่อธูปเป็นที่เคารพนับถือของคนโดยทั่วไปในละแวกนั้น เพราะคนสมัยก่อนจะนับถือกันที่ความดี ไม่ใช่ที่วัตถุ ในเรื่องการเรียนนั้นหลวงตาเรียนหนังสือ ก ขอ ก กา กับพ่อธูป และเมื่อถึงเวลาก็ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนในอำเภอประจันตคามและได้ไปสอบไล่เทียบระดับเรื่อยมา หลวงตาเป็นคนแรกในอำเภอประจันตคาม ที่สอบไล่ได้ประถม ๕ ตอนเข้าโรงเรียนนั้น หลวงตาเล่าให้ฟังว่า แต่เดิมนั้นเมื่อแรกคลอดหลวงตามีชื่อว่า พยูร พ่อเป็นคนตั้งให้ แต่ตอนเข้าโรงเรียน (ซึ่งชื่อพยูรนี้ จะสอดคล้องกับชื่อหลานอีก ๒ คน คือ หลานที่เกิดจากพี่ย้อยชื่อ โพยม และหลานที่เกิดจากพี่หยดชื่อ พยับ ซึ่งพ่อธูปเป็นคนตั้งให้ทั้งหมด) ต่อมาคุณครูได้เปลี่ยนชื่อหลวงตาเป็นประยูร (และได้ใช้ชื่อนี้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน) หลวงตามีเพื่อนที่เล่นด้วยกันในสมัยนั้นมักจะตั้งชื่อล้อหลวงตาว่า " ตุ้น " หลวงตาบอกว่าไม่รู้เหมือนกันว่าทำไมจึงตั้งชื่อให้หลวงตาอย่างนั้น ?

สิ่งต่างๆ เหล่านี้กล่าวคือ ความเป็นไปในวัยต้นของหลวงตานั่นเอง ซึ่งในชีวิตของหลวงตาผ่านชีวิตมาถึง ๙๓ ปี ๘ เดือน ๙ วัน ย่อมต้องพบพานกับสุข ทุกข์ ทั้งทางกาย ทางใจ และโลกธรรมทั้งหลายทั้งสิ้นมาแล้ว ทุกๆ อย่างในชีวิตหลวงตาย่อมเป็นสิ่งที่ควรศึกษาอย่างยิ่ง เพราะหลวงตาย่อมผ่านพ้นเหตุการณ์ต่างๆ มาได้โดยอาศัยปัญญา และการประพฤติปฏิบัติอันมีพื้นฐานมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้า ตลอดชีวิตของหลวงตา ได้ผ่านเหตุการณ์ที่สำคัญๆ หลายเหตุการณ์ ซึ่งล้วนแต่ให้หลวงตาได้ศึกษา แต่การศึกษานั้นหลวงตามักจะบอกเสมอว่า "ทุกๆ สิ่งล้วนเป็นครู

เราได้ทั้งสิ้น" และการพ้นทุกข์นั้นก็ได้มาจากการศึกษาอย่างจริงจังของท่านนั่นเอง เป็นการเดินตามรอยพระบาทของสมเด็จพระบรมครู (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) เมื่อข้าพเจ้าได้พบกับความทุกข์กับการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่เคารพรักอย่างยิ่ง ก็ได้อาศัยแนวทางที่หลวงตาได้สอนข้าพเจ้าเอาไว้ แต่ยังไม่สามารถที่จะบำเพ็ญได้เช่นเดียวกับหลวงตา เพราะข้าพเจ้ายังเป็นผู้ศึกษาน้อย ซึ่งข้าพเจ้าจะอรรถาธิบายถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่ได้รับการสั่งสอนจากหลวงตาให้ทุกท่านได้รับทราบดังนี้

"เกิดนั้นไม่แน่ ตายนั่นชิแน่" (อธุวํ ชีวิตํ อวสฺสํ มริตพฺพํ ตสฺมา อปฺปมชฺเชยฺย ชีวิตไม่แน่ ต้องตายแน่แท้ ดังนั้นจึงไม่ควรประมาทในชีวิตเลย) คำพูดของหลวงตานี้ยังก้องอยู่ในหูของข้าพเจ้า เมื่อได้รับทราบจากคุณหมอที่ได้ทำการกู้ชีวิตหลวงตา ณ ห้องฉุกเฉินที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ ความรู้สึกในเวลานั้นนับว่าเป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ครั้งหนึ่งในชีวิตของข้าพเจ้าเลยทีเดียว เพราะหลวงตาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญกับข้าพเจ้ามาก เพราะหลวงตาเป็นญาติ เป็นอุปัชฌาย์ นอกจากนี้ยังเป็นอาจารย์คอยสอนธรรมะ การปฏิบัติตนต่างๆ และข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ได้คอยเฝ้าอุปัฏฐากหลวงตานับตั้งแต่ได้บวชมาตั้งแต่ในช่วงปีพ.ศ.๒๕๔๔ จนกระทั่งหลวงตามรณภาพ ข้าพเจ้าได้อยู่ดูแลอย่างใกล้ชิดมาโดยตลอด ความผูกพันนับแต่เกิดจนกระทั่งได้มาร่วมใช้ชีวิตอยู่กับหลวงตาคือ สัญญาความทรงจำอันมิสามารถที่จะนำมาเขียนบรรยายได้หมด

คำถามที่เกิดขึ้นในจิตใจของข้าพเจ้าได้เริ่มต้นขึ้นมาว่า ข้าพเจ้าจะมีโอกาสพบหลวงตาอีกหรือไม่ในชาติต่อๆไป สำนึกภายในก็ตอบว่า ไม่แน่ แต่ที่แน่ๆ ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าหลวงตาเป็นอริยสงฆ์แน่ๆ เพราะจากวัตรปฏิบัติที่หลวงตาประพฤติปฏิบัติมาโดยตลอดนั้น ทำให้ข้าพเจ้าสามารถปลงใจเชื่อตามเช่นนั้น หลวงตาคือพระสงฆ์ที่มีจริยวัตรงดงาม มีศีลาจารวัตรบริสุทธิ์ มีจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตาธรรมอย่างล้นเหลือเผื่อแผ่ไปโดยไม่มีประมาณ มีความละเอียดรอบคอบสุขุมคัมภีรภาพ กอปรด้วยความวิริยะอุตสาหะ เป็นพระสงฆ์ที่ใครๆต่างก็กราบได้อย่างสนิทใจ ต้อนรับคณะศิษยานุศิษย์ทุกคนโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ หลวงตาเป็นปราชญ์ทางด้านภาษาสามารถอ่านและเขียนภาษาต่างๆ ได้มากกว่า ๑๔ ภาษา และที่สำคัญหลวงตาเป็นครูผู้สั่งสอนศิษย์อย่างไม่รู้จักคำว่าเหนื่อย ต่อไปนี้จะมีใครมาคอยสอนพระใหม่ จะมีใครคอยให้กำลังใจ และถ้ามีปัญหาใดๆ ใครจะช่วย

แก้ปัญหาให้กับศิษยานุศิษย์เหมือนหลวงตาอีกไหมหนอ

ความทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่มีใครต้องการฉันใด แต่ใครจะยับยั้งได้เล่า เดือนพฤศจิกายนเป็นเดือนที่ข้าพเจ้ามีความทุกข์ยิ่งนัก เพราะข้าพเจ้าสูญเสียบุคคลอันเป็นที่บูชา และเคารพรักยิ่ง บุคคลอันเป็นปราชญ์ถึง ๒ ท่านในเดือนนี้ (ต่างกันเพียง ๒ วัน) ซึ่งข้าพเจ้าได้มีโอกาสเข้าไปดูแลรับใช้ทั้งสององค์ นับแต่ข้าพเจ้าได้บวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทพศิรินทร์แล้ว ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเข้าไปถวายการอุปัฏฐากรับใช้ในสมเด็จพระวันรัต(นิรันตร์ นิรนฺตโร อดีตเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาสองค์ที่ ๗) ก่อนที่จะเข้าไปถวายการรับใช้ ข้าพเจ้าได้ขออนุญาตจากหลวงตาก่อน ซึ่งหลวงตาได้กล่าวว่า "ดี ดีมาก การดูแลพระภิกษุไข้ ย่อมได้บุญมหาศาลมากจงทำไปเถิด" หลวงตาท่านไม่ได้ห้ามข้าพเจ้าเลย แต่กลับร่วมอนุโมทนาด้วยซ้ำไป เมื่อได้ดูแลรับใช้สมเด็จพระวันรัตเป็นเวลา ๒ ปีกว่า จนกระทั่งท่านมรณภาพในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๖ หลังจากนั้นข้าพเจ้าได้คอยดูแลรับใช้หลวงตาต่อมา ซึ่งหลวงตาก็ได้มรณภาพวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๒ เวลา ๗.๑๗ น. ตามที่แพทย์ได้ลงความเห็นไว้ (อันที่จริงแล้วหลวงตาสิ้นตั้งแต่อยู่ที่วัด เวลาประมาณ ๐๕.๔๕ น. เพราะข้าพเจ้านำเครื่องวัดชีพจรมาตรวจวัด ซึ่งเครื่องดังกล่าวไม่สามารถวัดชีพจรหลวงตาได้ ณ เวลานั้นแล้ว) ดังนั้นเดือนพฤศจิกายนจึงเป็นเดือนที่ข้าพเจ้ามีความทรงจำที่มีแต่การพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่เคารพรักและบูชาถึงสององค์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ศิษยานุศิษย์หลายท่านคงทราบแล้วว่าหลวงตาอาพาธมาเป็นเวลานานเกือบ ๔ ปี ข้าพเจ้าเคยได้ยินจากพระเถระที่มากราบเรียนถามหลวงตาว่า หลวงตายังสอนหนังสืออยู่หรือไม่ หลวงตาก็ตอบว่า "ยังสอนอยู่ก็ไม่เห็นว่าการสอนหนังสือจะผิดพระธรรมวินัยอย่างไร และถ้าไม่ให้ผมสอนผมก็ตายเร็วเท่านั้น" สิ่งนี้พอจะอธิบายถึงลักษณะนิสัยหลวงตาได้เป็นอย่างดีว่าหลวงตาเป็นครูจนวินาทีสุดท้ายแม้แต่วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายที่ท่านมีชีวิตอยู่ ถึงแม้หลวงตาจะอาพาธเป็นโรคหวัด มีเสมหะอยู่มากและก็ไออยู่ด้วย ท่านก็ยังคงสอนแนวทางการปฏิบัติให้กับลูกศิษย์ได้ ซึ่งวันนั้นทิดคิมได้เข้ามาถวายภัตตาหารเพลหลวงตาและเมื่อถวายเสร็จแล้ว ทิดคิมได้ถามหลวงตาว่า "หลวงตาครับเวลานั่งสมาธิให้บริกรรม

ว่าอะไรครับ" หลวงตาได้ตอบว่า "บริกรรมพุท-โธ ก็ได้ หรือจะนั่งนับลมหายใจก็ได้ แต่จะให้ดี ให้บริกรรมว่า **เกิด – ดับ** " นอกจากการเป็นครูแล้วหลวงตาจะบอกเสมอว่า เวลาที่หลวงตาเห็นหนังสือเหมือนกับเด็กเห็นขนม เพราะหลวงตาชอบอ่านหนังสือมากหลวงตามักจะใช้เวลาว่างๆ ที่ไม่ได้ทำอะไรไปกับการอ่านหนังสือและสวดมนต์ เพราะหลวงตาจะบอกเสมอว่า การอ่านหนังสือเป็นความสุขของหลวงตา ทำให้หลวงตาได้รับความรู้และสาระที่จะนำมาใช้สอนผู้อื่นได้ เมื่อหลวงตาอ่านหนังสือท่านมักจะพิจารณาหาเหตุและผลไปด้วยตลอดเวลา เหตุผลของหลวงตามักจะเป็นเหตุผลที่ไม่ว่าใครก็ไม่อาจจะแก้ไขให้คลาดเคลื่อนไปได้ เพราะเป็นความจริงอยู่เสมอ ส่วนการสวดมนต์นั้นหลวงตาบอกว่า ถ้าต้องนั่งนิ่งๆ เฉยๆ ไม่ทำอะไร ท่านจะสวดมนต์อยู่เสมอ วันหนึ่งๆหลวงตาใช้เวลาสวดมนต์มากกว่าคนทั่วไปหลายเท่านัก เท่าที่ข้าพเจ้ารู้ว่าหลวงตาสวดมนต์ก็มี สวดไหว้ ๕ ครั้ง สวดพุทธคุณ (อิ ติ ปิ โส) เกินกว่าอายุของท่าน ประมาณ ๙๔ จบ สวดเจ็ดตำนาน ได้แก่ นโม นมการสิทฺธิคาถา นโมการอฏฺฐคาถา มงฺคลสุตฺตํ (คาถาเหล่านี้เป็นคาถาที่โยมผู้ชายสวดให้หลวงตาฟังตอนที่ป่วย พร้อมกับคาถาเมตฺตานิสංสคาถา) รตนสุตฺตํ กรณียเมตฺตสุตฺตํ (หลวงตาบอกว่าใครกลัวผีให้สวดบทนี้) ขนฺธปริตฺตคาถา อาฏานาฏิยปริตฺตํ (บทนี้หลวงตาบอกมีคุณมากเพราะเป็นบทสวดที่เชิญพระพุทธเจ้าทั้งหมดเลย) องคุลิมาลปริตฺตํ (บทนี้เป็นการอวยพรให้เกิดความสวัสดี) โพชฌงฺคปริตฺตํ (บทนี้ใช้อวยพรให้คนเจ็บป่วย) รตนตฺตยปุปฺผาวาภิยาจนคาถา (เป็นบทสวดมนต์ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น และท่านพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตได้นำส่วนหนึ่งในคาถาบทนี้มาใช้ในการอธิษฐานจิตวัตถุมงคลรวมถึงให้พรด้วย) เมตฺตานิสංสคาถา (คาถานี้หลวงตาบอกว่ามีอานิสงส์เรื่องความเมตตามากนะให้หมั่นท่องและสวดไว้) นอกจากนี้หลวงตายังสวดคาถา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสูตร อนตฺตลกฺขณสูตร (บทอนัตตลักขณสูตรนี้หลวงตาได้ฟังจากคุณหมอชัยชนม์ โลว์เจริญกุลที่ห้อง ICU ในโรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ และบอกกับข้าพเจ้าว่าบทนี้ดีจริงๆ คุณหมอนำเอาของวิเศษมาถวายเป็นบทที่มีประโยชน์มาก เมื่อข้าพเจ้ากลับมาคิดในปัจจุบันจึงพบว่า การที่คุณหมอได้มาสวดพระคาถาบทนี้ถวายหลวงตา อาจทำให้หลวงตาบรรลุคุณวิเศษใดๆ ก็ได้ เพราะหลังจากนั้นไม่นานข้าพเจ้าได้ประสบกับเหตุการณ์อันเป็นเครื่องหมายว่าหลวงตาได้บรรลุคุณวิเศษนั้นจริงดังจะเล่าในเรื่องจาริกบำรุงราษฎร์) นอกจากนี้

หลวงตายังสวดทำวัตรเช้าทำวัตรเย็นเป็นประจำด้วย ข้าพเจ้าจึงบอกได้ว่าหลวงตาใช้เวลาสวดมนต์อย่างเดียวนับเป็นเวลาได้หลายชั่วโมงแล้ว เพราะเมื่อสวดมนต์จิตก็จะไม่คิดไปในเรื่องอื่น คิดถึงแต่พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เท่านั้น การสวดมนต์ของหลวงตานั้น อาจจะมิได้สวดตลอดเวลาแต่ถ้าว่างท่านก็จะสวดมนต์ทันที นอกจากหลวงตาสวดมนต์แล้ว หลวงตาก็จะแปลไปด้วยเลยในเวลาสวดมนต์ ทำให้เกิดการเห็นอรรถ เห็นธรรมมากยิ่งขึ้น (รู้เหตุรู้ผล) และหลวงตาจะยกแนวทางปฏิบัติของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถว่าแม้พระองค์เองก็ยังทรงสวดมนต์ถึงวันละ ๒ ชั่วโมง

กฺฤษโต นาสฺติ ทุรฺภิกฺษ์ ชปโต นาสฺติ ปาตกมฺ

การอดข้าวไม่มีแก่ชาวนา บาปไม่มีแก่คนกำลังสวดมนต์

หลวงตามักจะสอนเสมอว่า **เกิดเป็นคนต้องมีผลงานให้คนรุ่นหลังได้รับประโยชน์จากผลงานของตน ไม่งั้นก็จะเสียทีที่ได้เกิดมาเป็นคน เพราะคนเราต้องให้ผู้อื่นได้ประโยชน์จากผลงานที่ตนได้ทำเอาไว้** หลวงตาสอนอะไรจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าหลวงตาไม่สอนในเรื่องที่ท่านไม่ได้ปฏิบัติ ท่านจะสอนผู้อื่นก็แต่ในเรื่องที่ท่านปฏิบัติจริง รู้จริง เห็นจริงเท่านั้น ท่านจึงจะสอน เวลามีใครมาหาหลวงตาถ้าเป็นอุบาสกอุบาสิกาในวัดที่มาฟังพระเทศน์กันในวันพระ หลวงตาก็จะถามเสมอว่าเป็นอย่างไร ใครเทศน์ เทศน์เรื่องอะไร ว่าอย่างไร เป็นการทวนความจำให้อุบาสกอุบาสิกาด้วยว่า จำไว้ได้อย่างไร แค่ไหน และถ้ามีส่วนหนึ่งส่วนใดที่เป็นความเข้าใจผิด หลวงตาก็จะอธิบายและสอนให้เกิดความเข้าใจถูกได้เสมอ ทำให้เกิดประโยชน์เป็นอย่างมากกับอุบาสกอุบาสิกาของวัด หลวงตามักจะบอกว่าอุบาสกอุบาสิกาของวัดเทพฯเป็นนางฟ้าทั้งนั้น เพราะวัดเทพศิรินทร์นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มาแล้วก็มักจะมีแต่ผู้หญิงเข้ามาที่วัดเสมอมา แม้รุ่นปัจจุบันก็มีผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ที่ไหนมีผู้หญิงย่อมมีเรื่องวุ่นเป็นธรรมดา เพราะผู้หญิงย่อมจะใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผลเสมอ และชอบพูดคุยมาก อันการพูดคุยนั้นเป็นธรรมดา เมื่อพูดมากย่อมมีที่ผิดข้องหมองใจกันได้ ดังนั้นจึงอาจมีเรื่องวุ่นมาก แต่ถ้าผู้หญิงลงได้เคารพรักและศรัทธาแล้ว ก็ไม่มีอะไรมาทำให้คลอนแคลนไปได้เพราะผู้หญิงมีความภักดีมากยอมช่วยเหลือเกื้อกูลให้เกิด

ประโยชน์โภชน์ผลในพระพุทธศาสนามากมายด้วยเช่นกัน ดังนั้นการที่วัดเทพฯ เรามีอุบาสิกามากก็เป็นเรื่องดี เพราะอุบาสิกาไม่ทิ้งวัดแน่ๆ จึงทำให้หลวงตาบอกว่าที่วัดมีแต่นางฟ้าเยอะมาก และหากมีฆราวาสผู้ชายที่มาใหม่ เข้ามากราบหลวงตา คำถามหนึ่งที่หลวงตาจะถามเป็นประจำเลยก็คือ **"บวชหรือยัง"** ถ้ายัง หลวงตาก็จะถามต่ออีกว่า **"แล้วเมื่อไหร่จะบวชเล่า"** เรื่องการบวชนี้หลวงตาบอกว่า เป็นเรื่องสำคัญมาก แต่ก่อนผู้ชายไทยจะบวชกันเป็นพรรษาๆ ไม่มีบวชเดือน หรือบวชเป็นวันๆ แต่เกิดเป็นชายแล้วต้องบวช ซึ่งหลวงตาจะยกคำพูดของพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) มากล่าวเสมอว่า **"เกิดเป็นลูกผู้ชายไทยแท้ต้องบวช ไม่ให้เสียทีที่ได้เกิดมา"** เวลาหลวงตาลงนั่งอุปัชฌาย์ ข้าพเจ้าก็เคยได้ลงนั่งฟังคำสอนเวลาหลวงตาสอนแล้วขออนุญาตนำมาอธิบายให้ท่านผู้อ่านได้รู้ถึงคำสอนของพระผู้บวชใหม่ของหลวงตาดังนี้

เมื่อนาคกล่าวคำขอบวชและถวายผ้าไตรแก่หลวงตาแล้ว หลวงตาก็จะให้พระใหม่นั่งพับเพียบแล้วรับฟังโอวาท หลวงตาก็จะเริ่มให้โอวาทว่า ขออนุโมทนากับท่านทั้งหลาย ที่ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา แล้วกล่าวว่า "**พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สาธุ โข ปพฺพชา นาม การบวชเป็นของดี**" เพราะการบวชนั้นเป็นการดีหลายประการ เช่น ทำให้ได้ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา เป็นต้น ว่าหลักของพระพุทธศาสนา หลักการสอนของพระพุทธศาสนา หัวใจพระพุทธศาสนา ความดีความชั่วมีลักษณะอย่างไร การทำดีทำชั่วเป็นอย่างไร ได้ผลอย่างไร อะไรเป็นต้นเหตุของความดีความชั่ว ทำอย่างไรจึงจะประสบความมีฐานะมั่นคงในชีวิตนี้ ทำอย่างไรเมื่อตายไปแล้ว ได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ (สำหรับปุถุชน) ทำอย่างไรจึงจะบรรลุพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นทุกข์ ทำอย่างไรจึงจะมีคนชอบ ทำอย่างไรจึงจะประสบความสำเร็จในชีวิต เมื่อประสบความผิดหวังจะทำอย่างไร จะได้ไม่ฆ่าตัวตาย เป็นพระเป็นฆราวาสจะดำรงชีวิตอย่างไร อะไรเป็นความแตกต่างสำหรับศาสนาต่างๆ อยู่ในสังคมทำอย่างไรจึงจะอยู่ด้วยกันด้วยความสงบสุข จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคืออะไร ซึ่งการบวชนั้นเปรียบเสมือนว่าเป็นการเข้ามหาวิทยาลัยทางจิต เรียนเรื่องจิตให้รู้จักจิต รู้จักตัวเอง และวิธีปฏิบัติกับจิต รู้จักวิธีแยกกายกับใจ รู้ความสำคัญของจิต นอกจากนี้การบวชเป็นการทำให้ได้บุญมาก พลังของบุญที่ได้จากการบวชสามารถให้ส่วนบุญแก่ผู้ที่อยู่ในภพบางภพที่ไม่สามารถส่งส่วนบุญธรรมดาไป

ถึงได้ (หากมีเวลาท่านมักจะเล่าเรื่องผลบุญจากการบวช อาจเป็นเรื่องของ นางบุญชู ตรีทอง ที่ตายแล้วฟื้น ได้พบยมบาลและยมบาลได้กำชับว่าอย่าลืมบวชลูกให้ข้านะ หรือไม่ก็เป็นเรื่องของนางศุภลักษณ์ ถกลศรี ที่พบกับยมบาลแล้วได้พอสวดอิติปิโส ยมทูตก็ไม่สามารถแตะตัวได้ จนกระทั่งยมบาลต้องมาเอง และได้ขอให้รัชกาลที่ ๕ ช่วยขอร้องให้ยืดอายุให้อีก ๑๐ ปี เมื่อใกล้ครบ ๑๐ ปี ลูกชายได้บวชให้เลย ทำให้ปัจจุบันนี้นางศุภลักษณ์ก็ยังมีชีวิตอยู่และนอกจากนั้นยังได้ทำบุญด้วยการสร้างโบสถ์อีกด้วย) นอกจากนี้การบวชเป็นการตอบแทนบุญคุณ แผ่ส่วนบุญไปยังผู้ที่ตนต้องการจะแผ่ไปให้ เพื่อให้ได้รับส่วนบุญนั้น เป็นการแสดงถึงความกตัญญูกตเวที เป็นการแสดงถึงความมีเมตตาจิตปรารถนาให้ผู้อื่นได้เป็นสุข (ซึ่งการแผ่ผลบุญที่หลวงตาได้ทำไว้ตลอดชีวิตนั้น หลวงตาก็ใช้เวลาแผ่อุทิศผลบุญและกุศลที่ได้ทำกับผู้ที่ได้ล่วงลับไปแล้วทุกท่านทุกคน และแม้แต่ผู้ที่มีชีวิตอยู่ที่ได้รู้จักกับท่านๆ ก็ได้แผ่ส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ แม้แต่บุคคลที่หลวงตาบอกว่าแม้เขาจะไม่ชอบหลวงตา หลวงตาก็แผ่ให้กับเขาโดยไม่เว้นเลย) นอกจากนี้การบวชยังทำให้ท่านได้เป็นพระพุทธศาสนทายาท ถึงแม้ว่าจะเป็นระยะเวลาสั้นๆ ก็ตาม และทำให้ผู้ที่บวชได้รู้ความสำคัญของใจว่า ใจ เป็นตัวนำการกระทำทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือการคิดแล้ว จะได้รู้จักควบคุมใจไว้ในทางที่ดี นอกจากนี้ ทำให้มีสติสัมปชัญญะดีขึ้น ป้องกันความวู่วาม ใจร้อน ทำให้เกิดความอดทนดีขึ้น เพราะเมื่อบวชแล้วต้องอดทนมากทั้งทางกาย ทางวาจา และใจ ทำให้รู้จักการให้อภัยแก่ผู้อื่น ไม่ผูกเวรผูกกรรมกับใคร ทำให้เกิดความสงบในตนเองและสังคม บางรายทำให้เลิกติดสิ่งเสพติดได้ เช่น เลิกเสพยาบ้า เลิกเสพสุรา หรือบุหรี่ ฯลฯ ทำให้รู้จักว่าชีวิตของพระภิกษุเป็นอย่างไร

ทุปฺปพฺพชฺชํ ทุรภิรมํ การบวชเป็นของยาก การพอใจจะบวชก็มียากเพราะไม่รู้คุณค่าของการบวช บ้างก็ไม่มีเวลาบวช บ้างก็ไม่อยากบวช หรือพ่อแม่ไม่ให้บวชก็มี ที่ทำงานไม่ให้บวชก็มี เพราะอาจทำให้งานเขาเสียหายได้ เพราะฉะนั้นคนที่จะบวชได้ต้องเป็นคนมีบุญมีวาสนาจริงๆ จึงจะได้บวช พ่อแม่จะมีโอกาสได้บวชลูกหลานต้องมีบารมีจริงๆ มิฉะนั้นจะไม่มีโอกาสบวช ไม่มีโอกาสเห็นชายผ้าเหลืองของลูกหลาน สรุปแล้วทั้งสองฝ่ายต้องมีบุญบารมีด้วยกันจึงมีโอกาสได้บวช ต้องพร้อมกันทั้งสองฝ่าย การบวชนั้นถ้าจะว่าไปแล้วมีอุปสรรค

มาตั้งแต่ต้น คือ ๑. ต้องเกิดเป็นคนอย่างเดียว เกิดเป็นพระอินทร์พระพรหม เทวดา ก็บวชไม่ได้ ต่อให้เกิดเป็นเทพหรืออะไรก็แล้วแต่ แต่ถ้าไม่ใช่เกิดเป็นคนแล้วบวชไม่ได้ เพราะเทพเป็นต้นนั้น ไม่มีรูปร่างกาย และเกิดในภาวะที่ใช้แต่บุญเก่าบาปเก่าทำใหม่ไม่ได้ แต่เกิดเป็นคนนั้นทำใหม่ใช้เก่าได้ เป็นคัพพสัตว์ (คือสัตว์ที่เกิดในครรภ์) ๒. การเกิดเป็นคนนั้นแสนยาก พระพุทธองค์ตรัสว่า **กิจฺโฉ มนุสฺส ปฏิลาโภ** การเกิดเป็นคนนั้นยาก สมมติว่ามีประตูอยู่เหลือจะคณานับ มีประตูเกิดเป็นคนเพียงประตูเดียว แล้วผู้ที่ออกมาได้ทางประตูเดียวนั้นต้องไม่ใช่ธรรมดาด้วย ต้องเป็นผู้พิเศษ มีบุญมีบารมีสูง จึงจะออกมาจากประตูนั้นได้ ๓. ต้องเกิดเป็นผู้ชายและต้องไม่มีพันธะอะไร พ่อแม่ให้บวชจึงบวชได้ เกิดเป็นผู้หญิงหรือผู้วิปริตทางเพศบวชไม่ได้ (ในนิกายมหายาน มีการบวชภิกษุณีได้ ในนิกายเถรวาทบวชไม่ได้ เพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาบทให้สิทธิ์แก่ผู้หญิง โดยให้ผู้หญิงบวชผู้หญิงเอง คือภิกษุณีบวชกันเอง ภิกษุบวชให้ไม่ได้ ถึงบวชให้ก็ไม่เป็นภิกษุณี เป็นอะไรก็ไม่ทราบ) ๔. ต้องผ่านพ้นอุปสรรค คือ เรื่องราวต่างๆ อันเป็นเหตุให้ไม่ได้บวช ซึ่งโบราณท่านเรียกว่ามีมารมาผจญ เพราะการบวชนั้น เป็นการทำดีอย่างสูง ได้บุญมากแต่ก็มีมารมาผจญ เช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนจะบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ต้องผจญกับพญามารหรือผ่านอันตรยิกธรรม เช่น พ่อแม่ไม่ให้บวชเป็นต้น (ภรรยาไม่มีสิทธิ์ห้ามสามีไม่ให้บวช) คุณของการบวชดังที่ได้พรรณนามานี้ ย่อมจะโน้มนำจิตของผู้ที่กำลังจะบวช แลพ่อแม่ให้ได้รับอานิสงส์ความศรัทธาปสาทะความเลื่อมใส เมื่อสิ่งต่างๆ เหล่านี้เกิดแล้วย่อมทำให้เกิดฉันทะ คือ ความพอใจบวช เกิดความตั้งใจในการบวชอย่างจริงจัง พร้อมที่จะอดทนต่อความยากและลำบากต่างๆ นานา ได้ เมื่อหลวงตาได้ให้คุณของการบวชแล้ว ก็แสดงให้เห็นถึงคุณของพระพุทธ โดยอธิบายว่า พระพุทธเจ้าท่านเกิดในตระกูลกษัตริย์ ท่านเป็นผู้ที่มีทรัพย์สมบัติต่างๆ มากมาย เป็นผู้ที่มีพระสิริโฉมงดงามยิ่งนักถึงขนาดที่เจ้าหญิงในศากยวงศ์ท่านหนึ่ง ได้กล่าวโศลกรำพันถึงความมีพระสิริโฉมงดงามของพระองค์ท่าน นอกจากนั้นพระองค์เป็นผู้ที่มีกำลังความสามารถเป็นเลิศ เรียนวิชาการต่างๆ จนหมดสิ้นภูมิรู้ของอาจารย์วิศวามิตร พระองค์บวชเพื่อแสวงหาโมกขธรรมเพื่อทรงพ้นทุกข์ที่มาจากการเกิด แก่ เจ็บ และตาย และเมื่อพระองค์ได้บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์เป็นผู้ที่

มีพระปัญญาบริสุทธิ์ผ่องใส เป็นครูอาจารย์ที่เลิศของมนุษย์ และเทวดาทั้งหลาย เป็นผู้ที่ตื่นจากกิเลสทั้งมวล คือ ไม่มีกิเลสาสวะในกมลสันดาน และทรงมีพระมหากรุณาธิคุณสั่งสอนผู้อื่น เป็นต้น เมื่ออธิบายถึงคุณของพระพุทธเจ้าแล้ว หลวงตาได้บรรยายถึงคุณของพระธรรม ซึ่งคือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่ต้องศึกษาให้เข้าใจเนื้อความใน ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อรักษากาย วาจา ให้บริสุทธิ์ด้วยศีล ไม่ประพฤติล่วงกิเลสอย่างหยาบ การรักษาใจให้บริสุทธิ์ คือเพ่งใจในอารมณ์เดียวไม่ให้เศร้าหมองด้วยนิวรณ์ คือสมาธิ และทำใจให้เกิดทิฏฐิความเห็นให้ซื่อตรงตามความเป็นจริง ชื่อว่าปัญญา พระธรรมช่วยให้บุคคลทั้งหลายดำรงตนไว้ให้ตั้งอยู่ในความดี ไม่ประพฤติตนให้เป็นคนชั่ว ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนทั้งทางกาย วาจาและทางใจ ซึ่งคุณของพระธรรมนั้น จะช่วยให้บุคคลสามารถปฏิบัติตนให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนละอาสวกิเลสได้ขาดจากสันดาน และพระสงฆ์ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เรียกอริยสงฆ์ เป็นผู้สอนให้ประชุมชนปฏิบัติตาม เหล่านี้คือคำสอนของผู้ที่กำลังจะบวชในพระพุทธศาสนา

การบวชนั้นเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อท่านผู้มีคุณ ซึ่งการแสดงความกตัญญูกตเวทีนี้ เป็นรากแก้วของคนดี เมื่อผู้ใดบำเพ็ญแล้วย่อมทำให้บุคคลนั้นสามารถดำรงตนได้มั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา ซึ่งถือว่าเป็นพระที่ ๔ ของบุตรธิดา หลวงตาจะอธิบายคุณของบิดามารดาว่าเป็นเสมือนเนื้อนาบุญของบุตรธิดา เมื่อเราได้ถือกำเนิดขึ้นมาแล้ว ซึ่งเราได้ร่างกายและจิตใจนี้มาจากบิดามารดา ท่านยังอุปถัมป์ค้ำชูให้อาหาร น้ำดื่มและความรู้แก่ชีวิต นอกจากนี้ยังให้เครื่องนุ่งห่ม จึงควรที่ผู้ที่ตั้งใจจะอุปสมบทจะตั้งใจเล่าเรียนศึกษาปฏิบัติดี ทำให้คนที่ไม่ศรัทธาให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดี สมมติว่าเรามีชีวิตอยู่ ๘๐ ปี เราได้ใช้เวลาบวชเพื่อศึกษาและปฏิบัติตนเพียง ๑ พรรษา คือประมาณ ๔ เดือน เรามีเวลาใช้ชีวิตเป็นคฤหัสถ์ถึง ๗๙ ปี ๘ เดือน เพราะเหตุนี้จึงควรปฏิบัติตนในระหว่างที่บวชอยู่ให้ประกอบด้วยบุญกุศลมากที่สุด จะเป็นสรณะที่พึ่งของชีวิตตนจริงๆ ตลอดจนถึงเวลาจะตาย ถ้าได้อย่างนี้ย่อมจะนับว่าลงทุนเพียง ๔ เดือนแต่ได้ผลกำไรกินจนตาย จงพิจารณาตามเหตุผลดังนี้ จากนั้นจึงสอนกัมมัฏฐานเบื้องต้นให้แก่นาค

ผู้ที่จะอุปสมบทคือ เมื่อมีอารมณ์อันใดอันหนึ่งที่ไม่พึงประกอบในเพศบรรพชิตนี้ ให้พิจารณากัมมัฏฐานเบื้องต้นอันนี้ เกสา (ผม) โลมา (ขน) นขา (เล็บ) ทนฺตา (ฟัน) ตโจ (หนัง) ทั้งไปและกลับ อันผม ขน เล็บ ฟัน หนัง นั้นถ้าจะนับไปแล้วล้วนแต่มีความสกปรกทั้งสิ้นไม่ควรลุ่มหลงมัวเมา เพราะหากว่าเราไม่ทำความสะอาดร่างกายสักอาทิตย์แล้ว ผมก็จะมีกลิ่นเหม็น ขนก็จะเกรอะกรังไปด้วยฝุ่นละออง เล็บก็จะดำเต็มไปด้วยสิ่งสกปรก หนังก็จะมีคราบไคลต่างๆนานา จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาเนืองๆ ดังนี้

เมื่อผู้นั้นได้บวชเข้ามาแล้วหลวงตาจะเป็นผู้สอนพระธรรมวินัยในนวโกวาทด้วยตนเองเสมอ เวลาที่หลวงตาสอนนั้น หลวงตาจะสอนด้วยความสนุกและเป็นกันเองอย่างมาก บางครั้งมีเรื่องเล่าต่างๆมากมาย ถ้าพระใหม่สนใจ ไม่ว่าจะถามเรื่องอะไรหลวงตาก็มีภูมิรู้ที่จะตอบได้ ก็จะตอบโดยไม่ปิดบังเลยทีเดียว เรื่องความจำของหลวงตานั้น หลายท่านคงจะแปลกใจมาก มีอายุมากขนาดนี้แล้วยังจดจำตัวเลขได้ไม่มีผิดพลาดเลย ครั้งหนึ่งหลวงตาเล่าให้ฟังเรื่องการเริ่มนับถือศาสนาพุทธในดินแดนสุวรรณภูมิว่า ศาสนาพุทธเริ่มเข้ามาในดินแดนแถบนี้เป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. ๓๑๘ และครั้งที่สองคือ พ.ศ.๖๑๒ ในสมัยอาณาจักรอ้ายลาวมีพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า ขุนหลวงเม้า นำพาบริวารมาประกาศตนเป็นพุทธมามกะ พร้อมด้วยประชาชน ๗๗ หัวเมือง ๕๑,๘๙๐ ครอบครัว มีจำนวนถึง ๕๕๓,๗๖๑ คน ซึ่งทำให้พระใหม่ถึงกับสงสัยว่าเพราะอะไรหลวงตาจึงจำได้แม่นยำขนาดนี้ เพราะหลวงตาใช้จิตในการจำไม่ใช่ใช้สมองในการจำ ข้าพเจ้าเองก็เช่นกัน เมื่อประสบเหตุต่างๆ ที่เป็นทุกข์ก็อยากที่จะลืมเลือน แต่ทุกสิ่งที่เกิดย่อมมาจากเหตุ และเมื่อจะดับก็ต้องดับที่เหตุด้วยเช่นกัน

เหตุการณ์บางอย่างทำอย่างไรก็ไม่มีวันที่จะลบเลือนได้ แต่สามารถนำมาทำความเข้าใจไม่ให้เกิดทุกข์เข้ามาเกาะกุมจิตใจได้ การประสบเหตุในวันพุธที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๒ นั้น ข้าพเจ้าก็ทำอะไรไม่ถูกเลย ไม่รู้ว่าจะเดินอย่างไร จะทำอะไรต่อไปอย่างไร ในวันนั้น เวลาเช้าประมาณตีห้าครึ่ง มีเสียงเคาะประตูด้วยเสียงอันดัง และเสียงอันเต็มไปด้วยความตกใจว่า "หลวงพี่ๆ เร็วเข้าหลวงตาแย่แล้ว" เมื่อตื่นแล้วรีบวิ่งตามตาศักดิ์ไปทันที ขณะนั้นหลวงตานั่งอยู่ในห้องน้ำ ลำคอพับไปด้านข้าง แขนและลำตัวทิ้งน้ำหนักไปทางด้านขวา ข้าพเจ้ารีบกดจุดจับชีพจรที่ข้อมือ

ก็ไม่พบการเต้นของชีพจร จึงแตะที่จุดจับชีพจรที่บริเวณลำคอกับคาง ก็ไม่พบชีพจรอีก ไม่มีอาการตอบสนองใดๆ ขณะนั้นมีแต่เสียงร้องไห้และบอกว่า ขณะที่กำลังจะหันไปหยิบผ้าเช็ดหน้ามาเช็ดหน้าให้หลวงตานั้นหลวงตาได้ไอ ข้าพเจ้าทราบทันทีว่าท่านต้องไอมากและมีเสลดด้วย เพราะหลวงตาเป็นหวัดอยู่ เมื่อเด็กหันกลับมาอีกทีหลวงตาก็พับไปแล้ว ข้าพเจ้าพยายามปั๊มหัวใจแต่เนื่องจากว่าหลวงตาอยู่ในท่านั่งจึงไม่ถนัด เลยบอกตาศักดิ์ให้อุ้มหลวงตาไปที่เตียง ขณะที่ตาศักดิ์กับลูกศิษย์อุ้มหลวงตาไปที่เตียง ข้าพเจ้าได้โทรศัพท์หาคุณหมอเชาวลิต คุณหมอเชาวลิตจึงบอกให้ข้าพเจ้าทำการผายปอดและปั๊มหัวใจ แล้วคุณหมอเชาวลิต ก็เรียกรถโรง-พยาบาลทันที หลังจากนั้นข้าพเจ้ารีบโทรหาคุณหมอนภิสวดี และโทรหาพี่ต้นทันทีบอกว่าให้รีบมาที่กุฏิหลวงตาด้วย แล้วข้าพเจ้ารีบวางสายทำการปั๊มหัวใจหลวงตาและผายปอดทันที ข้าพเจ้าทำเช่นนั้นประมาณ ๕-๑๐ นาที แล้วพี่ต้นก็มา ก่อนหน้าที่พี่ต้นจะมา ข้าพเจ้ารีบโทรบอกท่านเจ้าคุณเทพประสิทธิโสภณ และท่านเจ้าคุณพระราชมุนี เพื่อนิมนต์มาที่กุฏิหลวงตาด่วน เมื่อพี่ต้นมาตรวจอาการหลวงตาแล้ว ขออนุญาตจากข้าพเจ้าทำการปั๊มหัวใจและผายปอดทันทีเหมือนกัน ข้าพเจ้าก็อนุญาต พี่ต้นเลยปั๊มหัวใจและผายปอดต่อจากข้าพเจ้า หลังจากนั้นไม่นานรถพยาบาลก็มาถึงทีมแพทย์ได้เข้าช่วยเหลือทันที และนำส่งโรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ทันที ข้าพเจ้าและพี่ต้นไปกับรถพยาบาล ขณะที่นั่งอยู่ในรถพยาบาลทีมแพทย์ก็ปั๊มหัวใจ และให้ออกซิเจนต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง ข้าพเจ้ารีบโทรหาคุณหญิงเล็ก วังคลองเตย และญาติผู้ใหญ่ทั้งหลาย เมื่อไปถึงที่โรงพยาบาล ข้าพเจ้ามึนงงเป็นอย่างมากทำอะไรไม่ถูก โทรศัพท์มือถือก็แบตเตอรี่หมด คอยมองผ่านผ้าม่านเข้าไปในห้องฉุกเฉินที่กำลังช่วยชีวิตหลวงตาด้วยความหวังว่า หลวงตาจะกลับมาได้เหมือนทุกครั้ง แต่ครั้งนี้.....ความเงียบเริ่มเกาะกุมจิตใจข้าพเจ้าทีละน้อยๆ พร้อมกับความหวังที่ค่อยๆ ดับลง ๆ ๆ พี่ต้นเดินมาบอกว่า ยังมีโอกาสอยู่คุณหมอกำลังช่วยอย่างเต็มที่ แต่ถ้าหลวงตากลับมาได้หลวงตาก็คงจะเป็นเจ้าชายนิทรา เพราะสมองขาดออกซิเจนไปพอสมควรแล้ว คำพูดหลวงตาเริ่มดังในใจข้าพเจ้าอีกครั้ง **เกิดไม่แน่ ตายซิของแน่** (หลวงตาพูดกับข้าพเจ้าเมื่อตอนที่ข้าพเจ้าสรงน้ำถวายก่อนเกิดเหตุ) จะกี่ครั้งไม่ได้นับ แต่ไม่รับรู้ว่าภายนอกจะเกิดอะไร จิตใจไม่สนใจเลย เพราะจิตใจจดจ่ออยู่กับหลวงตาที่อยู่ในห้องฉุกเฉินมากกว่า หลังจากนั้นพี่พรชัย

น้าหนุ่ย ท่านเจ้าคุณเทพฯ ท่านเจ้าคุณราชมุนี ก็ตามมาถึง ข้าพเจ้าเอาพระมงคลนิมิต ซึ่งเป็นพระประจำตัวหลวงตาให้น้าหนุ่ยถือแล้วเดินไป เดินมาใครถามอะไรก็ไม่รู้เรื่องเลย รู้อย่างเดียวก็คือ หลวงตาผ่านเหตุการณ์เช่นนี้มาหลายครั้งแล้วก็สามารถกลับมาได้เสมอ สักครู่คุณหมอก็เดินออกมาบอกว่า คุณหมอจะพยายามอีก ๕ นาที นะ ถ้ายังไม่มีสัญญาณอะไรตอบสนองก็คงจะต้องยุติการปั๊มหัวใจ ขณะนั้นข้าพเจ้ารู้สึกว่าหลวงตามีโอกาสที่จะมีชีวิตอีก ๕ นาทีเท่านั้น เหมือนห้องทั้งห้องมืดลงไปทันที หัวใจข้าพเจ้ารู้สึกราวกับว่ามีคนเอาค้อนมาทุบที่หัวใจ มันรู้สึกหนัก ๆ เวลา ๕ นาทีนั้น ก็ผ่านไป คุณหมอเดินมาบอกว่าหลวงตาท่านจากไปแล้ว คุณหมอได้พยายามช่วยหลวงตาอย่างเต็มที่แล้ว พี่ต้นได้เดินมาบอกว่า ขณะที่คุณหมอกำลังช่วยเหลือหลวงตาในห้องฉุกเฉินนั้น พี่ต้นเห็นหลวงตาแต่เป็นภาพลางๆ ยืนอยู่แล้วส่ายหน้าเบาๆ หลังจากนั้นพี่ต้นได้เรียกให้ข้าพเจ้าเข้าไปในห้องนั้น ภายในห้องเป็นห้องสี่เหลี่ยม มีผ้าม่านกั้นระหว่างข้างนอกและข้างในเท่านั้น แต่ความรู้สึกของข้าพเจ้ามันกั้นข้าพเจ้ากับหลวงตาไกลมากๆ ข้าพเจ้ามีโอกาสได้เห็นหลวงตาวันนี้เป็นวันสุดท้าย ภาพต่างๆ ที่เคยอุปัฏฐากรับใช้หลวงตา รอยยิ้มและเสียงหัวเราะของหลวงตา คำสอน และเหตุการณ์ที่ได้เดินทางไปไหนๆด้วยกันประเดประดังมาสู่จิตใจของข้าพเจ้ามากมาย หลวงตาที่ข้าพเจ้าได้เห็นเหลือแต่เพียงสังขารเท่านั้น นับแต่นี้จะมีใครคอยเรียกให้ดูแลท่านเล่า อารมณ์ขณะนั้น น้ำตาที่พยายามกลั้นเอาไว้ก็พลันไหลออกมาอย่างรั้งไว้ไม่อยู่ ข้าพเจ้าเข้าไปกราบที่เท้าของหลวงตาขอขมาโทษในกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ได้เคยกระทำทั้งตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทั้งเจตนาและไม่ได้เจตนา ซึ่งบางครั้งตนเองเคยมีอารมณ์งอนหลวงตาหลายต่อหลายครั้ง (เวลาที่ท่านจะเดินทางไปในที่ไกลๆ ข้าพเจ้ามักจะห้ามไว้เสมอแต่ส่วนใหญ่จะห้ามไม่ได้) จึงอยากขอขมาท่านไว้ ขณะที่กราบหลวงตานั้นภาพของทุกๆ คนที่ฝากหลวงตาไว้กับข้าพเจ้าก็ประเดประดังเข้ามา เราทำเต็มที่ได้แค่นี้เองหรือ คำถามที่ถามตนเองหลายต่อหลายครั้งก็เข้ามา จากนั้นขอมองใบหน้าหลวงตาอีกครั้งก่อนออกไปเพื่อบอกข่าวนี้กับทุกๆ คนที่รออยู่ด้านนอกห้อง คำพูดที่สั้นที่สุดก็อาจเป็นคำพูดที่ยากที่สุด นั่นคือคำพูดที่ว่า "**หลวงตาไปแล้ว**" แต่เราจะร้องไห้คร่ำครวญไม่ได้ ทุกๆคนจะใจเสีย และไม่มีประโยชน์ใดๆ พยายามเรียกสติกลับมาให้ได้ให้มากที่สุดเท่าที่จะระลึกได้ ไม่ให้เสียชื่อว่าอยู่กับหลวงตามานาน เมื่อบอกให้ทุกๆ คนได้ทราบ

แล้วสิ่งต่อไปก็คือ ต้องกลับไปวัดเพื่อเอาใบสุทธิของหลวงตาและทะเบียนวัดมาให้ที่โรงพยาบาลเพื่อทำใบมรณบัตร กราบเรียนท่านเจ้าคุณเทพฯ ท่านเจ้าคุณราชฯ และท่านอื่นๆ แล้ว ก็ออกเดินทางกลับมาที่วัดเพื่อเตรียมกุฏิไว้เพื่อนำสังขารท่านมาไว้ที่กุฏิก่อนตามดำริของพระพรหมเมธี เมื่อได้เอกสารเรียบร้อยแล้ว จึงเดินทางกลับมาที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์อีกครั้ง ตอนนี้ได้เข้าไปเพื่อปลงเกศาหลวงตาโดยมีท่านเจ้าคุณจันทูปมญาณโสภณเป็นผู้ปลงให้ และช่วยกันเปลี่ยนผ้าอันมีสบง อังสะ จีวร และสังฆาฏิรัดอกให้เรียบร้อย แล้วพาหลวงตาขึ้นไปบนชั้น ๑๑ หลังจากนั้นก็เห็นภาพตั้งแต่วันแรกที่หลวงตาเข้าโรงพยาบาลอีกครั้ง ซึ่งเมื่อถึงเวลาฉันเพล วันนั้นข้าพเจ้าได้รับแค่น้ำซุปเพียงถ้วยเดียว ท่านเจ้า-คุณเทพฯ บอกให้ข้าพเจ้าไปร่วมแถลงข่าวด้วย ข้าพเจ้าพร้อมกับคุณหมอวิรัตและพี่ต้นจึงได้เดินตามท่านเจ้าคุณเทพฯ ไปร่วมแถลงข่าว ทางโรงพยาบาลได้จัดเตรียมห้องแถลงข่าวเอาไว้อย่างดี พอไปถึงสักครู่ก็มีนักข่าวเข้ามามีทั้งหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ เมื่อเริ่มแถลงข่าวท่านเจ้าคุณเทพฯ ก็เริ่มก่อนแล้วจึงบอกให้ข้าพเจ้าเป็นผู้แถลงอาการต่างๆ ของหลวงตาซึ่งข้าพเจ้าก็ได้แถลงข่าวตามความเป็นจริงทุกประการ พอเสร็จจากการแถลงข่าวแล้ว จู่ๆ ก็มีนักข่าวผู้หญิงคนหนึ่ง จำไม่ได้ว่ามาจากสำนักข่าวไหนได้ถามขึ้นมาว่า “สมเด็จฯ ท่านมีปณิธานอะไรที่ยังทำไว้หรือตั้งใจจะทำอะไรหรือไม่” พอข้าพเจ้าได้ยินดังนั้นข้าพเจ้าจึงขอโอกาสท่านเจ้าคุณเทพฯ เพื่ออธิบายถึงโครงการ ที่หลวงตาได้เตรียมเอาไว้ล่วงหน้าถึงสองปี โดยกล่าวไว้ว่า “เจ้าประคุณสมเด็จฯ ท่านมีสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก และตั้งใจจะสนองพระมหากรุณาธิคุณในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาโดยตลอด ก่อนที่ท่านจะมรณภาพท่านมีความปรารถนาที่จะสร้าง **“โครงการทำความดีเพื่อความดี”** ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยในโครงการนี้จะสร้างวัตถุมงคล ๓ อย่าง ได้แก่ พระปิดตาพระชนมวาร (ปางห้ามญาติห้ามทะเลาะกัน) ระฆังอโศกเหรียญและพระผงรูปพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ (๘๔ พรรษา)” ภายหลังจากนั้นข้าพเจ้าได้มาตรึกตรองว่าเพราะเหตุใด นักข่าวผู้นั้นจึงได้ถามเหมือนกับจะรู้ว่าหลวงตามีอะไรที่ยังเป็นภาระที่คั่งค้างอยู่ หรืออะไรดลใจให้นักข่าวถามมาเช่นนั้น หลังจากนั้นข้าพเจ้าได้นำสังขารหลวงตา ออกจากโรงพยาบาล

รู้สึกตัวว่า นั่งอยู่ในรถพยาบาลที่นำสังขารของท่านกลับมาที่วัดเทพศิรินทร์แล้ว เมื่อลงจากรถที่นำสังขารของท่านมาได้พบกับคุณหญิงเล็ก (ม.ร.ว. เอมจิตร จิตรพงศ์ ท่านเป็นผู้ดูแลหลวงตา แทนท่านหญิงไอ ที่วังคลองเตย) คุณชูชาติ และ คุณนารีจิต ศิลปรัตน์ (บุคคลที่เป็นประดุจกำลังใจใกล้ชิดให้กับหลวงตามาโดยตลอด เพราะเมื่อหลวงตาเห็นคุณชูชาติและคุณนารีจิต มักจะบอกว่ากำลังใจมาแล้ว) และคณะสงฆ์วัดเทพศิรินทร์ ได้อัญเชิญสังขารหลวงตาเข้าในศาลากวีนิรมิตร เพื่อใช้เป็นที่สรงน้ำหลวง และสวดพระอภิธรรม ซึ่งแต่เดิมนั้นท่านเจ้าคุณพรหมเมธี ท่านปรารภจะให้นำสังขารของท่านมาไว้ที่กุฏิของหลวงตาก่อน แต่เนื่องจากมีหมายรับสั่งของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ที่กำลังเสด็จพระราชดำเนินกลับจากฟิลิปปินส์ (อินโดนีเซีย) ว่าพระองค์ จะทรงเสด็จมาสรงน้ำหลวงตา ในเวลา ๑๗.๓๐ น. จึงได้นำหลวงตามาที่ศาลากวีนิรมิตรแห่งนี้ หลังจากนั้นก็เปิดให้พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปได้เข้ามาสรงน้ำหลวงตา ข้าพเจ้าสังเกตว่า มีพระสงฆ์และประชาชนจำนวนมากได้เดินทางมาร่วมสรงน้ำหลวงตามากมายนัก และที่สำคัญ พระเถรานุเถระที่ได้ทราบข่าวก็โปรดมาร่วมพิธีสรงน้ำในวันนั้น มีสมเด็จพระพุฒาจารย์ เกี่ยว อุปเสโณ (พระมหาเถระที่เคยร่วมปฏิบัติงานกับหลวงตามาตลอด) เมื่อข้าพเจ้าเห็นเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้ว ภาพที่ประทับใจของสมเด็จพระพุฒาจารย์กับทั้งสมเด็จพระวันรัต และหลวงตา ก็ประเดประดังเข้ามาสู่สมองอันเป็นภาพที่ก่อให้เกิดความประทับใจเป็นอย่างมาก ถึงน้ำใจของเจ้าประคุณสมเด็จฯ วัดสระเกศ องค์นี้ ภาพหนึ่งที่ทำให้เกิดความประทับใจอย่างมากก็คือ ตอนที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้มาเยี่ยมสมเด็จพระวันรัต และเมื่อท่านจะลากลับนั้น ท่านได้พนมมือกำลังจะกราบที่เท้าสมเด็จพระวันรัตที่นั่งอยู่บนเตียง แต่สมเด็จพระวันรัตได้จับมือทั้งสองของสมเด็จ-พระพุฒาจารย์มาวางไว้ที่ศีรษะของท่าน เป็นภาพที่ยังความประทับใจมาสู่ข้าพเจ้าอย่างมาก พระเถระของเราท่านเป็นกันอย่างนี้ นอกจากนั้น ไม่ว่างานใดที่หลวงตาได้ไปพบกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ ท่านจะต้องเรียกให้ข้าพเจ้าเข้าไปหาแล้วถามถึงอาการต่างๆของหลวงตา ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งในจิตใจว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ห่วงหลวงตามากเพียงไร ครั้งหนึ่งท่านหญิงไอได้ตรัสกับข้าพเจ้าว่า หากมีความจำเป็นที่หลวงตาต้องผ่าตัดให้ข้าพเจ้ากราบเรียนพระเถรานุเถระถึงความจำเป็นที่จะต้องผ่าตัด ซึ่งท่านหญิงไอได้ตรัสว่า “หลวงตาเป็นพระของในหลวงนะ” ท่านหญิงเองก็

เป็นพสกนิกรของพระองค์ถึงจะเป็นโยมอุปัฏฐากของหลวงตาก็ต้องกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก่อน หากว่าการรักษามีความเสี่ยง พระองค์ต้องทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน เรื่องกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ท่านหญิงไอได้เรียนให้ท่านผู้หญิงทัศนาวลัยได้นำความกราบบังคมทูลแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสว่าหากจำเป็นต้องผ่าตัดก็ต้องทำ และทรงพระราชทานฤกษ์ว่า วันเสาร์เป็นฤกษ์ที่ดีที่สุด วันอาทิตย์ก็พอได้แต่วันจันทร์นั้นห้าม ไม่ให้ผ่าตัดโดยเด็ดขาดยังความปลาบปลื้มให้กับหลวงตาและท่านหญิงไอมาก เมื่อรู้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานฤกษ์ให้ถึงเพียงนั้น เมื่อข้าพเจ้าได้กราบเรียนให้เจ้าประคุณสมเด็จ-พระพุฒาจารย์พร้อมกับพระเถรานุเถระได้ทราบ ถึงความจำเป็นในการผ่าตัดของหลวงตาแล้ว เพราะตามที่ข้าพเจ้าได้รายงานให้เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ได้ทราบนั้น หลวงตามีความเสี่ยงในเรื่องหัวใจเป็นอย่างมาก เพราะการทำงานของกล้ามเนื้อหัวใจของหลวงตามีแค่ ๒๐% เท่านั้น เมื่อข้าพเจ้ารายงานให้สมเด็จ-พระพุฒาจารย์ได้ฟังนั้น สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้ประทานข้อคิดให้แก่ข้าพเจ้าว่า "จิตกับใจน่ะต่างกันนะ ถึงแม้ว่าหัวใจท่านจะอ่อนแอ แต่ท่านก็มีจิตที่เข้มแข็งมาก" ข้อความนี้หมายถึงอะไรหนอในความคิดของข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าการทำงานของหัวใจของหลวงตาจะไม่ดี แต่หลวงตามีจิตใจที่เข้มแข็งมาก ซึ่งก็เป็นเช่นนั้นจริงๆ ถึงแม้ว่าท่านจะทำกาลกิริยาไปแล้วแต่พลังจิตของท่านก็ยังคงอยู่ คอยสอดส่องดูแลเรื่องต่างๆ ในพระศาสนาต่อไป

เมื่อสมเด็จพระพุฒาจารย์เห็นข้าพเจ้าในงานสรงน้ำหลวงของหลวงตา ก็เหมือนทุกๆ คราว ท่านโปรดให้ข้าพเจ้าเข้าไปกราบพบ แล้วได้ถามถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้กราบเรียนท่านไปตามความเป็นจริง เมื่อข้าพเจ้าได้กราบเรียนจบแล้ว สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้กล่าวกับข้าพเจ้าว่า "มีบุญมากนะได้ดูแลสมเด็จทั้งสององค์นี้" และท่านก็ยังกล่าวอีกว่า "ทุกอย่างเหมือนเดิมนะ" สมเด็จพระพุฒาจารย์ท่านกล่าวด้วยสายตาแห่งความเมตตากรุณา ที่มีต่อข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ข้าพเจ้าสำนึกในเมตตาคุณของท่าน การที่ท่านเมตตาข้าพเจ้าถึงเพียงนี้ ทำให้พระคุณของท่าน มาเกาะกุมจิตใจของข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก นอกเหนือจากท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้ว ก็ยังมีพระเถรานุเถระอีกหลาย

องค์ได้แก่ พระเดชพระคุณพระพรหมเมธี ที่ท่านได้ดูแลและสั่งการให้การทุกอย่างในวัดเทพศิรินทร์เป็นไปอย่างเรียบร้อย สมพระเกียรติของหลวงตา นอกจากนี้ก็ยังมีพระเทพประสิทธิโสภณ พระราชโสภณ (ต่อมาเลื่อนสมณศักดิ์ที่ พระเทพญาณกวี) พระราชสุวรรณเมธี พระราชมุนี พระจันทูปมญาณโสภณ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์-ญาณวราจารย์ (นันทศักดิ์) พระครูธรรมธร สุรางค์ พระมหาปรีชา นอกจากนั้นก็มีพระเถรานุเถระอีกหลายองค์ที่เข้ามาคอยช่วยดูแลจัดการงานทุกอย่างในการต่างๆ ของหลวงตา

หลวงตามักจะสอนเสมอว่า กรรมทำให้คนเราได้มาเจอกัน กรรมทำให้คนพลัดพรากจากกัน กรรมย่อมผูกต่อกัน เพราะฉะนั้นถ้าต้องการสำเร็จมรรคสำเร็จผลต้องอย่าไปสร้างกรรมที่ต้องผูกกับคนอื่นมากๆ ต้องไม่ให้เกิดเวร เกิดกรรมกับใคร คำพูดนี้ทำให้ความคิดที่ไม่ดีต่างๆของข้าพเจ้า ที่มีต่อผู้อื่นเบาบางลงมาก ไม่ถือทิฐิมานะเหมือนแต่เดิม สุดท้ายต้องตายกันทั้งนั้นไม่มีใครอยู่ค้ำฟ้าได้ตลอด ข้าพเจ้าเห็นว่า อิฏฐารมณ์ก็ดี อนิฏฐารมณ์ก็ดี ไม่สามารถคงอยู่ได้ตลอด ย่อมมีวันผันแปรไปตามสภาวธรรมทั้งหลาย นอกจากนี้คำสอนของหลวงตา จะสอนให้ศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เท่านั้น ท่านบอกว่าอย่าให้เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นคน ให้เห็นถึงคุณพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ให้ได้ในชาตินี้ จะได้ไม่ต้องไปอบาย นี่คือทรัพย์ที่มีค่าสำหรับข้าพเจ้ายิ่งกว่าทรัพย์อื่นใดทั้งสิ้น (เพราะการได้เห็นคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น เป็นองค์คุณของการเป็นพระโสดาบัน เมื่อใดที่จิตใจเห็นถึงคุณ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้วย่อมไม่อาจทำความชั่วทั้งมวล ละทิฏฐิมานะต่างๆ) พระคุณของหลวงตานั้นถ้าจะกล่าวออกไปแล้วท่านมีพระคุณที่ยิ่งใหญ่ ท่านไม่เพียงแต่จะสอนด้วยวาจาเท่านั้น ท่านยังทำให้ดูเสียอีกครั้งหนึ่งที่ข้าพเจ้าเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมากได้เข้าไปหาหลวงตา พอหลวงตาเห็นหน้าข้าพเจ้าแล้วท่านก็เรียกมาแล้วก็ถามว่าเป็นอะไร ข้าพเจ้าได้เล่าถวายให้ท่านฟังถึงเหตุแห่งทุกข์ของข้าพเจ้า หลังจากนั้นท่านก็มองมายังข้าพเจ้าด้วยแววตาที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเมตตาแล้วกล่าวว่า “ดูหลวงตาซิ หลวงตาผ่านอะไรต่างๆ มาเยอะมาก ถูกคนรังแกแล้วรังแกอีก หลวงตาก็อดทน หนักแน่น ดูหินก้อนนั้นซิ ท่านพูดพร้อมกับชี้มือไปที่ก้อนหินที่อยู่หน้ากุฏิเก่าท่านและบอกว่า หินหรือดินยอมถูกเหยียบย่ำเท่าไร แต่ก็ไม่เคยบ่นออกมา จงหนักแน่น อดทนเสมือนหิน

ในหลวงท่านก็ทรงมีความทุกข์โทมนัสมาก แต่พระองค์ก็ทรงหนักแน่นและทรงมีขันติธรรมมากนะจงดูไว้เป็นแบบอย่าง" ข้าพเจ้าพบว่า หลวงตามีธรรมะที่จะสอนให้เราเข้าใจได้ง่ายๆ และเข้าถึงเหตุแห่งความทุกข์โดยตรง ไม่เยิ่นเย้อน่ารำคาญเลย นอกจากนี้หลวงตายังสอนอีกว่า จงทำตนเองให้เหมือนน้ำ เพราะน้ำเป็นเครื่องหมายของความเย็น ความเย็นที่ว่านั้นก็คือ จิตใจเย็นสงบ เมื่อน้ำบรรจุอยู่ในภาชนะใดก็ตามน้ำก็จะสามารถแปรเปลี่ยนรูปทรงไปตามภาชนะที่อยู่นั้นได้ เปรียบได้กับคนที่เมื่อไปอยู่ที่ใดย่อมสามารถปรับตัวให้เข้ากับภาวะต่างๆ นอกจากนี้หลวงตายังบอกว่า น้ำที่มีคุณภาพดี ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มาก เช่น สามารถดื่มกินและทำอาหารได้ ส่วนน้ำที่มีคุณภาพไม่ดี ก็ยังสามารถรดน้ำต้นไม้หรือทำอย่างอื่นได้ จงทำตนและจิตใจของตนเองให้มีคุณภาพเหมือนน้ำ น้ำยังบอกคุณลักษณะประการหนึ่งอีกก็คือ น้ำที่มีอยู่เต็มขวด เมื่อเขย่าขวดย่อมไม่มีเสียง แต่น้ำที่มีเพียงครึ่งขวด เมื่อเขย่าย่อมเกิดเสียง ส่วนขวดที่ไม่มีน้ำ เมื่อเขย่าก็ไม่มีเสียงเช่นกับเมื่อมีน้ำเต็มขวด แต่ก็มีความแตกต่างกัน เปรียบได้กับคนที่มีความรู้มากย่อมไม่พูดมาก จะพูดก็ต่อเมื่อเห็นประโยชน์เท่านั้น คนรู้น้อยย่อมพูดอวดโอ่สรรพคุณของตน ส่วนคนที่ไม่มีความรู้ ก็ไม่พูดเหมือนกันเพราะไม่รู้นั่นเอง หลวงตาได้บอกอยู่เสมอว่า **"ต้นไม้มีผลงาน คือ ทำงานเงียบแต่ผลิดอกออกผลมาเป็นที่ต้องตาต้องจมูกต้องลิ้น โดยที่เราไม่เห็นการผลิตฉันใด สัตบุรุษก็เหมือนกัน ย่อมเป็นคนสงบ ไม่โฆษณา แต่ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่เงียบสงบนั้น ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนทั้งปวง"**

สิ่งต่างๆ ที่หลวงตาได้ทำนั้นมีมากมายมหาศาล หลวงตาสร้างคนไว้มากมาย มีลูกศิษย์ลูกหามากมาย ข้าพเจ้าเคยถามว่า พระเถรานุเถระในปัจจุบันนี้มีใครบ้างไม่เคยเป็นลูกศิษย์หลวงตา หลวงตาตอบว่าน้อยมากๆ ส่วนใหญ่แล้วล้วนเป็นศิษย์หลวงตาทั้งนั้น ทั้งในธรรมยุตินิกาย และมหานิกาย แม้แต่มหายานเอง ซึ่งบุคคลผู้ที่ข้าพเจ้าจะนำมาอรรถาธิบายให้ฟังในฝ่ายมหายานนั้นได้แก่ พระอาจารย์ชินติ้ง เจ้าอาวาสวัดโฝวกวงซัน ประเทศไต้หวัน ที่ท่านยอมรับกับข้าพเจ้าเองว่าหลวงตาได้สอนอะไรต่างๆ มากมายให้กับท่าน เป็นแบบอย่างแห่งการปฏิบัติให้กับท่าน นอกจากนั้นแล้ว หลวงตายังมีผลงานการเขียนต่างๆ มากมายนับไม่ถ้วน ทั้งหนังสือแบบเรียน ได้แก่ แบบเรียนภาษาสันสกฤต ภาษาไทย หนังสืออ่านเล่น ได้แก่ นานาสาระ เรื่องน่ารู้ อย่างนี้ก็มีด้วยเป็นต้น หนังสือจาริกการเดินทางต่างๆ

ของหลวงตาเช่นจาริกอินเดีย จาริกจีน จาริกจีน-ทิเบต จาริกอเมริกาใต้ จาริกต่างๆ มากมายที่หลวงตาได้เขียนเอาไว้ นอกจากนั้นยังมี หนังสือถามตอบธรรมะข้อปฏิบัติต่างๆ เช่น สากัจฉา เป็นต้น อีกทั้งเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หลวงตาได้รวบรวมไว้ในพุทธศาสนประวัติ สมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี เรื่องประวัติศาสตร์ใครเล่า ก็ไม่สนุกเท่าหลวงตาเล่า ทั้งประวัติศาสตร์ไทย จีน อินเดีย เรื่องประวัติศาสตร์ของไทยหลวงตาเล่าได้ตั้งแต่สมัยขุนหลวงเม้า สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา หลวงตามีข้อมูลมากมายเรียกได้ว่าหยิบยกตรงไหนมาถามหลวงตาก็เล่าได้อย่างสนุกสนาน ราวกับว่าท่านอยู่ในเหตุการณ์นั้นเลย ท่านจะแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศ และอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลต่างๆ ในแต่ละสมัยด้วย หลวงตาได้ให้ข้อคิดว่า ตอนที่คนไทยจะอพยพจากตอนใต้ของจีนมาอยู่ในดินแดนแห่งใหม่นี้ เวลาเราเดือดร้อน เราจะนึกถึงใครก็ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงทั้งนั้น ตอนนั้นคนไทยก็เช่นเดียวกัน เมื่อจะอพยพก็อพยพกันมาหาญาติพี่น้องเพื่อนฝูงที่ได้เคยมาอยู่ก่อนแล้วนั้น แสดงว่าแต่เดิมบริเวณแถบนี้ก็มีคนไทยอยู่มาก่อนแล้ว และเมื่อมีพวกที่อพยพมา จึงทำให้เป็นชนกลุ่มใหญ่ขึ้นนั่นเอง นี่คือความเห็นของหลวงตาต่อคำถามที่ว่าชนชาติไทยนี้ มีที่มาจากไหน หรือว่าอยู่ในดินแดนแถบนี้มาก่อนแล้วนั่นเอง หลวงตาท่านเคยปรารภว่า หากนำความรู้เรื่องประวัติศาสตร์มาเล่าให้อนุชนรุ่นหลัง และนำธรรมะของพระพุทธเจ้ามาอธิบายว่า ทำไมจึงเกิดเหตุการณ์อย่างนั้นๆ ขึ้นแล้ว จะทำให้คนรุ่นใหม่เข้าใจและสนใจในธรรมะมากขึ้น และการใช้สื่อในปัจจุบันนี้เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมากจึงควรใช้สื่อต่างๆ ให้เกิดประโยชน์ให้มากที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิสัยทัศน์และแนวทางในการสอนของหลวงตาได้เป็นอย่างดี เรื่องราวในประวัติศาสตร์นั้น ยิ่งเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วหลวงตาอยู่ในยุคสมัยนั้น ท่านยิ่งเล่าได้อย่างออกรสยิ่งนักท่านเล่าว่าหลวงตาเวทนารัชกาลที่ ๗ มาก เพราะพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่เป็นนักประชาธิปไตย แต่คณะราษฎร์ที่ก่อการปฏิวัตินั้นทำเกินไปมาก หลวงตาเล่าให้ฟังพร้อมยกตัวอย่างให้ฟังว่า คนที่ร่วมก่อการนั้น แต่ละคนล้วนไม่มีผลบั้นปลายอันดีเลยคือ แทบจะไม่มีผู้นำการก่อการครั้งนั้นได้ตายที่เมืองไทยเลยดูซิ แต่ละคนล้วนตายเมืองนอกทั้งนั้น เช่น พระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายปรีดี พนมยงค์ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นต้น มีแต่พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาที่ได้ตายที่เมืองไทย และก่อนที่จะตาย

ก็ได้พบหลวงตา และได้กล่าวกับหลวงตาไว้ว่า ถ้ารู้ว่าจะเป็นเช่นนี้จะไม่ทำการเข้าร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเด็ดขาด ขอยอมตัวเป็นข้าละอองธุลีพระบาทต่อไปดีกว่า เพราะเหตุใดท่านจึงพูดเช่นนั้น หลวงตาบอกว่า **"การล้มเจ้านั้นเป็นกรรมที่หนักมากประการหนึ่งนะ ผู้ที่เข้าร่วมก่อการย่อมต้องรับผลกรรมนั้นแน่นอนและในชาตินี้ด้วย"** ซึ่งทุกวันนี้ที่เราเห็นว่าเขามีอำนาจเนื่องจากการทำชั่วนั้นเพราะกรรมชั่วที่ก่อนั้นยังไม่ให้ผล แต่ต้องรับผลนั้นแน่ๆ เหมือนกับการพายเรือเมื่อเริ่มพายเรือ เรือย่อมต้องแล่นไปตามกำลังที่พายนั้น เช่นเดียวกับกรรมเก่าที่ยังส่งผลอยู่ ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะทำกรรมชั่วก็ยังไม่อาจส่งผลได้ เพราะกำลังของกรรมเก่ายังส่งผลอยู่ เช่นเดียวกับเรือที่แล่นไปด้วยการพายไปข้างหน้านั้น แต่เมื่อกรรมเก่าหมดแล้วย่อมต้องได้รับผลของกรรมชั่วนั้นสนองเป็นแน่นอน ดังนั้นผู้ที่กระทำกรรมดีอย่าท้อใจว่า กรรมดีที่ทำนั้นยังไม่อาจส่งผลให้ตน การทำดีไม่จำเป็นต้องรอรับผล การทำดี เป็นการทำความดีเพื่อความดี ตามภาษิตที่หลวงตาแต่งว่า **"สาธุ กเรยฺย สาธุโน พึงทำความดีเพื่อความดี"** เมื่อทำดีก็ได้รับผลของการทำดีตอบแทนอยู่แล้ว การทำความดีเพื่อหวังผลนั้นมีกำลังน้อย ไม่อาจส่งผลโดยเร็วได้เลย หลวงตาสอนเสมอว่าควรศรัทธาในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก่อน แล้วควรศรัทธาในกรรมและผลของกรรม สุดท้ายควรศรัทธาในการที่สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เมื่อทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่วดังนี้ การนับถือในพระพุทธศาสนานั้นเรื่องนี้หลวงตาเคยบอกไว้ว่า "ท่านเจ้าคุณนรรัตนฯ เคยกล่าวกับหลวงตาว่า **"ต่อไปโลกจะวุ่นวายมากแต่เมืองไทยจะไม่เป็นอะไร ขอให้อยู่ใต้ต้นโพธิ์"** ซึ่งหลวงตาไม่ได้ถามว่าโพธิ์ที่ว่านั้น หมายถึงโพธิ์ในพระพุทธศาสนาหรือพระบรมโพธิสมภาร แต่หลวงตาก็บอกให้ถือเอาโพธิ์ใน ๒ ความหมายนี้ไว้ก็แล้วกัน และท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ยังได้กล่าวอีกว่า "ถ้าออกจากต้นโพธิ์จะถูกเสือกิน"

กล่าวได้ว่าเรามีพระพุทธเจ้าเป็นบรมครู มีพระธรรม คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง และพระสงฆ์เป็นครูผู้สอนตามพระพุทธเจ้า ถ้าไม่เชื่อในพระพุทธเจ้าก็ไม่เชื่อพระธรรมคือความจริง และย่อมจะไม่เชื่อคำสอนจากครูผู้สอนตามพระพุทธเจ้า คือ พระสงฆ์ เท่านี้ก็เสียทีที่ได้เกิดมาพบเจอกับพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่ได้รับประโยชน์จากศาสนาอันเป็นสัจจะ คือความเป็นจริงนั่นเอง เมื่อเต็มไปด้วยความไม่รู้ตามความเป็นจริงตามพระสัจธรรมแล้ว

อวิชชาย่อมครอบงำ ปัญญาย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ หลวงตาได้เป็นครูผู้สอนตามพระพุทธเจ้านับตั้งแต่วันแรกที่ได้บวชในพระธรรมวินัยแล้ว

การบวชของหลวงตานั้น หลวงตาได้เล่าให้ฟังว่าเมื่อหลวงตาเรียนหนังสือและสอบจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ แล้ว โยมผู้ชายของหลวงตาจะส่งให้หลวงตาไปเรียนต่อในกรุงเทพฯ แต่อาไข่ ซึ่งเป็นน้องชายของโยมผู้ชาย (พ่อธูป) ของหลวงตาได้มาปรึกษากับโยมผู้ชายว่า ควรส่งหลวงตาให้เข้าไปศึกษาพระธรรมวินัย ในเมืองกรุง กับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรมหาเถร) ที่วัดเทพศิรินทร์ เพราะปีนั้น มีพระจากจังหวัดปราจีน ที่บวชในวัดเทพศิรินทร์เรียนบาลีได้ประโยคต้น ไม่อาจจะสามารถสอบประโยคที่สูงกว่า ได้ลาสิกขาไป จึงได้ถามกับอาไข่ว่าหมดหรือยัง ซึ่งอาไข่ได้กราบเรียนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า “เหลืออีกหนึ่งคน ถ้าหมดคนนี้ก็คงจะหมดแล้ว” ซึ่งหมายถึงหลวงตานั่นเอง การเข้าไปอยู่วัดเทพศิรินทร์นั้น โยมผู้ชายได้ถามหลวงตาว่าจะไปหรือไม่ ซึ่งหลวงตาก็ตอบตกลงว่าจะไป เพราะหลวงตาอยากที่จะเรียนเป็นผู้ที่อยู่ในภาวะของความต้องการศึกษาต่อสิ่งต่างๆ ยิ่งนัก ซึ่งหลวงตาไม่เคยจะคิดนึกเลยว่า การตัดสินใจครั้งนั้นจะทำให้หลวงตาต้องจากบ้านมาอยู่ที่วัดเทพศิรินทร์ตั้งแต่อายุได้ ๑๔-๑๕ ปีเท่านั้นและอยู่ต่อมาจนอายุได้ ๙๓ ปี ๘ เดือน ๙ วัน เมื่ออาไข่พาหลวงตามาอยู่ที่วัดเทพศิรินทร์นั้น ราวปีพ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๗๕ วันที่หลวงตาเดินทางเข้ามาที่กรุงเทพฯนั้น หลวงตาเล่าว่า หลวงตามีกระเป๋าใบเล็กๆ สีน้ำตาลมาเพียงใบเดียว พ่อมาส่งที่สถานีรถไฟ อาไข่เป็นคนพาหลวงตามาฝากกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อเข้ามาอยู่ที่วัดเทพศิรินทร์แล้ว หลวงตายังไม่ได้บรรพชาเป็นสามเณร เพราะต้องมาเป็น ลูกศิษย์วัดก่อน ระหว่างนั้นต้องไปเรียนธรรมะกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ที่โบสถ์เป็นประจำ เพราะเด็กวัดต้องเข้ารับการสอนธรรมะและสวดมนต์ที่พระอุโบสถเป็นประจำ ณ ที่วัดเทพศิรินทร์แห่งนี้ หลวงตาได้พบสามเณรนิรันตร์ เป็นสหายทางธรรมเป็นครั้งแรก ซึ่งต่อมาสามเณรนิรันตร์ ก็คือสมเด็จพระวันรัตแห่งวัดเทพศิรินทร์นั่นเอง ซึ่งสมเด็จพระวันรัตได้เคยเล่าว่า แต่ก่อนนั้นบ่อน้ำที่คั่นระหว่างเขตสังฆาวาสและสุสานหลวง มีน้ำที่ใสสะอาด เด็กวัดจะมาอาบน้ำกันที่ในบ่อนี้ ซึ่งทั้งสามเณรประยูร และสามเณรนิรันตร์ต่างได้เคยมาอาบน้ำกันที่บ่อนี้ จะมีท่าน้ำตรงศาลาเขียวด้านหลังกุฏิสมเด็จ

พระญาณวโรดมในปัจจุบัน ต่างได้เคยกระโดดน้ำอาบกันเมื่อตอนพระสงฆ์ลงฟังพระปาฏิโมกข์อยู่เป็นประจำ

เมื่อได้เข้ามาอยู่ในวัดเทพศิรินทร์แล้ว หลวงตาได้มาเป็นลูกศิษย์อยู่กับพระศาสนโสภณ (ใย ภทฺทิโย) และได้เริ่มเรียนนักธรรมตรี หลวงตาบอกกับข้าพเจ้าว่าเมื่อแรกเริ่มมาอยู่ที่วัดนั้น ท่านร้องไห้ทุกวันเป็นระยะเวลา ถึง ๑ เดือนเศษเลยทีเดียว ที่ร้องไห้นั้นโดยเฉพาะเวลายามเย็นดวงอาทิตย์กำลังจะลับขอบฟ้า ทำให้คิดถึงบ้าน คิดถึงว่า เมื่อเวลานี้ถ้าท่านอยู่ที่บ้านแล้ว ท่านคงจะนั่งอยู่นอกชานริมน้ำหน้าบ้านแล้วร้องเพลงอยู่ หลวงตาเป็นคนร้องเพลงได้ไพเราะมาก เพราะเสียงของท่านคล้ายกับเสียงผู้หญิง โยมผู้ชายมักจะนั่งฟังหลวงตาร้องเพลงอยู่ในบ้านเสมอ การคิดถึงบ้านนั้น เกิดจากการที่ได้ประสบกับเหตุการณ์ที่ยังจำได้หมายรู้ เกิดนำจิตใจเข้าไปผูก โดยมีอารมณ์เป็นองค์ประกอบใหญ่ สิ่งต่างๆ นี้ รวมกันเข้า ทำให้เกิดความยินดีบ้างความเสียใจบ้าง ข้าพเจ้าคิดว่าเมื่อครั้งหนึ่งที่หลวงตาส่งข้าพเจ้าไปเรียนบาลี ที่วัดอาวุธวิกสิตารามนั้นข้าพเจ้าต้องไปอยู่ที่นั่น เป็นระยะเวลาเพียง ๓ เดือน แม้เป็นระยะเวลาเพียงเท่านั้น ข้าพเจ้ายังรู้สึกคิดถึงหลวงตามากมายเพียงนั้น นับประสาอะไรกับหลวงตาที่ยังเป็นเด็กอายุเพียง ๑๔-๑๕ ปี จะคิดถึงบ้านเพียงไร สถานที่ ที่หลวงตามาอยู่ก็ไม่ได้สะดวกสบายเหมือนบ้านตน เพราะที่บ้านหลวงตาไม่ต้องทำอะไรเลย เป็นเหมือนคุณหนูที่มีแต่ผู้ใหญ่คอยดูแลเป็นอย่างดี ไม่มีใครกล้ามาดุมาว่าหลวงตา เนื่องจากเกรงกลัวบารมีของโยมผู้ชายของท่าน คนที่เข้ามาหาล้วนแต่เอ็นดูเมตตาต่อท่านทั้งสิ้น ขวบปีแรกของการมาอยู่ที่วัดเทพศิรินทร์นั้น หลวงตาต้องเจอกับคนใหม่ๆ เหตุการณ์ใหม่ๆ ของใหม่นี้จำเป็นต้องปรับตัวให้ได้ ถ้าปรับตัวเข้าไม่ได้ก็เป็นอันจบกัน คนที่เจอ บางคนก็พูดด้วยดี บางคนก็พูดไม่ดี แต่ไม่มีการทำร้ายกัน หลวงตาเล่าต่ออีกว่าเมื่อแรกมาอยู่วัดนั้นมีคนเอาจดหมายฉบับหนึ่งมาให้หลวงตาได้ดู จดหมายฉบับนี้เองเป็นเหตุทำให้หลวงตามีความพยายามร่ำเรียนไม่ย่อท้อจนสำเร็จถึงเปรียญ ๙ ประโยค ซึ่งข้อความในจดหมายเป็นการเชียนปรามาสว่า “คนบ้านท่านั้นขี้เป้ (ทำอะไรไม่จริง) เห็นเขาเรียนบาลีก็อยากมาเรียนบ้าง” คำว่าคนบ้านท่าขี้เป้นั้น เป็นการดูถูกกันตรงๆ และคนปราจีนบุรีนั้น ถึงแม้ว่าจะมีการเรียนบาลีกันแล้วก็ไม่มีองค์ไหนเรียนสำเร็จถึงประโยค ๙ เลย หลวงตานับเป็นองค์แรกของเมืองปราจีนบุรีนี้

ความตั้งใจอันเด็ดเดี่ยวของหลวงตานั้นคือ การเรียนให้ได้เปรียญธรรมประโยค ๙ ให้จงได้ เพื่อลบคำสบประมาท และต่อมาเมื่อหลวงตาเรียนจบเปรียญ ๙ แล้ว และได้ทำงานในมหามกุฏราชวิทยาลัยแล้ว หลวงตาก็ให้โอกาสให้พระรูปที่เขียนนั้นเข้ามาช่วยงานในมหามกุฏราชวิทยาลัย ต่อมา หลวงตาบอกว่า **"การดูคนนั้นจงดูที่ประโยชน์ต่อการพระศาสนาเป็นหลัก และการใช้คนให้ทำอะไรนั้น ต้องใช้เป็น ถ้าใช้ไม่เป็นจะเกิดความเสียหาย"** หลวงตาไม่เคยคิดเคืองแค้นผู้ใด ไม่เคยทำร้ายผู้ใด หากว่าเขามีความรู้ความสามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในพระพุทธศาสนาได้แล้ว ย่อมต้องนำมาใช้ มิฉะนั้นก็ใช้ทรัพยากรได้ไม่เต็มที่ เมื่อข้าพเจ้าได้ฟังแล้วรู้สึกว่าหลวงตาเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่เก่งมากๆ ไม่เคยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตน แต่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก และใช้ทรัพยากรที่มีอย่างมีคุณค่ามากที่สุด ไม่น่าแปลกใจว่า ทำไมหลวงตาจึงบริหารการคณะสงฆ์ได้อย่างเรียบร้อยถึงเพียงนี้

เมื่อหลวงตาตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะเรียนให้ได้ถึงเปรียญธรรม ๙ ประโยค แล้ว หลวงตาก็ตั้งใจศึกษาหาความรู้อย่างมาก ทั้งในด้านนักธรรมและบาลีควบคู่กันไป แต่ก่อนนั้น ตึกอันเป็นที่พักของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ คือ ตึกที่อยู่ด้านหลังพระอุโบสถ และตึกที่ใช้เรียนพระธรรมวินัยและบาลีสันสกฤต จะอยู่ที่ตึกที่พักของสมเด็จพระวันรัต ห้องเรียนจะอยู่บนชั้นสอง นอกจากนี้ยังมีตึกนิภานภดล ที่เป็นสถานที่เรียนบาลีอีกด้วย เมื่อหลวงตาอยู่วัดมาได้ร่วมปีเศษแล้ว สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวรมหาเถร) สมเด็จพระอุปัชฌาย์จึงได้บรรพชาหลวงตา เป็นสามเณรเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ นั่นเอง การบรรพชาเป็นสามเณรนั้น โยมผู้ชายก็ได้เดินทางมาร่วมในพิธีนั้นด้วย วันนั้นเป็นวันพฤหัสขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกา ตอนบวชเป็นเณรนั้น หลวงตาก็ใช้เวลาศึกษาพระธรรมวินัยทั้งแผนกบาลี สันสกฤต และแผนกนักธรรม ในปีแรกเข้าสอบทั้งแผนกบาลีและนักธรรม ซึ่งการสอบบาลีนั้นไม่มีการสอบประโยค ๑-๒ เหมือนสมัยนี้ คือ สอบประโยค ๓ เลย และหลวงตาได้สอบนักธรรมตรีและบาลีได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ในปีพ.ศ.๒๔๗๖ นั่นเอง สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้ประทานรูปภาพและลายเซ็นมอบให้หลวงตา ปีต่อมาหลวงตาก็เข้าสอบทั้งนักธรรมโท และบาลีได้เปรียญธรรม ๔ ประโยคในปีพ.ศ.๒๔๗๗ และปีต่อมาหลวงตาได้สอบทั้งนักธรรมเอกและบาลี ได้เปรียญธรรม ๕ ประโยคในปี พ.ศ.

๒๔๗๘ พอปี พ.ศ.๒๔๘๑ หลวงตาก็สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค ตอนสอบประโยค ๖ นั้น หลวงตาได้เคยสอบตกหนหนึ่งหลวงตาเล่าว่าสมัยก่อนนั้น เมื่อจะสอบประโยค ๓ พระเณรจะต้องเขียนและอ่านตัวอักษรมคธ และเมื่อจะต้องสอบประโยค ๖ นั้นพระเณรจะต้องสอบภาษาสันสกฤตด้วยทำให้หลวงตาได้เรียนภาษาสันสกฤตเพิ่มเติมจากเดิม การเรียนภาษาสันสกฤตนั้น หลวงตาได้เรียนกับพระสาร-ประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) ท่านผู้นี้เป็นอาลักษณ์ผู้เขียนใบประกาศพระบรม-ราชโองการ และเป็นผู้อ่านด้วย เป็นผู้ที่มีความรู้ทางภาษาศาสตร์ที่ยอดเยี่ยมมากในประวัติศาสตร์ชาติไทยของเราคู่กับเสถียรโกเสฐ ท่านเสถียรโกเสฐเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษดีมาก ด้านภาษาสันสกฤตนั้น ท่านพระสารประเสริฐจัดว่าเป็นอาจารย์ใหญ่ในศาสตร์ทางด้านนี้ หลวงตาได้เข้าเรียนอยู่กับพระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป) การเรียนนั้น นักเรียนจะนั่งเรียงกันในห้องแล้วอาจารย์ก็จะเรียกให้ลุกขึ้นแปลทีละคน การเรียกนั้นโดยมากมักจะเรียกเรียงกันไปจากซ้ายไปขวา หลวงตาเล่าว่าเมื่อเข้าเรียนหลวงตาจะนั่งตรงกลางห้องเสมอและจะถูกข้าม คือไม่เรียกให้ท่านขึ้นแปล เนื่องจากเมื่ออาจารย์เรียกคนทางด้านซ้ายแล้วก็ข้ามหลวงตาไป และเรียกคนที่นั่งข้างขวาขึ้นแปล ซึ่งหลวงตาบอกว่า "เอะ ทำไมข้ามเราไปๆ ทุกครั้งไม่เรียกเราแปลซักที" ต่อมาเมื่อหลวงตาเรียนสำเร็จแล้วเคยถามอาจารย์ว่าเพราะเหตุใดจึงไม่เรียกให้หลวงตาขึ้นแปล ท่านนาคประทีปตอบว่า รู้ได้ว่าหลวงตาสามารถแปลได้และท่านก็ชอบสำนวนที่หลวงตาแปล (ซึ่งเวลาหลวงตาแปลสันสกฤต พระสารประเสริฐ จะนั่งยิ้มอยู่ตลอดเวลา) จึงให้โอกาสกับคนที่ยังไม่ได้ก่อน ในเวลานั้นหลวงตาเล่าให้ฟังอีกว่า ตอนเรียนบาลีนั้น หลวงตาจะมีสมุดจดบันทึกการแปลภาษาบาลีเล่มหนึ่ง ซึ่งการจะหาหนังสือเพื่ออ่านนั้นหาได้ยากมากเพราะการพิมพ์ในสมัยนั้นยังไม่แพร่หลายเท่าที่ควร หลวงตาได้นำหนังสือบาลีเล่มที่อ่านอยู่ซึ่งเป็นหนังสือที่เก่ามากอยู่แล้ว เพื่อไปถามข้อสงสัยจากพระภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งท่านไม่ได้อธิบายข้อสงสัยนั้นแต่อย่างใด และยังเหวี่ยงหนังสือเล่มนั้นของหลวงตาลงมาจากกุฏิชั้น ๒ ทำให้หนังสือเล่มนั้นขาดกระจายราวกับผีเสื้อที่บินอยู่ในอากาศเลย หลวงตาเล่าให้ฟังพร้อมด้วยแววตาที่ระลึกถึงเรื่องดังกล่าวนี้ แล้วหลวงตาก็เดินมาเก็บหนังสือและสมุดที่พระภิกษุองค์นั้นโยนลงมาพร้อมกับน้ำตาที่ไหลออกมา อย่างไม่อาจจะห้ามได้ เหตุการณ์นี้ทำให้หลวงตาเห็นคุณค่าของหนังสือเป็นยิ่งนักและ

ตั้งปณิธานไว้ว่า หากวันใดมีกำลังที่สามารถแล้ว จะขอทำห้องสมุดขึ้นเพื่อให้พระเณร มีที่ศึกษา มีหนังสือเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างดีไม่ต้องทนลำบากลำบนเหมือนเช่นหลวงตาอีก ซึ่งหลวงตาก็สมใจในการมีห้องสมุดเพื่อให้พระเณรได้ศึกษาดังนี้ โดยพระพรหมเมธีได้โปรดช่วยเป็นธุระรับภาระในการสร้างห้องสมุด ที่วัดชูจิตธรรมารามจนสำเร็จ ก่อนที่หลวงตาจะมรณภาพซึ่งเป็นวันที่รับพระราชทานกฐินหลวง ที่วัดชูจิตธรรมาราม หลวงตาได้เข้าไปดูและได้เข้าไปใช้ห้องน้ำที่อาคารหลังนี้แล้ว อีกแห่งหนึ่งก็คือ หอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดมที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏ-ราชวิทยาลัย พระเทพปริยัติวิมลได้โปรดรับภาระจัดสร้างถวายให้หลวงตาที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาลายา ซึ่งหลวงตาได้ไปทำพิธีเปิดอาคาร และชมห้องทำงานของท่านที่หอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม ยังให้เกิดความยินดีที่เห็นความประสงค์ที่จะมีห้องสมุด สมตามเจตนารมณ์เมื่อครั้งยังเป็นสามเณรนั้น

ชีวิตหลวงตาเมื่อยังเป็นสามเณรน้อยนั้น หลวงตาเล่าว่าวันหนึ่ง ๆ นอกจากลงโบสถ์ทำวัตรและสวดมนต์แล้ว หลวงตาก็จะนั่งอ่านหนังสือนักธรรมและบาลีไม่ค่อยจะได้พักเท่าไหร่ และการพักผ่อนของหลวงตาก็คือ งานอดิเรกของท่านในเวลานั้นได้แก่ การเก็บรูปยาซิกกาแร็ต (ปัจจุบันนี้หาได้ยากมากบางชุดมีราคามากเหลือเกิน) ทั้ง ๆ ที่หลวงตาไม่สูบบุหรี่ ไม่ฉันหมากเลย การเก็บรูปยาซิกกาแร็ตนั้นหลวงตามีมากมายยิ่งนัก เพราะสมัยนั้นหากใครสูบบุหรี่จะได้รูปยาซิกาแร็ตเป็นของแถมด้วย นอกจากนั้นหลวงตายังมีงานอดิเรกอื่นๆ อีก เช่น การวาดรูป ลายเส้นการวาดรูปของหลวงตานั้น ถ้าคนที่ไม่มีความรู้มาก่อนย่อมวาดไม่ได้แน่ๆ อย่างข้าพเจ้าเอง ก็ไม่สามารถวาดได้อย่างหลวงตา หลวงตาวาดรูปได้สวยมากโดยเฉพาะเอกลักษณ์ของลายเส้น และการใช้ปากกาวาดรูปไม่ใช้ดินสอ ทั้งๆ ที่หลวงตาไม่เคยได้เรียนวิชาการวาดรูปมาก่อนเลย หลวงตาบอกว่ามีของเก่าอยู่ คำว่าของเก่านี้ เป็นของที่ไม่ได้เคยทำในชาตินี้ แต่เมื่อมาถึงชาตินี้ก็สามารถทำได้โดยไม่ต้องเรียน หลวงตามักจะยกตัวอย่างการระลึกชาติได้ของบุคคลต่างๆ มาประกอบ (หาอ่านได้ในนานาสาระ)

เมื่อหลวงตาสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยคแล้ว ครั้งหนึ่งหม่อมโตพระชายาของกรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ซึ่งขณะนั้นเป็นสมัยที่ประเทศไทยเรามียุวกษัตริย์คือ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา อานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ในราชวงศ์จักรี สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาล

ที่ ๗ และเป็นพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนั้น โดยหม่อมโตได้มากราบเรียนปรึกษากับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า มีพระประสงค์ที่จะให้การอุปัฏฐากในการบวชพระภิกษุไว้ในบวรพุทธศาสนา เสมือนหนึ่งว่าพระธิดาพระองค์เล็กได้ทรงบวชด้วย ตามธรรมเนียม เมื่อเจ้านายที่เป็นหญิงมีอายุครบบวชเท่ากับชายแล้ว เมื่อบวชไม่ได้ จึง ได้บวชพระภิกษุไว้ และคอยดูแลอุปัฏฐากเสมอ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จึงพิจารณาเห็นว่า สามเณรประยูรเกิดปีเดียวกันกับพระธิดาของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ เพียงแต่อายุน้อยกว่าเท่านั้นและมีกิริยาเรียบร้อยเหมาะสมที่จะเป็นพระภิกษุ ในการอุปัฏฐากของพระธิดาองค์นั้น จึงได้ถวายตัวหลวงตา เป็นพระบวชถวายของพระธิดาองค์นั้น ซึ่งคือ หม่อมเจ้าหญิงกรณิกา จิตรพงศ์ (ท่านหญิงไอ) การอุปสมบทของหลวงตานั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้ถามไปยังโยมผู้ชายของหลวงตาและขอหลวงตาเพื่อบวชถวายให้กับท่านหญิงไอด้วย ซึ่งโยมผู้ชายมีความยินดีเป็นอย่างมากและยินยอมที่จะให้ลูกชายของท่านได้บวชถวายท่านหญิงไอด้วย เมื่อการกำหนดได้เรียบร้อยแล้ว หลวงตาได้เข้าอุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๐ อันเป็นวันพุธ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ โดยมีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรมหาเถร) เป็นพระอุปัชฌาย์ มีพระอุดมศีลคุณ (อินทร อคฺคิทตฺตเถร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูวินัยธรเพ็ชร(ปภงฺกรเถร) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ในงานอุปสมบทนั้น มีสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ เสด็จเป็นองค์ประธาน พระชายา พระโอรส พระธิดาโดยเสด็จ และทางครอบครัวของหลวงตานั้นมีโยมผู้ชาย (ปู่ธูป พยุงธรรม) โยมผู้หญิง(แม่ง้วย) และพี่ๆ ได้แก่ ตาร่วมและยายละม่อม ตาใบ และยายย้อย ยายหยด ยายถม และตาพวง เป็นต้น ได้มาร่วมในพิธีอุปสมบทของหลวงตาในครั้งนี้ เมื่อหลวงตาได้อุปสมบทแล้ว หลวงตาเล่าให้ฟังว่า วันนั้นเป็นวันที่หลวงตาได้ตั้งสัจจาธิษฐานว่า **"ขอถวายชีวิตร่างกายนี้แทนดอกไม้ธูปเทียนบูชาแด่ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า และพระสังฆเจ้า"** หากว่าใครมาทำอันตรายแก่ท่านหรือมาทำร้ายท่าน ก็เท่ากับว่ามาทำลายเครื่องบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้าและพระสังฆเจ้า ข้าพเจ้าคิดว่าสิ่งนี้เป็นอุบายอันสำคัญประการหนึ่งในการรักษาสัจจะวาจา และการประพฤติปฏิบัติในเพศบรรพชิตมาตลอดชีวิตของหลวงตา ทำให้หลวงตา มีความเข้มแข็งทางจิตใจเป็นอย่างมากในวันนั้น

เมื่อได้บวชในวัดเทพศิรินทราวาสแล้ว หลวงตาได้อาศัยความวิริยะอุตสาหะพากเพียรในการศึกษาเป็นอย่างมาก ทั้งภาษาบาลี สันสกฤต ภาษาอังกฤษ เป็นต้น หลวงตายังเล่าอีกว่า แต่ก่อนจะได้นอนบนที่นอนอย่างสบายนั้นเป็นไม่มี ในปีนั้นเป็น ปี ค.ศ.๑๙๓๗ เหตุการณ์ต่างๆ ในยุโรปเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้นมีการกำเนิดของพรรคนาซีของเยอรมัน ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๖ และได้ดำเนินการลัทธินาซี โดยพยายามให้เกิดความเกลียดชังระหว่างชนชาติเยอรมันกับชาวยิว ตอนนั้นประเทศไทยเรามีนายกรัฐมนตรี คนที่ ๒ หลวงตาได้เล่าให้ฟังถึงสถานการณ์ขณะนั้นว่าหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๕ แล้ว ประเทศไทยมีนายกรัฐมนตรีคนแรก คือ พระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) ดำรงตำแหน่งได้ไม่ถึงหนึ่งปี ต่อมาได้หนีไปอยู่ที่ปีนัง เมื่อถูกพันเอกพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) รัฐประหารแล้ว นายกรัฐมนตรีคนใหม่ก็คือพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนานั่นเองได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจนถึงปี พ.ศ.๒๔๘๑ เมื่อมีการยุบสภาแล้ว เราก็ได้นายกรัฐมนตรีคนใหม่ คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม (แปลก พิบูลสงคราม) และจอมพลผู้นี้ ได้นำประเทศไทยเข้าร่วมกับญี่ปุ่น ในสงครามโลกครั้งที่ ๒ และหลังจากสงครามครั้งนี้หลวงตาได้เข้าสอบบาลีได้ เปรียญธรรม ๗ ประโยค ในปีพ.ศ.๒๔๘๖ และต่อเนื่องได้เปรียญธรรม ๘ ประโยค ในปีพ.ศ. ๒๔๘๗ และในปีพ.ศ.๒๔๙๑ หลวงตาได้เข้าสอบเปรียญธรรม แต่ในปีนี้หลวงตาท่านกลับสอบไม่ผ่าน หลวงตาเล่าให้ฟังว่าตอนจะสอบประโยค ๙ นั้น หลวงตาขยันมากที่สุดครั้งหนึ่งในชีวิต ท่านเล่าว่าเกือบตลอดปี หลวงตาแทบมิได้นอนหลับแบบปกติเลย แต่จะหลับคาหนังสือทุกคืน บางครั้งนอนหลับโดยหน้าไปขูดกับผนังกุฏิที่เป็นปูนจนใบหน้าของท่านถลอกเลย ยิ่งใกล้วันสอบประโยค ๙ ด้วยแล้วหลวงตาอ่านหนังสือแม้แต่ร่างกายที่ต้องการจะพักผ่อนท่านก็มิได้ยอมให้ร่างกายได้พักผ่อนตามปกติ พองว่างหลวงตาก็ออกไปเดินเพื่อท่องหนังสือ เหตุการณ์ในตอนนี้คุณตาของข้าพเจ้าเป็นพยานบุคคลได้โดยคุณตาข้าพเจ้า (นายโพยม ศิริวรรณ) ได้เข้ามาพำนักอาศัยกับหลวงตา โดยเป็นลูกศิษย์วัดรุ่นแรกๆ ของหลวงตา แต่เดิมนั้นหลวงตาได้เล่าว่า เจ้าโพยมนั้นเขาเข้ามาอยู่กับปู่ของเขา คือ นาวาเอกเที่ยง เสถียรไทย (บิดาของดร.สุนทร เสถียรไทย และเป็นปู่ของ ดร.สุรเกียรติ เสถียรไทย) ซึ่งนาวาเอกเที่ยงนี้ มีพี่น้องคือ ย่าแรม ย่าบ่าย และปู่เที่ยง ย่าแรมเป็นแม่ของพี่ตึ๋ง และพี่ทองใบ

ศิริวรรณ เจ้าโพยม และประโยชน์ (น้องสาวคุณตาโพยม) เป็นลูกพี่ตึ๋ง แต่พี่ตึ๋งถูกยาเบื่อเสียชีวิตลง ต่อมาพี่ย้อยได้แต่งงานกับพี่ทองใบ ซึ่งเป็นน้องของพี่ตึ๋ง พี่ทองใบไม่มีลูกกับพี่ย้อย แต่รักเจ้าโพยม และประโยชน์มาก เสมือนลูกของตน เรื่องยาเบื่อนั้นแต่ก่อนแถบปราจีนนั้นมีมาก แม้แต่พี่ย้อยและพี่ทองใบก็ถูกยาเบื่อ แต่ได้หลวงพ่อเส็ง (วัดศรีประจันตคาม) มาช่วยได้ทันจึงไม่เป็นอะไร ตาโพยมเล่าให้ข้าพเจ้าฟังเองว่าเป็นคนทวนหนังสือบาลีให้หลวงตา ตอนก่อนที่หลวงตาจะสอบประโยค ๙ และเมื่อหลวงตามีความคล่องแคล่วในการแปลแล้ว ได้ให้พระมหานิรันตร์ ป.ธ. ๙ (สมเด็จพระวันรัต) ช่วยตรวจดูว่าแปลถูกต้องหรือไม่ เรื่องนี้ข้าพเจ้าเคยเห็นเอกสารฉบับที่หลวงตาเขียนให้สมเด็จพระวันรัตช่วยตรวจให้และเห็นลายมือพระมหานิรันตร์ในขณะนั้นว่า "ตรงนี้ไม่แน่ใจว่ามีที่มาในพระไตรปิฎก" หลวงตาเล่าให้ฟังว่า ปีไหนที่ผู้สอบได้ประโยค ๙ นั้น ผู้นั้นจะมี สุกะ (น้ำอสุจิหลั่งออกมาเอง) แม้อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพเอง ก็เป็นเช่นนั้น ก็เคยมีสุกะหลั่งออกมาเองเช่นกัน เรื่องนี้แม้หลวงตาเองก็เป็นด้วย หลวงตาบอกว่าความเครียดเมื่อมีมากๆ แล้ว จะมีสุกะหลั่งออกมาเอง หลวงตาบอกว่าถ้าหลั่งออกมาเองไม่เป็นอาบัติ แต่ถ้าจงใจทำให้หลั่งออกมาต้องอาบัติ ในปีพ.ศ.๒๔๙๒ นั้นหลวงตาก็สอบได้ประโยค ๙ ซึ่งทำให้ปุพการีล้วนยินดี ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พระมหานิรันตร์ และทุกพระองค์ที่วังคลองเตย (บ้านปลายเนิน) โยมผู้ชายนั้นยินดีมากกว่าใครทั้งมวล เพราะเท่ากับว่า ได้สร้างพระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนาเลยทีเดียว เมื่อวันที่ต้องไปรับพัดมหาเปรียญประโยค ๙ นั้น หลวงตาพาโยมผู้ชายไปรับพัดเปรียญ ที่พระบรมมหาราชวังด้วย และขากลับก็ได้นั่งรถยนต์หลวงกลับมากับหลวงตาด้วยกัน สมัยนั้นใครได้ประโยค ๙ ทางพระบรมมหาราชวังจะนำรถยนต์หลวงมาส่งถึงวัดเลยทีเดียว เมื่อกลับมาถึงวัดเทพศิรินทร์แล้วสมเด็จพระอุปัชฌาย์ได้ประทานตู้ใส่ของให้หนึ่งตู้ ปัจจุบันตู้นี้ยังอยู่บนกุฏิเก่าของหลวงตา และสมเด็จพระวันรัต ได้มอบผ้ายันต์พร้อมเหรียญสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ๒ ผืนให้หลวงตา ปัจจุบันนี้ผ้ายันต์ทั้ง ๒ ผืนนี้อยู่ที่ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าได้ขอหลวงตามา ตอนที่ข้าพเจ้าสอบนักธรรมเอกได้ ซึ่งเมื่อตอนที่ข้าพเจ้าสอบนักธรรมตรีได้นั้น ข้าพเจ้าได้ไปถามหลวงตาว่า ทำไมน้าของข้าพเจ้าถึงบอกว่า ถ้าใครสอบนวกะภูมิในการสอบซ้อมได้ที่ ๑ ๒ ๓ และสอบนวะภูมิในการสอบจริงได้ที่ ๑ ๒ ๓ จะ

ได้ขันน้ำมนต์ใบหนึ่งและพระองค์หนึ่ง เมื่อข้าพเจ้าสอบนวกะภูมิซ้อมได้ที่ ๑ และสอบนวกะภูมิจริงได้ที่ ๑ อีก ข้าพเจ้าได้ขันน้ำมนต์ใบเดียว หลวงตายิ้มและไม่ตอบว่าอะไร (ข้าพเจ้าได้คิดว่าเรานี่อยากได้ของมากขนาดนั้นเลยหรือ) ต่อมาอีกหลายวัน หลวงตาได้เรียกข้าพเจ้าขึ้นไปบนกุฏิเก่า (ห้องเดิมของท่าน) แล้วให้ยกพระสุโขทัยขนาด ๙ นิ้วให้ และบอกว่านี่เป็นรางวัล ต่อมาข้าพเจ้าเห็นว่า ทำไมขันน้ำมนต์ของข้าพเจ้า ไม่มีที่ใส่เทียนเหมือนของหลวงตาเลย จึงนำเอาขันน้ำมนต์ของข้าพเจ้าไปแลกกับขันน้ำมนต์หลวงตา หลวงตาก็ยอมแลกด้วย (ตอนที่หลวงตาอยู่ที่โรงพยาบาลถึงได้เล่าประวัติขันน้ำมนต์ใบนี้ว่า เป็นขันน้ำมนต์ที่หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้ทำขึ้นเพื่อหาเงินรายได้มาซ่อมแซมตึกแม้น ที่ถูกลูกระเบิดช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ และสร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๘๙ ให้เก็บรักษาเอาไว้ให้ดีนะ) แสดงว่าหลวงตาไม่ได้ยึดติดอะไรเลย แต่ของอะไรที่หลวงตาตั้งใจว่าจะให้กับวัดเทพศิรินทราวาส และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย แม้ข้าพเจ้าจะขอเท่าใดหลวงตาก็ไม่ยอมให้เลย เช่น หนังสือและพระพุทธรูปบางอย่าง เป็นต้นฯ เมื่อหลวงตาได้ประโยค ๙ นั้นเป็นปี พ.ศ.๒๔๙๒

หลวงตาเล่าให้ฟังว่า ขณะที่บ้านเมืองกำลังวิกฤตเนื่องจากมีสงครามอินโดจีนปี พ.ศ.๒๔๘๔ เพราะรัฐบาลไทยในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ทำให้เกิดการสู้รบกันกับฝรั่งเศส ทำให้เราสูญเสียเรือรบหลวงธนบุรี ที่ต่อสู้กับเรือรบรามอตต์ปิเกต์ ที่เรียกว่ายุทธนาวีที่เกาะช้าง หลวงตารู้เรื่องราวต่างๆ จากทหารที่เข้ามาอุปสมบทกันเป็นจำนวนมาก ในสมัยที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นเจ้าอาวาส ตอนปลายปีนั้นได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาขึ้น (สงครามโลกครั้งที่ ๒ เข้าสู่ประเทศไทย) ฝ่ายไทยได้สู้รบอย่างแข็งแรงและต่อมาทางรัฐบาลได้ประกาศให้หยุดยิงเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ และได้เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นในวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ขณะนั้นหลวงตามีอายุล่วงเข้าในวัยเบญจเพสพอดีเรื่องราว ต่าง ๆ ดูจะเลวร้ายลงไป และอเมริกาได้ส่งเครื่องบินทิ้งระเบิดมาที่กรุงเทพ ฯ ในตอนนั้นหลวงตาเล่าว่า เสียงที่ฟังแล้วน่ากลัวมากที่สุดในชีวิตก็คือ เสียงหวีดฝ่าอากาศของลูกระเบิดที่โปรยลงมา ดุจห่าฝนของกองทัพสัมพันธมิตร ที่มีเป้าหมายที่จะทำลายหัวลำโพงและสถานีรถไฟบางกอกน้อย เพื่อตัดเส้นทางขนเสบียงของกองทัพญี่ปุ่น เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นครั้ง

แรกในวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๕ ซึ่งต่อมา วันนี้ก็เป็นวันที่พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตมรณภาพ ในปีพ.ศ.๒๕๑๔ ในขณะนั้นใครที่มีญาติพี่น้องก็ต่างพากันมารับตัวไปอยู่ด้วย ส่วนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ และสมเด็จพระวันรัตนั้น คณะญาติโยมได้นิมนต์ให้ไปอยู่ที่วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี หลวงตาเป็นองค์หนึ่งที่ไม่ยอมย้ายไปที่ไหน ตอนนั้นมีพระหลายรูปได้อพยพกันเพื่อย้ายไปอยู่ที่ต่างจังหวัด มีอีกหลายองค์ที่ไม่ไปเช่น พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต (ตรึก ธมฺมวิตกฺโก) ก็ไม่ไปด้วย หลวงตาบอกว่า **"คนจะตายอยู่ที่ไหนก็ตาย ถ้าจะตายก็ขอตายอยู่กับวัดเทพฯนี่แหละ"** ซึ่งต่อมาท่านก็ได้ละสังขารที่วัดเทพศิรินทร์จริงๆ และเมื่อข้าพเจ้าถามหลวงตาว่ากลัวตายไหม หลวงตาตอบว่า ไม่กลัว แต่เสียงลูกระเบิดที่ทำลายชีวิตคนนั้นน่ากลัวยิ่งนัก ซึ่งคำบอกเล่าของหลวงตานั้นตรงกันกับที่ท่านหญิงไอได้ตรัสให้ข้าพเจ้าฟัง ขณะนั้นท่านหญิงไอทำงานที่สภากาชาดไทย ได้ไปร่วมดูแลคนบาดเจ็บที่เกิดขึ้นจากแรงระเบิดของกองทัพสัมพันธมิตร ท่านตรัสว่า "เสียงระเบิดนี้น่ากลัวมากครั้งหนึ่งฉันขี่จักรยานไปช่วยเขาทำแผลผู้บาดเจ็บ มีคนหนึ่งมาบอกฉันว่า มีเณรองค์หนึ่งแสดงปาฏิหาริย์ตอนที่ระเบิดลง เณรเหาะได้ด้วย" ท่านหญิงไอ ตรัสต่อว่า "ฉันคิดว่าเณรองค์นั้นคงจะตายแล้วแน่ๆ เพราะถูกแรงระเบิดกระแทกจึงทำให้ดูเหมือนว่าเหาะได้" หลวงตาบอกว่าความกลัวเป็นทุกข์ ความห่วงในสิ่งต่างๆก็เป็นทุกข์ด้วย "ความห่วงทำให้เกิดความกังวลใจ เป็นทุกข์ใจ เสียสุขภาพจิต คิดแต่เรื่องร้ายๆ แม้ว่าจะช่วยแก้ไขอย่างไรก็ไม่ได้ ได้แต่ก็ห่วง **"ปลิโพโธ ทุกฺขาวโห ความกังวลห่วงใยทำให้เกิดทุกข์ใจ"**

เหตุการณ์ช่วงสงครามนั้นยังคงติดตาติดหูของหลวงตากับท่านหญิงไอ มาจนถึงปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่ชวนให้เกิดความอกสั่นขวัญแขวนเป็นยิ่งนัก เราท่านทั้งหลายเกิดมาไม่เคยเจอกับสงคราม อันว่าสงครามนั้น ไม่เป็นที่ปรารถนาเท่าใด แต่ทำไมจึงมีการพยายามกันเพื่อก่อให้เกิดสงครามอย่างนี้ ดังเช่นเหตุการณ์ที่เกิดใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ข้าพเจ้าเคยเห็นหลวงตานั่งภาวนาขอให้เกิดความสงบ ความสันติในโลกแห่งนี้ ท่านมักจะสอนว่า จงทำตัวให้เหมือนน้ำ เพราะน้ำมีความเย็นสบาย ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดน้ำจะเป็นตัวประสานให้ที่แห่งนั้นเกิดความสามัคคี เช่น ในการก่อสร้างสิ่งใดๆ ต้องใช้น้ำเพื่อประสานอิฐหินปูนทราย ให้สามารถรวมตัวกันได้และนำมาใช้ก่อสร้างตามประสงค์ หลวงตาเล่าเรื่องสงครามคราใด มักจะยก

ตัวอย่างเรื่องเหตุการณ์ที่ท่านได้ประสบมาในครั้งนั้นเป็นประจำ

จากเหตุการณ์การทิ้งระเบิดของกองทัพสัมพันธมิตรนั้น เหตุการณ์ต่าง ๆ ยังดำรงอยู่จนถึงปี พ.ศ.๒๔๘๘ ซึ่งเป็นปียุติสงครามโลกครั้งที่ ๒ ใน ปีพ.ศ.๒๔๙๒ หลวงตาได้เริ่มเดินทางไปสอนหนังสือที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย โดยการชักชวนของพระศรีวิสุทธิญาณ (สุชีพ ปุญญานุภาพ ป.ธ.๙) ซึ่งหลวงตาได้ขออนุญาตจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า **"กระผมขออนุญาตไปช่วยพระศรีวิสุทธิญาณทำงานที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย"** หลังจากที่หลวงตาได้ขออนุญาตจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์แล้ว สมเด็จพระอุปัชฌายได้ตอบว่า **"ไปได้นะแต่อย่าเข้าไปให้ลึกนักนะ"** ซึ่งแม้กระทั่งปัจจุบัน หลวงตาก็ยังคงผูกพันอยู่กับสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยอย่างแยกกันไม่ออกเลย เป็นทั้งอาจารย์ เป็นทั้งคนเขียนหลักสูตร เป็นทั้งคนดูแลเรื่องเอกสารการสอน เรียกว่า เป็นทุกอย่างตั้งแต่ผู้บริหารยันภารโรงเลยทีเดียว หลวงตาได้เข้าไปทำงานที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นต้นมา หลวงตาบอกว่า การที่สมเด็จพระอุปัชฌายได้กล่าวเตือนล่วงหน้าไว้นั้นเพราะเกรงว่าหลวงตาจะไม่มีเวลาบำเพ็ญภาวนานั่นเอง แต่ก็เป็นสิ่งที่คุ้มค่ากับการได้เข้ามาดูแลการศึกษาในพระพุทธศาสนา หลวงตาเชื่อมาเสมอว่าการสร้างคนนั้นเป็นสิ่งที่ดีที่สุดเพราะตราบใดที่พระภิกษุสงฆ์มีความรู้ความสามารถ แตกฉานทั้งทางโลกและทางธรรมย่อมจะนำพาพระพุทธศาสนาให้เจริญยิ่งขึ้นต่อไปได้หลวงตาได้เข้าร่วมบริหารในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยโดยเป็นรองเลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

ชีวิตของหลวงตานับจากนี้อยู่ที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยมาโดยตลอด เพราะหลวงตาเห็นว่าถึงแม้ว่ารัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยตามมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพื่อเฉลิมพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้การวัดผลแบบข้อเขียนเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ต่อมากิจการมหามกุฏราชวิทยาลัยไม่ประสบผลสำเร็จ และแนวมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ถูกนำมาสร้างขึ้นใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ.๒๔๘๘ หลวงตาได้เข้าไปร่วมรื้อฟื้นตั้งแต่เบื้องต้น แม้กระทั่งสมเด็จพระวันรัต (นิรันตร์ นิรันตรมหาเถร) ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้เข้าไปร่วมด้วยในตอนต้น ซึ่งทั้งหลวงตา สมเด็จพระวันรัต และอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ต่างก็

เป็นสัทธิวิหาริก ในสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาวรมหาเถร)ทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุสงฆ์ที่ได้เข้าร่วมอีกหลายองค์ เช่น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์(ประจวบ กนฺตจาโร) นอกจากนี้ ยังมีพระศาสนโสภณ (เอื้อน ชินทตฺโต วัดเทพศิรินทร์) สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี (วัดราชบพิธ) พระเทพกวี (จั่น วัดเทพศิรินทร์) พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจการโร วัดบวรนิเวศ) ฯลฯ นอกจากนี้ยังมี เสถียรโพธินันทะ และพระมหาเถรานุเถระอีกหลายองค์ ซึ่งการดำเนินกิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยในครั้งนี้ได้รับการความเห็นชอบ และทรงให้การอุปการะจากสมเด็จกรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) เป็นหลัก ถึงกระนั้นก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับของรัฐบาล สถาบันการศึกษาอื่น และแม้กระทั่งในหมู่สงฆ์ด้วยกันเอง ถูกมองว่าเป็นมหาวิทยาลัยเถื่อน สำหรับหมู่พระสงฆ์ที่ไม่ยอมรับกัน เพราะเห็นว่า ถ้าพระสงฆ์ไปศึกษาวิชาการสมัยใหม่จะทำให้ต้องสึกออกไป แต่แนวคิดดังกล่าวนี้ก็ไม่สามารถกีดขวางการศึกษาในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เพราะความจริงย่อมเป็นความจริงอยู่นั่นเองถึงแม้จะถูกบิดเบือนอย่างไร สักวันความจริงย่อมจะต้องปรากฏออกมา เพราะการจัดตั้งสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยในครั้งนี้ ช่วยให้พระสงฆ์นำความรู้สมัยใหม่มาประยุกต์เพื่อใช้ในการสั่งสอนพุทธศาสนิกชนได้เป็นอย่างดี และศิษย์รุ่นแรกของมหามกุฏราชวิทยาลัยที่แต่เดิมมีมากมายหลายรูป บ้างก็ลาออกเนื่องมาจากเหตุผลต่างๆกัน การที่พระภิกษุรุ่นแรกนั้นเมื่อต้องเรียนที่นั่งเรียนก็ยังไม่บริบูรณ์ ต้องไปอาศัยอาคาร (ปัจจุบันคือ สำนักงานแม่กองธรรม) ที่อยู่ตรงข้ามกับพระอุโบสถวัดบวรนิเวศเพื่อเรียนและถึงแม้ห้องเรียนเอง ก็ไม่มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ อีกทั้งวิชาการที่ใช้ในการเรียนการสอนของพระภิกษุรุ่นแรกๆนั้นก็เป็นการเรียนที่หนักเอามากๆเลยทีเดียว เพื่อทำให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลทำให้แผนการเรียนการสอนในสมัยนั้นเข้มข้นมาก ครั้งแรกที่รับปริญญานั้นทำพิธีกันในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศ โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้ประทานปริญญาบัตร หลวงตาเป็นคนร่างคำกล่าวรายงาน การจัดเตรียมพิธีต่างๆ ทั้งในส่วนของพระสงฆ์ที่เป็นผู้ประทานปริญญาบัตร และพระสงฆ์ที่เข้ารับประทานปริญญาบัตร หลวงตาบอกว่าตอนแรกๆ นั้นเหนื่อยและท้อมากแต่ใจสู้ เพราะว่าหลวงตาเห็นว่ามหาวิทยาลัยแห่งนี้จะช่วยให้พระภิกษุสงฆ์ได้ประโยชน์มหาศาลใน

ภายภาคหน้าได้ ขณะนั้นมีคนช่วยทำงานไม่มากนัก อีกทั้งอาจารย์ที่เชิญมาสอนก็ใช้อาจารย์จากในประเทศและต่างประเทศด้วย ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ที่มาจากอังกฤษหรืออาจารย์ที่มาจากอินเดีย ศรีลังกา เป็นต้น การทำงานในตอนนั้นเต็มไปด้วยอุปสรรคเพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสหลายแห่ง แต่กระนั้นความพยายามก็เริ่มสัมฤทธิ์ผล เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๖ จึงได้มีบัณฑิตรุ่นแรกขึ้นมา ก่อนหน้านั้นก็มีเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่หลวงตาเล่าไว้ว่า มีการถอนวิสุงคามสีมาที่วัดตรีทศเทพ ในปี พ.ศ.๒๔๙๒ ซึ่งในการถอนวิสุงคามสีมาครั้งนี้ ก่อให้เกิดผลอย่างใหญ่หลวงต่อมา คือ มีพระสงฆ์ที่ได้เข้าร่วมมติในการถอนวิสุงคามสีมา (ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงไว้) เหตุการณ์นี้ยังผลให้พระศรีวิสุทธิญาณ (สุชีพ สุชีโว) ต้องสิกขาลาเพศ และต้องสูญเสียสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ในการประสบอุบัติเหตุในกาลต่อมา (นับได้ว่าเป็นการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชทางอุบัติเหตุเพียงองค์เดียว นับแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์มา)

การสิกขาลาเพศของพระศรีวิสุทธิญาณ (สุชีพ สุชีโว) ในปี พ.ศ.๒๔๙๕ หลวงตาเล่าให้ฟังว่า อาจารย์สุชีพ ได้ฝากให้หลวงตาช่วยดูแลสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยต่อจากท่านด้วย ซึ่งหลวงตาได้รับภาระเพื่อดูแลสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยต่อมา จึงได้รับตำแหน่งเป็นเลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏ-ราชวิทยาลัย เมื่อพระศรีวิสุทธิญาณลาสิกขาไปแล้วปีเดียวกันนั้นเอง หลวงตาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็น **พระศรีวิสุทธิญาณ** ต่อจากอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงโปรดพระราชทานสมณศักดิ์ ซึ่งภารกิจของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยต้องอยู่ในความรับผิดชอบของหลวงตา ทำให้หลวงตาต้องดูแลทุกอย่าง ตั้งแต่การบริหาร การสอน และค่าใช้จ่ายต่างๆ การขาดแคลนปัจจัยที่จะนำมาเพื่อดำเนินงานภายในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งประกอบกับการไม่มีความสะดวกสบาย ต่างๆ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ แม้แต่เก้าอี้ของหลวงตาเองก็ต้องรับบริจาคมา เก้าอี้แม้จะขาหักแล้วหักอีก ก็ไม่มีปัจจัยที่จะไปซื้อหามาเปลี่ยนได้ต้องใช้ไม้ต่อขาแล้วใช้ตะปูตอก เวลานั่งดูโคลงเคลงมาก (หลวงตาเรียกเก้าอี้สามขา) ในช่วงนี้ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานและคณะบุคคลต่าง ๆ บางครั้งมีการเล่นละครหาเงินเพื่อการกุศล โดยมีอาจารย์ประสิทธิ์ ศิลปบรรเลง

และคุณลัดดา ศิลปบรรเลง (ลูกชายและลูกสะใภ้ของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ ศร ศิลปบรรเลง) ได้เข้ามาช่วยทำละครเพื่อหาทุนทรัพย์ ในการดำเนินกิจการของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ละครที่เล่นก็จะเล่นกันในเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาต่างๆ และยังมีคุณเชิด ทรงศรีมากำกับละครเรื่อง สามาวดีเพื่อช่วยหาทุนในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ทั้งคุณประสิทธิ ศิลปบรรเลง และคุณเชิด ทรงศรี นั้น ต่างก็อุปสมบทที่วัดเทพศิรินทร์ทั้งสิ้น สำหรับเรื่องงานสอนในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น มีการดูแลเรื่องการสอนมีการปรับปรุงมาตรฐานการสอนอยู่ตลอดเวลา เพื่อไม่ให้มีใครมาดูถูกได้ว่าผู้ที่จบมาจากสถาบันแห่งนี้ว่า ไม่มีภูมิความรู้เหมือนกับผู้ที่จบจากมหาวิทยาลัยของรัฐแห่งอื่นๆ ส่วนเรื่องอาหารการกินของพระนักศึกษานั้น หลวงตาก็พยายามหาเจ้าภาพมาร่วมถวายภัตตาหาร เพื่อถวายพระภิกษุสงฆ์ที่ได้มาศึกษาในสถาบันแห่งนี้ เมื่อต้องประชุมพระนักศึกษา ในตอนเช้าและเพล ส่วนมากแล้วพระนักศึกษาจะฉันมาจากที่วัดของตนเสร็จแล้วจึงจะมาเรียนกันในตอนบ่ายโมงเป็นต้นไป ตอนนั้นหากว่าวันใดการเรียนการสอนไม่เป็นไปตามกำหนดก็ต้องเรียนกันจนถึงตอนกลางคืน ซึ่งบางครั้งถึงเที่ยงคืนก็มี ซึ่งเมื่อรถรางก็หมดแล้ว ทำให้ต้องเดินกลับวัดกันเป็นประจำ หลวงตาเล่าว่าขาไปนั่งรถรางได้ส่วนขากลับนั้น บางทีต้องเดินกลับวัดเทพศิรินทร์บางวันเดินตอนกลางคืนมืดก็มืด สุนัขก็มีมาก เดินกลับวัดบ้างก็มีเสียงสุนัขเห่าบ้างหอนบ้างตามมาส่งเป็นประจำ แต่เดิมนั้นหลังวัดเทพศิรินทร์ เต็มไปด้วยต้นก้ามปูต้นใหญ่ๆ ต้นมะพร้าว และต้นมะขามเทศเป็นจำนวนมาก และเป็นพงหญ้าขึ้นรกทางก็เปลี่ยวหาคนเดินผ่านก็ไม่มี แถมบางทีก็มีเรื่องเกี่ยวกับผีๆ แถวหลังวัดเทพศิรินทร์มากอยู่ เรื่องนี้บางทีหลวงตาบอกว่า ท่านเดินทางกลับวัดตอนกลางคืนเป็นประจำเดินหลายปีด้วยกัน ข้าพเจ้าคิดว่าอะไรเป็นแรงผลักดันให้หลวงตาต้องเดินทางมาสอน ค่าใช้จ่ายตัวเองก็ต้องออกเอง เหนื่อยก็แสนเหนื่อย ลำบากก็แสนลำบาก เพราะอะไร ทำไมต้องมาทนลำบากอย่างนี้ เรื่องนี้หลวงตาบอกว่า ถึงแม้จะลำบากเพียงใดก็ตาม แต่เพื่อการศึกษาของพระสงฆ์ที่เป็นนักศึกษาแล้ว หลวงตาทนได้เสมอ ตอนนั้นก็ยังหนุ่มๆ อยู่ไม่เป็นไร ทนเอา ความลำบากของเราเพียงน้อยนิดนี้เมื่อเทียบกับประโยชน์ในพระพุทธศาสนาแล้วคุ้มมากกว่า ท่านพระนักศึกษาทั้งหลายโปรดเห็นถึงความยากลำบากของการเริ่มต้นของมหาวิทยาลัยแห่งนี้เถิดว่า ลำบาก

เพียงไร หลวงตาเล่าให้ฟังอีกว่า สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจารเถร) เป็นพระนักศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย และเป็นพระที่ได้ไปเรียนถึงประเทศอินเดียจนจบปริญญาเอกเป็นรูปแรก ความลำบากของท่านก็มีไม่แพ้กัน เมื่อท่านได้กลับมาจากอินเดียแล้ว สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ได้เป็นผู้หนึ่งที่มีคุณประโยชน์ต่อสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยแห่งนี้เป็นอันมาก สมเด็จพระพุทธชินวงศ์รูปนี้ ท่านมีความกตัญญูกตเวทีต่อหลวงตามาก ครั้งหนึ่งเมื่อท่านได้มาถวายสักการะหลวงตา ตอนนั้นหลวงตาลงมาพักที่กุฏิตึกปิยสมบัติแล้ว ท่านมาถวายสักการะเสร็จแล้ว ท่านปวดท้องจะเข้าห้องน้ำ ข้าพเจ้าได้กราบนิมนต์ให้ท่านได้เข้าไปใช้ห้องน้ำในตึกปิยสมบัติ ซึ่งสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ได้บอกว่า **"ห้องน้ำอาจารย์ไม่กล้าเข้า ไม่กล้านั่งทับที่อาจารย์"** แม้แต่นั่งที่ๆ อาจารย์เคยนั่ง ท่านก็ไม่อาจนั่งได้ซึ่งตอนนั้นท่านเป็นสมเด็จแล้ว หลวงตายังเป็นพระญาณวโรดม (รองสมเด็จพระราชาคณะ) อยู่เลย

เรื่องราวของมหามกุฏราชวิทยาลัยยังคงมีภาระอีกมากมายยิ่งนัก ในช่วงเริ่มต้นของการก่อร่างสร้างตัว ของมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น เป็นช่วงที่หลวงตามีความภาคภูมิใจมาก เพราะเท่าที่หลวงตาได้เห็นก่อนท่านจะมรณภาพเคยปรารภว่า "เห็นความเจริญของมหามกุฏราชวิทยาลัยแล้ว ตายตาหลับแล้ว ปรารภถึงท่านอธิการบดีท่านปัจจุบัน (พระเทพปริยัติวิมล)ว่า "เจ้าคุณเทพฯ ดีจริงๆ ไม่เคยทิ้งหลวงตาเลยนะ" การปฏิบัติงานของหลวงตาย่อมจะต้องมีปัญหาโดยตลอดเดี๋ยวเรื่องนั้นเดี๋ยวเรื่องนี้ แต่หลวงตาได้แก้ไขปัญหาต่างๆ โดยไม่ใช้ความคิดของตนเป็นใหญ่ แต่จะเล็งเห็นถึงประโยชน์ของพระศาสนาเป็นหลัก หลวงตาได้เล่าให้ฟังอีกว่า เมื่อมีพระเณรที่เป็นพระนักศึกษาที่มีปัญหาเรื่องการเงินหรือปัจจัยต่างๆ หลวงตาก็จะพยายามหาทาง เพื่อที่จะช่วยเหลือพระนักศึกษาให้สำเร็จลงไปตลอดเวลาหลวงตาจะกล่าวชมบุคคลผู้หนึ่งอยู่เป็นประจำ ก็คือ อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพว่าท่านเป็นนักปราชญ์ แต่ท่านมีกรรมโดยเฉพาะเรื่องที่เล่าในตอนต้นนั้น ที่สำคัญคือท่านผู้นี้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก เป็นผู้ที่สามารถย่อพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม เหลือเพียงเล่มเดียว คือ พระไตรปิฎกฉบับประชาชน และเมื่อท่านสิ้นไปหลวงตามักจะพูดเสมอว่า อัฐิของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพมี ๕ สีนะ แล้วก็ไม่พูดต่อ ที่ข้าพเจ้าเคยเห็นกับตาตนเองก็คือ อัฐิของสมเด็จพระพุทธ-

โฆษาจารย์ และสมเด็จพระวันรัต แห่งวัดเทพศิรินทร์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มีอัฐิที่เป็นพระธาตุ ส่วนอัฐิของสมเด็จพระวันรัต นั้นวันแรกมีสีชมพูอ่อน ต่อมาอีกประมาณหนึ่งอาทิตย์จึงเริ่มมีสีอื่นๆ ปรากฏขึ้นเช่น สีเหลือง (คล้ายสีจีวรราชนิยม) สีฟ้า สีเขียว และสีของอัฐิคือสีขาว รวมประมาณ ๕ สี คงจะเป็นเช่นนั้นกระมัง นอกจากนั้นแล้วหลวงตามักจะบอกว่าบุคลากรที่น่าเสียดายที่สุดคือ ท่านอาจารย์เสถียร โพธินันทะ หลวงตาบอกว่าอาจารย์เสถียร โพธินันทะเป็นผู้ที่มีความรู้ในพุทธศาสนามหายานและเถรวาทที่ลึกซึ้งมาก เพราะท่านได้เรียนรู้มามาก ในพุทธศาสนา แต่เดิมท่านศึกษาพระพุทธศาสนามหายาน แต่เมื่อท่านอาจารย์เสถียรได้เข้ามาศึกษาเนื้อความในพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้วท่านจึงมีความเข้าใจและเห็นด้วยกับแนวทางของเถรวาทหลวงตายังบอกว่า ท่านอาจารย์เสถียร ท่านปรารถนาจะเป็นพระโพธิสัตว์ แต่เนื่องจากท่านสิ้นตั้งแต่ยังมีอายุไม่เท่าไร (ประมาณ ๓๘ ปี) หลวงตาบอกว่า น่าเสียดายความรู้ความสามารถของอาจารย์เสถียรมากที่สุด การมรณกรรมของท่านนั้นเป็นการนอนหลับไปเฉยๆ

ก่อนหน้านั้นในปีพ.ศ.๒๔๙๔ เป็นปีที่หลวงตาเสียใจมากครั้งหนึ่งเพราะในวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรมหาเถร) ได้ถึงกาลมรณภาพ เป็นเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่ทำให้หลวงตาสลดแลสังเวชใจ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านทรงเป็นทั้งอุปัชฌาย์ที่คอยดูแล และเป็นครูที่คอยสั่งสอนการปฏิบัติต่างๆ เช่นได้สอนเรื่องพระธรรมวินัย วิธีการสวดขัดตำนานระเบียบปฏิบัติในการรับกฐินหลวง ระเบียบวิธีการเทศน์ต่อหน้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกชั้นเรื่อยมา นอกจากนี้ ยังเป็นผู้ที่สอนแนวทางการปฏิบัติต่างๆ ซึ่งเป็นวัตรปฏิบัติที่หลวงตาบอกว่าหลวงตาประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มาตลอดชีวิตของท่าน เช่น การไม่สวมใส่รองเท้า การไม่ใส่ถุงเท้าและหมวกกันหนาวในต่างประเทศ และการถือปฏิบัติในเรื่องการเจ็บไข้ไม่ร้องคร่ำครวญ หลวงตาไม่เคยร้องคร่ำครางเลยแม้จะเจ็บปวดมากมายแค่ไหน ข้าพเจ้าได้เห็นเองกับตา ตอนที่หลวงตาเกิดทุกขเวทนา จากตลอดระยะเวลาที่หลวงตาได้อาพาธ หลวงตาทำเหมือนเป็นปกติทุกอย่างเพียงแต่บอกว่า นี่เจ็บมากนะ นี่ปวดมาก หลวงตาได้รับเอาแนวปฏิบัติของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มาปฏิบัติได้อย่างดี หลวงตาเล่าให้ฟังอีกว่า

เสียงเทศน์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นเสียงที่ไพเราะมาก ทำนองการเทศน์ก็งดงามจับใจยิ่งนัก ข้าพเจ้าเคยได้ฟังเสียงเทศน์สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จากเทปวิทยุครั้งหนึ่ง และได้นำไปถวายให้หลวงตาได้ฟัง ซึ่งท่านได้บอกว่าดูเหมือนว่านี่ไม่ใช่เสียงของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เทศน์ได้เพราะมากกว่านี้ หรืออาจเป็นเพราะมีคนเอาไปอัดเสียงหลายๆครั้งเลยทำให้เสียงแปรเปลี่ยนไปก็เป็นได้ ครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เคยเห็นคนเอาแผ่นเสียงสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มาเปิด ข้าพเจ้าจึงได้ยินเสียงของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นครั้งแรก เสียงของท่านไพเราะจริงๆ งดงามจริงๆ เหมือนกับที่หลวงตาได้เล่าเอาไว้เลย หลวงตาท่านได้รับอิทธิพลเรื่องแนวทางการปฏิบัติจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ไว้มากที่สุดท่านหนึ่ง ยกเว้นเรื่องเดียวที่หลวงตาไม่ได้ทำดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้เคยกล่าวไว้ คือเรื่องการทำงานในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย แต่หลวงตาก็ไม่เคยนึกเสียใจในเรื่องนี้แต่อย่างใด เพราะหลวงตาท่านเห็นประโยชน์ของการศึกษาในวงการพระพุทธศาสนา มากกว่าประโยชน์ของท่านเอง และเมื่อถึงกำหนดพระราชทานเพลิงสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ หลวงตาได้ยืนพิจารณาร่วมกับพระสงฆ์อีกหลายองค์ ซึ่งพระสงฆ์ที่ยืนคู่กับหลวงตา คือ พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ยืนเฝ้ากันจนกระทั่งไฟมอดลงไปเลย นี่คือความกตัญญูกตเวทีของพระเถรานุเถระของเรา เรื่องที่น่าสังเกตอีกเรื่องก็คือ เส้นเกศาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นี้แปลกมาก เพราะเมื่อใช้กล้องขยายส่องแล้วจะพบลักษณะที่น่าประหลาดใจก็คือ มีลักษณะคล้ายเหมือนข้ออ้อย เป็นปล้องๆ มีสีสัณฐานออกเป็นสีทอง ซึ่งคล้ายกับสมเด็จพระวันรัต ต่างกันตรงที่เส้นเกศาของสมเด็จพระวันรัตนั้น มีสีดำเป็นส่วนมาก และไม่เป็นข้ออ้อย คือ ไม่เป็นปล้องๆ ส่วนเส้นเกศาของหลวงตา มีลักษณะคล้ายกับเส้นเกศาของท่านเจ้าคุณนรรัตนฯ เป็นเส้นแข็งคล้ายเส้นเอ็นและใสดุจเดียวกันกับของท่านเจ้าคุณนรรัตนฯ ซึ่งถ้ามีคนนำเส้นเกศาของหลวงตามาบอกว่าเป็นเส้นเกศาของเจ้าคุณนรรัตนฯ คงจะแยกได้ยากมากๆ เลย เพราะเป็นดุจเดียวกัน ข้าพเจ้าได้ส่องดูด้วยกล้องขยายด้วยตัวเองมาแล้วทั้ง ๔ องค์ จึงให้ข้อสังเกตไว้ ณ ที่นี้

ในปีพ.ศ.๒๔๙๖ หลวงตาได้เป็นสมาชิกสังฆสภา การเป็นสมาชิกสังฆสภานั้นทำให้หลวงตาได้เห็นความแตกต่างของการทำงานของสังฆสภา และการทำงานของ

มหาเถรสมาคม หลวงตาเล่าว่า การถือกำเนิดของสังฆสภานั้น ถือเป็นการทำลายวงการคณะสงฆ์อย่างหนึ่งเพราะการทำงานของสังฆสภาเป็นเสมือนกับการทำงานของรัฐบาล คือ แยกเป็นสังฆนายก คือ สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งประดุจกับเป็นองค์ประธาน และมีสังฆมนตรี ๔ ด้าน ทำหน้าที่ดูแลทางด้านการศึกษา การปกครอง การเผยแผ่ และการสาธารณูปการ สังฆมนตรีนี้ทำหน้าที่คล้ายกับรัฐมนตรี ส่วนสังฆสภามีทั้งสิ้น ๔๕ รูป ต้องเป็นพระราชาคณะชั้นธรรมนอกจากนั้นก็มีพระมหาที่เป็นเปรียญธรรมประโยค ๙ เท่านั้นจึงจะได้ทำงานในสังฆสภา หลวงตายังเล่าอีกว่า ตอนนี้พระสงฆ์ที่เคยทำงานในสังฆสภาเหลืออยู่แค่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช และหลวงตาเท่านั้น นอกจากนั้นก็ **ปสโมสุโข** (มรณภาพ) ไปหมดแล้ว การทำงานของสังฆสภาซึ่งเป็นมุมมองของหลวงตานั้น ท่านเล่าว่า มีการโต้เถียงกันอย่างมากทำให้เกิดการแตกความสามัคคีกันในหมู่สงฆ์ เรื่องอย่างนี้ทำให้พระสงฆ์เกิดการแตกแยกกันจนกระทั่ง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้มาพบเห็นการประชุมของสังฆสภาจึงได้เกิดความหดหู่ต่อวงการคณะสงฆ์และดำริว่า ถ้าเป็นอย่างนี้เห็นว่าพระพุทธศาสนาคงจะเสื่อมเป็นแน่ๆ จึงให้ยกเลิกสังฆสภา แล้วนำรูปแบบการบริหารแบบมหาเถรสมาคมมาใช้ในการปกครองคณะสงฆ์แทน ในปี พ.ศ.๒๕๐๕

หลวงตาทำงานที่มหามกุฏราชวิทยาลัยและงานพระศาสนาต่างๆ มาจนกระทั่งในปี พ.ศ.๒๕๐๕ จึงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราชดำรงสมณศักดิ์ที่ **พระราชสุมนต์มุนีตรีปิฎกลังการ อุดมสิกขธุราทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี** เมื่อหลวงตาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เพิ่มขึ้น หลวงตาก็ไม่เคยแสดงอาการใดๆ ที่แสดงให้เห็นว่าหลงใหลในลาภสักการะนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดพระราชทานสมณศักดิ์ให้ ยิ่งต้องทำงานให้สมกับที่พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัย หลวงตาพูดเสมอว่า **"การเป็นพระสงฆ์ต้องมีศีล เพราะฆราวาสเขากราบไหว้นั้นเขากราบไหว้ที่ศีล แล้วเรามีศีลบริบูรณ์สมควรให้เขากราบไหว้หรือไม่"** ศีลก็เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ส่วนการทำงานในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยก็สามารถดำเนินการได้ดีมากขึ้น มีโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มของหลวงตาหลากหลายโครงการ ในช่วงนี้การศึกษาของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

เป็นองค์อุปถัมภ์มาตั้งแต่เริ่ม ซึ่งเป็นพระมหาเถรานุเถระที่ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัยมาโดยตลอด กล่าวได้ว่าหลวงตาได้มีโอกาสเข้าถวายรายงานต่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าและได้บอกกับข้าพเจ้าว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงมีพระเมตตาต่อสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยมาก แต่เมื่อสิ้นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าใน พ.ศ.๒๕๐๒ นั้น ความไม่แน่นอนของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยก็ทำให้หลวงตาไม่สบายใจเลย เพราะไม่แน่ใจว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร ซึ่งเป็นพระเถรานุเถระในมหานิกาย จะทรงให้ความช่วยเหลือและดูแลสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยต่อไปหรือไม่ แต่การดังกล่าว ก็ไม่ทำให้หลวงตาต้องวิตกกังวลนัก เพราะสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ ให้ความเมตตากรุณาทั้งกับสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยและหลวงตาเป็นอย่างมากได้ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนการศึกษาของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และที่น่าแปลกใจสำหรับหลวงตามากขึ้นไปอีกก็คือ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) ทรงโปรดหลวงตามาก เพราะไม่ว่าจะเสด็จไปต่างประเทศก็จะโปรดให้หลวงตาได้ติดตามไปด้วยเสมอ ทำให้การดำเนินการของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นไปด้วยความเรียบร้อยดี นอกจากนี้ยังได้รับความสนับสนุนจาก พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) เป็นอย่างดี ทำให้การดำเนินการของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นไปด้วยดี

หลังจากนั้นไม่นานในปี พ.ศ.๒๕๐๕ เหตุการณ์ก็ได้กลับกลายเปลี่ยนแปลงไปอีก คือ การสิ้นพระชนม์ ของสมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) ตอนนั้นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชต่อมา หลวงตาได้เล่าว่า เป็นเรื่องแปลกนะสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ ก็โปรดให้ความเมตตากับหลวงตาต่อมาเป็นอย่างดี ในช่วงนี้หลวงตาได้พบพระมหาเถระที่ได้ร่วมงานพระพุทธศาสนากันเป็นระยะเวลายาวนานกันก็คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) ซึ่งในขณะนั้นท่านเป็นพระราชาคณะชั้นราชที่พระราชวิสุทธิเมธี ซึ่งในปีนี้หลวงตาได้เลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ **พระเทพกวี ตรีปิฎกบัณฑิต ธรรมิกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี** หลวงตาได้บอกเล่าว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ทำงานกับหลวงตามานานมาก เป็นกัลยาณมิตร

ที่ดีต่อกันมาโดยตลอด เป็นพระเถระที่มีขันติธรรมสูงมาก หลวงตาได้เล่าให้ฟังว่า ถึงแม้ว่าท่านจะถูกบุคคลกลุ่มต่างๆ ได้ให้ร้ายต่างๆ นานา ท่านก็ไม่โต้ตอบ ไม่แสดงอาการใดๆ ที่ประหวั่นต่อการดังกล่าวเลย สมกับเป็นพุทธชิโนรสของพระพุทธเจ้าจริงๆ เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้รับทราบต่อมา เมื่อวันหนึ่งมีนายทหารนอกราชการท่านหนึ่งมียศพันเอกมาหาหลวงตา และได้มากล่าววาจาต่อว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์อย่างรุนแรงกับหลวงตา ซึ่งหลวงตาก็ไม่คุยด้วย และกลับเข้าห้องไปทันที เมื่อหลวงตาเข้าไปพักในห้องแล้ว หลวงตาได้บอกออกมาว่า หลวงตาไม่ชอบ การที่ใครมาว่ากล่าวพระอย่างนี้ การที่คนผู้นี้มากล่าวหาต่อว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์นั้น คนโดยมากจะไม่รู้ว่าทำไมสมเด็จพระพุฒาจารย์จึง ต้องเข้ามาเป็นประธานผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช คนโดยมากมักจะคิดว่า อาจารย์วิษณุ เครืองาม (รองนายกรัฐมนตรี) เป็นผู้ชงเรื่องแต่งตั้งสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นประธานผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช จริงๆแล้ว การแต่งตั้งตำแหน่งที่สำคัญอย่างนี้ ต้องเป็นเรื่องของสงฆ์ ฆราวาสไม่สามารถเข้ามาเกี่ยวข้องได้ และคนที่เสนอแต่งตั้งสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นประธานผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช คือหลวงตาเอง ในที่ประชุมมหาเถรสมาคม อีกไม่กี่วันต่อมานายทหารท่านนั้นได้มาพบอีก เพื่อจะเข้ามาพูดคุยเรื่องที่จะต่อว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์นั้นอีก ข้าพเจ้าได้ยินเรื่องราวดังกล่าวนั้นจากหลวงตาและรู้เรื่องราวต่างๆ เป็นอย่างดีแล้ว อีกทั้งมีความเคารพนับถือในสมเด็จพระพุฒาจารย์ด้วย จึงไม่พอใจต่อกิริยาของนายทหารท่านนั้นเป็นอย่างมาก เมื่อนายทหารท่านนั้นเอายศตำแหน่งมาข่มขู่ ข้าพเจ้าก็ไม่กลัวและตอบสวนต่อไปว่า ท่านจะทำอะไร ท่านเป็นทหาร ข้าพเจ้าอยู่ในตระกูลทหารมา เมื่อท่านเอายศตำแหน่งทางทหารมาข่มขู่ข้าพเจ้าจึงสวนกลับไปทันทีด้วยความใจร้อนและความไม่พอใจเป็นอย่างยิ่งว่า ถ้าอยากจะมีปัญหาผมก็พร้อมที่จะสู้นะ และได้กล่าวออกมาอย่างดังๆ ว่าถ้าคนพาลผู้นี้มาอีกอย่าได้ปล่อยให้เข้าไปในกุฏินะ ถ้าใครให้เข้าไปต้องเจอกับข้าพเจ้าแน่ๆ ทำให้นายทหารท่านนั้น ยืนด่าข้าพเจ้าอยู่หน้ากุฏิหลวงตาอยู่นานทีเดียว แล้วพอรู้ว่าไม่ได้เข้าไปพบหลวงตาแน่ๆ ก็กลับไป (ข้าพเจ้ารู้ว่าตนเองเป็นคนอารมณ์ร้อน เมื่อมีใครมาพูดว่าร้ายบุคคลที่ข้าพเจ้าเคารพและบูชาข้าพเจ้ามักจะสวนกลับไปทันทีโดยไม่ยั้งคิดก่อนเลย ซึ่งเรื่องนี้หลวงตาได้เตือนและแนะนำให้ข้าพเจ้าทำจิตใจให้สงบๆ เพราะการใช้อารมณ์ทำให้ขาดซึ่งสมณสัญญา

ตั้งแต่นั้นข้าพเจ้าจึงต้องพยายามมีสติเสมอ)

การได้ร่วมปฏิบัติงานในพุทธศาสนาของสมเด็จพระพุฒาจารย์และหลวงตาเริ่มมีมาก่อนหน้า พ.ศ.๒๕๐๕ แล้ว และได้ร่วมงานจนกระทั่งหลวงตาได้ละจากสังขารนี้ ทุกครั้งที่หลวงตาพูดเรื่องที่เกี่ยวกับสมเด็จเกี่ยวนั้น ทุกๆ เรื่องราวมีแต่ภาพที่งดงามในความทรงจำของท่านทั้งนั้น นอกจากนี้ ยังมีพระมหาเถระที่ได้ปรารภถึงสมเด็จพระพุฒาจารย์อีกองค์ คือ สมเด็จพระวันรัต (นิรันตร์ นิรันตรมหาเถระ) สมเด็จพระวันรัตได้กล่าวถึงสมเด็จพระพุฒาจารย์ว่า เป็นพระแท้ เป็นพระที่ดีจริงๆ น่ายกย่องเสมอมา วางตนสมกับเป็นผู้ที่ยิ่งโตก็ยิ่งเล็กเป็นเด็กมีคนอุ้ม ซึ่งสมเด็จพระวันรัตก็กล่าวชมหลวงตาเช่นนี้ด้วย การทำงานในวงการคณะสงฆ์ของหลวงตามีมากอย่างยิ่ง นอกจากเป็นเลขาธิการมหามกุฏราชวิทยาลัยแล้ว หลวงตายังสอนหนังสือเองด้วย ตั้งแต่ศิษย์รุ่นแรกเป็นต้นมา นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เป็นสังฆสภา ซึ่งต้องมีการประชุมอยู่เป็นประจำ ทำให้หลวงตาได้ร่วมในเหตุการณ์ของการเปลี่ยนผ่านจากการบริหารคณะสงฆ์ จากสังฆสภามาเป็นการบริหารคณะสงฆ์แบบมหาเถรสมาคม ท่านได้เห็นและร่วมรู้เรื่องราวต่างๆ ทั้งดีและไม่ดี จึงทำให้หลวงตาเกิดความรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น และหลวงตามักจะพูดอยู่เสมอว่า แม้ในประเทศอินเดียซึ่งเป็นที่เกิดของพระพุทธศาสนายังถูกทำลายจนพระพุทธศาสนาไม่อาจตั้งอยู่ได้เพราะภัยคุกคามที่มาจากความไม่รู้นั่นเอง แม้ในประเทศไทยเองก็เฉกเช่นเดียวกัน ก็ไม่อาจจะพ้นไปจากเหตุการณ์เช่นนั้นได้ ถ้าพระพุทธศาสนาหมดสิ้นไปจากดินแดนแถบนี้ ก็น่าจะมีการเจริญเติบโตของพระพุทธศาสนาในดินแดนอื่น เพื่อคงพระพุทธศาสนาเอาไว้ให้เป็นประโยชน์ต่อมนุษยชนต่อไป การดำริเช่นนี้ ย่อมที่จะต้องหาทางที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไปในต่างแดน และเมื่อหลวงตาได้มีโอกาสเดินทางไปร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกที่ประเทศพม่า เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๗ นั้น หลวงตาได้เห็นพระภิกษุรับของจากภิกษุณีชาวพม่าจากมือโดยไม่ผ่านผ้ารับประเคนด้วยแล้ว ยิ่งทำให้เห็นอีกว่า ข้อปฏิบัติของพระสงฆ์แบบเถรวาทในประเทศอื่นนั้นยังมีความเปลี่ยนแปลงไป หลายครั้งหลายหนที่หลวงตามักจะบอกว่า ถ้าบวชแล้วไม่อยากสึกให้บวชที่ศรีลังกา แต่ถึงกระนั้นพระภิกษุศรีลังกาก็สามารถยุ่งเกี่ยวกับการเมืองได้ ถ้าอยากบวชแล้วฉันเย็นได้ ให้บวชในฝ่ายของมหายาน ซึ่งหลวงตาได้บอกว่า

การฉันในตอนเย็นนั้นไม่ถือว่าเป็นการฉันอาหาร เพราะไม่มีการตีระฆังเพื่อเรียกให้มาฉัน แต่เป็นการฉันเภสัช (ยา) โดยใช้บาลีเลี่ยงว่า **ชิฆจฺฉา ปรมา โรคา ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง** เป็นการเลี่ยงบาลีอย่างมีท่า หลวงตาบอกว่าเพราะว่าพระมหายานนั้นไม่ฉันเนื้อสัตว์ ทำให้พลังงานที่จะต้องใช้ในร่างกายนั้นไม่พอต้องนำพลังงานจากแหล่งอื่นๆ มาเสริมนั่นเอง และถ้าใครอยากบวชแล้วมีภรรยาได้ให้ไปบวชที่ญี่ปุ่น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นเหตุทำให้หลวงตาเห็นว่า ความเห็นในทางพระพุทธศาสนานั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะ แล้วแต่ดินแดนที่พระพุทธศาสนานั้นตั้งอยู่ ประเทศไทยเราโชคดีมาก ที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ดำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในพระธรรมวินัยอยู่เสมอ เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงผนวชนั้น พระองค์ทรงศึกษาพระพุทธศาสนาและแตกฉานในพระธรรมวินัยยิ่งนัก ทรงมีหลักเกณฑ์ที่ทรงวางแบบแผนการปฏิบัติของคณะสงฆ์ไว้ โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงวางแบบแผนเรื่องการศึกษาไว้ นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังทรงเป็นต้นแบบของการสอบข้อเขียน ซึ่งแต่เดิมนั้นการสอบบาลีนั้นต้องสอบปากเปล่า ดังนั้นการสอบข้อเขียนและวัดผลจากข้อเขียนนั้นจึงเป็นของใหม่ในวงการศึกษาของประเทศไทย (นำมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศไทย) หลวงตาเห็นว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นเป็นหน้าที่ๆสำคัญของพระสงฆ์ และพระสงฆ์ต้องเป็นแบบอย่างให้กับพุทธศาสนิกชนด้วยในข้อปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา และใจ ต้องเป็นผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งทางกาย วาจา และใจ การรับรู้เช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดแนวทางการแก้ปัญหา หากว่าเมื่อใดพระพุทธศาสนาต้องเสื่อมลงไป ต้องพยายามที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ เช่นเดียวกับที่พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งคณะผู้แทน เพื่อนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังดินแดนต่างๆ และในประเทศไทยนั้นก็ได้รับอานิสงส์จากการที่พระเจ้าอโศกมหาราช ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนามายังดินแดนสุวรรณภูมิแห่งนี้ โดยส่งพระโสณะและพระอุตตระ มายังดินแดนสุวรรณภูมิแถบนี้ จะมีใครรู้คิดบ้างหรือไม่ว่าความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศนั้นมีความสำคัญเช่นนี้ เราคนไทยเองโดยมากนับถือศาสนาพุทธ แต่จะมีสักกี่คนจะรู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร สามารถนำมาใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างไร การดำริเช่นนี้ย่อมต้องได้รับการแก้ไขในปัญหาต่างๆ ทำให้หลวงตาใช้เวลา

ของท่านอย่างมีค่าเสมอ จะเห็นว่าสิ่งหนึ่งที่หลวงตาทำอยู่เสมอก็คือ การจดบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่หลวงตาไปต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๙๗-๒๔๙๘ โดยเดินทางไปพม่า ซึ่งต่อมาทางชีวิตของท่านได้นำพาท่านเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ กว่า ๔๗ ประเทศทั่วโลก ทำให้เห็นความแตกต่างของวัฒนธรรมของดินแดนต่างๆ ทำให้เกิดมุมมองความคิดที่กว้างไกลมากขึ้น

การดำเนินการเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นได้เริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้น มีสมเด็จพระญาณสังวร (ขณะนั้นมีสมณศักดิ์เป็นพระสาสนโสภณ) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ ต่อจากพระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) ในปี พ.ศ.๒๕๐๕ ขณะนั้น ท่านทรงเป็นผู้อำนวยการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และเป็นประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตทุกภาค สมเด็จ-พระญาณสังวร พระองค์ทรงเป็นที่ปรึกษาและผู้ร่วมในงานของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยมาตั้งแต่ต้น และหลวงตาบอกว่า หลวงตากับสมเด็จพระญาณสังวรนั้น ได้เดินทางไปต่างประเทศกับท่านมากครั้งด้วยกัน ทำให้มีความผูกพันต่อกันเป็นอย่างมาก ต่อมาในปีพ.ศ.๒๕๐๗ รัฐบาลได้ส่งพระธรรมทูตไปประเทศอังกฤษ เป็นเหตุให้มีการสร้างวัดขึ้นในประเทศอังกฤษเป็นครั้งแรก เป็นการเปิดศักราชใหม่ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งในการสร้างวัดพุทธประทีปนั้น สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ได้ทรงมีพระบัญชาแต่งตั้งคณะอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตขึ้น ตามมติของรัฐบาลที่ให้กรมการศาสนาส่งพระธรรมทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาในประเทศอังกฤษ ซึ่งกรมการศาสนาได้เสนอความเห็นให้มีการฝึกอบรมพระธรรมทูต ทำให้ทรงมีบัญชาแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ในการประชุมมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๒/๒๕๐๙ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๐๙ มีรายนามคณะอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตดังนี้

กรรมการฝ่ายสงฆ์			
๑.	พระสาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน)	วัดบวรนิเวศวิหาร	ประธานกรรมการ
๒.	สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร)	วัดพระศรีมหาธาตุ	กรรมการ

กรรมการฝ่ายสงฆ์			
๓.	พระราชชัยกวี (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)	วัดพระบรมธาตุไชยา	กรรมการ
๔.	พระราชสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ)	วัดมหาธาตุ	กรรมการ
๕.	พระปัญญานันทมุนี (ปั้น ปญฺญานนฺโท)	วัดชลประทานรังสฤษดิ์	กรรมการ
๖.	พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน	วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี	กรรมการ
๗.	เลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระเทพคุณาภรณ์ เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ. 9)	วัดสระเกศ	กรรมการ
๘.	เลขาธิการสภาการศึกษามกุฎ-ราชวิทยาลัย (พระเทพกวี ประยูร สนฺตงฺกุร ป.ธ.9)	วัดเทพศิรินทราวาส	กรรมการ

และมีคณะอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตฝ่ายคฤหัสถ์

กรรมการฝ่ายคฤหัสถ์		
๑.	ดร.ดิเรก ชัยนาม	กรรมการ
๒.	ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช	กรรมการ
๓.	นายสัญญา ธรรมศักดิ์	กรรมการ
๔.	พันเอก ปิ่น มุทุกันต์	กรรมการ
๕.	นายสุชีพ ปุญญานุภาพ	กรรมการ
๖.	พันโท ประสาร ทองภักดี	กรรมการและเลขานุการ

ประกาศ ณ วันที่ ๒๘ กันยายน ๒๕๐๙

นับว่าเป็นหน้าประวัติศาสตร์ของการเผยแผ่พระศาสนาของประเทศไทย จากการที่หลวงตาเป็นผู้หนึ่งที่ได้อยู่ในเหตุการณ์ครั้งนั้น และการฝึกอบรมพระธรรมทูตรุ่นแรกจึงมีขึ้นในปีพ.ศ. ๒๕๐๙ - ๒๕๑๒ มีพระภิกษุสงฆ์เข้าร่วมฝึกอบรมจำนวน ๒๖ รูป แบ่งเป็น ธรรมยุติ ๙ รูปและมหานิกาย ๑๗ รูป ได้ผลคือ มีพระสงฆ์ที่ผ่านการฝึกอบรมพระธรรมทูตทั้งสิ้น ๑๐ รูป แบ่งเป็น ธรรมยุติ ๓ รูป และ มหานิกาย ๗ รูป หนึ่งในพระธรรมทูตในยุคแรกนั้น ณ ปัจจุบันนี้ ได้แก่ สมเด็จพระมหามุนีวงศ์ (อัมพร อมฺพรเถร) และต่อมาได้มีการฝึกอบรมพระธรรมทูตยุคกลาง คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๓๗ มีพระเถระที่ข้าพเจ้ารู้จัก คือ พระพรหมเมธี (สมชาย วรชายเถร) พระอมรโสภณ (พระมหาสมพร) พระราชสุวรรณเมธี (ทองปลิว มาสวโร) พระครูอุดมวิจารณ์ (จำนง วรตฺโถ) ได้เข้าร่วมฝึกอบรมพระธรรมทูตในยุคกลางด้วย ข้อมูลต่างๆนี้ ข้าพเจ้าค้นหาจากข้อมูลสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูต หลวงตายังได้รับภาระเป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๙ ในปี พ.ศ.๒๕๐๘ ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๐๙ ได้เปลี่ยนชื่อเป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๗ ซึ่งมีเขตจาริกในภาคตะวันออก ได้แก่ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี จังหวัดชลบุรี และจังหวัดตราด รวม ๕๗ อำเภอ นับได้ว่าหลวงตาเป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๗ จนกระทั่งจวบจนวาระสุดท้าย

หลวงตาบอกเสมอว่า **เวลาทำงานจะต้องตั้งใจทำให้จริง เป็นลูกผู้ชายต้องพยายามจนกว่าจะประสบความสำเร็จ** ข้าพเจ้าเคยถามหลวงตาว่ามีบ้างไหมที่หลวงตาทำสิ่งไรแล้วไม่ประสบความสำเร็จ หลวงตาตอบว่าเรื่องบางเรื่อง ถ้าจะทำแล้วต้องพยายามจนกว่าจะหมดหนทางจริงๆ แต่จะอย่างไรก็ดี บางเรื่องที่หลวงตาทำก็มีทั้งประสบความสำเร็จบ้าง ไม่สำเร็จบ้าง แต่ส่วนใหญ่มักจะประสบความสำเร็จ จากนั้นข้าพเจ้าถามต่อว่า หลวงตาทำโครงการตั้งมากมาย หลวงตาจำได้ไหมครับว่ามีกี่โครงการ หลวงตาที่มักจะจำเรื่องราวต่างๆได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเรื่องตัวเลข แต่ครั้งนี้หลวงตาบอกว่าเยอะมากจนจำไม่ได้ว่าเคยทำอะไรบ้าง เพราะไม่เคยจะนำมาอธิบายเพื่อประโยชน์ของตัวเอง เพราะทุกๆอย่าง ที่หลวงตาทำนั้น ถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา หลวงตาไม่เคยประกาศผลงานของตนเองให้เป็นที่ประจักษ์ แต่สิ่งที่หลวงตาทำนั้นได้ส่งผลอย่างกว้างขวางต่อวงการการศึกษา

ของพระสงฆ์ไทย

หลวงตาได้เคยไปต่างประเทศหลายครั้งแต่ที่หลวงตาจดบันทึกลงไปในหนังสือสุทธิของท่านนั้น ได้แก่

พ.ศ. ๒๔๙๗ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศพม่า
พ.ศ. ๒๔๙๘ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศพม่า อินโดนีเซีย ลังกา มาเลเซีย
พ.ศ. ๒๔๙๙ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศกัมพูชา
พ.ศ. ๒๕๐๐ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลาว
พ.ศ. ๒๕๐๑ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศกัมพูชา เวียดนาม
พ.ศ. ๒๕๐๒ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศมาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๐๓ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศมาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๐๔ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลาว จีน อเมริกา อังกฤษ เยอรมัน อิตาลี เลบานอน
พ.ศ. ๒๕๐๕ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศอินเดีย
พ.ศ. ๒๕๐๖ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลาว มาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๐๗ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี
พ.ศ. ๒๕๐๘ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศมาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๐๙ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลาว
พ.ศ. ๒๕๑๐ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศสิงคโปร์ ลังกา
พ.ศ. ๒๕๑๑ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย ฟิลิปปินส์ เกาะบอเนียว
พ.ศ. ๒๕๑๒ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศบังคลาเทศ เนปาล อินเดีย
พ.ศ. ๒๕๑๓ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศศรีลังกา สิงคโปร์
พ.ศ. ๒๕๑๔ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลาว มาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๑๕ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศกัมพูชา
พ.ศ. ๒๕๑๖ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศมาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๑๗ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลาว
พ.ศ. ๒๕๑๘ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลาว
พ.ศ. ๒๕๑๙ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศมาเลเซีย

พ.ศ. ๒๕๒๐ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศมาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๒๑ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศลังกา สิงคโปร์
พ.ศ. ๒๕๒๒ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศมาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๒๓ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศจีน แผ่นดินใหญ่
พ.ศ. ๒๕๒๔ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศญี่ปุ่น อเมริกา
พ.ศ. ๒๕๒๕ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยี่ยม ฮอลันดา
พ.ศ. ๒๕๒๖ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศศรีลังกา
พ.ศ. ๒๕๒๗ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศศรีลังกา จีน แผ่นดินใหญ่
พ.ศ. ๒๕๒๘ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศจีน แผ่นดินใหญ่
พ.ศ. ๒๕๒๙ ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศจีน แผ่นดินใหญ่

หลังจากนี้หลวงตาไม่ได้บันทึกไว้แล้ว นอกจากนี้หลวงตายังได้เดินทางไปประเทศต่างๆ อีกได้แก่ ดูไบ ปากีสถาน ไต้หวัน ฮ่องกง เยอรมัน กรีซ ตุรกี เดนมาร์ก สวีเดน ออสเตรีย ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แคนาดา เปรู ชิลี อาร์เจนตินา บราซิล แม็กซิโก สำหรับอเมริกานั้นไปบ่อยสุด คือ ประมาณ ๒๗ ครั้ง การเดินทางไปต่างประเทศของหลวงตานั้น เป็นการตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช ปลดวัดเบญจมบพิตร จำนวน ๗ ประเทศ อีกทั้งยังตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช จวนวัดมกุฏกษัตริยาราม อีก ๗ ประเทศ ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช วาสนวัดราชบพิธ อีก ๓ ประเทศ และตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน อีก ๑๐ ประเทศ กล่าวได้ว่าในชีวิตของบุคคลหนึ่ง ในยุคสมัยของท่านแล้วหลวงตาเป็นบุคคลที่ได้เดินทางไปต่างประเทศมากครั้งที่สุดท่านหนึ่ง เวลาหลวงตาเดินทางนั้นหลวงตาจะไม่ชอบที่จะต้องนั่งเครื่องต่อ หากเป็นการเดินทางภายในประเทศเดียวกันเพราะหลวงตาให้เหตุผลว่าการนั่งเครื่องบินทำให้ไม่สามารถที่จะเห็นวิถีชีวิตของคนในประเทศนั้นๆได้ หลวงตาจึงชอบเดินทางโดยรถยนต์มากกว่าเครื่องบิน การเดินทางนั้นหลวงตาเล่าให้ฟังว่า เวลาไปอินเดีย หลวงตาไม่กล้าฉันเนื้อปลาเลย เพราะไม่รู้ว่าปลานั้นมาจากแม่น้ำคงคาหรือไม่ เพราะปลาในแม่น้ำคงคานั้นกินเนื้อมนุษย์ และนอกจากนั้นหลวงตาไม่ฉันสัตว์ต่างๆ นอกเหนือจากที่บัญญัติไว้ในพระธรรมวินัยแล้ว ได้แก่ พวก กบ เขียด อึ่งอ่าง หลวงตาให้เหตุผล

ว่ามีลักษณะคล้ายกับคน (คือ มีนิ้วมือนิ้วเท้า มีแขนขาออกจากลำตัว ลักษณะคล้ายคน) ซึ่งเรื่องการฉันอาหารนั้นหลวงตาเคยเล่าให้ฟังว่า ครั้งหนึ่งตอนที่ได้เดินทางไปประเทศอินโดนีเซียนั้นมีการนำเนื้อสัตว์มาผัดเผ็ดเป็นอาหารให้กับญาติโยมได้รับประทาน ซึ่งญาติโยมที่ไปด้วยนั้นต่างติดใจเนื้อสัตว์ชนิดนี้มากเพราะรสชาติอร่อย จึงถามว่านี่เป็นเนื้ออะไร ชาวอินโดนีเซียก็เลยตอบไปว่าเป็นคนลิง ญาติโยมก็แปลกใจว่า คนลิง คือสัตว์ชนิดใด เพราะไม่เคยเห็นไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย ต่อมาเมื่อมีการจับคนลิงอีก ชาวอินโดนีเซียจึงได้มาชวนญาติโยมเหล่านั้นไปดูวิธีการจับคนลิง ปรากฏว่าการจับคนลิงนั้นคือการใช้เชือกผูกติดกับต้นไม้ไว้ เมื่อทำให้คนลิงตกใจและวิ่งมาชนเชือกก็ล้มลง เมื่อคนลิงล้มลงแล้วก็ลุกขึ้นไม่ได้เนื่องจากไม่มีกระดูกหัวเข่าเหมือนคน นอกจากตัวเล็กและไม่มีกระดูกสะบ้าหัวเข่าเหมือนคนแล้ว คนลิงก็คนเราดีๆ นี่เอง เมื่อญาติโยมเห็นเช่นนั้น ต่างพากันอาเจียนอาหารออกมากันใหญ่ เพราะคิดว่าตนได้กินคนด้วยกันเองแล้ว นี่ก็เป็นเรื่องเล่าที่หลวงตาได้เล่าเอาไว้เกี่ยวกับความรู้แปลกๆ ของดินแดนต่างๆ ในการเดินทางไปต่างประเทศของหลวงตา ข้าพเจ้าเคยได้ยินคนที่ไม่รู้ความบอกว่า หลวงตาชอบไปเที่ยว ที่จริงแล้วนั่นไม่ถูกทีเดียว เพราะการเดินทางของหลวงตาไม่ใช่ไปท่องเที่ยวอย่างเดียว แต่เป็นการเดินทางเพื่อเสาะแสวงหาความรู้ต่าง ๆ มาเพื่อใช้สั่งสอนศิษยานุศิษย์ของท่านและผู้ที่ไม่มีโอกาสได้เดินทางไป จะได้มีความรู้ถึงภาษา วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต การนับถือศาสนา และอื่น ๆ จะเห็นได้ว่าหลวงตาเวลาสอนหนังสือหรือเขียนหนังสือ หลวงตาจะทำให้ผู้ที่ได้เรียนได้อ่านเกิดอรรถรสราวกับว่าได้เข้าไปอยู่ในเหตุการณ์นั้นซึ่งสนุกมาก เพราะหลวงตามีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอน มีวัตถุดิบที่เป็นข้อมูลเพื่อใช้ในการช่วยสอนเป็นอย่างมาก นั่นก็คือสิ่งที่หลวงตาพบเห็นได้จากการเดินทาง สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ หลวงตามีจิตวิญญาณของการเป็นครูมาก ท่านสอนศิษย์ด้วยความเมตตา กรุณาในศิษย์ของท่านเสมอ ถึงแม้ไม่ใช่ศิษย์หลวงตาก็มีความเมตตาดุจเดียวกัน ความคิดของหลวงตานั้นละเอียดอ่อนยิ่งนัก เพราะท่านมีสติอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะยืน เดิน นั่งนอน ท่านมีการสำรวมเป็นปกติเสมอ จะเห็นได้จากการถ่ายรูปและการใช้ชีวิตของท่าน ไม่ว่าใครจะเห็นหลวงตาก็จะมองออกได้ว่า พระสงฆ์รูปนี้มีกิริยาอาการสงบเสงี่ยมเรียบร้อยเป็นปกติ ตอนถ่ายรูปถ้าไม่มีผู้ชายร่วมถ่ายรูปด้วยเมื่อถ่ายเสร็จแล้วหลวงตาจะปลงอาบัติเสมอ

เมื่อหลวงตาได้ดำเนินกิจการของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และงานฝึกอบรมพระธรรมทูตจนสามารถดำเนินการได้อย่างเรียบร้อยแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๑๕ หลวงตาได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ **พระธรรมธัชมุนี ปริยัติภาณีวราทร เตปิฎกาธิกรโกศล ปริหิตโสภณสังฆภูสิต ธรรมิกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี**

ช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๙๒ จนถึงปัจจุบันหลวงตามีผลงานการประพันธ์ทั้งแบบเรียน หนังสือธรรมะต่างๆ มากมายที่ใช้เป็นแบบเรียนและสร้างความภาคภูมิใจให้หลวงตามากก็คือหนังสือแบบเรียนภาษาสันสกฤต ทั้ง ๔ เล่ม นอกจากนั้นยังมีหนังสือเรียนเรื่อง ศาสนาต่างๆ อีก ซึ่งเป็นผลงานสำคัญที่ใช้อธิบายศาสนาต่างๆ ในโลกนี้ได้เป็นอย่างดีเล่มหนึ่ง เมื่อหลวงตาได้เดินทางไปต่างประเทศนั้น หลวงตาจะบันทึกเรื่องราวผ่านตัวอักษรเพื่ออธิบายแนวคิด และประสบการณ์ต่างๆ บางเล่มหนาเป็นพันหน้า เช่น จาริกอินเดีย จาริกจีนใหญ่ ๓ ครั้ง เป็นต้น การเขียนเป็นงานอีกชนิดหนึ่งที่หลวงตาโปรดมากเพราะหลวงตาถือว่างานเขียนย่อมที่จะนำประโยชน์ให้กับผู้อ่านไม่มากก็น้อย เนื่องจากหลวงตาเป็นผู้ที่อ่านหนังสือมาก และหนังสือแต่ละชนิดล้วนแต่มีความแตกต่างกันตั้งแต่หนังสือการ์ตูนจนถึงหนังสือสารคดี เช่น National Geographic เป็นต้น และที่ต้องอ่านเป็นประจำทุกวันก็ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ต่างๆ เมื่ออ่านหนังสือแล้ว หลวงตาจะจดบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อคนทั่วไป และรวบรวมไว้หลายต่อหลายครั้ง แต่เดิมหนังสือที่หลวงตารวบรวมจากการอ่านหนังสือต่างๆ นั้นหลวงตาให้ชื่อว่า "เรื่องน่ารู้" "อย่างนี้ก็มีด้วย" และต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น "นานาสาระ" หลายต่อหลายคนที่ข้าพเจ้ารู้จักมักจะต้องมาร่วมในงานวันเกิดของหลวงตา บางคนมาแล้วต้องการหนังสือนานาสาระนี้และบอกว่า เป็นหนังสือที่มีประโยชน์มาก เพราะให้สาระความรู้โดยมีวิธีเขียนที่น่าสนใจบอกถึงที่มาขององค์ความรู้นั้น หลวงตาไม่เคยเรียนปริญญาใดๆ หลวงตาเรียนแค่ประถมศึกษาปีที่ ๕ และเรียนแต่เปรียญธรรมได้ ๙ ประโยคเท่านั้น แต่ลูกศิษย์ของท่านที่หลวงตาสอนนั้น กลับได้ศึกษาถึงปริญญาเอกก็มากองค์ เช่น สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจารเถร) ครั้งหนึ่งสมเด็จพระวันรัตเคยบอกต่อข้าพเจ้าว่า ทำไมจึงไม่มีสถานศึกษาใดๆ มอบปริญญาดุษฎีบัณฑิตให้กับหลวงตาเลย เพราะหลวงตาไม่เคยให้ประโยชน์นั้นแก่ตนเอง หลวงตา

ไม่เคยคิดถึงตนเอง มีแต่อุทิศตนเองเพื่อให้ผู้อื่นตลอดชีวิต ข้าพเจ้าเคยคิดว่าอยากจะขอให้มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมอบปริญญาดุษฎีบัณฑิตแก่หลวงตามี ดร.สมชาย สันติวัฒนกุล คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย เป็นผู้ทำเรื่องมอบให้แต่หลวงตาก็บอกว่าไม่จำเป็น **เราทำความดีเพื่อความดี ไม่ใช่หวังผลสิ่งใดๆ** นี่คือ หลวงตา

เรื่องตึกเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น หลวงตาได้เตรียมการ เพื่อสร้างเรียน คือ ตึกสภาการศึกษา และห้องสมุด คือ ตึกกวีบรรณาลัย ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสร้างตึกเรียนของพระภิกษุหลังนี้ แต่เดิมพระนักศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัยต้องอาศัยตึกของแม่กองธรรมในปัจจุบันนี้ เพื่อเรียนหนังสือ แต่เมื่อดำเนินการสร้างตึกเรียนของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นแล้วก็ทำให้พระนักศึกษาได้มีที่เรียน นับตั้งแต่เปิดตึกเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ นั้นเอง

การทำงานของหลวงตาเมื่อเป็นพระธรรมธัชมุนีเรียกได้ว่า ทำอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย หลวงตา เก่งงาน เก่งคน จึงทำให้สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ได้มอบหมายภาระที่สำคัญยิ่งขึ้นให้กับหลวงตาโดยเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม และเป็นเลขาธิการกรรมการคณะธรรมยุต (ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๘-๒๕๔๔ เป็นระยะเวลายาวนานถึง ๒๖ ปี) การดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะกรรมการธรรมยุตนั้น หลวงตาได้ใช้วิจารณญาณอันสุขุมละเอียดอ่อน เพื่อแก้ปัญหา และสร้างความเข้มแข็งให้กับคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก มีการสร้างโครงการในยุคที่หลวงตาเป็นเลขาธิการกรรมการคณะธรรมยุต นับร้อยโครงการ อาทิเช่น

๑. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดตั้งอนุกรรมการกลางคณะธรรมยุต (คณะเดียว)
๒. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดตั้งอนุกรรมการคณะธรรมยุตฝ่ายเฉพาะกิจ (๙ คณะ)
๓. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมประจำปีกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต
๔. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมพระสังฆาธิการคณะธรรมยุตระดับเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล ปีละครั้ง เวียนเป็น

รอบ (โครงการดังกล่าวนี้ คือ การประชุมพระที่จะเป็นเจ้าอาวาสวัดธรรมยุต เป็นระดับต่างๆ)

๕. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยจัดประชุมอุปัชฌาย์ในคณะธรรมยุต (การเป็นอุปัชฌาย์ คือ ผู้ที่สามารถบวชกุลบุตรนั้น หลวงตาได้มีการกำหนดแนวทางในการสอนกุลบุตรให้เกิดศรัทธาความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและยังให้เกิดความปีติแก่กุลบุตรที่ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ซึ่งการสอนกุลบุตรหรือนาคนั้น หลวงตาจะใช้เวลาสอนประมาณ ๔๕-๕๕ นาที ให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ให้เห็นถึงความยากในการบวช บางครั้งข้าพเจ้าก็คิดว่าทำไมต้องสอนนานขนาดนั้น นาคบางคนนั่งบิดแล้วบิดอีก เพราะทั้งปวดขา บางคนเหงื่อออกเต็มหน้า หลวงตาบอกว่า การสอนให้เขาเข้าใจในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งผู้บวช ผู้คิดจะบวช และผู้ที่ไม่คิดจะบวชให้เกิดความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในพระพุทธเจ้า เป็นต้น ย่อมก่อให้เกิดคุณประโยชน์มากมายให้กับผู้ที่บวช และผู้อื่นๆ ดังนั้นจึงต้องใช้ความอดทน ถ้าอดทนเพียงนี้ยังไม่ได้แล้วจะเป็นพระที่ดีได้อย่างไร อย่างนั้นก็ได้บาปมากว่าซิ)

๖. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระในคณะธรรมยุต (เรื่องนี้การประชุมพระวิปัสสนานั้นเพื่อให้เกิดแนวทางการปฏิบัติเป็นทางเดียวกันตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ ไม่เช่นนั้น ถ้าอาจารย์ของตนทำอย่างไร ก็ทำอย่างนั้นกันหมดแล้วต่อมาก็จะทำให้เกิดฟั่นเฝือในพระธรรมวินัยได้ โดยยกตัวอย่างประกอบว่า บางคณาจารย์ให้ฉันกาแฟที่ใส่ครีมได้หลังฉันเพลซึ่งเป็นความเข้าใจผิด ไม่ควรที่จะฉันเช่นนั้น เพราะครีมนั้นทำมาจากนมไม่ควรฉัน เป็นต้น)

๗. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดเปิดโรงเรียนการปกครองในคณะธรรมยุต

๘. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมคณะกรรมการธรรมยุตในต่างประเทศปีละครั้ง

๙. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมเจ้าอาวาส รอง และผู้ช่วย

เจ้าอาวาส ในส่วนกลางและภูมิภาคปีละครั้ง ตามโครงการปีหนึ่งพบพร้อมหน้ากันครั้งหนึ่ง

๑๐. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมนวกะภิกษุ ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคปีละครั้ง

๑๑. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมเลขานุการ ของพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต

๑๒. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดทำเนียบวัดคณะธรรมยุต

๑๓. เป็นผู้ริเริ่มโครงการด้วยจัดการทำทำเนียบอุปัชฌาย์คณะธรรมยุต

๑๔. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมพระธรรมทูตคณะธรรมยุตในต่างประเทศ ร่วมกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายพระธรรมทูตส่วนกลาง

๑๕. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการขอให้พระเถระผู้ใหญ่ออกไปเยี่ยมภูมิภาค

๑๖. เป็นผู้ริเริ่มโครงการและปฏิบัติด้วยการจัดประชุมหัวหน้าสำนักแม่ชีทั่วประเทศเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับภิกษุและเรื่องของแม่ชี

๑๗. จัดอบรมฝึกซ้อม สอบเพื่อแต่งตั้งพระเถรเป็นพระอุปัชฌาย์ และประกอบพิธีแต่งตั้งทุกปี

๑๘. รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับอาจาระ และวินัยปฏิบัติ เป็นต้น ที่ผ่านการพิจารณาอนุมัติของกรรมการคณะธรรมยุตแล้วจัดทำเป็นเอกสารบ้างจัดพิมพ์บ้างถวายพระสังฆาธิการ

๑๙. เป็นผู้เสนอปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับการปกครองการศึกษาบ้างวินัยบ้าง เป็นต้นต่อที่ประชุมกรรมการและคณะธรรมยุตเพื่อพิจารณาและมีมติแล้วกราบทูลกราบเรียนให้เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตทรงทราบแล้วแจ้งให้พระสังฆาธิการในคณะธรรมยุตทราบต่อไป

๒๐. ในฐานะที่เป็นเลขาธิการคณะธรรมยุตได้ร่วมประชุมพระสังฆาธิการ ระดับเจ้าอาวาส เป็นต้น ในภูมิภาคทุกปี

๒๑. เป็นประธานในการประชุมกรรมการคณะธรรมยุตในต่างประเทศทุกปี

๒๒. เป็นที่ปรึกษาของพระสังฆาธิการคณะธรรมยุตทั้งในประเทศและนอกประเทศ

๒๓. เป็นผู้ดำเนินการเรื่องสมณศักดิ์ของคณะธรรมยุตร่วมกับกรรมการคณะธรรมยุตทุกปี

๒๔. เป็นอุปัชฌาย์และอุปัชฌาย์นาคหลวง

๒๕. จัดทำโครงการ การบริหารงานเป็นแผนกต่างๆ ในสำนักงานคณะธรรมยุต

๒๖. จัดตั้งมูลนิธิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เพื่อใช้ดอกผลในกิจการของคณะธรรมยุตทุกปี ฯลฯ

โครงการต่างๆ เหล่านี้เป็นบางส่วน ที่นำมาแสดงให้เห็นถึงการทำงานของหลวงตาว่าท่านทำงานอย่างไร ข้าพเจ้าเคยถามหลวงตาว่า ประโยชน์ของการประชุมที่มากมายหลายหลากนั้นคืออะไร หลวงตาเล่าว่าการดำเนินการสิ่งใดสำคัญที่สุด คือ การจัดทำนโยบายและการถ่ายทอดนโยบายไปสู่บุคคลนั้น การประชุมย่อมก่อให้เกิดประโยชน์หลายด้าน คือ ทำให้เกิดความเข้าใจต่อพระเถระผู้ใหญ่ และพระภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติงาน รับทราบปัญหาพร้อมกับช่วยกันพิจารณาหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน เป็นการให้กำลังใจและรักษาความ สัมพันธ์อันดีของพระผู้ใหญ่และพระผู้น้อยพร้อมกันนั้นทำให้พระสงฆ์โดยทั่วไปเห็นว่า พระเถรานุเถระของเขาไม่ทอดทิ้งและเอาใจใส่ต่อกัน หลวงตาไม่เคยใช้อารมณ์ในการตัดสินปัญหา จะเห็นว่า พระเถรานุเถระทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยต่างเคารพรักในหลวงตาทั้งสิ้น ซึ่งในการปฏิบัติงานด้านการปกครองนั้น ย่อมจะเกิดปัญหาได้ ครั้งหนึ่งมีพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่เคยฟ้องร้องเป็นคดีความกับหลวงตา ขณะที่หลวงตาต้องประสบกับปัญหานั้นอย่างหนักช่วงนั้นเอง พระธรรมกิตติเมธี พระเถระที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อหลวงตา ได้นำบุคคลผู้หนึ่งมาช่วยแก้ปัญหาให้ บุคคลผู้นั้นก็คือ คุณชูชาติ และคุณนารีจิต ศิลปรัตน์ ได้ให้การช่วยเหลือ ให้กำลังใจ จนหลวงตารอดพ้นจากคำกล่าวหาไม่ต้องขึ้นศาล และชนะคดีความในเรื่องการปฏิบัติตน ในฐานะเป็นเลขาธิการคณะธรรมยุต ซึ่งเรื่องนี้ไม่ควรนำมาอธิบายอย่างละเอียด แต่วัตถุประสงค์ของข้าพเจ้านั้น ต้องการจะบอกว่า ถึงแม้ว่าหลวงตาจะถูกพระมหาเถระกระทำถึงเพียงนี้ หลวงตาก็ไม่เคยแสดงความโกรธหรือไม่พอใจในพระมหาเถระรูปนั้นเลยแม้แต่น้อย ครั้งหนึ่งที่หลวงตาอยู่โรงพยาบาลยังได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ตอนกลางคืน หลังจากที่หลวงตาสวดมนต์เสร็จแล้วหลวงตาจะอธิษฐานจิตให้กับบุคคลทุกๆ คนที่ผ่านเข้ามาในชีวิตของหลวงตารวมทั้งพระมหาเถระรูปนี้ด้วย หลวงตาจะ

บอกเสมอว่า **"การผูกเวรผูกกรรมต่อกันนั้นไม่ทำให้เรารอดพ้นทุกข์ได้ หลวงตาไม่ผูกเวรผูกกรรมกับใคร"** ละได้อุทิศกุศลให้พระมหาเถระผู้นั้นทุกวันตลอดมา **"อย่าไปผูกเวรผูกกรรมกับใครนะ"**

หลวงตาเป็นผู้หนึ่งที่ก่อตั้งสถาบันแม่ชีไทย และตั้งใจจะทำให้แม่ชีไทยทั้งประเทศเป็นที่ยอมรับในฐานะเป็นนักบวช เรื่องการก่อตั้งสถาบันแม่ชีไทยนั้น ครั้งหนึ่งตอนที่หลวงตาเป็นเลขาธิการคณะธรรมยุตนั้น เมื่อได้เฝ้ารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสฝากหลวงตาให้ดูแลแม่ชีด้วย หลวงตาได้เข้าไปสัมผัสกับความคิดและการปฏิบัติต่างๆ ของแม่ชีและหาวิธีการเพื่อก่อตั้งสถาบันแม่ชีไทยนับแต่นั้นเป็นต้นมาเป็นระยะเวลา ๔๒ ปี ซึ่งงานในด้านการศึกษานั้นหลวงตาทำงานทั้งทางด้านการบริหาร และการศึกษามาตลอดระยะเวลา ๖๒ ปี เป็น ๖๒ ปีที่หลวงตาได้มีความสุขกับการทำงานที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับวงการคณะสงฆ์ หลวงตาจะตื่นนอนเวลา ๐๕.๓๐ น. เป็นประจำ เมื่อหลวงตาตื่นนอนแล้ว สิ่งแรกที่หลวงตาจะทำก็คือ สวดมนต์ หลวงตาบอกว่าทุกวันตอนตื่นนอนแล้วต้องสวดรับอรุณก่อน พอลุกออกจากที่นอนแล้วหลวงตาถึงจะทำธุระส่วนตัว จากนั้นหลวงตาจะออกมานั่งอยู่หน้ากุฏิ เพื่อรับภัตตาหารที่คณะศิษย์นำมาถวายถือเป็นการบิณฑบาตระหว่างนั้นหลวงตาก็จะนั่งสวดมนต์ไปด้วย พอลูกศิษย์จัดภัตตาหารเช้าเสร็จแล้วหลวงตาจะฉันภัตตาหารเช้า บางครั้งไม่มีอะไรจะฉันลูกศิษย์ก็จะต้มบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปถวาย มีครั้งหนึ่งที่ลูกศิษย์เอาบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปนั้นมาจากถังสังฆทาน แล้วนำมาต้มถวายให้กับหลวงตา หลวงตาก็ฉันไปเรื่อย พอฉันเสร็จแล้วหลวงตาจะพักสักชั่วโมง เมื่อลูกศิษย์ผู้นั้นเอาบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปนั้นไปรับประทานต่อก็พบว่าบะหมี่นั้นมีแต่กลิ่นผงซักฟอก แต่หลวงตาก็ฉันจนเกือบหมด เรื่องการฉันสิ่งต่างๆ นั้นมีครั้งหนึ่งที่หลวงตาเล่าให้ฟังเองว่าวันหนึ่งตอนนั้นปวดท้องมาก มีขวดยาธาตุอยู่ในกุฏิ หลวงตาเลยหยิบขวดยาธาตุนั้นไปฉัน เมื่อฉันแล้วอาการปวดท้องยิ่งมากขึ้น หลวงตารู้สึกแปลกใจว่าทำไมอาการปวดท้องนั้นจึงไม่หายไป แต่เป็นมากขึ้นจนทนไม่ได้ต้องไปโรงพยาบาลเมื่อถึงโรงพยาบาลแล้วหลวงตาก็ไม่ลืมนำขวดยานั้นไปด้วย พอคุณหมอรู้ว่าหลวงตาฉันยาธาตุนั้นก็รีบทำการล้างท้องทันที เพราะยาในขวดนั้นไม่ใช่ยาธาตุแต่เป็นน้ำมันระกำ เป็นเรื่องที่หลวงตาฉันยาผิด หลวงตาเล่าให้ฟังเพราะเป็นเรื่องที่

ทำให้หลวงตาต้องมีสติจะทำอะไรก็ต้องมีสติอยู่เสมอ ทุกๆ สิ่งล้วนเป็นครูของเราได้เสมอ และการที่หลวงตาสามารถเป็นผู้ที่รอบรู้ คือ รู้เรื่องราวต่างๆได้เป็นอย่างดี เนื่องมาจาก หลวงตามีธรรมะ ได้แก่ หัวใจนักปราชญ์ สุ จิ ปุ ลิ นั่นเอง ที่ว่าสุนั้น คือ สุตะ ตั้งใจฟังเรื่องราวต่างๆ เพื่อสดับตรับฟังแต่สิ่งอันมีประโยชน์ จิ นั้นคือ จิตตะ คือส่งใจพิจารณาหาเหตุผลจากสิ่งที่ได้ฟังนั้น ปุ นั้นคือ ปุจฉา คือ เมื่อสงสัยให้ไต่ถาม และ ลิ อันเป็นลิขิต มาจากการจดบันทึกเรื่องราวต่างๆ หลวงตายังเล่าอีกว่า เมื่อตอนมาอยู่ที่วัดเทพศิรินทร์ใหม่ๆ นั้น สมเด็จพระอุปัชฌาย์ได้สอนสิ่งต่างๆ มากมาย และบอกขนบธรรมเนียมประเพณีการปฏิบัติตนต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ไว้ ดังจะขอยกตัวอย่างการถวายอติเรก และคำถวายพระพรลาดังนี้

คำถวายอติเรกรัชกาลที่ ๗

อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ ทีฆายุโกโหตุ อโรโคโหตุ ทีฆายุโกโหตุ อโรโคโหตุ สุขิโตโหตุ ปรมินฺทมหาราชา สิทฺธิกิจฺจๆ สิทฺธิกมฺมๆ สิทฺธิลาโภ ชโย นิจฺจๆ ปริมฺทมหาราชวรสฺส ภวตุ สพฺพทา ฯ

ขอถวายพระพร ฯ

(ใช้ถวายเวลาอื่นจากถวายอติเรกพิเศษที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน)

คำถวายพระพรลารัชกาลที่ ๗

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค สมเดจพระปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เวลานี้สมควรแล้ว อาตมภาพทั้งปวงขอถวายพระพรลา แด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐฯ ขอถวายพระพร

(ใช้ถวายเวลาอื่นจากถวายพระพรลาพิเศษ ที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน)

คำถวายอติเรก

สมเดจพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ ทีฆายุกา โหตุ ทีฆายุกา โหตุ อโรคาโหตุ อโรคา โหตุ สุขิตา โหตุ ปรมราชินี สิทฺธิกิจฺจๆ สิทฺธิกมฺมๆ สิทฺธิลาโภ ยโส นิจฺจๆ รมฺเพยฺยวณฺณนีปรม ราชินฺยา ภวตุ สพฺพทา ฯ ขอถวายพระพร ฯ

(นี้สำหรับถวายเวลาเสดจออกพระองคเดียว)

คำถวายพระพรลา

สมเดจพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

ขอถวายพระพร เจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒมงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค สมเดจพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ผู้ทรงพระคุรอันประเสริฐ เวลานี้สมควรแล้ว อาตมภาพทั้งปวงขอถวายพระพรลา แด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐฯ ขอถวายพระพร ฯ

(นี้สำหรับถวายเวลาเสดจออกพระองคเดียว)

คำถวายอติเรก

สมเดจบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ทั้ง ๒ พระองค

อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ อติเรกวสฺสสตๆ ชีวตุ ทีฆายุโก โหตุอโรโค โหตุ ทีฆายุโกโหตุ อโรโค โหตุ สุขิโต โหตุ ปรมินฺทมหาราชา สราชินี สิทฺธิกิจฺจๆ สิทฺธิกมฺมๆ สิทฺธิลาโภ ชโย นิจฺจๆ ปรมินฺทมหาราชวรสฺส ราชินฺยา สห ภวตุ สพฺพทา ฯ ขอถวายพระพร ฯ

(นี้สำหรับถวายเวลาเสดจออกทั้ง ๒ พระองค)

คำถวายพระพรลา

สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค

ขอถวายพระพร เจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒมงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค สมเดจพระปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า กับทั้งสมเดจพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เวลานี้สมควรแล้ว อาตมภาพทั้งปวงขอถวายพระพรลา แด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารทั้ง ๒ พระองค ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ฯ ขอถวายพระพร ฯ

(นี้สำหรับถวายเวลาเสดจออกทั้ง ๒ พระองค)

นอกจากนี้ยังมีคาถาจารึกที่ศาลาธรรมสภาในวัดพระยายัง

เปนพระนิพนธของ

พระเจ้าบรมวงศเธอกรมหมื่นชินวรสิริวัฒนสมเดจพระสังฆราชเจ้า

กาเล ทีฆญฺจ รสฺสญฺจ นรา โลเกจ จินฺตยุ
ตญฺจ เตสํ พุทฺธาทีหิ นินฺทิตญฺจ ปสสิตํ ฯ

เวรี ปเร ทุฏฐมโน จิรสฺสํ
ตำนินฺทิตำ ตสฺส จ ทีฆรตฺตำ
ปุญฺญตฺถิโก โข อิธ วา หุรำ วา
เอตสฺส ทีฆำ จ ปสสิตนฺตำ
โทสำ น มาเณ จ ยถานุลทฺธำ
ตำ นินทิตำ ตสฺส จ รสฺสรตฺตำ
อปฺปายุ ญตฺวานุกโรติ ปุญฺญ
เอตสฺส รสฺสำว ปสสิตนตำฯ

และแบบขัดตำนานกายคตาสติภาวนา พระสาสนโสภณแต่ง

สมฺพุทฺโธ สติเวปุลฺโล สตฺตานำ อมตนฺทโท
เวเนยฺยวนำ อเทเสสิ กาเย กายคตาสตึ
ตสฺสา ปกาสกำ ธมฺม- ปริยายำ ภณามเสฯ

พระบรมรูปอดีตมหาราชาธิราชในพระบรมราชจักรีวงศ์ฯ
พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีบรมราชจักรีวงศ์ทั้ง ๔ รัชกาล
พระบาทสมเดจพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาจักรีบรมนาถ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พระบาทสมเดจพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาอิศรสุนทร
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พระบาทสมเดจพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาเจษฎาธิบดินทร์
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระบาทสมเดจพระรามาธิบดีศรีสินทร มหามงฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระบาทสมเดจพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สมเดจพระอมรินทรา บรมราชินี
สมเดจพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี
สมเดจพระศรีสุลาลัย
สมเดจพระเทพศิรินทรา บรมราชินี
สมเดจพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีฯ

บทขัดทสธัมมสูตร อย่างเก่า

เยเม ธัม์มา ปวัต์ติโน ปัพ์พชิตานุรูปคา
กถิตา ทสธา เหเต โลเกกุต์ตมตาทิโน
สกำ ชาตึ ฆฏึ ฐตึ ฐตึ หานึ จราจรำ
วยานำ หายมานานำ ลัท์ธาลัท์ธำ ลัท์ธุม์ปิ วา
อภิณ์หำ ปัจ์จเวก์ขาย ยุต์ตโยคัส์ส โยคิโน
สำเวทนียสัล์ลัก์ขำ โสเธตุจ อนุก์กมำ
เอวมาทยัต์ถำ สุต์ตำ อวิก์ขิต์ตา ภณาม เส ฯ

อย่างใหม่

ปวัต์ติโน จ เย ธัม์มา ปัพ์พชิตานุรูปิโน
กถิตา ทสธา เหเต โลเกกุต์ตมตาทินา
สกำ ชาตึ ฯเปฯ ภณาม เสฯ

ระเบียบสำหรับใช้เมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

คำถวายอติเรก

อติเรกวัส์ส สตๆ ชีวตุ ฯ
อติเรกวัส์ส สตๆ ชีวตุ ฯ
อติเรกวัส์ส สตๆ ชีวตุ ฯ
ทีฆายุโก โหตุ อโรโค โหตุ ฯ
ทีฆายุโก โหตุ อโรโค โหตุ ฯ
สุขิโต โหตุ ปรเมน์ทมหาราชา ฯ
สิท์ธิ กิจ์จ์ สิท์ธิ กัม์ม์ สิท์ธิ ลาโภ ชโย นิจ์จ์
ปรเมน์ทมหาราช- วรัส์ส ภวตุ สัพ์พทา
ขอถวายพระพร ฯ

คำถวายพระพรลา

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมสุขทุกประการ
จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเดจพระปรเมนทรธรรมิก
มหาราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ
เวลานี้สมควรแล้ว พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง (อาตมภาพทั้งปวง)
ขอถวายพระพรลา แด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ
ขอถวายพระพรฯ

คำถวายพระพรเทศนา

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมสุขทุกประการ
จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชราชสมภารพระองค์
สมเดจพระปรเมนทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ
บัดนี้จะรับพระราชทานถวายวิสัชนาใน.....ฉลองพระเดชพระคุณ
ประดับพระปัญญาบารมี ถ้ารับพระราชทานถวายวิสัชนาไป มิได้ต้องตามโวหาร
อรรถาธิบายในพระธรรมเทศนา ณ บทใดบทหนึ่งก็ดี
ขอเดชพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณพระขันติคุณ
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอภัยแก่อาตมาผู้มีสติปัญญาน้อย
ขอถวายพระพร ฯ

คำถวายอติเรกแลถวายพระพร

แด่สมเดจพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี

คำอติเรก

อติเรกวัส์ส-สตๆ ชีวตุ ฯ ๓ หน
ทีฆายุกา โหตุ อโรคา โหตุ ฯ ๓ หน
สุขิตา โหตุ ปรมราชินี ฯ หนเดียว
สิท์ธิ กิจ์จๆ สิท์ธิ กัม์มๆ สิท์ธิ ลาโภ ยโส นิจ์จๆ
สัส์สิรี-วชิรินท์ทาย ราชิน์ยา ภวตุ สัพ์พทา
ขอถวายพระพร ฯ

คำถวายพระพรลา

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมสุขทุกประการ
จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์
สมเดจพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนารถ
พระบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ
เวลานี้สมควรแล้ว พระภิกษุสงฆ์ (อามภาพ)ทั้งปวง
ขอถวายพระพรลา แด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ
ขอถวายพระพร ฯ

คำถวายพระพรเทศนา

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเดจพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนารถ พระบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ บัดนี้จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาใน.....ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญาบารมี ถ้ารับพระราชทานถวายวิสัชนาไป มิได้ต้องตามโวหารอรรถาธิบายในพระธรรมเทศนาบทใดบทหนึ่งก็ดี ขอเดชะพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณพระขันติคุณทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอภัยแก่อาตมภาพผู้มีสติปัญญาน้อยขอถวายพระพรฯ

คำออกพระนามพระบรมวงศานุวงศ์
ในการถวายพระเทศนา
ฝ่ายหน้า

สมเดจพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภานุพันธุวงศ์วรเดชาว่า
สมเดจพระปิตุลาธิบดี
สมเดจพระเจ้าน้องยาเธอว่า สมเดจพระอนุชาธิบดี
สมเดจพระเจ้าบรมวงศ์เธอว่า สมเดจพระบรมวงศ์บพิตร ฯ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอว่า พระบรมวงศบพิตร์ฯ
พระเจ้าพี่ยาเธอแลพระเจ้าน้องยาเธอว่า พระราชภาดาบพิตร เสมอกัน ฯ

พระเจ้าวรวงศ์เธอว่า พระบวรวงศบพิตร ฯ
พระองค์เจ้าต่างกรมแลไม่มีกรมในสมเดจพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์
แลเจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธ์วงศ์วรเดชว่า พระวรวงศ์บพิตร ฯ
พระบวรวงศ์เธอว่า พระบวรวงศ์(ไม่มีบพิตร
พระวรวงศเธอว่า พระวรวงศ์ (ไม่มีบพิตร)
พระวงศ์เธอว่า พระราชวงศ์

ฝ่ายใน

สมเดจพระเจ้าพี่นางเธอ แลสมเดจพระเจ้าน้องนางเธอว่า
สมเดจพระราชภคินีบพิตรเสมอ ฯ
พระเจ้าอัยยิกาเธอว่า พระอัยยิกาบพิตร ฯ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอว่า พระบรมวงศ์บพิตร เสมอกัน ฯ
พระเจ้าพี่นางเธอแลพระเจ้าน้องยาเธอว่า พระราชภคินีบพิตร เสมอกัน ฯ
พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระเจ้าวรวงศ์เธอ ใช้เหมือนฝ่ายหน้า ฯ
พระสัมพันธวงศ์เธอ คงตามนั้นเปนแต่ยกเธอออกเสีย
ถ้าชั้นที่มีคำนำพระนามว่าพระเจ้า ใช้คำท้ายว่า พระองค์ผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐได้พระองค์เจ้ายกพระองค์เจ้าตั้ง ใช้คำว่าผู้ทรงคุณอันประเสริฐ
หรือผู้ประเสริฐเฉยๆ นอกจากที่ระบุมาคงใช้ตามเดิม เว้นไว้แต่เมื่อมีคำนำ
พระนามเปลี่ยนไปจึงใช้โดยควรแก่คำนำพระนามใหม่ ฯ

อนึ่งในการถวายเทศนา ท่านพระองค์ใดมีพระอิศริยยศสูงกว่า ถวายพระพรแลทูล
ขออภัยท่านพระองค์นั้น ฯ

ถวายอติเรก ๒ องค์

อติเรกวัส์สสตๆ ชีวตุ. ๓ หน
ทีฆายุโก โหตุ อโรโคโหตุ. ๒ หน
สุขิโต โหตุ มหาราชา สราชินี.
สิท์ธิกิจ์จๆ สิท์ธิกัม์มๆ สิท์ธิลาโภ ชโย นิจ์จๆ
ปรมินทมหาราชวรัส์ส ราชินิยา สห ภวตุ สัพ์พทา.
ขอถวายพระพร ฯ

ถวายพระพรลา ๒ องค์

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเดจพระปรมินทรมหาธรรมิกราชาธิราชเจ้า กับทั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เวลานี้สมควรแล้ว อาตมภาพทั้งปวง ขอถวายพระพรลา แด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอถวายพระพร ฯ

ถวายพระพรลาสมเดจพระบรมราชินี

ขอถวายพระพร ฯลฯ ประการ จงมีแด่สมเดจพระบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเดจพระนางเจ้า เสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนารถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐฯลฯ
ขอถวายพระพร ฯลฯ จงมีแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเดจพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนารถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ฯลฯ แด่สมเดจบรมบพิตร พระองค์ พระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี ผู้ทรงฯลฯ

ถวายพระพรพระราชชายา

ขอถวายพร เจริญสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลชนมสุขทุกประการ จงมีแด่พระราชชายา ผู้ประเสริฐบัดนี้จะวิสัชนาใน....
ถ้าวิสัชนาไปมิได้ต้องตามโวหารอัตถาธิบาย ในพระสัทธรรมเทศนา ณ บทใดบทหนึ่ง ก็ดี ขอได้โปรดอภัยแก่อาตมผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพร ฯ

ระเบียบถวายอติเรก ถวายพระพรลา แด่สมเดจพระนางเจ้า อินทรศักดิศจี พระบรมราชินี

ถ้าเสดจออกสองพระองค ถวายอติเรกแด่สมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าก่อน แล้วถวายแด่สมเดจพระนางเจ้าพระบรมราชินี แล้วพระสงฆ์ทั้งปวงรับ ภวตุ สพฺพมงฺคลํ ฯ ถ้าสมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเสดจออกพระองคเดียว ก็ถวายแด่พระองคเดียวอย่างเคย ถ้าสมเดจพระนางเจ้า พระบรมราชินีเสดจออกแต่พระองคเดียว จึงถวายพระพรลาแด่สมเดจพระนางเจ้า พระบรมราชินี ฯ

สถานที่ซึ่งควรถวายพระพรลานั้น คือ พระราชวัง ค่ายหลวง ที่ประทับแรม เรือแพที่ประทับแรม เป็นต้น ฯ

คำถวายอติเรกแด่สมเดจพระบรมราชินี

อติเรกาวสฺสสตํ ชีวตุ ๓ หน.
ทีฆายุกา โหตุ อโรคา โหตุ ๒ หน.
สุขิตา โหตุ ปรมราชินี สิทฺธิกิจฺจํ สิทฺธิกมฺมํ สิทฺธิลาโภ ยโส นิจฺจํ
อินฺทสตฺติสจีปรม ราชินยา ภวตุ สพฺพทา ฯ ขอถวายพระพร ฯ

คำถวายพระพรลาแด่สมเดจพระบรมราชินี

ขอถวายพระพร ฯลฯ ประการ จงมีแด่สมเดจบรมบพิตร พระราชสมภารพระองค สมเดจพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ฯลฯ

(ภาษาต่างๆ ที่ใช้นำมาจากสมุดบันทึกจึงเป็นภาษาอย่างเดิมทั้งหมด)

สิ่งต่างๆ ที่ได้เขียนอธิบายมานั้น คือสิ่งที่หลวงตาต้องเริ่มฝึกฝนเมื่อได้บวชเป็นพระภิกษุ ซึ่งทุกๆ สิ่งที่หลวงตาได้ศึกษามานั้น หลวงตาก็พยายามจะสอนต่อให้กับศิษยานุศิษย์ทุกรูปด้วย หลวงตาจะถูกฝึกอบรมตั้งแต่การกราบ การไหว้ การจุดธูปเทียน (โดยให้จุดเทียนด้านซ้ายมือของตนเองก่อนแล้ว จึงจุดเทียนด้านขวาแล้วจึงค่อยจุดธูปเรียงลำดับจากซ้ายไปขวา เป็นต้น) การที่ได้รับการฝึกอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องต่อการปฏิบัติตน หลวงตาได้บอกว่าบางอย่างก็มีคนคอยบอกคอยสอน ส่วนบางอย่างก็ต้องสังเกตเอาเอง การที่ข้าพเจ้าต้องเขียนเรื่องการถวายอติเรกและถวายพระพรนั้น เนื่องจากหลวงตาได้บอกไว้ว่าควรที่จะให้ชนรุ่นหลังได้รู้ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวนี้ด้วย จึงได้เขียนอธิบายให้ทุกท่านได้รับทราบ

การอธิบายแนวทางการปฏิบัติของหลวงตานั้น ได้อธิบายให้ทุกท่านได้ทราบว่าหลวงตาได้รับการปฏิบัติตนจาก สมเด็จพระอุปัชฌาย์อย่างมาก ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่หล่อหลอมให้หลวงตามีปฏิปทาดังเช่นนี้เสมอมาไม่เคยเปลี่ยน หลวงตาบอกเสมอว่าหลวงตาไม่ใช่คนที่เรียนเก่ง ไม่ใช่คนที่อาศัยดวง หลวงตาเชื่อในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเชื่อในเรื่องกรรมเป็นอย่างมากบอกเสมอมาว่า กรรมมีทั้งกรรมเก่ากรรมใหม่ นอกจากนี้หลวงตายังได้แนวทางการปฏิบัติธรรมจากพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตมาอีกด้วย เนื่องจากหากมีเวลาว่างหลวงตาจะนั่งคุยและสอบถามข้อธรรมต่างๆ จากพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตเสมอ หลวงตายังกล่าวต่ออีกว่า พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตไม่ได้เรียนรู้ในพระไตรปิฎกเหมือนกับผู้ที่ได้ศึกษาเปรียญธรรมแต่พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตสามารถตอบคำถามในข้อปฏิบัตินั้นและแนวทางการปฏิบัติตรงกันกับในพระไตรปิฎก สิ่งที่พระภิกษุพระยานรรัตนได้แสดงให้หลวงตาได้เห็นนั้น หลวงตามักจะบอกเสมอว่าพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตสามารถแยกกายกับจิตได้ และยังสามารถรู้ใจคนต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ครั้งหนึ่งมีคนในวัดได้กล่าวหาพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตว่าเป็นอย่างนั้นๆ พอรุ่งเช้าพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตได้เดินมาบอกคนผู้นั้นว่า เรื่องที่ท่านพูดเมื่อคืนนี้ไม่จริงหลอก ทำให้คนผู้นั้นสงสัยว่าท่านรู้ได้อย่างไร เมื่อถึงวันวิสาขบูชา วันอัฏมีบูชา และวันมาฆบูชา ที่วัดเทพศิรินทราวาส มีการสวดมนต์และเทศน์ตลอดคืน ซึ่งพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตจะนั่งสวดมนต์ และฟังพระเทศน์ตลอดคืนโดยไม่พลิกตัวเปลี่ยนข้างขาที่นั่งพับเพียบเลย ตลอดระยะเวลา

๑๒ ชั่วโมง พอรุ่งเช้าพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตก็ลุกขึ้นยืนและเดินออกไปโดยไม่มีอาการเมื่อยขบ หรือเดินกระโผลกกระเผลกเลย นอกจากนั้นที่กุฏิของพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตนั้นไม่มีทั้งวิทยุ โทรทัศน์และไม่ได้อ่านหนังสือพิมพ์ใดๆ แต่ท่านก็สามารถรู้เรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในและต่างประเทศได้อย่างน่าแปลกใจ ซึ่งเมื่อท่านทำนายเรื่องใดๆ ก็มักจะไม่ผิดพลาดเลย และครั้งหนึ่งนั้นเมื่อตอนที่โยมผู้ชายของหลวงตาป่วยหนักอยู่นั้น หลวงตาได้เดินเข้าไปขอให้พระภิกษุพระยานรรัตนฯ ได้ช่วยอธิฐานจิตช่วยโยมผู้ชายด้วย ครั้นพอรุ่งขึ้นพระภิกษุพระยานรรัตนฯ ได้เดินมาบอกหลวงตาอีกว่า ลูกสู้พ่อไม่ได้ ทำให้หลวงตาแปลกใจมาก ซึ่งหลวงตามักจะบอกว่า ในตอนนั้นหลวงตาคิดว่า ทำไมเราจึงสู้พ่อไม่ได้ ทั้งๆ ที่ตอนนั้นหลวงตาเป็นเจ้าคุณฯ แล้ว และได้เรียนหนังสือจบในเปรียญธรรม ๙ ประโยคด้วย ส่วนพ่อไม่ได้เรียนเปรียญธรรมอะไร เมื่อหลวงตากลับไปเยี่ยมพ่อที่บ้านนั้น หลวงตาได้บอกให้พ่อสวดมนต์ไว้ พ่อก็ได้สวดมนต์ให้หลวงตาฟังสวดได้อย่างคล่องแคล่ว และไม่ติดขัด (สวดเมตตานิสังสคาถา และมงคลสูตร) พ่อไม่เคยบ่นให้คนดูแลต้องลำบากใจเลย ทำให้หลวงตาคิดว่า พ่อต้องเป็นอริยบุคคลแน่ๆ เรื่องอย่างนี้เป็นปัจจัตตัง รู้ได้ด้วยตนเองบอกผู้อื่นไม่ได้หลวงตาพูดอยู่เช่นนั้นเสมอมา

เมื่อพ่อธูปได้สิ้นอายุขัยแล้ว หลวงตาได้เก็บศพพ่อธูปไว้แล้วได้พระราชทานเพลิงพร้อมกับพี่ๆ พร้อมกัน ๗ ศพ มีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จเป็นองค์ประธานฝ่ายฆราวาส มีสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชเสด็จมาเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ ตอนที่ได้เปิดโลงศพของพ่อธูปหลวงตาเล่าว่าพ่อธูปใส่เสื้อสีขาว และกางเกงสีขาว เสื้อของพ่อธูปนั้นมีสีขาวเช่นเดียวกับเมื่อตอนใส่เลย และหลวงตาได้เปลี่ยนเสื้อผ้าให้พ่อธูปใหม่ และเก็บเสื้อตัวนั้นไว้ได้เก็บเอาไว้ในถุงกระดาษ หลังจากนั้นเมื่อกลับมาถึงวัดหลวงตาได้เปลี่ยนจากถุงกระดาษมาเป็นถุงพลาสติก พอเอาเสื้อของพ่อธูปออกมาปรากฏว่า สีเสื้อที่เป็นสีขาวได้เปลี่ยนเป็นสีคล้ายกับสีจีวรที่หลวงตาห่มอยู่นั้นเลย จึงเป็นเรื่องที่น่าแปลกมาก หลวงตาผูกพันกับพ่อมากเพราะหลังจากที่แม่ได้เสียไปแล้ว หลวงตาก็นอนอยู่กับพ่อมาโดยตลอด ครั้งหนึ่งที่หลวงตานอนกับพ่อตอนกลางดึก หลวงตาตื่นขึ้นมาแล้วเห็นว่าข้างนอกบ้านนั้นมีใครคนหนึ่งยืนอยู่ ใครคนนั้นมีลักษณะการแต่งกายที่ประหลาด คือ แต่งตัวคล้ายกับลิเก มีชฎาสวมอยู่บนศีรษะ และยืนถือตะเกียงอยู่ หลวงตาก็บอกไม่ถูก

เหมือนกันว่า ใครคนนั้นเป็นใครในตอนนั้น ซึ่งต่อมาหลวงตาก็บอกว่าเป็นเทวดา นอกจากนั้นในช่วงปลายชีวิตของท่านหลวงตายังเห็นเทวดาอีกและบอกกับข้าพเจ้าว่ารู้ไหมว่า ทำไมเทวดาแต่ละที่จึงแต่งตัวต่างกัน เพราะว่าสัญญา คือ ความจำได้หมายรู้เรื่องลักษณะของเทวดาแต่ละประเทศจะสร้างภาพของเทวดาที่ต่างกัน เช่น เทวดาของฝรั่งจะมีปีกและแต่งชุดสีขาว ส่วนที่เมืองจีนเทวดาจะแต่งกายคล้ายงิ้ว เมืองอินเดีย เทวดาก็จะแต่งกายคล้ายกับพระราชาต่างกันไป ส่วนในเมืองไทยหลวงตาบอกว่าเป็นเมืองร้อนเทวดาจึงไม่ห่มผ้าหนาๆ เหมือนกับเทวดาของชาติอื่นๆ แต่จะมีชฎา และสังวาลสวมใส่ ข้าพเจ้าได้ถามหลวงตาต่อว่าหลวงตาเคยเห็นผีบ้างหรือไม่ หลวงตาตอบว่าเคยตอนที่หลวงตาไปเที่ยวที่น้ำตกทีลอซู จังหวัดตากนั้นต้องนอนเต้นท์ มีผู้ใหญ่บ้านนอนอยู่ข้างนอกเต้นท์เพื่อคอยดูแลรับใช้หลวงตา ตอนกลางดึกนั้นหลวงตาตื่นขึ้นมาและเห็นว่าที่ปลายที่นอนมีพระยืนอยู่องค์หนึ่งเป็นภาพเลือนๆ พอหลวงตาลุกขึ้นนั่ง ภาพนั้นก็จางหายไป หลวงตายังเล่าให้ฟังต่อไปอีกว่าตอนที่ไปอินโดนีเซียหลวงตาได้เคยไล่ผีที่มาเข้าสิงคนอยู่ออกไปหลวงตาใช้การสวดมนต์ บทสวดมนต์ที่หลวงตาใช้ไล่ผีนั้นหลวงตาใช้ วิปสฺสิ สนมตฺถุ ... ซึ่งได้ผล คือ ทำให้ผีออกจากร่างคนผู้นั้นได้

ชั่วชีวิตของหลวงตานั้น หลวงตาได้ประกอบศาสนกิจต่างๆ อย่างมากมายไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย เมื่อได้ปฏิบัติศาสนกิจเพื่อส่วนรวมแล้วหลวงตากลับมาถึงกุฏิหลวงตาก็ยังสอนพระใหม่ และเขียนหนังสือต่ออีก หลวงตามีผลงานต่างๆ มากมาย ทั้งทางด้านศาสนกิจ ทั้งด้านการศึกษา ด้านการบริหารการคณะสงฆ์ ด้านสร้างทรัพยากรบุคคล ด้านงานประพันธ์ต่างๆ ผลงานของหลวงตามีทั้งที่เขียนออกมาเป็นเล่ม และที่เขียนขึ้นเพื่อการต่างๆ มากมายนับไม่ถ้วน กล่าวได้ว่า งาน คือ ชีวิตของหลวงตา หลวงตามีความสุขที่ได้ทำงาน หลวงตาพักผ่อนน้อยมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว ทำงานอย่างสุดชีวิตมาโดยตลอด สอนผู้อื่นด้วยหัวใจเสมอ ผลงานของหลวงตาที่ได้สร้างสรรค์นั้น ล้วนแต่ก่อให้เกิดประโยชน์มากมาย นอกจากนี้หลวงตายังเป็นกรรมการมูลนิธิต่างๆ มากมาย เช่น มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย มูลนิธิมหาวชิราลงกรณ์ มูลนิธิสิริธร เป็นต้น สิ่งต่างๆ ที่ข้าพเจ้าได้บรรยายมาโดยตลอดตั้งแต่ต้น ไม่อาจจะบรรยายสิ่งที่หลวงตาได้ทำมาตลอดอายุขัยของท่าน การที่หลวงตาทำงานอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยนั้น ย่อมส่งผลต่อสังขารของหลวงตาเป็น

อย่างมาก ทำให้หลวงตาเป็นโรคหัวใจเมื่ออายุสูงวัยมากขึ้น แต่ถึงแม้จะมีโรคพยาธิเข้ามาเบียดเบียน หลวงตาก็ไม่เคยปล่อยให้โรคต่างๆ เข้ามาทำให้การทำงานของหลวงตาต้องน้อยลงเลยมีแต่จะเพิ่มมากขึ้นทุกปีๆ หลวงตาบอกว่า พระเรานี่แปลกนะยิ่งสูงวัยเขายิ่งใช้งานนะ แต่ถึงอย่างนั้นหลวงตาก็มีความสุขทุกครั้งที่ได้ทำงาน ไม่ว่าจะเป็นงานเพื่อพระพุทธศาสนา งานโปรดญาติโยมต่างๆ หลวงตาบอกว่าอย่าให้งานที่ยุ่งๆ นั้นเข้ามา ทำให้กิจที่พึงกระทำของการเป็นพระสงฆ์ต้องลดน้อยลง เพราะหลวงตาก็บริหารจิตของตนเองอยู่ทุกวันทุกคืนนั่นเอง เป็นการทำสมาธิวิปัสสนา หลวงตาบอกว่าเราไม่มีเชื้อทางสมถะ ซึ่งหลวงตาไม่เคยพร่องต่อสิกขาทั้ง ๓ ประการ ซึ่งเป็นกิจของสงฆ์เลยมาตลอดชีวิตของท่าน

นอกจากที่หลวงตามี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ และพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตเป็นอาจารย์แล้ว หลวงตามักจะเรียกสมเด็จพระวันรัต (นิรันตร์ นิรนฺตรมหาเถร) ว่าเป็นอาจารย์ได้อย่างเต็มปากเต็มคำ เพราะสมเด็จพระวันรัตได้ช่วยเหลือหลวงตาในเรื่องการศึกษามาโดยตลอด หลวงตาได้กล่าวอยู่เสมอมาว่า สมเด็จพระวันรัต ท่านเป็นผู้ที่แตกฉานในพระไตรปิฎกอย่างแท้จริง จำได้แม้กระทั่งเล่มไหน มาในคาถาอะไร หน้าที่เท่าไร อยู่ตอนไหนของหน้านั้น ซึ่งหลวงตาบอกว่า นอกจากนี้หลวงตามีครูอยู่รอบตัว เมื่อหลวงตาเห็นดิน หลวงตาก็จะบอกว่าดินย่อมเป็นครูเราได้ ดูซิเมื่อเราเห็นดิน ก็สามารถเรียนจากดินได้ว่า ดินนั้นไม่ยินดียินร้าย ใครจะขุด ใครจะเสริม ใครจะกระทืบ ใครจะนำน้ำหอมมาพรมนำดอกไม้มาประดับ ดินก็เฉยๆ สงบไม่เดือดร้อน เราควรทำใจอย่างนั้น และชีวิตคนสุดท้ายก็อยู่ที่ดิน เพราะฉะนั้นจะเอาอะไรกันนักหนาคิดอย่างนี้จะได้สบายใจ และดินเมื่อยังไม่มีใครนำมาปั้นขึ้นรูปคนก็ไม่กราบไหว้ แต่ถ้ามีคนนำดินมาปั้นเป็นพระพุทธรูป คนก็เข้ามากราบมาไหว้ เพราะอะไร เพราะพระคุณของพระพุทธเจ้านะซิ เพราะฉะนั้นจงพิจารณาตนเองอยู่เสมอๆ เมื่อหลวงตาเห็นผ้าขี้ริ้ว หลวงตาก็ได้เรียนรู้จากผ้าขี้ริ้วว่า ผ้าขี้ริ้วนี้แต่ก่อนก็เป็นผ้าที่สวยงามใช้ตกแต่งบ้านเรือน ใช้นุ่งห่ม แต่พอขาดแล้วคนก็เอาไปทำผ้าเช็ดถ้วยเช็ดจาน เมื่อเก่าอีกก็นำมาทำเป็นผ้าขี้ริ้ว ผ้าที่เกิดจากการถักทอรวมกันจากเส้นด้ายหลายๆ เส้น อย่างมีระเบียบจึงเกิดเป็นผ้าให้คนนำไปใช้สอยต่างๆ ได้ เช่น นำไปทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม นำไปใช้ทำผ้าม่าน มุ้งหมอนที่นอน ก็ล้วนแต่นำผ้าไปใช้ทั้งสิ้น ผ้านี้ย่อมสอนให้เราได้ความรู้เรื่อง

ความสามัคคีเพราะการรวมกันของเส้นด้ายหลายๆ เส้นนี้ คนเราทุกวันนี้ เมื่อตอนเกิดก็กำมืออย่างกับจะเป็นเจ้าโลกเพราะต้องการสิ่งต่างๆ เป็นของตนเอง กำเอาไว้ไม่ปล่อย สู้ได้กับทุกสิ่งทุกอย่างไม่เหนื่อยบ้าง หรือพอตายแล้วจะเอาอะไรติดตัวไปได้แม้แต่เงินที่อยู่ในปาก สัปเหร่อก็เอาไป สู้กับหนอนก็ไม่ได้ เคยคิดบ้างไหมว่าวันหนึ่งเราจะต้องตาย พอตายแล้วจะเอาอะไรไปได้บ้างล่ะนอกจากความดี ความชั่วที่ตนทำไว้เท่านั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้นจึงควรคิดอยู่เสrttมอว่า เราต้องแก่ เราต้องเจ็บ เราต้องตาย อย่างนั้นเหมือนกัน **(ตเถวหำ เราก็จะเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน)** คนรักเราก็ต้องตาย คนเกลียดเราก็ต้องตาย คนนั้นๆ สักวันก็ต้องตายด้วยกันทั้งสิ้น เราจะคิดแค้นกันทำไม เราจะเบียดเบียนกันไปทำไม สุดท้ายก็ไปที่เดียวกันทั้งสิ้น คิดได้อย่างนี้ใจเราจะเบาสบายไม่ยึดติดกับวัตถุต่างๆ เพราะถ้ามีความตายเป็นเครื่องสอนใจแล้วจะได้ความรู้อย่างนี้ เรื่องนี้เป็นสิ่งที่หลวงตาพิจารณาอยู่ทุกๆ วันตลอดมา

การที่หลวงตาเป็นเลขาธิการคณะธรรมยุตต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๘ และยังเป็นอุปนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยเรื่อยมาโดยมีสมเด็จพระพุทธชินวงศ์เป็นเลขาธิการสภาการศึกษาต่อเนื่องมา และเมื่อหลวงตาต้องออกจากการดูแลสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย แต่หลวงตาก็ยังไม่ละทิ้งการสอนหนังสือที่มหามกุฏราชวิทยาลัย ยังคงสอนนิสิตของมหามกุฏราชวิทยาลัยเรื่อยมาจนกระทั่งอาพาธจึงไม่ได้ไปสอนที่มหามกุฏราชวิทยาลัยอีก ส่วนงานในตำแหน่งเลขาธิการคณะธรรมยุต ตลอดการทำงานนี้กล่าวได้ว่าหลวงตาได้พัฒนาปรับเปลี่ยนระบบต่างๆ ของคณะสงฆ์ธรรมยุตินิกายอย่างมากมาย โดยอาศัยคำแนะนำจากสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาส วาสนมหาเถร) ซึ่งถือได้ว่า หลวงตาได้รับพระเมตตาและความไว้วางใจจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้เป็นอย่างมาก ทำให้หลวงตาได้ดำรงตำแหน่งนี้เป็นระยะเวลาถึง ๒๖ ปี หลวงตาก็ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างดีเลิศตลอดระยะเวลาอันยาวนานตลอดมา ยังผลให้การคณะสงฆ์เป็นไปด้วยดี อีกทั้งหลวงตายังได้เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมด้วย และยังเป็นรักษาการเจ้าอาวาสวัดชูจิตรธรรมารามที่ดูแลพระภิกษุสงฆ์และสามเณรกว่า ๑,๐๐๐ รูป นอกจากนี้ยังเป็นหัวหน้าพระธรรมทูตอีกด้วย ซึ่งถือได้ว่ามีงานมากมายมหาศาลที่หลวงตาได้รับหน้าที่ในช่วงเวลานี้ ถึงกระนั้นหลวงตา

ก็มีงานเขียนออกมาอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาดังกล่าวมา จึงทำให้หลวงตาเป็นที่ยอมรับนับถือในพระสงฆ์ตั้งแต่ชั้นผู้น้อยจนถึงพระมหาเถรชั้นผู้ใหญ่เลยทีเดียว การทำหน้าที่ดังที่ได้กล่าวมาแล้วมีความสำคัญมากเพราะเป็นการวางระบบระเบียบแบบแผน มีการสร้างงาน สร้างคน สร้างศาสนสถานต่างๆ ทั้งที่ใช้ในการศึกษาและสร้างวัดต่างๆ ในต่างแดนอีก

เมื่อสมเด็จพระวันรัตมีอายุได้ ๘๘ ปี สมเด็จพระวันรัตได้บอกคณะศิษยานุศิษย์ว่า "เห็นทีจะก้าวไม่พ้น ๘๙" ซึ่งหมายถึงว่า สมเด็จพระวันรัตคงจะมีอายุไม่ถึง ๘๙ ปี สมเด็จพระวันรัตได้อาพาธหนักและเข้าโรงพยาบาล ในวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๖ อาการของสมเด็จพระวันรัตที่เริ่มเป็นนั้นเริ่มจาก การอาพาธด้วยโรคนิ่วในถุงน้ำดี พอผ่าตัดนิ่วในถุงน้ำดีตอนที่ท่านอายุได้ ๘๖ ปี ได้นิ่วทั้งหมด ๘๖ ก้อน ข้าพเจ้ายังได้มาก้อนหนึ่งและบรรจุนิ่วไว้ในพระพุทธประทานพร เป็นพระพุทธรูปที่ข้าพเจ้าได้เช่ามาพร้อมพระกริ่งสุพรรณบัฏ ในวาระที่สมเด็จพระ-วันรัตอายุได้ ๘๘ ปี นั่นเอง หลังจากผ่าตัดนิ่วแล้วนั้น สมเด็จพระวันรัตได้พักอยู่ที่โรงพยาบาลมาโดยตลอด และได้กลับมาวัดเทพศิรินทร์เมื่อก่อนเข้าพรรษาในปี พ.ศ.๒๕๔๔ นั่นเอง ตอนนั้นมีพระครูธรรมธร อภิศักดิ์ เป็นผู้ดูแลอยู่ และพระครูธรรมธรอภิศักดิ์ ได้ชวนให้ข้าพเจ้าได้เข้าไปช่วยดูแลสมเด็จพระวันรัตด้วย โดยข้าพเจ้าได้เข้าไปดูแลสมเด็จพระวันรัตในพรรษาแรกนั้นเลยอาการอาพาธของสมเด็จพระวันรัตต่อมาก็มีอาการของโรคเบาหวาน และมีแผลที่เท้าตรงนิ้วก้อยข้างขวาจนแผลลึกถึงกระดูก บางครั้งข้าพเจ้าได้ทำแผลให้สมเด็จพระวันรัต และดูแลวัดความดันอื่นๆ จนกระทั่งอาการเบาหวานของท่านเกิดการติดเชื้อ จึงทำให้ต้องเข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาล ขณะนั้นการติดเชื้อได้ลามเข้าไปสู่กระแสเลือดแล้ว คุณหมอนิตย์แนะนำว่า ควรผ่าตัดเพื่อตัดขาเสีย มิฉะนั้นก็ไม่อาจจะรักษาชีวิตของท่านไว้ได้ ทางคณะสงฆ์ขณะนั้นได้ร่วมประชุมกันโดยมีหลวงตาเป็นประธาน สรุปว่าต้องเรียนถามสมเด็จพระวันรัตว่าจะอนุญาตหรือไม่ ก่อนที่คณะสงฆ์จะได้เรียนถามอาการของท่านนั้น ข้าพเจ้าได้อยู่ดูแลสมเด็จพระวันรัต วันที่ ๙ พ.ย. ๔๖ ว่าสมเด็จ ฯ ครับ ถ้าจะต้องตัดขาเพื่อรักษาโรค สมเด็จท่านจะยอมไหมครับซึ่งท่านก็ตอบว่า "ไม่ยอมให้ตัดขา ยอมตาย" ข้าพเจ้าได้คุยอยู่กับท่านตลอดทั้งคืนวันนั้น และได้ขอให้ท่านเป็นอาจารย์สอนเรื่องโหราศาสตร์และ

วิชาการหมัดมวยด้วยซึ่งท่านก็ยอมรับข้าพเจ้าเป็นศิษย์ ตอนนั้นข้าพเจ้าได้นำล็อกเก็ตรุ่นกลมรูปสมเด็จพระวันรัตไปให้ท่านอธิษฐานจิตด้วย ซึ่งท่านก็ได้อธิษฐานจิตให้ข้าพเจ้าด้วย คืนนั้นเกิดเหตุการณ์มากมายไว้โอกาสต่อไปคงได้มีโอกาสอธิบายได้ว่าเกิดอะไรขึ้นบ้าง หลังจากนั้นสมเด็จพระวันรัตก็ลงไปห้อง ICU ชั้น ๕ ห้อง ๕๒๕ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๖ และข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปเฝ้าตามเวรที่พระครูธรรมธรอภิศักดิ์ได้แบ่งวันเวลาในการเฝ้าไว้ ซึ่งสมเด็จพระวันรัต ลงไปอยู่ในห้อง ICU ได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ท่านก็ถึงแก่มรณภาพลง เมื่อท่านมรณภาพลงในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๖ นั้น ข้าพเจ้าเสียใจมาก และตั้งแต่วันนั้นข้าพเจ้าก็ไม่ไปสวดอภิธรรมที่สุสานอีกเลย เพราะความผิดเรื่องการไปสวดอภิธรรมที่สุสานทำให้ไม่ได้ไปอยู่เฝ้าสมเด็จพระวันรัตในนาทีสุดท้าย เมื่อสมเด็จพระวันรัตมรณภาพลงไป การต่อมาก็มีข่าวว่า จะมีการตั้งสมณศักดิ์สมเด็จองค์ใหม่ขึ้น โดยหลวงตาเป็นผู้ที่มีสิทธิ์ที่จะได้รับสมณศักดิ์นั้น ซึ่งการต่อมา หลวงตาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระญาณวโรดมในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๖ นั้นเอง โดยมีพระราชพิพัฒนาทร (หลวงพ่อถาวร) ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นกรณีพิเศษในครั้งนั้นด้วย ซึ่งต่อมาท่านวิษณุ เครืองาม ได้เข้ามากราบเรียนถึงเหตุผลที่มีการพระราชทานสมณศักดิ์เป็นกรณีพิเศษในครั้งนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร (นายกรัฐมนตรีขณะนั้น) เฝ้าและได้ตรัสกับท่านนายกทักษิณว่า พระญาณวโรดมน่าจะได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ได้แล้ว ซึ่ง พ.ต.ท.ทักษิณ ได้ทูลถามต่อว่า เมื่อไหร่พะยะค่ะ ในหลวงก็โปรดลงมาว่า ปีนี้เลยและทรงตรัสอีกว่าทรงมีพระประสงค์จะให้เลื่อนสมณศักดิ์ให้เป็นสมเด็จมานานแล้ว และเมื่อคณะกรรมการมหาเถรสมาคมทูลชื่อเพื่อพระราชทานสมณศักดิ์ให้ทรงโปรดเลือกโดยมี สมเด็จพระมหามุนีวงศ์ สมเด็จพระญาณวโรดม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเลือกชื่อนี้ด้วยพระองค์เอง หลวงตาเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า “ชื่อนี้เป็นชื่อที่หลวงตาชอบมาก เพราะในชื่อสมเด็จพระญาณวโรดม มีฉายาของอุปัชฌาย์ของหลวงตาอยู่ ซึ่งแปลได้ความว่า ได้ดีเพราะญาณวร” โดยมีชื่อจารึกลงในพระสุพรรณบัตรว่า

“สมเด็จพระญาณวโรดม สุตาคมวิสุต พุทธธรรมานุสิฐ นิวิฐศีลาจารปสาทกร สุนทรพิพิธธรรมจารี ตรีปิฎกบัณฑิต ยติคณิสสร บวรสังคาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิต ณ วัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร พระอารามหลวง”

เมื่อได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ครั้งนั้นแล้ว หลวงตาได้มอบตาลปัตร สมเด็จพระญาณวโรดม แด่หม่อมเจ้าหญิงกรณิกา จิตรพงศ์ (ท่านหญิงไอ) มีความหมายเสมือนหนึ่งว่า ท่านหญิงไอเป็นผู้ที่สร้างหลวงตาขึ้นมาในพระพุทธศาสนาจนถึงวันนี้ พระเกียรตินี้จึงเป็นของท่านหญิงไอ ควรแก่การทั้งปวงแล้ว

หลวงตามีความกตัญญูกตเวทีต่อท่านหญิงไอมาตลอดชีวิตของท่าน เพราะท่านหญิงทรงมีพระคุณต่อหลวงตาอย่างล้นเหลือรวมทั้งทุกๆ ท่าน ที่วังคลองเตยด้วย นอกจากนี้หลวงตามีความกตัญญูกตเวทีต่อ สถาบันชาติ และศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์ หลวงตาจะสั่งสอนให้ลูกศิษย์ทั้งหลายให้เคารพเทิดทูนไว้เหนือเกล้าตลอดทุกคนเลย จะเห็นได้ว่าก่อนที่หลวงตาจะละสังขารไป หลวงตายังมีความประสงค์ที่จะตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณต่อองค์พระมหากษัตริย์ด้วยโครงการทำความดีเพื่อความดี และบุญกิริยาวัตถุทั้งหลายของหลวงตาที่แผ่ไปถึงพระมหากษัตริย์ทุกๆ พระองค์รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ตลอดชีวิตของท่าน ข้าพเจ้าเชื่อว่าดวงจิตอันพิสุทธิ์ของท่าน จะช่วยปกป้องคุ้มครองสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อันเป็นหลักชัยของประเทศไทยให้ดำรงคงอยู่ตลอดตราบนานเท่านาน

ขอให้ทุกๆ ท่านจงทำความดีเพื่อความดี อย่าได้หวังสิ่งใดตอบแทน เพราะเมื่อทำความดีย่อมได้รับความดีตอบแทนแล้ว สมดังคาถาที่หลวงตาได้แต่งเพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ปวงชนชาวไทย ได้น้อมใจกันปฏิบัติบูชาเพื่อเทิดพระเกียรติของพระองค์ท่านว่า “สาธุ กเรยฺย สาธุโน พึงทำความดีเพื่อความดี”

จาริกบำรุงราษฎร์

****

การทำงานของหลวงตานั้น ย่อมส่งผลต่อสภาพร่างกายของหลวงตาในกาลต่อมา เมื่อหลวงตาทำงานต่างๆ มาอย่างมาก และยาวนาน ต้องเดินทางไปต่างประเทศและในประเทศอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย เมื่อกลับมาแล้วหลวงตาก็ยังอ่านหนังสือเสมือนเด็กเห็นขนมอย่างนี้ ซึ่งเมื่อหลวงตามีอายุมากขึ้นสังขารร่างกายย่อมต้องเกิดการปรวนแปรไป และวันหนึ่งเมื่อหลวงตาเดินทางกลับจากการประชุมสงฆ์ภาคยุโรปและเปิดวัดที่ฮัมบูร์ก ประเทศเยอรมัน สหภาพยุโรปแล้วในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ปีเดียวกันนั้น หลวงตามีอายุได้ ๙๐ ปี หลวงตาได้ทำบุญฉลองอายุสมมงคล ๙๐ ปี โดยในวันที่ ๘ มีนาคม สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จสรงน้ำถวายหลวงตา และวันที่ ๙ มีนาคม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สรงน้ำถวายแก่หลวงตา หลวงตาได้ทำทักขิณาทานครั้งใหญ่ครั้งหนึ่งในชีวิตของท่าน ครั้งนั้นข้าพเจ้าได้คุยกับหลวงตาหลังจากเสร็จพิธีแล้ว ขอให้หลวงตาอยู่เป็นมิ่งขวัญของศิษยานุศิษย์จนกว่าพิพิธภัณฑ์ที่บ้านและห้องสมุดจะสร้างเสร็จนะครับ หลวงตานิ่งอยู่ครู่หนึ่งแล้วรับคำขอของข้าพเจ้า (ไม่คิดว่าคำขอครั้งนั้น หลวงตาจะไม่ให้ข้าพเจ้าได้ ขอให้หลวงตาดำรงสังขารอยู่ต่อไปอีก) ครั้นเมื่อเดินทางกลับจากสหภาพยุโรปแล้ว หลวงตาก็มีความแข็งแรงเป็นปกติดี ตอนนั้นข้าพเจ้าต้องเดินทางไปฝึกงานที่โรงเรียนวัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม ทุกวันพอตอนเย็นกลับมาก็เข้าไปหาหลวงตา ก็เห็นว่าหลวงตานั่งอ่านหนังสืออยู่เลย ไม่อยากจะรบกวนท่าน ซึ่งต่อมาหลวงตาได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า หลวงตานั่งอ่านหนังสือตั้งแต่เวลาหนึ่งทุ่มของวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ จนถึงเวลาประมาณตี ๔ จึงได้เข้าจำวัดในตอนเช้าของวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ และเวลาประมาณ ๖.๐๐ น. หลวงตาก็ตื่นออกมารับบิณฑบาต ซึ่งก็จะมีคุณธรรมนูญ ไทยมงคล และภริยามาถวายภัตตาหารเช้าเป็นประจำ นอกจากนั้นพระที่บวชใหม่ก็เข้ามาถวายภัตตาหารเช้า และ ดร.สมชาย สันติวัฒนกุล ก็จะเข้ามาถวายน้ำเต้าหู้เป็นประจำ (ถวายน้ำเต้าหู้จนหลวงตาเรียกดอกเตอร์น้ำเต้าหู้เลย) พอฉันเช้าเสร็จหลวงตาก็พักผ่อน หลังจากนั้นก็ตื่นมาฉันภัตตาหารเพลเวลา ๑๐.๓๐ น.ที่ยายเล็กได้นำมาถวายเป็น

ประจำเช่นกัน พอฉันเสร็จก็พักผ่อนอ่านหนังสือบ้าง จำวัด (นอน) ที่โต๊ะเขียนหนังสือบ้าง พอเวลาประมาณ ๑ ทุ่ม หลวงตาก็อ่านหนังสือ และก็สอนพระใหม่ต่ออีก เสร็จจากสอนพระใหม่แล้วหลวงตาก็อ่านหนังสือต่อ คราวนี้อ่านเพลินจนหิว หลวงตาเลยบอกให้ลูกศิษย์หาอะไรให้ฉันหน่อยลูกศิษย์จึงเอาแบรนด์ซุปไก่ แบรนด์รังนก และเนสวิต้ามาให้หลวงตาก็บอกว่า ทำไมเอาอาหารมาให้ยังไม่เช้าเลย ลูกศิษย์จึงชี้ให้หลวงตาดูที่หน้าต่าง หลวงตาบอกว่าเห็นแสงสว่างโจ๊โล่เลย พอรู้สึกตัวเช่นนั้น หลวงตาจึงง่วงขึ้นมาทันที และพอฉันเสร็จแล้วก็จำวัดเลย วันนั้นหลวงตาจำวัดในตอนกลางวัน พอตกเย็นก็ตื่นและก็อ่านหนังสือสอนพระใหม่อย่างเดิมอีก วันนี้หลวงตาเข้าจำวัดประมาณตีสองกว่าๆ แต่หลวงตาบอกว่ายังไงๆ ก็ไม่หลับจนใกล้รุ่งสางอีกจึงหลับ ในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ นั้นหลวงตาก็จำวัดกลางวันอีกเพราะกลางคืนนอนไม่พอ เมื่อตื่นจากจำวัดตอนกลางวันของเย็นวันนั้นแล้ว พอข้าพเจ้าเข้าไปหาหลวงตา ท่านจึงบอกว่าทำไมรู้สึกเวียนหน้าจัง (มีอาการมึนๆ) ข้าพเจ้าจึงได้โทรศัพท์บอกหมอหวานซึ่งเป็นลูกศิษย์หลวงตา โดยหมอหวานได้เข้ามาตรวจดูอาการของหลวงตา และสันนิษฐานว่า น่าจะมาจากการปรับเวลาไม่ทันนั่นเอง จากนั้นจึงบอกให้หลวงตาพักผ่อนจำวัดให้เร็วขึ้นเพื่อปรับเวลาให้ตรงกันและวันนี้หลวงตาได้เข้าจำวัดตั้งแต่เวลา ๓ ทุ่ม

เช้าวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ หลวงตาบอกว่าอาการเวียนหน้าเริ่มดีขึ้นแล้ว วันนี้พระเดช พระคุณ พระพรหมเมธี และท่านเจ้าคุณพระกิตติวิมลเมธี (พระราชมุนี) ได้พาคณะศิษยานุศิษย์เข้ามาถวายความเคารพ หลวงตาได้โอภาปราศรัยอยู่พอสมควรแก่เวลาแล้วได้เข้าพักผ่อน พอตอนบ่าย ๒ โมง หลวงตาบอกว่า วันนี้มีบวชจะลงนั่งอุปัชฌาย์ ซึ่งข้าพเจ้าได้บอกกับหลวงตาว่า อย่าลงเลยให้ท่านเจ้าคุณเทพประสิทธิโสภณนั่งแทนก็ได้นะครับ แต่หลวงตาบอกว่า ไม่ได้จะลงเอง ซึ่งหลวงตาก็ต้องนั่งรถเข็นลงอุปัชฌาย์ พอเสร็จแล้วหลวงตาก็บอกว่าวันนี้นั่งรถเข็นลงอุปัชฌาย์เป็นครั้งแรกเลยนะ เสร็จจากนั่งอุปัชฌาย์แล้วหลวงตาก็พักผ่อนต่อ พอตกเย็นหลวงตาเรียกให้ข้าพเจ้าเข้าไปหาแล้วบอกว่า ทำไมอาการเวียนหน้ากลับมาอีกแล้วล่ะ แถมเป็นมากขึ้นด้วย ข้าพเจ้าจึงตรวจร่างกายของหลวงตาด้วยการวัดความดัน และจับชีพจรของหลวงตา และได้โทรศัพท์ปรึกษาหมอหวานอีกครั้งหนึ่ง วันนี้หมอหวานเข้ามาตรวจอาการอาพาธหลวงตามีอุปกรณ์ คือ ไฟฉายมาด้วย หมอหวาน

ได้ให้หลวงตากลอกตาไปซ้าย และขวากลับไปกลับมา ก่อนที่หมอหวานจะกลับได้บอกข้าพเจ้าว่า ให้สังเกตดูว่าถ้าหลวงตามีมุมปากตกหรือปากเบี้ยวรีบนำส่งโรงพยาบาลทันทีเลยนะ เพราะมีแนวโน้มว่าเส้นโลหิตในสมองจะตีบ หลังจากนั้น ท่านเจ้าคุณเทพประสิทธิโสภณ และพระครูพิศาลธรรมโสภณ ได้เข้ามาเยี่ยมหลวงตา ซึ่งหลวงตาก็บอกว่า หมอบอกว่าปรับเวลาไม่ทัน ต้องพักผ่อนหน่อย หลวงตาก็เข้าจำวัดประมาณ ๓ ทุ่มเช่นเคยในวันนี้ พอรุ่งเช้าวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ เวลาประมาณ ๘.๐๐ น. ได้นำหลวงตาส่งโรงพยาบาล ข้าพเจ้าก็ตามไปด้วย โดยมีพระครูธรรมธรสุรางค์ได้ประสานกับที่วังคลองเตย จึงนำหลวงตาส่งโรงพยาบาลทันที เมื่อถึงที่โรงพยาบาลแล้วอาการขั้นต้นของหลวงตาขณะนั้น คือ มุมปากด้านซ้ายตกลงมาอย่างชัดเจน เวียนหน้าจนไม่อาจทรงตัวเพื่อยืนหรือเดินได้ มือและเท้าก็มีอาการชาด้วย ข้าพเจ้าคิดถึงคำพูดหมอหวานขึ้นมาทันทีว่า หลวงตามีอาการเหมือนที่หมอหวานบอกไว้เลยว่าน่าจะเป็นเส้นโลหิตสมองตีบ โรคนี้คุณตาของข้าพเจ้าได้เป็นมาก่อนเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๔๑ ทำให้ข้าพเจ้าคิดว่าอาการเช่นนี้เหมือนคุณตาข้าพเจ้าเลย วันนี้คุณหมอเชาวลิตเป็นเจ้าของไข้แล้วนิมนต์ให้หลวงตาพักที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ที่ชั้น ๑๑ ห้อง ๑๑๐๘ พอตอนสายของวันนั้นหลวงตาต้องลงไปห้องเอ็กซ์เรย์ เพื่อทำ CT - Scan และ MRI การทำ CT - Scan MRI หลวงตาต้องเข้าไปในเครื่องที่มีที่นอนแล้วมีเครื่อง Scan สมองเพื่อดูสาเหตุว่าอาการดังกล่าวของหลวงตาเป็นผลมาจากเส้นเลือดสมองคู่ใดบ้าง ซึ่งได้ใช้เวลาอยู่ในห้องเพื่อทำ CT - Scan อยู่ประมาณ ๓๐ นาที หลังจากนั้นก็ต้องไปเข้าเครื่อง MRI ต่อในตอนบ่าย หลังจากนั้นข้าพเจ้าก็พาหลวงตาขึ้นที่ห้อง ๑๑๐๘ อีกครั้ง เมื่อขึ้นมาถึงห้องครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้พบคุณหญิงเล็ก (ม.ร.ว. เอมจิต จิตพงศ์) ท่านโปรดนำภัตตาหารเพลมาถวาย มีพี่แขกคอยช่วยจัดภัตตาหารเพลและคุยกับข้าพเจ้าเรื่องอาการป่วยของหลวงตา พอฉันเสร็จแล้วหลวงตาก็พักผ่อน คุณหญิงเล็กได้กล่าวกับข้าพเจ้าว่า ท่านหญิงไอและท่านเองพร้อมกับที่วังคลองเตยมีความเป็นห่วงหลวงตามาก และให้ข้าพเจ้าอย่าได้เกรงใจเลยจะดูแลรักษาหลวงตาให้ดีที่สุด ขอให้ข้าพเจ้าจงวางใจ หลังจากนั้นพี่แขกได้นำข้อมูลเกี่ยวกับอาการของหลวงตา ซึ่งน่าจะเป็นอาการของเส้นโลหิตในสมองตีบ วันแรกที่หลวงตาต้องอยู่ที่โรงพยาบาล หลวงตาได้เพ้อออกมาเป็นระยะ โดยช่วงแรกหลวงตาจะเข้าห้องน้ำตลอดเลยประมาณได้ว่าเดินเข้าห้องน้ำตลอดคืน

ไม่ต่ำกว่า ๘ ครั้ง และพอตอนเย็นหลวงตาก็เพ้ออกมาว่า “เอ๊ะ นั่นใครมาทำอะไรกันตั้งมากมายจริง ๆ มากันเยอะไปหมดเลย มีงานอะไรกันน่ะ” วันนี้เดินเข้าห้องน้ำกันจนเช้าเลย พอวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ตอนเช้าวันนี้ก็มีพยาบาลเข้ามาแนะนำตัว และบอกว่าเป็นพยาบาลดูแลหลวงตา หลังจากนั้นได้เข้ามาเพื่อเจาะเลือดหลวงตา ตอนแรกพยาบาลจะเอามือมาจับแขนหลวงตาตรงๆ หลวงตาไม่ยอมให้จับ ต้องคุยกันอยู่นานทีเดียว หลวงตาบอกว่า งั้นก็ต้องใส่ถุงมือก่อนถึงจะยอมให้จับแขนเพื่อเจาะเลือดได้ ตอนกลางวันหลวงตาก็หลับๆ ตื่นๆ ตลอดทั้งวัน แต่ก็ยังพูดไม่สะดวกเท่าไหร่นัก วันนี้มีพระสงฆ์และญาติโยมมาเยี่ยมกันเยอะมากขึ้น เพราะต่างเริ่มรู้ข่าวการอาพาธของหลวงตากันบ้างแล้ว ตกกลางคืนประมาณ ตี ๓ กว่าๆ หลวงตาเรียกข้าพเจ้าว่า “เอๆๆ ไปตามท่านเจ้าคุณเทพฯ (พระเทพปริยัติวิมล)” มาทีทำไมไม่มีใครไปต้อนรับสมเด็จพระสังฆราชเลย ท่านเสด็จมานะ ว่าแล้วหลวงตาก็ชี้มือไปทางด้านซ้ายของตัวท่าน ซึ่งข้าพเจ้าก็งงๆ อยู่ เพราะว่าด้านซ้ายไม่มีใครมีแต่โต๊ะที่ตั้งพระมงคลนิมิตอยู่ ส่วนด้านข้างตัวท่านก็เป็นเบาะนั่งซึ่งข้าพเจ้าใช้เป็นที่นั่งและนอนเพื่อดูแลหลวงตา สักครู่หนึ่งหลวงตาก็หลับไป วันนี้หลวงตาลุกเดินไปเข้าห้องน้ำประมาณ ๖ ครั้ง ข้าพเจ้าเข้าใจว่าหลวงตาคงจะเพ้อไปเนื่องจากฤทธิ์ยากระมัง (ภายหลังจึงทราบว่าอาการเพ้อนั้นมาจากความแปรปรวนของปริมาณสารอิเล็กโตรไลท์ในกระแสเลือด) ตอนเช้าของวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ คุณหมอศิริชัย ได้เข้ามาตรวจเยี่ยมหลวงตา และได้อธิบายว่า จากผลการตรวจเลือดและการทำ CT- Scan และ MRI แล้ว หลวงตามีเส้นโลหิตเส้นที่ ๖ ตีบ ซึ่งไม่ต้องเป็นห่วงแก้ไม่ยากแต่ต้องทำกายภาพบำบัดมิฉะนั้นจะหายช้า คุณหมอจึงนัดให้นักกายภาพบำบัดมาพบหลวงตา ในวันนี้หลวงตาก็ลุกขึ้นเพื่อเดินเข้าห้องน้ำอีกตลอดคืนเช่นเดิม แต่หลวงตาเริ่มรู้สึกตัวมากขึ้นตอนกลางคืนก็ไม่เพ้อแล้ว ข้าพเจ้าคอยเฝ้าอาการหลวงตาตลอดทั้งกลางวันและกลางคืนในช่วงนั้นโดยไม่ได้กลับไปพักที่วัดเลย พระเถรานุเถระของวัดเทพศิรินทร์ได้มาเยี่ยมหลวงตาอยู่ตลอด อาทิเช่น พระเทพประสิทธิโสภณ พระกิตติวิมลเมธี (พระราชมุนี) พระจันทูปมญาณโสภณ พระครูสุรางค์ พระครูพรหมสร นอกจากนี้ยังมีพระเถระท่านอื่นๆ เช่น พระเทพบัณฑิต วัดจันทรสามัคคี ได้มาเยี่ยมอาการหลวงตา ตลอดช่วงเวลาตั้งแต่วันที่ ๑๕-๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ ในตอนเช้า

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายนนี้ คุณหมอได้ย้ายหลวงตาจาก ห้อง ๑๑๐๘ ไปอยู่ที่ ห้อง ๑๑๑๕ ซึ่งมีขนาดเล็กกว่า ห้อง ๑๑๐๘ คืนนั้นพอเข้าไปในห้อง หลวงตาก็บอกพวกลูกศิษย์ว่าอย่าไปนอนข้างนอกเลย ให้มานอนรวมกันข้างในดีกว่า พอเข้าห้องไปได้ไม่เท่าไหร่ มีลูกศิษย์คนหนึ่งบอกว่า เห็นเงาดำทมึนยืนอยู่ข้างมุมห้อง ข้าพเจ้าไม่เห็นจึงไม่เชื่อ แต่พอล้มตัวจะลงนอนความคิดที่ลูกศิษย์คนนั้นบอกก็พลุ่งออกมาเลยบอกออกไปว่า ถ้ามีอะไรจริงก็ออกมาซิ ขณะกำลังจะหลับก็ได้ยินเสียงคนมาปลุกตลอดเลย เมื่อตื่นขึ้นมาทีไรหลวงตาก็จะลุกเข้าห้องน้ำทุกที คืนนั้นหลวงตาเดินเข้าห้องน้ำทุกๆ ครึ่งชั่วโมงเลย ข้าพเจ้าไม่ได้จำวัดเลยตลอดรุ่ง และที่สำคัญ วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้าต้องไปคุยกับอาจารย์ของข้าพเจ้าที่มหาวิทยาลัย เนื่องจากข้าพเจ้าไม่ได้ไปฝึกงานเลยตั้งแต่หลวงตาเริ่มป่วยนับเป็นเช้าวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๙ ที่ข้าพเจ้ามีงานต้องไปสะสางให้เสร็จสิ้นที่มหาวิทยาลัย หากต้องเลือกว่าจะเรียนหรือเลือกหลวงตาข้าพเจ้าขอเลือกหลวงตาดีกว่า นั่นคือ จุดยืนความคิดของข้าพเจ้า เพราะถ้าหากเกิดอะไรขึ้นมาข้าพเจ้าจะต้องโทษตัวเองแน่ๆ ว่าบวชเข้ามาแล้วมาดูแลหลวงตา หรือมาทำอะไรกันแน่ เพราะฉะนั้นจึงมีคำตอบตั้งแต่วันนั้นว่าข้าพเจ้าเลือกหลวงตาพอกลับมาจากมหาวิทยาลัยแล้ว ข้าพเจ้าก็พบกับป้าคำที่เป็นคนดูแลบ้านหลวงตาที่ประจันตคามและเสือ ลูกของป้าคำกับน้าฤทธิ์ ซึ่งเป็นลูกของพี่ชายหลวงตา (จริงๆ ต้องเรียกตาด้วย) ที่น้าริศได้เสียไปแล้วเหลือแต่ป้าคำกับเสือเท่านั้น ซึ่งได้เดินทางมาเยี่ยมหลวงตาที่โรงพยาบาล จากนั้นพี่แหม่วได้เดินทางมาเยี่ยมหลวงตาที่โรงพยาบาลและได้ขอคุยกับข้าพเจ้าด้วย พี่แหม่วได้บอกว่า เมื่อคืนนี้ได้ฝันประหลาด ฝันว่าหลวงตาได้มรณภาพลง นอนอยู่บนรถเข็นเพื่อเข็นเข้าห้องดับจิตพี่แหม่วจึงได้เข้าไปจับหลวงตา แล้วศีรษะหลวงตาได้หักและตกลงมา หลังจากนั้นร่างกายหลวงตาก็กระเทาะออกเหมือนปูนที่กระเทาะออกมา เผยให้เห็นสิ่งที่อยู่ข้างในเป็นหลวงตาที่ดูหนุ่มขึ้น เมื่อพี่แหม่วเล่าจบลง ข้าพเจ้าได้คิดถึงเทพยดาที่ประจำตัวของหลวงตาซึ่งอยู่ที่ต้นโพธิ์ข้างกุฏิหลวงตา สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ได้เคยบอกเอาไว้ จึงได้เรียนให้ท่านเก่งช่วยไปขอให้เทพยดามาช่วยหลวงตาด้วยอย่าให้หลวงตาเป็นอะไรเลย ตอนเย็นในวันนี้คุณหมอได้ย้ายหลวงตาจาก ห้อง ๑๑๑๕ ไปที่ ห้อง ๑๑๒๖ ซึ่งเป็นห้องเดี่ยวที่เล็กที่สุด เพราะตรงกับประสงค์ของหลวงตาที่สุดตามที่หลวงตาบอกว่า “ผมต้องการห้องแบบนี้เพราะเจ้านายยังพักห้องแบบนี้ เราจะไปพักห้องที่ใหญ่กว่า

เจ้านายย่อมไม่เป็นการบังควร" เจ้านายในความหมายของหลวงตา ย่อมหมายถึงท่านหญิงไอ และทุกองค์ที่วังคลองเตยนั่นเอง ถึงแม้ว่าจะมีศิษย์ที่มีฐานะมาปวารณาเพื่อจะขอออกค่าใช่จ่ายส่วนเกินให้เพื่อให้หลวงตาพักห้องที่ใหญ่ และสะดวกกว่า หลวงตาก็ไม่ยอม และเป็นคำพูดอันเด็ดขาดว่า ผมต้องการแบบนี้เอง และขออนุโมทนาทุกท่านที่มีน้ำใจ โปรดนำปัจจัยดังกล่าวนี้ไปช่วยพระสงฆ์ที่อาพาธองค์อื่นๆ อีกมากมายนั้นเถิด เรื่องของผมขอให้เป็นหน้าที่ของท่านหญิงเถิด หลังจากนั้นเมื่อหลวงตามาอยู่ที่ ห้อง ๑๑๒๖ แล้วตลอดระยะเวลาที่หลวงตาอยู่ที่โรงพยาบาลจนถึงวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ หลวงตาต้องทำกายภาพตลอด หลวงตาไม่เคยดื้อกับคุณหมอเลย ไม่ร้องครวญครางใดๆ ทั้งสิ้น คุณหมอให้ทำอะไรก็ทำโดยตลอด ตอนนั้นคุณหมอวศินเป็นผู้ดูแลเรื่องการทำกายภาพ ได้ส่งนักกายภาพบำบัดมาคอยดูแลหลวงตาตลอดทุกวันจนหลวงตามีอาการที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ ก่อนที่หลวงตาจะออกจากโรงพยาบาล หลวงตาต้องไปพบหมอเจตน์เพื่อดูแลการมองเห็นเพราะหลวงตาตาพร่ามากๆ หลวงตามีกำลังของเลนต์ตาที่เปลี่ยนไปจึงต้องทำแว่นใหม่ด้วย

ในวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ เมื่อหลวงตาต้องออกจากโรงพยาบาลนั้นหลวงตาตั้งใจว่า จะไปร่วมมุทิตากับพระกิตติวิมลเมธี ที่ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชมุนีในวันที่ ๕ ธันวาคมปีนั้น ซึ่งหลวงตาได้ออกจากโรงพยาบาล ซึ่งเป็นวันเกิดของคุณตาข้าพเจ้า คือ นายโพยม ศิริวรรณนั้นเอง และเมื่อพระราชมุนีได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ แล้ว เข้ามาถวายสักการะหลวงตา ซึ่งหลวงตาได้ให้พรเป็นอย่างมาก ข้าพเจ้ายินดีกับการเลื่อนสมณศักดิ์ของท่านมากเช่นเดียวกัน ข้าพเจ้าต้องคอยดูแลหลวงตาเรื่องยา และการตรวจเบื้องต้นต่อไป ข้าพเจ้าได้ตรวจเช็คความดันของหลวงตาโดยตลอด และเริ่มรู้สึกว่าความดันของหลวงตาเริ่มลดลง จากเดิมหลวงตามีความดันโลหิตสูง บางครั้งเคยมีความดันโลหิตขึ้นถึง ๑๙๐/๑๐๐ เลยก็มี ความดันหลวงตาเริ่มลดลงเรื่อยๆ และหลวงตาต้องฉันยานอนหลับด้วยในช่วงแรกๆ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าความดันตัวหลวงตาลงมาอยู่ที่ ๑๒๐/๘๐ ในวันที่ ๖ ธันวาคม และลงมา อยู่ที่ ๑๐๐/๖๐ ในวันที่ ๗ ธันวาคม และในวันที่ ๘ ธันวาคม ความดันหลวงตาตกมากเหลือแค่ ๙๐/๕๔ เท่านั้น และหลวงตาเริ่มไม่ดีแล้วข้าพเจ้าจึงพาหลวงตากลับเข้าโรงพยาบาลอีกครั้ง ซึ่งเมื่อถึงโรงพยาบาลความดันหลวงตาลดลงเหลือเพียง ๘๐/๒๖ หลวงตาต้องอยู่ในห้อง

ICU ๑ ที่ชั้น ๕ ห้องที่หลวงตาพัก คือ ห้อง ๕๒๗ วันแรกที่หลวงตาเข้ามาอยู่ในห้อง ICU หลวงตาไม่รู้สึกตัวแล้ว หลวงตายังไม่ได้ฉันภัตตาหารเลยตั้งแต่เช้า ข้าพเจ้าพี่ต้น หมอหวาน ได้ถวายนมให้หลวงตาฉัน แต่เวลาขณะนั้นเลยเพลมาได้ ๒ ชั่วโมงแล้ว เมื่อนำนมมาถวายหลวงตานั้น หลวงตาได้ฉันลงไปไม่เท่าไหร่ สักครู่หลวงตาก็ลืมตาแล้วบอกกับเราทั้งสามคนว่า อย่ามาหลอกกัน เราเปรียญ ๙ นะ ข้าพเจ้าก็แปลกใจว่าหลวงตารู้สึกตัวขึ้นมาได้อย่างไร เพราะด้วยอาการตอนนั้นหลวงตาไม่สามารถรู้สึกตัวเลย หลังจากนั้นในเวลาเย็น สำนักราชเลขาธิการได้นำตะกร้าหวายสีขาวมาถวายหลวงตา ๒ ใบ ใบแรกเป็นของใช้ต่างๆ เช่น กาน้ำร้อน และอื่นๆ ส่วนใบที่ ๒ เป็นผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว ผ้าต่างๆ หลายผืน ซึ่งทางสำนักพระราชวังนำโดย ม.ร.ว. จิรายุ อิศรางกูล ณ อยุธยา นำมาถวาย และได้บอกว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานของมาถวาย เนื่องจากทรงทราบว่าหลวงตาอาพาธอยู่ที่โรงพยาบาล

คืนแรกที่หลวงตาอาพาธอยู่ นางพยาบาลได้เข้ามาเจาะเลือด และตรวจอาการของหลวงตาตลอดเวลา ส่วนคุณหมอเจ้าของไข้นั้น ได้แก่ คุณหมอศิริชัย ซึ่งเป็นหมอทางด้านหลอดเส้นโลหิตในสมอง เป็นผู้ดูแลแทน คุณหมอเชาวลิต ซึ่งเป็นคุณหมอที่ดูแลหลวงตาเป็นส่วนตัวมาตลอดระยะเวลานานกว่า ๒๐ ปี คุณหมอเชาวลิตได้ป่วยเป็นไข้หวัดพร้อมกับ คุณหมอชมพูนุชภริยาของคุณหมอเชาวลิตนั่นเอง คุณหมอศิริชัยได้มาบอกหลวงตามีอาการความดันโลหิตลดลงมากประมาณ ๘๐/๒๖ ทำให้ระบบต่างๆ เช่น ระบบหัวใจ ระบบหมุนเวียนโลหิต ระบบขับถ่ายไม่ปกติ ซึ่งทำให้มีอาการติดเชื้อในกระเพาะปัสสาวะด้วย นอกจากเส้นโลหิตสมองตีบแล้วหลวงตายังมีอาการไตวาย น้ำท่วมปอด น้ำท่วมหัวใจ ปอดบวม ติดเชื้อในกระแสโลหิตอีก สถานการณ์ตอนนี้มีความเสี่ยงมาก และต้องให้การดูแลอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ร่างกายหลวงตายังมีร่างกายอ่อนแอมากจึงควรงดเยี่ยมก่อน เมื่อข้าพเจ้าได้รับทราบความเห็นจากคุณหมอแล้ว จึงได้แจ้งงดเยี่ยมหลวงตาทันที ขณะนั้นบรรดาญาติผู้ใหญ่ของข้าพเจ้าต่างเดินทางไปต่างจังหวัดกัน ข้าพเจ้าได้โทรศัพท์บอกที่วังคลองเตยและน้าชายของข้าพเจ้าเพื่อบอกอาการโดยรวมให้ทราบกัน คืนนั้นหลวงตาไม่รู้สึกตัวเลย และคืนนั้นข้าพเจ้าต้องนั่งเฝ้าหลวงตาพร้อมหมอหวานในห้อง ICU ตลอดคืน หมอหวานได้ช่วยดูแลให้ความรู้กับข้าพเจ้าถึงอาการป่วยของหลวงตาโดยตลอด

นั่นเอง วันรุ่งขึ้นคุณหมอนภิสวดี (คุณหมอที่ดูแลเรื่องไต) ได้มาตรวจดูอาการหลวงตา เมื่อเข้ามาในห้อง ICU แล้วคุณหมอนภิสวดีได้เปิดอังสะหลวงตา และใช้นิ้วมือกดบริเวณหน้าอกหลวงตาเพื่อดูอาการบวม ตอนนั้นหลวงตายังไม่รู้สึกตัวเท่าไหร่ได้ลืมตาขึ้นมาแล้วบอกคุณหมอนภิสวดีว่า "อย่ามาถูกตัวเรานะ" คุณหมอนภิสวดีคงรู้สึกงงว่า แล้วจะทำการตรวจอย่างไรล่ะ ข้าพเจ้าได้เรียนให้คุณหมอนภิสวดีทราบว่า ถ้าจำเป็นต้องถูกร่างกายหลวงตาแล้วขอให้คุณหมอใส่ถุงมือ เพื่อป้องกันไม่ให้พระอาบัติ ซึ่งต่อมาคุณหมอก็ถือปฏิบัติเช่นนี้ต่อมา หลวงตายังกล่าวขอบคุณคุณหมอในเวลาต่อมาว่า "ขอขอบคุณ คุณหมอมากที่ช่วยป้องกันไม่ให้พระต้องอาบัติ" วันนั้นหลวงตายังมีอาการที่น่าเป็นห่วงอยู่มากเพราะความดันก็ยังไม่ขึ้นมาเท่าไหร่เลย ตอนกลางคืนหลวงตาก็เพ้อออกมาอีก ข้าพเจ้าและพี่ต้น หมอหวานก็ช่วยกันดูแลหลวงตากันตลอดคืนเช่นเดิม ข้าพเจ้าคิดกลับไปกลับมาว่า ทำไมหลวงตาจึงเป็นหนักขึ้นมาอีกหนอ พอเช้า วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ วันนั้นที่วังคลองเตยท่านหญิงไอ และคุณหญิงเล็กได้นำภัตตาหาร เช่น ซุปอ่อนๆ มาถวายหลวงตาโดยตลอด เป็นซุปใส มีรสชาติดีมาก แต่หลวงตาก็ฉันไม่ได้เท่าไหร่เช่นเดิม ตอนนี้หลวงตาได้รับยาปฏิชีวนะ หลายขนานแล้วแต่ยังไม่ดีขึ้น ข้าพเจ้านึกถึงเรื่องที่ข้าพเจ้าได้รบกวนให้พระเก่งได้จุดธูป เพื่อบอกกับเทพยดาที่ดูแลรักษาหลวงตาอยู่ที่ต้นโพธิ์ข้างกุฏิหลวงตา และได้ปรึกษากับคุณหญิงเล็ก ซึ่งคุณหญิงเล็กก็บอกว่าท่านต้องไปแก้บนนะ ข้าพเจ้าเลยสั่งให้ลูกศิษย์ไปเตรียมของที่จะนำไปแก้บนพร้อมกับไปร่วมงานฉลองชนมายุ ๙๐ พรรษา ของท่านหญิงไอที่พระอุโบสถของวัดเทพศิรินทร์ด้วย เพราะท่านหญิงไอประสูติวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๕๘ ซึ่งถือว่าท่านหญิงไอมีพระชันษามากกว่าหลวงตาอีก

เรื่องเทพยดาประจำองค์ของหลวงตานั้น พระมหาเถระที่นำมากราบเรียนกับหลวงตา คือ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ซึ่งมีเรื่องแปลก คือ วันหนึ่งสมเด็จพระพุทธ-ชินวงศ์เล่าว่า มีผู้หญิงนุ่งขาวห่มขาวมาหาและมาบอกว่า "รู้ไหมว่าทำไมอาจารย์ของท่านจึงยังไม่ได้เป็นสมเด็จซะที" หลังจากนั้นผู้หญิงนุ่งขาวห่มขาวคนนี้ได้บอกต่ออีกว่า "เทพยดาประจำองค์ของหลวงตานั้น ท่านสถิตอยู่ที่ต้นโพธิ์ข้างกุฏิของหลวงตานั่นเอง หลวงตาไม่เคยได้บอกกล่าว และดูแลเทพยดาประจำองค์ท่านเลย ขอให้ทำซะแล้วจะดี" หลังจากนั้นสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ได้มาบอกให้กับหลวงตา

ในเดือนพฤศจิกายน ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ซึ่งพอหลวงตาได้จุดธูปปักลงที่โคนต้นโพธิ์ เพื่ออธิษฐานและอุทิศส่วนกุศลให้กับเทพยดาประจำองค์ท่านไม่ถึง ๑๐ วันหลวงตาก็เป็นสมเด็จดังที่ได้เล่าให้ฟังในส่วนอยู่กับหลวงตาแล้ว เรื่องแปลกนี้ข้าพเจ้ายังคงประหลาดใจอยู่อีก เพราะสมเด็จพระวันรัตได้เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังเองว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ก็มีเทพยดาประจำองค์ท่านด้วย สมเด็จพระวันรัตเคยเห็นกับตาตนเองมาแล้ว เป็นผู้ชายนุ่งโจงแดง (โจงกระเบนสีแดง) ถือกระบอง คอยเดินตรวจตราอยู่ชั้นบนของกุฏิสมเด็จพระวันรัตนั่นเอง สมเด็จพระวันรัตยังบอกว่า "ตอนกลางคืน เทพยดาประจำตัวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จะเดิน กัง กัง กัง" ส่วนเทพยดาประจำตัวของสมเด็จพระวันรัตเอง ก็เป็นผู้ชายนุ่งโจงแดงเหมือนกัน แต่มือถือดาบคู่ ซึ่งเคยมีเด็กคนหนึ่งเห็นและกลัวไม่กล้าเข้าไปในกุฏิ ส่วนของหลวงตาเป็นชีปะขาว นุ่งขาวห่มขาว อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มรณภาพไปแล้ว สมเด็จพระวันรัตก็ไม่เคยพบและได้ยินเสียงดังกล่าวอีกเลย และเรื่องแปลกของสมเด็จพระวันรัตก็คือ ภายหลังจากที่พระราชทานเพลิงสมเด็จพระวันรัตแล้วนั้น ต้นก้ามปูใหญ่ด้านข้างกุฏิสมเด็จพระวันรัตก็ล้มลง เรื่องนี้เป็นเรื่องแปลกที่ข้าพเจ้าได้รับทราบจากสมเด็จพระวันรัตได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังเอง และเหตุการณ์ดังกล่าวก็ไม่สามารถหาคำตอบได้จนบัดนี้ ซึ่งคงแล้วแต่ว่าใครจะเชื่อเรื่องอย่างนี้ ส่วนข้าพเจ้านั้นเมื่อได้กลับมาร่วมงานวันประสูติ ๙๐ ชันษาของท่านหญิงไอที่พระอุโบสถวัดเทพศิรินทร์แล้วเตรียมอาหาร ๙ อย่าง ของหวาน ๙ อย่าง และผ้า ๙ สี มาถวายไว้ที่ต้นโพธิ์ก่อนที่จะเดินทางมานั้นได้ขอให้หลวงตาอธิษฐานจิตด้วย เมื่อเสร็จจากพิธีดังกล่าว ข้าพเจ้าก็เดินทางกลับไปเฝ้าหลวงตาที่โรงพยาบาลคืนนั้นหลวงตาก็เพ้อออกมาอีก และเมื่อรู้สึกตัวแล้วได้บอกให้ข้าพเจ้าจดบันทึกไว้ โดยหลวงตาเล่าว่า "มีเสียงคนพูดพร้อมเพรียงกัน เป็นทำนองๆ เพราะมากว่า **"เกิดทุกคน ก็ตายทุกคน เกิดกี่คนก็ตายทุกคน"** รุ่งเช้าเวลาประมาณตี ๕ สิ่งที่ต้องเตรียมตัวก็คือ จะมีพนักงานเข็นรถเข็นที่มีเครื่องฉายเอ็กซ์เรย์ มาถ่ายฟิล์มเอ็กซ์เรย์หลวงตาเป็นประจำทุกวัน ๆ ข้าพเจ้าจะต้องคอยยกตัวหลวงตาเพื่อสอดฟิล์มเอ็กซ์เรย์ไว้ที่ด้านหลังหลวงตาแล้ว ข้าพเจ้า และนางพยาบาลก็ต้องรีบออกจากห้อง เพราะการถ่ายเอ็กซ์เรย์นั้น ต้องอยู่ห่างจากรังสีที่ส่งออกมา นางพยาบาลก็จะบอกว่า "ถ้าไม่ออกมาไม่งั้นเดี๋ยวเป็นหมันนะ" ข้าพเจ้าไม่ได้กลัวเป็นหมันแต่

ก็ทำตามเขาออกมาทุกที คอยดูหลวงตาอยู่นอกห้อง พอเสร็จแล้วนางพยาบาลก็จะเข้ามาเจาะเลือดเพื่อนำไปตรวจเป็นประจำทุกวัน ข้าพเจ้าเคยได้ดูฟิล์มเอ็กซ์เรย์ของหลวงตาในช่วงนั้นมีพี่ต้น และหมอหวานคอยอธิบายว่า ตรงไหน คือ ปอด ตรงไหน คือ น้ำที่ท่วมปอดอยู่ นอกจากข้าพเจ้าจะดูฟิล์มเอ็กซ์เรย์เป็นบ้างแล้ว (แค่ดูได้แต่ไม่ได้ดูจนเชี่ยวชาญ) เวลามีผลตรวจเลือดของหลวงตามา ข้าพเจ้าจะคอยดูและถามพี่ต้นเสมอว่า ค่าสิ่งนี้หมายถึงอะไร แล้วต้องดูอย่างไรว่าปกติหรือไม่ปกติอย่างไร ซึ่งช่วงนี้ข้าพเจ้าได้เรียนรู้ว่าการเรียนแพทย์นั้นจะต้องมีความสามารถหลายอย่างด้วยกัน หลวงตาเริ่มมีความรู้สึกตอบรับดีขึ้น เรื่อยๆ หลังจากวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๔๙ แล้ว

วันต่อมา ท่านหญิงไอ และคุณหญิงเล็กได้มาเยี่ยมหลวงตา ในขณะนั้นมีน้าหนุ่ย และพี่แหม่ว น้องกิ๊ป มาเยี่ยมอยู่ก่อนแล้ว ท่านหญิงไอ และคุณหญิงเล็กทรงเป็นห่วงหลวงตามากได้กำชับว่า "ไม่ให้ใครเข้าไปรบกวนหลวงตานะ" ซึ่งเมื่อวานนี้ตอนข้าพเจ้าไปวัดเทพศิรินทร์มีเด็กที่เป็นลูกศิษย์หลวงตาได้เข้าไปเอาอาหารไปส่งให้หลวงตาแล้วไอในห้อง ICU ไอเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ทำให้วันนี้หลวงตาติดหวัดอีก และอาการหลวงตาต้องทรุดลงไปอีกครั้ง เพราะโรคแทรกซ้อน คือ หวัดนี่เอง หลวงตาจะไอตลอดเลย การไอของหลวงตานั้นน่ากลัวมาก มีครั้งหนึ่งที่หลวงตาไอมาก เหมือนกับว่าหลวงตาจะสิ้นเลย ใบหน้าหลวงตาเริ่มเปลี่ยนจากสีขาวเป็นแดงและคล้ำขึ้นเรื่อยๆ จนเกือบเป็นสีม่วง ข้าพเจ้าต้องจับตัวท่านให้นั่งตรง และงอตัวท่านไปข้างหน้าเล็กน้อยลูบหลังหลวงตาโดยลูบลงๆ ทำหลายๆ ครั้งจนกระทั่งหลวงตาปกติดี จากนั้นตอนเย็นข้าพเจ้าจึงบอกคุณหมอให้ช่วยหาทางแก้ไข โดยวันนั้นทางคุณหมอได้ใช้สายเป็นท่อพลาสติกขนาดเล็กสอดเข้าไปในปากหลวงตา เพื่อดูดเสลดออกมา ทำอยู่หลายครั้ง เสลดที่ออกมานั้นเป็นสีเขียวแสดงว่าหลวงตาติดเชื้อที่ระบบหายใจด้วย ซึ่งหลวงตาทรมานมากเลย แต่ท่านก็ไม่ร้องคร่ำครวญ วันนั้นฟันหลวงตาหักออกมา เป็นฟันซี่หน้า ๒ ซี่ ข้าพเจ้าเป็นผู้เก็บเอาไว้ ตอนเย็นวันนั้นพี่ต้นมาเยี่ยมหลวงตาได้ถ่ายอุจจาระออกมาอย่างมากมาย ข้าพเจ้า และพี่ต้นช่วยกันทำความสะอาด พี่ต้นบอกว่าอุจจาระของหลวงตาดำและเหม็นมากแต่เป็นสิ่งที่ดี เพราะของเสียถูกขับออกมาแล้ว ดีนะที่หลวงตาได้ขับถ่ายออกมาได้เองอย่างนี้ ตอนกลางคืนหลวงตาก็นอนไม่หลับ ข้าพเจ้านั่งอยู่ข้างหลวงตา และคอยสวดมนต์ถวาย

หลวงตาข้าพเจ้าสวดอิติปิโสเท่าอายุหลวงตาถวายตลอดมานับแต่หลวงตาเข้าห้อง ICU มา พูดถึงผู้ที่มาเยี่ยมหลวงตาเป็นประจำ นอกจากคุณหญิงเล็กที่วังคลองเตย แล้วก็มีลุง ชูชาติ ป้าติ่ง พี่แขก พี่ต้น หมอหวาน พี่นุช ส่วนพระสงฆ์ก็มีพระเทพประสิทธิโสภณ พระราชมุนี พระจันทูปมญาณโสภณ พระครูธรรมธร สุรางค์ พระมหาปรีชา และท่านอื่นๆ อีกมากมาย

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ เป็นวันที่คุณหมอมนต์เดช (ดูแลเรื่องการติดเชื้อ)ได้เข้ามาบอกว่า หลวงตายังมีอาการติดเชื้อในกระแสโลหิตอยู่ และเนื่องจากหลวงตาแพ้ยากลุ่มเพนนิซิลิน จึงทำให้ยาปฏิชีวนะที่จะเลือกใช้น้อยลง นอกจากนั้นเชื้อยังดื้อยาอีกจึงทำให้ยากลุ่มที่น้อยลงนี้ยิ่งน้อยลงไปใหญ่ ขณะนั้นคุณหมอได้ใช้ยาปฏิชีวนะเพื่อทำลายเชื้อโรคในกระแสโลหิตของหลวงตาแต่ถึงกระนั้นคุณหมอเองก็ยังไม่มีความมั่นใจว่ายาปฏิชีวนะตัวใหม่ที่จะให้นี้จะสามารถทำลายเชื้อโรคดังกล่าวนั้นได้ จึงบอกกับข้าพเจ้าว่า หากว่ายาตัวนี้ไม่ได้ผลต้องทำใจนะ ซึ่งผู้ที่อยู่ด้วยขณะนั้น คือ ลุงชูชาติ และป้าติ่ง ตอนนั้นเราต่างก็ยืนกอดกันข้าพเจ้าน้ำตาไหลออกมาแล้ว เพราะเกรงว่าหลวงตาจะจากไป คืนนั้นข้าพเจ้านั่งข้างเตียงหลวงตาและคอยดูหลวงตาอยู่ตลอดคืน เพราะเกรงว่าจะเกิดอะไรขึ้นในเวลากลางคืน ซึ่งต้องคอยระวังไม่ให้หลวงตาไออย่างเช่นนั้นอีก พอกลางดึกคืนนั้นหลวงตาก็ยังนอนไม่หลับเลย พอใกล้รุ่งเช้าหลวงตาทำเอ็กซ์เรย์แล้ว และก็เจาะเลือดไปตรวจเช่นเดิม ตอนบ่ายวันนี้ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ และพระธรรมกิตติเมธีได้มาเยี่ยมหลวงตา หลังจากที่ได้สนทนาปราศรัยกันพอสมควรแล้ว หลวงตาได้พูดออกมาว่า "ในนิมิต (หลวงตาบอกว่าไม่ได้ฝันแน่นอน) เมื่อคืนนี้มีพระมาหาผม ๔ องค์ องค์แรก และองค์ที่สองมาเป่ากระหม่อมให้ องค์ที่สามเอาไม้มาเคาะตามลำตัวให้ ส่วนองค์ที่สี่เอามือมาลูบตามลำตัวให้ผมและบอกให้หาย ๆ ๆ" หลังจากนั้นหลวงตาได้บอกต่ออีกว่า "พระสององค์แรกที่มาเป่ากระหม่อมให้ผมนั้น คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์โต พรหมรังสี และสมเด็จพระอุปัชฌาย์ของผม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจริญ ญาวรมหาเถร) ส่วนองค์ที่สามนั้น คือ หลวงปู่มั่น องค์ที่สี่ คือ ท่านเจ้าคุณนรฯ (พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ตรึก ธมฺมวิตกฺโกภิกฺขุ)" ต่อจากนั้นได้ร่วมกันถ่ายภาพ และสนทนาพอสมควร พระธรรมกิตติเมธี ได้ถวายรายงานการประชุมมหาเถรสมาคมบ้างแต่ไม่กล้าที่จะอธิบายทั้งหมด และท่านยังได้กล่าว

อีกว่า ตอนนี้ความดันตกถ้าได้ยินเรื่องราวต่างๆ ที่คณะสงฆ์ถูกกระทำแล้วหลวงตาคงต้องความดันเพิ่มขึ้นแน่ๆ แล้วพากันหัวเราะในเรื่องต่างๆ อีกต่อไป ท่านเจ้าคุณพระธรรมกิตติเมธี ได้กล่าวต่อไปว่า "เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม เป็นพระนักสู้ใครจะอย่างไรท่านไม่เคยกลัวใคร ถ้ามีใครมาทำลายพระพุทธศาสนาแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จฯ จะออกมาปกป้องด้วยองค์ท่านเองเป็นองค์แรกๆ เสมอ นี่เป็นจริยวัตรที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นอยู่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เรื่องบางเรื่องพระสงฆ์เราถูกกระทำอย่างไม่ยุติธรรมมาโดยตลอด ก็ไม่เห็นมีใครหน้าไหนกระโดดออกมาช่วยเหลือเลยแม้แต่นักวิชาการต่างๆ ก็ยังไม่เห็นว่าจะมีใครกล้าออกมาปกป้องสถาบันพระพุทธศาสนาเลย ถ้าพระสงฆ์ไม่ออกมาต่อสู้เพื่อพระศาสนาแล้วจะนั่งรอให้ใครออกมาต่อสู้เล่า" แม้แต่หลวงตาที่อยู่ในห้อง ICU ขนาดนั้นหลวงตายังพูดคุยเกี่ยวกับกิจการคณะสงฆ์ และช่วยคิดหาทางเพื่อช่วยเหลือกิจการคณะสงฆ์ หลังจากนั้นหลวงตาบอกว่าจะอย่างไรก็ต้องหายแน่ ไม่ต้องกังวล แต่ข้าพเจ้าก็ยังกังวลอยู่ต่อไปอีกเพราะหลวงตาก็ยังมีอาการไอและเกิดเหตุการณ์เช่นเคยอีก คือ ไอออกมาแล้วหายใจไม่ออก จนหน้าเปลี่ยนเป็นสีม่วง ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในห้อง ICU นี้หลวงตาเป็นเช่นนี้รวม ๖ ครั้งด้วยกันตลอดระยะเวลา ๖ ครั้งนี้ข้าพเจ้าอยู่ด้วยตลอดวันต่อมาหลังจากที่หลวงตาได้เกิดนิมิตแล้วหลวงตาก็อยากจะลงมานั่งข้างล่างบ้าง ข้าพเจ้าได้อุ้มหลวงตาลงมานั่งบนเก้าอี้ที่ข้าพเจ้าใช้นอนอยู่นั้น พอนั่งได้สักครู่หลวงตาถามหาปากกาและกระดาษ หลวงตาลองเขียนข้อความต่างๆ เช่น ชื่อของท่านเอง สมเด็จพระญาณวโรดม บนกระดาษ หลังจากนั้นพี่อ้อได้มาเยี่ยมพอเห็นหลวงตาลงมานั่งข้างล่างได้แล้ว พี่อ้อก็ร้องไห้ออกมาเลยเพราะความดีใจที่เห็นหลวงตาปลอดภัย และแข็งแรงขึ้นแล้ว พอพี่อ้อกลับไปแล้ว หลวงตาได้ถ่ายอุจจาระออกมาอีก ข้าพเจ้าจึงอุ้มหลวงตาขึ้นบนเตียงเพื่อทำความสะอาด คราวนี้อุจจาระของหลวงตามีสีเขียวปนกับสีดำ ซึ่งมีกลิ่นเหม็นเป็นอย่างมาก และมีลักษณะเป็นเมือกๆ ข้าพเจ้าทำความสะอาดเสร็จแล้วก็เก็บอุจจาระไปให้นางพยาบาลเพื่อส่งตรวจต่อไป คืนนั้นเองหลวงตาได้เรียกข้าพเจ้าตอนกลางดึกเวลาประมาณตี ๓ กว่าๆ หลวงตาเรียก "เอ ๆ เมื่อสักครู่มีพระมาสวดมนต์ให้หลวงตา ๕ องค์" ข้าพเจ้าจึงถามต่อว่า หลวงตารู้จักพระ ๕ องค์นั้นหรือไม่ หลวงตาบอกไม่รู้จักสักองค์เดียว หลวงตาเล่าต่อว่า "หลวงตาตื่นขึ้นมา

แล้ว จึงเห็นพระ ๕ องค์มานั่งสวดมนต์อยู่ที่ปลายเตียง หลวงตาเลยบอกว่า ขอบพระคุณมากที่มาสวดมนต์ให้ผมหลับนะ นิมนต์กลับเถิด หลังจากนั้น พระทั้ง ๕ องค์ก็ยืนขึ้นและรวมกันเป็นองค์เดียวแล้วหายไป" หลวงตาจึงบอกให้ข้าพเจ้าจดเอาไว้ คืนนั้นหลวงตาตื่นตอนตี ๓ แล้วก็มาหลับตอนเช้าอีกที

วันต่อมานั้นคุณหมอชัยชนม์ โลว์เจริญกุลได้มาเยี่ยมหลวงตาที่ห้อง ICU คุณหมอได้อัดเทปเสียงสวดมนต์ของคุณหมอชัยชนม์เอง เพื่อนำมาถวายกับหลวงตา และคุณหมอได้ถวายการสวดมนต์แด่หลวงตาในห้อง ICU นั้นอีก โดยคุณหมอได้สวดมนต์บทอนัตตลักขณสูตร ถวายแก่หลวงตา พอคุณหมอชัยชนม์สวดมนต์จบลงแล้ว หลวงตาบอกว่า คุณหมอเอาของวิเศษมาให้อาตมา และบอกว่ามนต์บทนี้ดีมากๆ เลย ขอให้หมั่นสวดต่อไป เมื่อคุณหมอชัยชนม์กลับแล้วข้าพเจ้าได้ถามหลวงตาว่า "มนต์บทนี้ดีอย่างไรครับหลวงตา" หลวงตาได้บอกว่า "มนต์บทนี้วิเศษมาก เพราะเป็นการอธิบายถึงความไม่เที่ยง และความทุกข์ และความไม่ยึดถือเป็นตัวตน เมื่อหลวงตาแปลแล้วได้อรรถได้ธรรมมาก หมั่นท่องไว้นะ" หลังจากนั้นอาการป่วยของหลวงตาก็เริ่มดีขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ หลวงตาก็เริ่มมีอาการใกล้เคียงกับปกติแล้ว แต่สิ่งที่หลวงตายังรู้สึกว่าไม่ดีก็คือ ฟันของหลวงตาที่หักไปทำให้ไม่สามารถฉันภัตตาหารประเภทข้าวเป็นเม็ดๆ ได้เหมือนเดิม ต่อมาข้าพเจ้าจึงได้ปรึกษากับคุณหมอนภิสสวดีที่มาเยี่ยมหลวงตาทุกวัน ว่าหลวงตาประสงค์ที่จะทำฟันใหม่ คุณหมอนภิสสวดีจึงบอกว่าถ้าเช่นนั้นเมื่อย้ายขึ้นไปพักที่ห้องข้างบนแล้วจะนัดทันตแพทย์ให้ ต่อมาวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ ตาศักดิ์ได้มาเยี่ยมหลวงตา และข้าพเจ้าจึงได้ชวนให้ตาศักดิ์มาคอยอยู่ช่วยดูแลหลวงตาด้วย เพราะขณะนั้นลุงโมทย์ซึ่งเป็นคนขับรถหลวงตาได้ป่วยอยู่ไม่สามารถขับรถให้หลวงตาได้เหมือนเดิม ซึ่งหลวงตาได้ช่วยเหลือค่ารักษาพยาบาลลุงโมทย์ด้วย ดังนั้นตาศักดิ์จึงได้รับปาก และมาคอยดูแลหลวงตา โดยบอกว่าจะมาช่วยได้ก็หลังปีใหม่แล้ว

วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ หลวงตาได้ย้ายขึ้นไปอยู่ที่ชั้น ๑๑ ซึ่งได้ไปอยู่ที่ ห้อง ๑๑๔๒ โดยมีนางพยาบาลที่ Counter C คอยดูแล ด้วยความที่หลวงตารอดพ้นจากความตายมาได้ หลวงตานึกถึงบุญคุณทุกๆ คน ทั้งคุณหมอ และพยาบาลในห้อง ICU ทุกๆ คน รวมถึงพนักงานทุกท่าน และนางพยาบาลที่ชั้น ๑๑ ด้วย

หลวงตาจึงบอกว่าอยากจะทำน้ำมนต์ให้นางพยาบาลและคุณหมอ โดยสั่งให้ข้าพเจ้าไปเอาขันน้ำมนต์ และอุปกรณ์อื่นๆ เช่น เทียนน้ำมนต์ สายสิญจน์มาให้หลวงตาด้วย ข้าพเจ้าจึงกลับไปเตรียมสิ่งของเพื่อจะนำไปให้หลวงตาทำน้ำมนต์เมื่อขึ้นไปอยู่ที่ชั้น ๑๑ แล้วหลวงตาต้องทำกายภาพอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การใช้นิ้วมือเพื่อทำงานแต่ละอย่างตามแต่ความละเอียดเพิ่มมากขึ้นไปเรื่อยๆ ตอนเช้าหลวงตาต้องมีนักกายภาพมาคอยนวดหน้าเพื่อดึงกล้ามเนื้อใบหน้า และออกกำลังกายลิ้นมีการดึงลิ้น สุดท้ายก็คือ ใช้ไฟฟ้ากำลังอ่อนช่วยกระตุ้นการทำงานของกล้ามเนื้อใบหน้าต่อ จากนั้นตอนบ่ายหลวงตาต้องถือบอุปกรณ์คล้ายๆ จักรยานอีก เมื่อกำลังเริ่มดีขึ้นแล้ว หลวงตาจึงฝึกเดินต่อไป และคุณหมอนภิสสวดีได้นัดทันตแพทย์กำพลให้ช่วยดูแลหลวงตาเรื่องทำฟันต่อไปด้วยครั้งแรกที่หลวงตาไปพบทันตแพทย์กำพลเพื่อทำฟัน ทันตแพทย์กำพลได้ตรวจดูฟันหลวงตา โดยพาไปเอ็กซ์เรย์ฟันเพื่อตรวจดูรากฟันของหลวงตาว่ายังทำงานดีหรือไม่ ปรากฏว่ารากฟันหลวงตายังมีที่ทำงานดีอยู่จากทั้งหมดเกือบ ๓๐ ซี่นั้น มีรากฟันที่ยังพอรักษาได้เพียงแค่ ๔ ซี่เท่านั้น จากนั้นทันตแพทย์กำพลได้นัดให้หลวงตาไปพบทันตแพทย์วุฒิชัยเพื่อผ่าตัดฟันต่อไป ตั้งแต่เกิดมาข้าพเจ้าไม่เคยเห็น การผ่าตัดฟันมาก่อนเลย จึงนัดกันว่าหลังปีใหม่จะผ่าฟันที่รากฟันไม่ดีออก เพราะจะเป็นการเสี่ยงถ้าเกิดฟันหลุดออกมาอีกก็อาจจะเกิดอันตรายได้ เพราะฟันอาจหลุดลงไปอุดหลอดลมได้ ข้าพเจ้าเป็นผู้เซ็นอนุญาตในการผ่าตัดเพื่อถอนรากฟันและฟันของหลวงตาออก เมื่อถึงวันที่จะต้องผ่าตัดเพื่อเอาฟันออกมานั้น ข้าพเจ้า พี่ต้น และทิดดุ๊กเข้าไปในห้องผ่าฟันด้วยกัน ทันตแพทย์วุฒิชัยได้ฉีดยาชาก่อนทำการถอนฟันเมื่อทันตแพทย์ได้ใช้คีมเพื่อถอนฟันหลวงตาออกนั้น ฟันหลวงตาก็ได้หักออกมาโดยยังมีรากฟันอยู่ในเหงือกอยู่ และทำให้คุณหมอต้องลงมีดเพื่อผ่าตัด ข้าพเจ้าเห็นว่าคุณหมอกรีดไปที่เหงือกเพื่อเปิดช่องดึงเอารากฟันออกมา เมื่อรากฟันออกมาแล้ว คุณหมอได้ใช้เครื่องมือบางอย่างเพื่อขูดเศษฟันที่กระดูกขากรรไกร จนกระทั่งหมดเศษกระดูกที่แหลม เพราะเมื่อใส่ฟันปลอมแล้วเศษกระดูกต่างๆ จะกดกับฟันปลอมและทำให้มีอาการเจ็บมากเมื่อฟันขบกัน วันแรกที่ทำการผ่าตัดฟันนั้นหลวงตาต้องถูกถอนรากฟันออกถึง ๗ ซี่ด้วยกัน นับว่าเป็นภาพที่ข้าพเจ้าต้องแข็งใจดูเป็นอย่างมาก เพราะทั้งสงสารหลวงตามากต้องหัวสั่นหัวคลอนเพราะการดึงฟันออก อีกทั้งยังต้องถูกผ่าฟันออกทั้ง ๗ ซี่ดังกล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้าถาม

หลวงตาหลังจากการถอนและผ่าตัดเพื่อดึงรากฟันออกแล้วในครั้งแรกว่า "หลวงตาเจ็บไหมครับ" หลวงตาตอบว่า "ก็อย่าไปคิดถึงเรื่องที่เจ็บซิ" ข้าพเจ้าก็ถามต่ออีกว่า "แล้วหลวงตาคิดเรื่องอะไรครับ" หลวงตาก็ตอบว่า "ก็เอาใจไปสวดมนต์ซะก็ทำให้ไม่ไปคิดเรื่องนั้นได้แล้ว" หลวงตาต้องขึ้นลงเพื่อทำฟันเช่นนี้อีก ๔ ครั้ง ครั้งแรกที่กล่าวไปแล้ว คือ หลวงตาถอนฟันออกไป ๗ ซี่ ครั้งที่ ๒ ต้องถอนอีก ๘ ซี่ และครั้งที่ ๓ ต้องถอนอีก ๗ ซี่ และครั้งสุดท้ายต้องถอนอีก ๕ ซี่ ทุกครั้งเมื่อออกจากห้องถอนฟันและผ่าตัดฟันนั้นหลวงตาต้องใช้ Cold Pad ประคบอยู่ตลอด บางครั้งต้องประคบอยู่ถึงตี ๒ เลยเพราะเลือดไหลไม่หยุด หลวงตาไม่ยอมกลืนกินเลือดโดยเด็ดขาดเพราะหลวงตาบอกว่าเป็นอาบัติ ต้องคอยประคบ และบ้วนน้ำลายที่ปนเลือดอยู่ตลอดเวลา การที่ต้องประคบนั้นเพราะหลวงตาต้องฉันยา Plavic ซึ่งเป็นยาที่ทำให้เลือดแข็งตัว (ทำให้เลือดจะใสขึ้นและเมื่อเลือดออกแล้วจะไม่หยุดง่ายๆ) ตอนนั้นมีหลายคนที่มาเยี่ยมหลวงตาต้องคอยประคบ Cold Pad กันหลายคนด้วยกัน นอกจากข้าพเจ้าแล้วก็มี คุณลุงชูชาติ พี่ต้น หมอหวาน มอส เป็นต้น ได้ช่วยกันประคบก่อนจะจำวัดนั้นต้องปลงอาบัติแล้วปลงอาบัติอีกจนกว่าหลวงตาจะมั่นใจว่าไม่มีเลือดปนอยู่ในน้ำลายแล้ว

นับได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวนี้เป็นช่วงที่หลวงตาต้องประสบกับทุกขเวทนาเป็นที่สุดแต่เวลาเช่นนี้หลวงตาก็ยังไม่เลิกสอนธรรมะให้กับญาติโยมเลย พอตกตอนเย็นหลวงตาจะเล่านิทานธรรมะเป็นเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องการระลึกชาติของนางบุญชู ตรีทอง, เรื่องประวัติปาท่องโก๋, เรื่องการผูกเวรต่อกัน, เรื่องการผูกเวรต่อกันนี้ ตอนนั้น ปัญญา ซึ่งเป็นผู้ที่นับถือศาสนาซิกซ์ ได้มาพร้อมกับแม่ (นางศิพร) และพี่สาว(รานี) น้องชาย(แชมป์) พร้อมด้วยย่า และญาติๆ ต่างได้พากันมานั่งฟังเรื่องราวต่างๆ ด้วย ยังผลให้น้าของปัญญาคนหนึ่งที่ถูกเขาโกงเงินไปถึงกับหลั่งน้ำตาออกมา ได้ให้คำยืนยันว่าจะไม่ขอจองเวรกันอีกเพราะเมื่อจองเวรกันแล้วย่อมมีแต่ผลเสียตามติดต่อกันไปอีกหลายต่อหลายชาติทีเดียว รวมทั้งปัญญาและแชมป์ก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจนกระทั่งได้ขอบรรพชาเป็นสามเณรในเวลาต่อมา นอกจากนี้ผู้ที่ได้เข้ามานั่งฟังอย่างเป็นประจำอีกคนหนึ่ง คือ พี่นัทที่มากับแม่ (คุณประนอม) ซึ่งพี่นัทได้พักอยู่ที่โรงพยาบาลมาเป็นปีแล้ว ได้พบกับหลวงตาตั้งแต่เข้าโรงพยาบาลครั้งแรกนั้น ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้มีโอกาสเข้ามารับ

ฟังโอวาทและนิทานจากหลวงตา บางครั้งหลวงตาจะเล่านิทานนั้น หลวงตาก็บอกกับญาติโยมว่า "อ้าว ...ไหนกัณฑ์เทศน์ล่ะ" บางคนก็นำน้ำผลไม้มาถวาย บางคนก็นำน้ำมะตูมมาถวาย ซึ่งถือว่าเป็นกัณฑ์เทศน์ของหลวงตา แค่นี้หลวงตาเมื่อฉันน้ำแล้วก็เล่านิทานบ้าง ตอบคำถามธรรมะบ้าง นอกจากนั้นบางวันก็จะมีพระใหม่ที่ท่านเจ้าคุณจันทร์ฯ ได้นำมาให้หลวงตาสอนธรรมะ และพระครูธรรมธร สุรางค์ พระมหาปรีชาพระมหาภาณุฯ พระสมบัติที่มาเยี่ยมเยียนอยู่เป็นประจำ และที่ขาดไม่ได้ คือ พระเทพประสิทธิโสภณ พระราชมุนี พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ญาณวราจารย์ ซึ่งบางคราพระพรหมเมธีก็นำคณะสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ถวาย ซึ่งพระมหาเถรอีกหลายองค์ที่โปรดเมตตามาเยี่ยมหลวงตาที่โรงพยาบาล อาทิเช่น พระศาสนโสภณ (สมเด็จพระมหามุนีวงศ์) เป็นต้น เนื่องจากในขณะนั้นหลวงตาต้องระวังการติดเชื้อกลับเข้ามาในร่างกายอีกครั้งจึงต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ ตอนเพลก็มี ยายเล็ก พี่พรชัย พี่เต่า พี่แขก นำภัตตาหารเพลมาถวายที่วังคลองเตยได้ส่งอาหารมาถวายนับตั้งแต่วันแรกที่หลวงตาเข้าโรงพยาบาลโดยตลอดเลย เรื่องอาหารนับได้ว่า มีถวายเข้าไม่ได้ขาดเลย ช่วงเวลานั้น เป็นช่วงเวลาที่คณะปฏิวัติโดยคณะ ค.ม.ช และยังมีปัญหา ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้มาอย่างต่อเนื่องจากข่าวที่ฉายทางโทรทัศน์นั้น ทำให้หลวงตาเป็นห่วงและกังวลในปัญหาดังกล่าวเป็นอย่างมาก และหลวงตาก็ไม่ลืมว่าการที่หลวงตาได้สามารถรอดชีวิตมาได้นั้น มาจากความร่วมแรงร่วมกำลังใจของทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากคุณหมอและพยาบาลที่ได้ร่วมกันถวายการดูแลรักษาเป็นอย่างดีมาโดยตลอด ก่อนถึงวันปีใหม่หลวงตาตั้งใจจะทำน้ำมนต์เพื่อประพรมให้กับคุณหมอและพยาบาลทั้งหลาย รวมถึงคณะญาติโยมต่างๆ จึงได้สั่งให้ข้าพเจ้าไปเตรียมอุปกรณ์ในการทำน้ำมนต์ และมวลสารที่จะใช้ทำพระผงมาเพื่ออธิษฐานจิต ข้าพเจ้าได้กลับไปเตรียมสิ่งของต่างๆ ที่วัดเทพศิรินทราวาส หลวงตาเป็นผู้ที่บอกเองว่า จะให้ไปนำอะไรที่ใดมาใช้ในการทำมวลสารต่างๆ เช่น เศษหินลูกนิมิตวัดเทพศิรินทราวาส ใบโพธิ์จากต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัดเทพศิรินทราวาส ที่ล้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ ทรงปลูกด้วยพระองค์เอง นอกจากนั้นก็ยังมีมวลสารต่างๆ อีกมากมาย ฯลฯ หลวงตาได้อธิษฐานจิตเพื่อทำน้ำมนต์และมวลสารต่างๆ ที่โรง-พยาบาลบำรุงราษฎร์เป็นครั้งแรกนั่นเอง สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถได้โปรดเกล้าให้ พลเรือตรีหม่อมหลวงอัสนี ปราโมทย์ องคมนตรี และท่านผู้หญิงฯ

มาเป็นผู้แทนพระองค์นำดอกไม้และตะกร้าของพระราชทานมาถวายให้หลวงตา ยังให้หลวงตาเกิดความปลาบปลื้มยินดีเป็นอย่างยิ่ง และได้กล่าวว่าจะนำดอกไม้พระราชทานของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนฯ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ มาทำเป็นมวลสารเพื่อจัดสร้างพระผง พระภิกษุ พระยานรรัตนราชมานิต เบื้องหลังมีพระนามาภิไธยย่อ ส.ก. เพื่อทูลเกล้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เพื่อมอบให้แก่ข้าราชการและผู้ปฏิบัติหน้าที่ใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ดำริของหลวงตาในครั้งนี้เพื่อนำศรัทธาและพระบารมีของพระบรมวงศานุวงศ์ โดยอาศัยดวงจิตอันบริสุทธิ์ในการสร้างพระผง พระภิกษุ พระยานรรัตนราชมานิต (ตรึก ธมฺมวิตกฺโก) เป็นพลังช่วยให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่ใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดกำลังใจ ความอบอุ่นใจ และปลอดภัยจากภยันตรายทั้งปวง การจัดสร้างพระผงพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตในครั้งนี้ ได้จัดสร้างพระใบโพธิ์พระภิกษุพระยานรรัตน-ราชมานิต ทั้งเนื้อทองคำ เงิน ทองแดงรมดำ กระไหล่ทอง กระไหล่เงิน กะไหล่ทองแดง เพื่อมอบให้กับประชาชนที่ได้ร่วมกันจัดสร้างในครั้งนี้ด้วย เนื้อโลหะดังกล่าวนี้ไม่ได้ลง พระนามาภิไธย เพราะไม่ต้องการให้เรื่องเกี่ยวกับปัจจัยในการสร้างนี้เกี่ยวข้องกับพระองค์ท่านแต่อย่างใด เมื่อหลวงตาให้แนวคิดดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าพร้อมทั้ง คุณชูชาติ คุณนารีจิต ศิลปรัตน์ ได้ช่วยกันดำเนินการจัดสร้างซึ่งได้รับความร่วมมือจาก คุณนภัสกรณ์ ผาติวุฒิพัฒน์ ช่วยดำเนินการ มีพี่โก๋ เฮียซ้ง พี่บุญ มาช่วยเรื่องการจัดสร้างตั้งแต่พิจารณาเรื่องแบบและจัดหาช่างมาดำเนินการสร้าง จนกระทั่งจัดสร้างจนสำเร็จในเวลาต่อมา

เมื่อถึงกลางคืนวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๔๙ เวลาประมาณห้าทุ่มกว่า ๆ มีข่าวออกมาว่าเกิดระเบิดในกรุงเทพฯ ผู้ที่จะมาร่วมงานบางท่านก็ไม่ได้มา แต่ก็ยังมีบางท่านที่ได้มาร่วมงานขึ้นปีใหม่ที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ในวันนั้นอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้ห้องพักไม่พอกับจำนวนคนที่มาร่วมงาน ทางคุณหมอนภิสวดี และพี่ต้นจึงได้ประสานงานเพื่อขอห้องประชุมที่ชั้น ๑๒ ของโรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธี โดยในพิธีได้นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธชัยมงคลมนต์ ได้แก่ พระจันทูปมญาณโสภณ พระครูธรรมคุต พระมหาชาญ สุเมโธ พระเสกสันต์ สิริสนฺโต พระนที นทีญาโณ มาร่วมพิธีชยันโต โดยมีหลวงตา (สมเด็จพระญาณ-

วโรดม) เป็นผู้ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้เกิดชัยมงคลแด่ผู้ที่ได้มาร่วมในงานพิธีขึ้นปีใหม่ในปีนี้ นอกจากนี้ยังได้แจกของที่ระลึก ได้แก่ รูปภาพพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตแก่ผู้ที่มาร่วมงานอีกด้วย

หลวงตาได้รักษาอาการป่วยตั้งแต่วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๙ จนกระทั่งร่างกายดีขึ้น ถึงแม้ว่าหลวงตาต้องทำกายภาพบำบัดตลอดช่วงเวลาที่อยู่ในโรงพยาบาลแล้ว หลวงตาก็ไม่ทอดทิ้งธุระต่างๆ เช่น การสอนหนังสือนวโกวาทให้กับพระใหม่ที่เดินทางไปเยี่ยมอาการที่โรงพยาบาลและญาติโยม การให้ฉายาและโอวาทกับผู้ที่ประสงค์ที่จะอุปสมบทที่วัดเทพศิรินทร์ พิจารณางานต่างๆ ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีพระเทพปริยัติวิมลได้มาถวายรายงานอยู่ตลอด หลวงตายังได้เขียนหนังสือ และบันทึกเรื่องราวต่างๆ ให้ข้าพเจ้าอัดเสียงเอาไว้ เช่น การเล่าเรื่องประวัติของท่านเอง เรื่องราวต่างๆ ที่สำคัญต่างๆ ในชีวิตของท่าน หลวงตาเป็นผู้ที่ชอบศึกษาอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งขณะอยู่ที่โรงพยาบาลก็ยังให้ข้าพเจ้าไปหาหนังสือต่างๆ มาถวายให้ท่านได้อ่านอยู่เสมอ เช่น หนังสือเนชั่นแนลจีออกราฟฟิคหนังสือชุด ประเทศต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ พี่แจ้ (ลูกสาวของลุงชูชาติ ป้าติ่ง) ได้เข้ามาถ่ายรูปรับปริญญาโทร่วมกับหลวงตาและเมื่อพี่แจ้มาหาหลวงตาแต่เดิมพี่แจ้จะเรียกหลวงตาว่าท่านสมเด็จฯ เป็นประจำหลวงตาจึงบอกว่า “เรานี่ก็แปลกเป็นสมเด็จที่ไม่ค่อยมีใครเรียกสมเด็จหรอก เรียกแต่หลวงพ่อ หลวงตา หลวงปู่ แต่เราก็ชอบนะเพราะแสดงถึงความสนิทสนมกัน ไม่ห่างเหินกัน” พี่แจ้จึงขออนุญาตหลวงตาเพื่อเป็นหลาน และเรียกหลวงปู่ ซึ่งหลวงตาก็ยินยอมแล้วก็บอกว่า “ก็พ่อและแม่เรียกหลวงพ่อแล้วก็ไม่แปลกอะไรที่ลูกจะเรียกท่านว่าหลวงปู่” และอนุญาตให้เรียกหลวงปู่มานับแต่นั้นเป็นต้นมา บางครั้งก็บอกอีกว่า ลุงชูชาติและป้าติ่งเปรียบเสมือนเป็นญาติสนิท ซึ่งลุงชูชาติและป้าติ่งก็ขอเป็นลูกด้วย เรื่องลูกนั้นหลวงตาได้รับลูกบุญธรรมไว้โดยได้ทำพิธีถวายตัวเป็นลูกบุญธรรมอย่างเป็นทางการ ได้แก่ น้องภูมิ พีท ภีม ลูกชายทั้ง ๓ ของพี่พรชัยและพี่เต่า นอกจากนั้นก็ยังมีน้องไพรำ น้องดนต์ น้องโดย น้องแก้วเดียว น้องโดยยา น้องไพรำเป็นลูกสาวของหม่อมหลวงสุภสิทธิ์ และพี่บีบี้ ส่วนน้องดนต์ น้องโดย น้องโดยยา น้องแก้วเดียว เป็นลูกของพี่แค้ดดี้ ซึ่งทั้งหมดก็ถวายตัวเป็นลูกบุญธรรมของหลวงตากันด้วยทั้งสิ้น เมื่อหลวงตาอยู่ที่โรงพยาบาลนั้นได้มีคณะแม่ชีมาเยี่ยมเยียนอาการอยู่เสมอ นำโดยประธานสถาบันแม่ชีไทย

นอกจากนั้น ในระหว่างที่หลวงตาได้อยู่พำนักที่โรงพยาบาลนั้นได้มีญาติโยมอีกหลายราย นำโดย คณะทัวร์ทรหดที่ได้ร่วมเดินทางไปต่างประเทศกับหลวงตาหลายครั้งหลายหน นำโดย คุณหญิงบุญเจือ กิตติวัฒน์ คุณวราลักษณ์ และมีโยมที่ได้เข้ามาถวายการดูแลหลวงตาเป็นอย่างดีในเวลาต่อมา เช่น คุณพูนศรี เตชานุรักษ์ และคุณชัญญาพัชญ์ ณัฐจีราวัฒน์ คุณรัตนา และคุณรัชนีน์ ตรีพิพัฒน์กุล ซึ่งเป็นผู้ได้ดูแลเรื่องหนังสือ อาหารและเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งการได้เข้ามาร่วมดูแลหลวงตานั้น คุณพูนศรีได้รับคำแนะนำจากพระญาณรังสี เจ้าอาวาสวัดพลับ ซึ่งคุณพูนศรีได้เล่าว่าก่อนที่หลวงพ่อที่วัดพลับจะมรณภาพนั้น คุณพูนศรี หรือคุณจอย ได้ถามกับหลวงพ่อวัดพลับว่า "ในกรุงเทพฯ มีพระอรหันต์กี่องค์" หลวงพ่อที่วัดพลับได้ตอบว่า "มีสององค์" คุณจอยได้ถามต่อว่า "อีกองค์อยู่ที่ไหนเป็นใครค่ะ" หลวงพ่อวัดพลับตอบว่า "อีกองค์เป็น เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์" ซึ่งเป็นเรื่องแปลกมากเพราะว่าทั้งหลวงตากับหลวงพ่อที่วัดพลับไม่เคยรู้จักกันมาก่อนเลย (เรื่องนี้เป็นความศรัทธาส่วนบุคคล) อีกทั้งคุณจอยก็ไม่ได้รู้จักกับหลวงตาเป็นการส่วนตัวมาก่อน เมื่อคุณจอยมากราบหลวงตานั้น หลวงตาก็เมตตาเสมือนหนึ่งว่าได้รู้จักกับคุณจอยมาแล้ว ได้กล่าวสนทนากันเหมือนเป็นลูกศิษย์มานาน เรื่องนี้ข้าพเจ้าเคยถามหลวงตาว่าหลวงตารู้จักกับคุณจอยกับคุณก้อยมาก่อนหรือไม่ หลวงตาบอกว่าไม่รู้จักมาก่อน แต่คุณจอยและคุณก้อยมีอัธยาศัยในการศึกษาพระธรรมเป็นอย่างมาก ทำให้นับแต่นั้นมาคุณจอยและคุณก้อยน้องสาวรวมถึงครอบครัว ได้เข้ามากราบนมัสการหลวงตาอยู่เป็นประจำ เมื่อคุณจอยและคุณก้อยเดินทางไปต่างประเทศครั้งใดก็จะนำพระพุทธรูป หนังสือ แสตมป์ และกระดิ่งจากประเทศต่างๆ มาถวายหลวงตาด้วยเสมอ ส่วนคุณรัตนา และคุณรัชนีน์นั้น ได้เข้ามาถวายตัวเป็นลูกศิษย์หลวงตาเป็นผู้ที่ได้ช่วยเหลือเรื่องการถวายอุปกรณ์ต่างๆ ที่หลวงตาต้องใช้ในการฟื้นฟูสมรรถภาพทางร่างกาย คุณรัตนา และคุณรัชนีน์ได้ถวายพระพุทธรูปคันธารราช เพื่อทูลถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเทพรัตนฯ และเจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณฯ ซึ่งหลวงตาก็ยังไม่ได้ถวายเลย พระพุทธรูปคันธารราชยังอยู่ในกุฏิหลวงตาอยู่ในตอนนี้ นอกจากนั้นยังมีหนังสือต่างประเทศหลายชนิดและที่ทำให้หลวงตารู้สึกว่า มีอะไรหลายอย่างในประเทศรัสเซียที่หลวงตายังไม่เคยได้ไปสัมผัสเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอยู่อีกมาก ครั้งหนึ่งทั้งคุณรัตนา และคุณรัชนีน์ เคยปรารภว่าถ้าหลวงตาหายจากการอาพาธ

แล้ว จะพาหลวงตาเดินทางไปรัสเซีย ทำให้หลวงตายิ้มออกมาแล้วบอกว่าประเทศนี้อาตมายังไม่เคยได้เดินทางไปมาก่อน และในประเทศนี้ไม่น่าเชื่อว่าจะมีศาสนาพุทธอยู่แต่ก็มี ซึ่งทำให้คณะญาติโยมที่ได้ฟังรู้สึกแปลกใจว่าหลวงตารู้ได้อย่างไร หลวงตารู้ถึงว่า ศาสนาพุทธได้เผยแผ่ไปยังประเทศรัสเซียทางใด และเป็นนิกายอะไร เรื่องต่างๆ เหล่านี้หลวงตาเคยทำให้ปรากฏมาแล้ว ครั้งที่หลวงตามีความประสงค์ที่จะเดินทางไปที่ประเทศจีน ที่เมืองเกหยาง เป็นเมืองที่ไม่ใช่เมืองท่องเที่ยวอะไร แต่หลวงตาบอกว่าที่เมืองนี้มีพระนอนที่ใหญ่ที่สุดในโลกอยู่ เมื่อถามไปยังบริษัททัวร์แล้วและแจ้งความประสงค์ที่จะเดินทางไปยังเมืองๆ นี้ จนเมื่อเดินทางไปถึงแล้ว แม้แต่ไกด์ท้องถิ่นเองก็ยังไม่รู้ว่าเมืองนี้มีพระนอนองค์ใหญ่นี้อยู่ที่ใด รู้อยู่แต่ว่ามี เมื่อเดินทางไปที่เมืองเกหยางแล้ว ไกด์ท้องถิ่นได้พาคณะทัวร์หลงเพราะไม่ทราบว่าพระนอนองค์ใหญ่นั้นอยู่ที่ใด ต้องถามจากคนในท้องถิ่นอีกทีจึงเดินทางไปถึงได้ ยังความประหลาดใจให้กับไกด์ท้องถิ่นและผู้ติดตามเป็นอย่างมาก หลวงตาไม่ค่อยจะพูดอะไร ท่านเป็นพระสงฆ์ที่ถ่อมตนเสมอมาไม่เคยโอ้อวดคุณต่างๆ ที่ตนมีมาเลยตลอดชีวิต ถ้าไม่ใช่คนที่ใกล้ชิดจริงๆ จะไม่มีทางรู้เลยว่าหลวงตาเป็นพระสงฆ์ที่เป็นอริยบุคคล บุคคลต่างๆ ที่ได้เข้ามาถวายการดูแลรับใช้หลวงตาในตอนที่สุดของชีวิตของท่านนั้นเพราะว่าบุคคลต่างๆมีอัธยาศัยเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ได้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาปสาทะเป็นอย่างดี การได้ดูแลรับใช้หลวงตา ย่อมก่อให้เกิดคุณอย่างมากมายต่อบุคคลต่างๆ เหล่านั้น ขออนุโมทนาสาธุการด้วย

การรักษาพยาบาลของหลวงตาที่โรงพยาบาลนั้นเป็นไปด้วยความเรียบร้อยดี คุณหมอเชาวลิต และคุณหมอชมพูนุช ได้อนุญาตให้หลวงตากลับวัดได้ ทำให้หลวงตาได้เดินทางกลับมาที่วัดเทพศิรินทร์ในวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๐ ก่อนตรุษจีนไม่กี่วัน ก่อนที่หลวงตาจะกลับมาวัดเทพศิรินทร์นั้น หลวงตาได้เชิญคุณหมอและพยาบาลที่ดูแลท่านมาร่วมงานทำบุญวันเกิดหลวงตาในวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๐ ปีนี้ด้วย ในการเดินทางกลับวัดเทพศิรินทร์นั้นพี่แขกได้นำรถมารับหลวงตากลับวัดเทพศิรินทร์ หลวงตากลับมาที่วัดเทพศิรินทร์ พร้อมกับการสวดชัยมงคล คาถาของคณะพระสงฆ์ในวัดเทพศิรินทร์ นำโดยพระพรหมเมธี เมื่อหลวงตาเดินทางกลับมาที่วัดเทพศิรินทร์แล้ว หลวงตาต้องทำกายภาพบำบัดต่อ

เนื่องจากการทำกายภาพต่อจากโรงพยาบาล มีคุณหมอสุนทร คุณหมอทางกายภาพของหลวงตาที่ทางวังคลองเตยจัดมาถวายการรักษาต่อ ในครั้งแรกๆ นั้น คุณหมอสุนทรได้ทำการใช้กระแสไฟฟ้าอ่อนๆ กระตุ้นกล้ามเนื้อใบหน้า มีการนวดหน้า และทำอุลตร้าซาวด์ บริเวณกล้ามเนื้อต้นคอ นอกจากนั้นต้องทำการนวดลิ้นและดึงลิ้นเพื่อฝึกให้กล้ามเนื้อในช่องปากได้รับการกระตุ้นอยู่เสมอ

เมื่อหลวงตาเดินทางกลับมาที่ วัดเทพศิรินทร์แล้ว เตียงนอนที่หลวงตาจำวัดตอนกลางคืนที่คุณชายอิ๊ว (วังคลองเตย) ได้มอบมาให้ (เป็นเตียงที่หลวงตาได้จำวัดจนกระทั่งละสังขารด้วย) ไม่สะดวกที่จะให้หลวงตาพักผ่อนในเวลากลางวันพี่แขกและพี่ต่อศักดิ์ได้ปวารณาถวายเตียง เพื่อให้หลวงตาได้นอนพักผ่อนในเวลากลางวัน เตียงดังกล่าวนี้ทั้งพี่แขก และคุณต่อศักดิ์ได้ปรารภถวายเตียงที่สามารถปรับความสูงได้ ตั้งแต่บริเวณศีรษะ กลางลำตัว และปลายเท้า ซึ่งมีราคาสูงมาก หลวงตาก็ปรารภว่าไม่ต้องดีขนาดนั้นก็ได้ เพราะเป็นการสิ้นเปลือง หลวงตาท่านกล่าวกับข้าพเจ้าว่า หลวงตาเกรงใจเขาไม่อยากให้เขาลำบากเพราะหลวงตา แต่เนื่องจากทั้งพี่แขก และคุณต่อศักดิ์มีความประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะน้อมถวาย และกล่าวด้วยวาจาอันหนักแน่นที่ว่า “ตอนนี้ทั้งพี่แขกและพี่ต่อศักดิ์ไม่มีทั้งพ่อแม่แล้ว ก็ขอน้อมถวายให้หลวงตาเสมือนถวายให้กับพ่อและแม่นั้น” ซึ่งหลวงตาก็ยอมรับความปรารถนาดีนั้น พร้อมกับอนุโมทนาให้ด้วย เรื่องบุคคลที่ได้ถวายสิ่งต่างๆ ให้หลวงตานั้น หลวงตาบอกอยู่เสมอว่า หลวงตาไม่กล้าเอ่ยปากบอกใคร เพราะบางคนไม่ได้ปวารณา บางคนไม่ใช่ญาติ การที่จะเอ่ยปากบอกใครเขาเรื่องความขัดข้องนี้ไม่ใช่วิสัยที่หลวงตาจะพึงทำเลย เพราะพระต้องเป็นผู้เลี้ยงง่าย อยู่ง่าย ไม่ใช่เป็นพระที่มักขอเพราะการขอของพระย่อมจะทำให้ญาติโยมเกิดความไม่สบายใจหลายอย่าง หลวงตาจะเกรงใจญาติโยมเช่นนี้เสมอมา เช่นเดียวกับตอนสร้างตึกปิยะสมบัตินั้น คุณณรงค์ และคุณฉันทนา ปิยะสมบัติกุลได้ปวารณาสร้างถวายให้กับหลวงตาเพื่ออุทิศกุศลนี้ แด่คุณพ่อวรวิทย์ ปิยะสมบัติกุล ซึ่งหลวงตาก็ปรารภให้ข้าพเจ้าฟังอยู่เสมอมาว่า หลวงตาไม่เคยลืมที่จะอุทิศส่วนกุศลให้บุคคลต่างๆ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่หลวงตาเลย ทุกๆ ท่าน ทุกๆ คน หลวงตาก็จะอธิษฐานจิตอุทิศกุศลต่างๆ ที่หลวงตาได้บำเพ็ญมาให้บุคคลทั้งหลายตลอดมา เรื่องการขอนั้นน้อยมากที่หลวงตาจะออกปากเอ่ยขอกับใครตรงๆ (สำหรับญาติโยม

ที่ไม่ใช่ญาติไม่ได้ปวารณา) เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ เพราะเหตุดังกล่าวนี้เอง และการขอครั้งสุดท้ายคือ ในวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๒ นั้นหลวงตาได้เอ่ยปากกับทิดดุ๊ก (คุณชัชชวลิต คุสมิทธิ์) ให้ช่วยพิมพ์หนังสือแผนชีวิตให้ด้วย ซึ่งทิดดุ๊กได้รับคำว่าจะพิมพ์ถวาย ข้าพเจ้าได้เรียนให้หลวงตาได้ทราบในตอนกลางคืนของวันนั้นตอนเข้าไปสรงน้ำให้หลวงตา

เมื่อหลวงตากลับมาพำนักที่วัดเทพศิรินทร์แล้ว ข้าพเจ้าได้รับคำแนะนำทั้งจากที่วังคลองเตย และคุณหมอที่ดูแลรักษาหลวงตา ทางวังคลองเตย ท่านหญิงไอได้ตรัสกับข้าพเจ้าเองว่า **"หัวใจหลวงตาเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงมากเพราะเปรียบเสมือนกับเส้นใยบางๆ เพียงเส้นเดียว ที่อาจขาดลงไปเมื่อใดก็ได้"** และทรงห้ามไม่ให้รับงานต่างๆ ทรงหยอกหลวงตาว่าถ้าใครจะมานิมนต์หลวงตาไปไหนให้เอาเงินมาก่อน ๒๐๐,๐๐๐ บาทก่อน แล้วจึงรับนิมนต์ได้ และข้าพเจ้าได้ถวายพระพรขอให้พระองค์หากมีกิจการงานใดๆ ที่ข้าพเจ้าจะสามารถกระทำได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ หากต้องประสงค์ข้าพเจ้าจะขอน้อมสนองรวมทั้งบุคคลในตระกูลของข้าพเจ้าด้วยขอถวายความภักดีสืบไป ซึ่งท่านหญิงทรงโปรดรับไว้ พร้อมทั้งคุณหญิงเล็ก ส่วนคุณหมอเชาวลิต และคุณหมอชมพูนุช ทั้งสองท่านนั้นเป็นคุณหมอที่ได้ดูแลหลวงตามาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๒ สืบเนื่องจากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีปุษบากร พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดพระราชทานหมอประจำพระองค์มาดูแลหลวงตานับแต่นั้น ซึ่งก็คือ คุณหมอเชาวลิต และคุณหมอชมพูนุชนั่นเอง ทั้งคุณหมอเชาวลิต และคุณหมอชมพูนุชได้สั่งห้ามไม่ให้หลวงตารับงานใดๆ เป็นอันขาดคุณหมอก็ได้บอกว่า สิ่งที่น่าห่วงของหลวงตาก็คือ เรื่องหัวใจของหลวงตา เช่นเดียวกับที่ท่านหญิงไอทรงประทานเล่าให้ข้าพเจ้าได้รับทราบมา และบอกให้ข้าพเจ้าดูแลเรื่องตรวจเช็คความดันโลหิตของหลวงตาทุกวัน ส่วนคุณหมอศิริชัยที่ดูแลอาการเส้นโลหิตในสมองตีบนั้น ก็บอกว่าอาการของหลวงตาดีขึ้น แต่ยังต้องรับยา Plavic อย่างต่อเนื่องก่อน เพราะยา Plavic จะสามารถช่วยการทำงานของเลือดที่จะไปเลี้ยงสมองส่วนที่ขาดเลือดได้ คุณหมอนภิสสวดีได้บอกให้ข้าพเจ้าต้องดูแลเรื่องอาการบวมที่เท้า และขาของหลวงตา เพราะถ้ามีอาการบวมมากต้องให้ยา Lasix เพื่อขับน้ำออก เพราะมิฉะนั้นน้ำจะท่วมหัวใจอีก คุณหมอนภิสสวดีดูแลเกี่ยวกับเรื่องไตของหลวงตาได้บอกต่อว่า อาหารที่หลวงตาฉัน จะต้องงดเค็ม

และรสจัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหารที่เป็นจำพวกของขบเคี้ยวในตอนเช้า ที่มีปริมาณเกลือสูงๆ นอกจากนั้นก็ยังมีคุณหมอมนต์เดช ได้ดูแลเรื่องการติดเชื้อของหลวงตา โดยห้ามขาดไม่ให้คนที่เป็นไข้หวัดเข้าเยี่ยมหลวงตาอย่างเด็ดขาด เพราะหลวงตามีภูมิคุ้มกันที่อ่อน และแพ้ยาปฏิชีวนะในกลุ่มเพนนิซิลิน ซึ่งจะหายามารักษาค่อนข้างยาก และคุณหมอวศินเป็นคุณหมอทางกายภาพได้บอกให้ข้าพเจ้าช่วยเตือนให้หลวงตาบริหารมือและขาข้างที่อ่อนแรง คือ มือ และเท้าข้างซ้ายอย่างสม่ำเสมอ โดยการบริหารมือนั้นแบ่งออกเป็นการบริหารอย่างละเอียด ได้แก่ การจับของชิ้นเล็กๆ เช่น ลูกเต๋าบ้างสิ่งของต่างๆ ที่เล็กๆ บ้าง เรียงซ้อนกัน และการบริหารมืออย่างหยาบ ได้แก่ การกำมือและแบมือ เรื่องการบริหารมือแบบกำมือและแบมือนี้ หลวงตาบอกว่าเป็นการบริหารแบบจับปูดำขยำปูนา เรื่องเท้านั้น หลวงตาต้องฝึกเดินเป็นประจำทุกวันโดยพยายามเดินให้ตรงและหมุนตัวกลับหันหลังให้สมดุล ซึ่งหลวงตาได้ฝึกเดินอยู่ทุกวันจนกระทั่งท่านมรณภาพ หลวงตาจะมีท่าออกกำลังกายเท้าบนเตียงอีกท่าหนึ่งเรียกว่า ท่างูหางกระดิ่ง คือ เมื่อหลวงตาห่มผ้าคลุมปลายเท้าแล้วจะดูว่าหลวงตาตื่นหรือหลับอยู่ให้ดูที่เท้าหลวงตาเพราะถ้าหลวงตาตื่น เท้าหลวงตาจะกระดิกเหมือนกับปลายหางของงูหางกระดิ่งเพื่อบริหารเท้า นอกจากนี้หลวงตายังต้องบริหารใบหน้าเป็นประจำ ตั้งแต่อยู่ที่โรงพยาบาลแล้วคือ นับแต่ตื่นนอนตอนเช้าแล้ว หลวงตาจะบริหารกล้ามเนื้อใบหน้าด้วยการเกร็งกล้ามเนื้อใบหน้าออกทางด้านข้างทำให้เหมือนว่าหลวงตากำลังยิ้มและหุบยิ้มอยู่ตลอดในตอนเช้า หลวงตาเรียกท่านี้ว่า "ฉีกยิ้ม" การฉีกยิ้มของหลวงตาทำให้ตาศักดิ์ต้องแปลกใจอยู่เมื่อเห็นหลวงตาตื่นขึ้นมาแล้วทำไมหลวงตาทำหน้าอย่างนั้นจึงได้ถามหลวงตาว่า หลวงตาทำอะไรอยู่ หลวงตาจึงบอกว่า กำลังฝึกฉีกยิ้มอยู่ สิ่งต่างๆ เหล่านี้หลวงตาได้ทำอย่างเป็นประจำตลอดมา นับแต่คุณหมอได้อธิบายว่า เพราะเหตุใดหลวงตาจึงต้องทำเช่นนั้น การออกกำลังกายนั้นทำให้กล้ามเนื้อในส่วนต่างๆ ที่อ่อนแรงกลับมาทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกครั้งหนึ่ง นอกจากทั้งที่วังคลองเตย และคุณหมอได้กำชับให้ข้าพเจ้าได้ช่วยดูแลหลวงตาเรื่องต่างๆ เหล่านั้นแล้ว ทางครอบครัวและญาติทั้งหลายต่างได้ให้ข้าพเจ้าได้ดูแลหลวงตาแทนด้วย เห็นได้ว่าถึงแม้ร่างกายหลวงตาจะมีสังขารที่ไม่ปกติดังเดิม แต่ก็ไม่ทำให้สุขภาพทางจิตของหลวงตาลดถดถอยลงไปเลย ยังคงมีอารมณ์ขันที่จะ

ถ่ายทอดให้ลูกศิษย์และผู้ที่ได้ดูแลอุปัฏฐากได้มีอารมณ์ยินดีชื่นบานอยู่เสมอ รอยยิ้มของหลวงตา เป็นรอยยิ้มที่ดูบริสุทธิ์งดงามมากที่สุด ไม่ใช่รอยยิ้มที่ปั้นแต่งขึ้นมา เป็นรอยยิ้มที่ติดตรึงใจให้กับคณะศิษยานุศิษย์อยู่เสมอ เมื่อข้าพเจ้าได้รับภาระดังกล่าวมาแล้ว ต้องพยายามปฏิบัติให้ดีที่สุดสมกับที่ท่านหญิงไอและคุณหญิงเล็ก และที่วังคลองเตยทุกองค์ทรงวางใจ และไว้ใจให้ข้าพเจ้าได้ดูแลหลวงตา ข้าพเจ้าต้องศึกษาอาการและสังเกตอาการต่างๆ ของหลวงตาอยู่เป็นประจำตามคำแนะนำของคุณหมออยู่เสมอ ดังนั้นเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อไปนี้จึงไม่ได้เกิดจากความหวงหลวงตา แต่เกิดจากความห่วงใยในอาการต่างๆ ของหลวงตาตามภาระที่ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายมา เรื่องดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นภายหลังจากงานวันเกิดหลวงตาปี ๒๕๕๐ แล้วดังนี้

เมื่อหลวงตาได้ทำบุญฉลองอายุ ๙๑ ปี ในวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๐ แล้ว โดยในปีนี้จัดบำเพ็ญกุศลที่พระอุโบสถวัดเทพศิรินทร์ คุณหมอชัยชนม์ โลว์เจริญกุล ได้เป็นผู้แทนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี ได้สรงน้ำถวายแก่หลวงตา ท่านหญิงไอ และคุณหญิงเล็กได้โปรดมาร่วมในพิธีทำบุญฉลองอายุสมมงคล ๙๑ ปี พร้อมกับญาติโยมได้มาร่วมกันโดยมีคุณหมอและพยาบาลที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ได้มาร่วมงานด้วยหลวงตาได้แจกพระในกล่องกำมะหยี่สีฟ้า ภายในมีพระผงสมเด็จสันตังกุโร พระผงเจ้าคุณนรรัตนราชมานิต (องค์เล็ก) และเหรียญสมเด็จพระญาณวโรดม (หน้าตรงรุ่นไร้ห่วง) โดยได้แจกพระพุทธรูป ภ.ป.ร แก่คุณหมอ และพระในกล่องกำมะหยี่แก่นางพยาบาลที่มาร่วมงานด้วย ซึ่งงานในวันเกิดหลวงตาปีนี้ก็มีประชาชนมาร่วมงานเป็นจำนวนมากกว่าปีก่อนๆ เพราะต่างก็ห่วงใยในอาการอาพาธของหลวงตา บ้างก็ได้มีโอกาสเข้าพบ บ้างก็ไม่มีโอกาสเข้าพบ ต่างก็พร้อมใจกันมาร่วมแสดงความห่วงใยและร่วมยินดีในวันนี้เป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าต้องทำงานทั้งในด้านการประสานทั้งทางคุณหมอและพยาบาลซึ่งต่างก็ลงความเห็นว่า หลวงตาควรจะได้พักบ้างเพราะตั้งแต่ ๘ โมงเช้ายังไม่ได้พักเลย จนขณะนี้ก็เวลาล่วงเลยมาบ่ายกว่าแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้พาหลวงตาเข้าพักหลังจากที่ได้ให้พรแก่พระธรรมทูตแล้ว ก่อนวันงานไม่นานหลวงตาก็ได้ฟันชุดใหม่เป็นฟันปลอมที่ต้องถอดเข้าถอดออก ต้องคอยรักษาความสะอาดหลังจากฉันภัตตาหารแล้ว ทำให้หลวงตาดูเหมือนปกติมากที่สุดในวันดังกล่าว

แต่สิ่งที่หายไปจากหลวงตาก็คือ น้ำหนักตัวหายไปร่วม ๑๐ กิโลกรัม ทำให้หลวงตาดูมีลักษณะผอมพอสมควร ตอนนั้นหลวงตามีน้ำหนักเพียง ๔๘ กิโลกรัมเท่านั้น

เมื่อเสร็จจากงานทำบุญฉลองอายุสมมงคล ๙๑ ปีแล้วหลวงตาก็พักผ่อนและปฏิบัติศาสนกิจต่อมาจนกระทั่งวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๐ หลวงตามีอาการปัสสาวะเป็นลิ่มเลือดออกมา ข้าพเจ้าได้พาหลวงตาไปตรวจที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์แล้วคุณหมอวิโรจน์ ได้ใช้สายยางสวนเข้าไปในท่อปัสสาวะ เพื่อล้างลิ่มเลือดในกระเพาะปัสสาวะ หลวงตาปวดมาก คุณหมอวิโรจน์ได้ขอให้หลวงตาพักที่โรงพยาบาลเพื่อที่จะรักษาแผลในกระเพาะปัสสาวะก่อน จึงพาหลวงตาขึ้นไปพัก ที่ห้อง ๑๑๔๗ ชั้น ๑๑ Counter C วันที่ ๓ กรกฎาคม หลวงตาต้องเข้าห้องผ่าตัด การผ่าตัดครั้งนี้ เป็นการผ่าตัดเล็กไม่ต้องใช้ยาสลบ แต่ข้าพเจ้าได้เรียนให้คุณหญิงเล็กโปรดเรียนถวายท่านหญิงไอด้วย ยว่า ต้องทำการผ่าตัดเล็กเพื่อหยุดเลือดในกระเพาะปัสสาวะ ในเวลาเช้าเวลาประมาณตี ๕ ของเช้าวันที่ ๓ กรกฎาคมนี้ หลวงตาได้เข้าห้องผ่าตัดเป็นครั้งที่ ๓ ในชีวิตของท่าน ครั้งแรกหลวงตาเข้าตัดนิ่วในถุงน้ำดี ครั้งที่ ๒ เป็นการผ่าผ่าตัดไส้เลื่อน หลวงตาลงไปที่ห้องรอการผ่าตัดแล้วก็เข้าห้องผ่าตัดประมาณ ๕.๔๕ หลังจากผ่าตัดเสร็จแล้ว คุณพยาบาลได้นำหลวงตาขึ้นมาส่ง ที่ห้อง ๑๑๔๗ หลวงตาต้องต่อสายน้ำเกลือเพื่อล้างเลือดในกระเพาะปัสสาวะตลอดเวลา โดยเปิดให้น้ำเกลือเข้าทางสายหนึ่งและออกทางอีกสายหนึ่ง บางครั้งถ้าน้ำเกลือไม่ไหลหลวงตาจะปวดและทรมานมาก ต้องช่วยกันดูไม่ให้น้ำเกลือหยุดไหล วันนั้นต้องคอยช่วยกันดูน้ำเกลือตลอดเลย ข้าพเจ้าต้องดูตลอดคืนอยู่เสมอ ตอนกลางคืนน้ำเกลือหยุดไหลไม่ต่ำกว่า ๑๐ ครั้ง เมื่อน้ำเกลือหมดต้องคอยกดกริ่งเรียกนางพยาบาลให้เข้ามาช่วยเปลี่ยนขวดน้ำเกลือตลอดทั้งคืนเลย ส่วนกลางวันตาศักดิ์จะคอยช่วยดูการเปลี่ยนน้ำเกลือในตอนกลางวัน น้ำเกลือในถุงวันแรกนี้ยังมีสีแดงคล้ายเลือดอยู่มาก พอตกตอนเย็นวันที่ ๔ กรกฎาคมนี้ คุณหมอวิโรจน์ต้องมาช่วยล้างเลือดที่ยังค้างอยู่ในกระเพาะปัสสาวะ พอตกกลางคืนของวันที่ ๕ กรกฎาคม เวลาประมาณตีสองกว่า ๆ หลวงตามีอาการปวดมาก และเมื่อบิดสายน้ำเกลือแล้วก็ไม่สามารถไหลออกมา ทำให้คิดว่าท่อน้ำเกลืออาจจะถูกลิ่มเลือดไปอุดตันจึงไม่สามารถระบายน้ำเกลือที่เข้าไปในร่างกายให้ออกมาได้ หลวงตาปวดมากข้าพเจ้าบอกให้นางพยาบาลบอก

คุณหมอวิโรจน์ ซึ่งได้ความกลับมาว่าคุณหมอให้ฉีดยาบรรเทาอาการปวด (ต่อมาพี่ต้นบอกว่าเป็นมอร์ฟีน) ทำให้อาการปวดของหลวงตาบรรเทาลง คืนนั้นหลวงตามีอาการผิดปกติอีกคือ หลวงตาลืมตาโพลงมองไปยังเพดานห้องแล้วพูดออกมาว่า **"เห็นแล้ว เห็นแล้ว เห็นแล้ว"** ข้าพเจ้าจึงถามว่าหลวงตาเห็นอะไร หลวงตาบอกว่า **"เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์"** ข้าพเจ้าก้มลงกราบหลวงตาที่มือหลวงตาซึ่งอยู่ตรงหน้าท้อง ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าขนลุกซู่จากปลายนิ้วมือไปยังศีรษะ ข้าพเจ้ากราบหลวงตาสามครั้งและคิดในใจว่า หลวงตาต้องบรรลุพระโสดาบันแล้วแน่ ๆ คืนนั้นข้าพเจ้าคอยดูแลหลวงตาตลอดทั้งคืน จนกระทั่งรุ่งเช้าเวลา ตี ๕ คุณหมอได้พาหลวงตาลงไปที่ห้องผ่าตัดอีกครั้งและทำการผ่าตัดอีกครั้งเช่นเดิม ข้าพเจ้าลงไปส่งหลวงตาที่ห้องเดิม คือ ห้องรอรับการผ่าตัด หลังจากนั้นเมื่อหลวงตาผ่าตัดเสร็จแล้วก็นำหลวงตาขึ้นมาพักที่ห้องเดิม วันนี้เป็นวันที่ ๕ กรกฎาคม หลวงตามีอาการดีขึ้น น้ำปัสสาวะมีสีเลือดจางลงอย่างเห็นได้ชัด และวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๐ นี้มีคณะญาติโยมมาเยี่ยมหลวงตามากมายเหมือนเดิมนำโดย คุณชูชาติ ป้าติ่ง พี่แจ้ โดยเฉพาะพี่แจ้ได้มาขออนุญาตลาเพื่อไปเรียนต่อที่ประเทศอเมริกา หลวงตาได้เขียนคำอวยพรให้และได้ให้ฟันซี่หนึ่งกับพี่แจ้ พร้อมทั้งกับที่พี่แจ้ขออังสะหลวงตาที่ใส่ติดตัวไปอเมริกาด้วย หลวงตาก็โปรดเมตตาให้ตามนั้น พอคณะญาติโยมจะลากลับข้าพเจ้าจึงได้ขอให้หลวงตาอวยพรวันเกิดให้กับข้าพเจ้าด้วย หลวงตาได้เมตตาสวดมนต์ และอวยพรวันเกิดให้กับข้าพเจ้า หลังจากนั้นพอเวลาเที่ยงคืนหลวงตามีอาการปวดที่กระเพาะปัสสาวะอีก คราวนี้รู้สึกว่ามีอาการหน้าซีดเป็นอย่างมากข้าพเจ้าวิ่งไปตามคุณหมอ แต่เนื่องจากขณะนั้นเป็นเวลา เที่ยงคืนกว่าๆ แล้ว จะมีก็แต่คุณหมอเวร ซึ่งทางโรงพยาบาลได้ตามคุณหมอมาอย่างรวดเร็ว พอคุณหมอมาถึงได้สั่งให้พาหลวงตาไปที่ห้อง CCU ทันที ห้อง CCU อยู่ที่ ชั้น ๕ เป็นห้อง ๕๐๔ หลวงตาอยู่ที่ห้อง CCU นี้ในคืนนั้นก็เกิดเหตุการณ์อีกเมื่อลงมาที่ห้อง CCU แล้วคุณหมอเวรได้ให้ยาบรรเทาปวดอีกครั้ง (เป็นมอร์ฟีนเหมือนเดิม) หลังจากนั้นพออาการของหลวงตาสงบลง ไม่ปวดมากเหมือนเดิมแล้วหลวงตาก็เพ้อออกมาอีก คราวนี้บอกว่า ทำไมไปนอนในโลงกันน่ะ แล้วห้องโน้นทำไมเอะอะกันจัง อีกสักครู่เวลาประมาณตีสาม หลวงตาก็รำพึงออกมาอีกว่า **"เขาสอนให้เราละราคะ โทสะ โมหะ เราก็ละ"** พูดเช่นนี้สามครั้ง ข้าพเจ้าก็ก้มตัว

ลงไปกราบหลวงตาอีกครั้งซึ่งครั้งนี้ก็เป็นเช่นเดิมคือ ขนลุกซู่จากปลายนิ้วจนถึงศีรษะเหมือนเดิมเลย พอตอนเช้าหลวงตาก็มีสติเหมือนเดิมทุกประการ ข้าพเจ้าได้ถามหลวงตาว่า หลวงตาครับ เมื่อคืนและเมื่อคืนก่อนนี้หลวงตาพูดอะไรออกมาครับ หลวงตาบอกจำไม่ได้เลย รู้อยู่อย่างเดียวว่า รู้สึกเป็นปกติดีทุกอย่าง ข้าพเจ้าก็บอกว่า หลวงตาจำได้ไหมครับที่หลวงตาปวดมากๆ ทั้งวันที่ ๕ กรกฎาคม และวันที่ ๖ กรกฎาคม นั้นเป็นสองวันที่หลวงตาเพ้อออกมาโดยในวันที่ ๕ กรกฎาคม นั้น หลวงตาละเมอออกมาอย่างนี้และวันที่ ๖ กรกฎาคม หลวงตาก็ละเมออย่างนี้ หลวงตาบอกว่าจำอะไรไม่ได้เลย ต่อจากนั้นอาการของหลวงตาก็ดีขึ้นจนใกล้ปกติ ในเวลาต่อมาหลวงตาต้องใช้น้ำเกลือเป็นจำนวนมากเพื่อล้างเลือดในกระเพาะปัสสาวะไม่ต่ำกว่า ๑๕๐ ขวดเลย เมื่อหลวงตาดีขึ้น คุณหมอจึงได้ปรับยาจากที่หลวงตาฉัน Plavic ต้องเปลี่ยนมาเป็น Baby Aspilin ทำให้อาการเลือดออกในกระเพาะปัสสาวะดีขึ้น และหลวงตาก็ออกจากโรงพยาบาลในวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๐

หลังจากที่หลวงตาออกจากโรงพยาบาลครั้งนี้ หลวงตาก็ได้จำพรรษา ณ วัดเทพศิรินทร์ตลอดพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้วก็รับกฐินหลวงตามกิจที่พึงปรารถนา การทำงานของหลวงตาก็ไม่ได้ลดลงเลยเพราะเมื่อหลวงตาออกจากโรงพยาบาลแล้ว หลวงตาได้ไปร่วมงานสวดพระอภิธรรม สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี วัดราชบพิธฯ งานต่างๆของหลวงตาที่จำเป็นท่านก็ไปโดยตลอดและเมื่อออกพรรษาแล้ว การจัดสร้างพระผงพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต หลัง ส.ก ได้เสร็จและพร้อมที่จะทำการอธิษฐานจิตโดยหลวงตากำหนดว่าในเดือนพฤศจิกายน จะทำการอธิษฐานจิตเหรียญ และพระผง พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ซึ่งในพิธีก็มีคุณชูชาติและคุณนารีจิต พี่พรชัยพี่เต่าและญาติโยมทั้งหลายต่างมาร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก มีเฮียซ้ง พี่โก๋ พี่บุญมา พี่ชาญชัย มาช่วยจัดเตรียมการในพิธีให้เรียบร้อย ในปีนี้หลวงตาได้ปรารภกับพี่พรชัยว่า ต้องการจะสร้างระฆังเพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั่นเอง ให้พี่พรชัยช่วยรับเป็นภาระให้ด้วยเมื่ออธิษฐานจิตพระผงเจ้าคุณนรรัตนฯ เสร็จแล้ว ก็ทูลถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถในวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๐ นั่นเอง ซึ่งเป็นการเสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงธรรม หลวงตาเป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนาเรื่องกรรมด้วยตัวเอง

ในวันปีใหม่ คือ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๐ เข้าปีใหม่ ๒๕๕๑ เวลาใกล้

เที่ยงคืน หลวงตาก็ได้เดินทางไปที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์อีกครั้ง เพื่ออวยชัยให้พร แก่คณะหมอและพยาบาล รวมถึงพนักงานในโรงพยาบาล หลวงตาได้ให้ความเป็นกันเองกับคณะญาติโยมที่มาร่วมกันเป็นอย่างมาก คุณหมอต่างต้องการให้หลวงตาได้บริหารสายตา คือ ต้องใช้สายตาและสมองไปพร้อมกัน คือ ต้องดูโทรทัศน์บ้าง แต่หลวงตาไม่โปรดให้มีโทรทัศน์เพื่อใช้ดูของท่าน แต่ต้องหาเครื่องเล่นดีวีดี เพื่อดูสารคดีบ้างเรื่องจีนบ้าง ข้าพเจ้าก็รับภาระเรื่องการหาสารคดีบ้าง เรื่องต่างๆ บ้าง มาให้หลวงตาได้ดูตลอดมานับแต่นั้นหลายคนอาจจะไม่เข้าใจว่าหลวงตาดูเรื่องต่างๆ นั้นอย่างไร ข้าพเจ้าต้องพิจารณาเรื่องต่างๆนั้นก่อนแล้วจึงส่งให้หลวงตาดู เมื่อหลวงตาดูแล้วหลวงตามักจะมีข้อคิดเห็นในเรื่องต่างๆ เอามาเล่าให้ฟังอยู่เสมอ ข้อสังเกตของหลวงตาเป็นไปอย่างละเอียดมาก เช่นเมื่อเอาหนังผีให้หลวงตาดู หลวงตาบอกว่า หนังผีสมัยนี้ไม่ใช่แนวการหลอกผีของเมืองไทย เป็นผีที่เอาแบบอย่างจากต่างประเทศมาทั้งนั้น ทั้งเรื่องการใช้เสียงและเทคนิคพิเศษต่างๆ ทำให้ลักษณะของผีไทยหายไป ผีไทยนั้นจะไม่หลอกกันแบบหนังผีสมัยนี้ แต่จะหลอกแบบแลบลิ้นปลิ้นตา แหกอกให้ดูบ้าง เป็นการใช้อสุภสัญญามาทำให้ดูแต่หนังผีสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของผีหรือการหลอกจะเอาแบบอย่างหนังผีญี่ปุ่นมา ผีไทยจะหลอกกันแบบให้มารู้ทีหลังว่าเป็นผีบ้าง อำกันบ้าง เรื่องภาษาอีกอย่างที่นำมาใช้ในการทำหนังก็ยังไม่ใช่ภาษาที่ถูกต้องทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ผิดเรื่องบาง หลวงตามักจะบอกว่าคนที่เล่นหนังเก่ง ก็คือ คนหลอกคนเก่งเพราะต้องแสดงให้เหมือนกับตัวละครมากที่สุด ซึ่งบางครั้งตนเองไม่ใช่คนแบบนั้น แต่ก็ต้องทำเพราะเป็นอาชีพ มีการให้รางวัลการหลอกคนเก่งคือรางวัลต่างๆ เช่น ตุ๊กตาทองบ้าง ออสการ์บ้าง เหล่านี้ เป็นรางวัลของการหลอกกันทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ของจริง ไม่ใช่ความจริง แต่ก็มีคนบางคนเอาใจเข้าไปติด ร่วมกับนักแสดงบ้าง ร้องไห้ไปกับตัวละครบ้าง น่าจะสงสารตัวเองมากกว่านะที่โง่ให้เขาหลอกได้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นบางข้อคิดของหลวงตาที่แสดงเมื่อข้าพเจ้านำสารคดีหรือหนังต่างๆ ไปให้หลวงตาดู หลวงตาบอกว่าหนังที่หลอกคนดูมากที่สุด คือหนังของชาติตะวันตกและประเทศจีน ทั้งชาติตะวันตก (Hollywood) และจีนนั้นทำหนังที่ดูแล้วยิ่งน่าเชื่อถือมากเท่าไหร่แสดงว่าหลอกคนดูได้ดีที่สุด

วัตรปฏิบัติของหลวงตาเมื่ออยู่ที่วัดเทพศิรินทร์นั้น หลวงตาจะตื่นจากจำวัด

ประมาณตี ๕ กว่าๆ เป็นประจำทุกวัน เมื่อตื่นแล้วหลวงตาจะสวดมนต์ทันที เป็นการเจริญพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณในเวลาเช้า และสวดมนต์รับอรุณอีก หลวงตาบอกว่า การสวดมนต์เวลาเช้าเมื่อสวดเสร็จแล้วต้องทำในใจไว้เสมอว่า วันนี้ เป็นวันสุดท้ายของชีวิต เราจะต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายเป็นแน่ หลังจากนั้น จึงเข้าห้องน้ำเพื่อล้างปากเช็ดใบหน้าให้สะอาด แล้วผลัดเปลี่ยนผ้าอ้อมสำหรับผู้ใหญ่ ถึงจะนุ่งสบงและอังสะ เสร็จแล้วก็ออกมานั่งที่ห้องกลางเพื่อรับอาหารบิณฑบาต จากพระใหม่และญาติโยมที่นำอาหารมาถวาย จากนั้นตาศักดิ์ก็จะนำอาหารเช้าที่เป็นอาหารกรอบๆ ต่างๆ มาถวายและไปนำอาหารจากศาลาร่มเย็นมาถวายภัตตาหารเช้า เมื่อฉันเช้าเสร็จแล้วก็จะพักผ่อนตอนเช้าโดยเข้าจำวัดประมาณ ๘ โมงเช้า เมื่อใกล้เวลาเพลหลวงตาก็จะตื่น และออกมาฉันภัตตาหารเพล มียายเล็กและร้านแจ้งตงนำภัตตาหารเพลมาถวายเป็นประจำทุกวัน นอกจากนั้นตาศักดิ์ก็จะเดินไปเอาภัตตาหารเพลจากศาลาร่มเย็นมาถวายหลวงตา นอกจากยายเล็กแล้วก็มีญาติโยมต่างๆ อาทิ ป้าโส่ย พี่อ้อของห้างแจ้งตง และก็มีป้าสาครที่นำภัตตาหารมาถวายเป็นคราวๆ ไป เมื่อฉันภัตตาหารเพลเสร็จก็จะให้พร หลังจากนั้นก็จะนั่งสนทนากับญาติโยมต่างๆ บ้างตามควร และก็จำวัดต่อ บางทีก็จำวัดตอนบ่ายโมงจะตื่นจากจำวัดประมาณบ่ายสามโมงบ้าง บ่ายสี่โมงบ้าง เมื่อตื่นขึ้นมาแล้วคุณหมอสุนทรก็จะช่วยทำกายภาพบำบัด โดยจะเริ่มจากการใช้ผ้าร้อนคลุมที่เท้าและที่หลังและนวดเพื่อคลายกล้ามเนื้อหลัง จากนั้นก็ทำการฟื้นฟูกล้ามเนื้อที่ใบหน้าด้วยการนวดหน้าบ้าง ใช้กระแสไฟอ่อนๆ กระตุ้นเซลล์ที่ใบหน้าบ้าง หลังจากนั้นก็จะใช้เครื่องอุลตร้าซาวด์เพื่อคลายกล้ามเนื้อช่วงไหล่ ให้หลวงตาระหว่างที่ทำกายภาพนั้นคุณหมอจะนำเรื่องราวต่างๆ ที่สงสัยมาถามหลวงตาอยู่เสมอซึ่งช่วยในเรื่องการตื่นตัวของสมอง หลวงตาก็จะเล่าเรื่องต่างๆ ที่จำได้บางทีก็เป็นเรื่องที่นานมากแล้ว โดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องทางธรรมะจะมีเรื่องข่าวสารต่างๆ บ้างและเรื่องประวัติศาสตร์บ้างหลากหลายกันแล้วแต่เวลาจะเหมาะสม การตอบข้อซักถามของหลวงตาจะเป็นไปอย่างละเอียดสุขุมเสมอเปี่ยมด้วยปัญญาบางอย่างก็เป็นการช่วยเหลือ เพื่อให้คุณหมอสามารถไปช่วยเหลือผู้อื่นต่อได้ หลวงตาบอกว่า อาชีพหมอเป็นอาชีพที่ต้องเสียสละมากการช่วยเหลือรักษาพยาบาลผู้คนที่เจ็บป่วยนั้นหมอต้องมีความเมตตาธรรมอย่างสูง ต้องไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ใดๆ เป็นอาชีพที่ได้ทำบุญอย่างสูง ต่อจากนั้นหลวงตาก็จะนั่งอ่าน

หนังสือ และเขียนหนังสือซึ่งหนังสือเล่มที่หลวงตาได้เขียนในช่วงนี้ก็คือ หนังสือเรื่องรำคาญ อนึ่งเรื่องรำคาญนี้เป็นหนังสือเล่มที่หลวงตาเขียนแต่ยังเขียนไม่จบก็มรณภาพก่อน ข้าพเจ้าขออนุญาตนำการเขียนหนังสือเรื่องรำคาญของหลวงตามาเขียน ณ ที่นี้ เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นข้อคิดอันคมคายและประณีตละเอียดอ่อนของหลวงตา ดังนี้

รำคาญ

รำคาญ แบ่งออกเป็น รำคาญตา รำคาญหู รำคาญจมูก รำคาญลิ้น รำคาญกาย รำคาญใจ

รำคาญตา มองอะไรก็รำคาญตาไปหมด เช่น รกรุงรัง วางของไม่เป็นระเบียบ วางเกะกะ พื้นสกปรก บ้านมีหยากไย่ รังแมงมุม ไม่มีของที่จำเป็น เช่น ผ้าขี้ริ้ว แก้วน้ำ หมอนมุ้ง อาหารไม่ถูกปาก อร่อยแต่แข็งกินไม่ถนัด คนนุ่งห่มไม่เรียบร้อย บางคนนุ่งน้อยเปิดมาก บางคนก็นุ่งกางเกงขายาว (ขายาวออกมาแต่กางเกงสั้นจู๋) บางคนเอาไว้ผมยาวปกหน้าตัวเองต้องสลัดหน้าทุกสามนาที บางคนพูดไปหัวเราะไป บางคนพูดเซ้าซี้ บางคนเอาไว้ผมยาวดัดฟูยังกับนางผีเสื้อสมุทรเมียพระอภัยมณี บางคนเขียนคิ้วเบี้ยว ทาปากเลอะเทอะ บางคนกินหมากปากเป็นกระโถน บางคนไม่แปรงฟันปล่อยให้มูลฟันเขลอะ บางคนสายตาสั้นพอแว่นตาตกก็เที่ยวควานหา บางคนตาฝ้าฟางดูอะไรก็ต้องนำมาชิดตา แทบติดขนตา (ซึ่งก็มีบางเต็มที) บางคนแต่งตัวนำสมัย เอาไว้ผมเป็นกระเซิงฟูกลม เขียนคิ้วดำขอบตาเขียวช้ำราวกับถูกผัวต่อยหน้าเพราะตอแหล ทาปากสีลูกหว้าสวมเสื้อสีแดงแจ๋นุ่งผ้าสั้นจู๋ สีเขียวจัดสีตัดกันแสบตาราวกับงิ้ว แถมมีผ้าแพรเยื่อไม้นานาสีคาดเอว ถุงเท้าต่างๆ สีราวกับขวดลูกกวาด รองเท้าส้นสูงปรี๊ดสีแดงแจ๋ เดินไปทางไหนคนมองดูยังกับเห็นตัวประหลาดฝ่ายผู้ชายเพื่อประกาศว่าตนเป็นนักศิลปินก็เอาไว้ผมหนวดเครายาวรุงรังยังกับชีเปลือยในเรื่องพระอภัยมณี ที่ว่ามีหนวดถึงเข่าเคราถึงนมผมถึงตีนดูแล้วน่ารำคาญตาแต่เขาก็เป็นศิลปินโลกยกย่อง

มีหนังสือเล่มหนึ่งชื่อน่าอ่าน คนเขียนมีหลายคนแต่เขียนเรื่องเดียวกัน น่าสนใจ เป็นหนังสือหนาพอสมควรไม่ชวนกลัว แต่พอเปิดดูข้างในเจ้าประคุณเอ๋ย ! ตัวหนังสือสีแดงจางๆ ต้องใช้แว่นขยายอ่าน จึงอ่านได้แสดงว่าคนพิมพ์เขาตั้งใจให้

เทวดาอ่าน ถ้าอ่านได้ต้องเป็นเทวดา ไม่ได้พิมพ์ให้มนุษย์อ่าน อยากอ่านก็อ่านไม่สะดวกน่ารำคาญ

มีเรื่องน่าสนใจเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องรำคาญของสามีเกี่ยวกับทรงผมของภรรยาอย่างนั้นก็น่ารำคาญ อย่างนี้ก็น่ารำคาญผลสุดท้ายภรรยาก็เลยทำให้ถูกใจสามีบ่นอย่างรำคาญไม่ได้ ดังนี้

สามีเป็นคนหัวล้านเกลี้ยงเป็นมันขึ้นเงานั่งดูภรรยาทำทรงผมเริ่มต้น ดังนี้ เอาไว้ผม ผมอย่างนี้พี่เกลียดนัก ผมเมียถักเขาตัวแก่ สาวๆ เอาไว้ผมโป่งปิ่นปักอยากเป็นลาว ผมหน้ายาวอย่างหยำฉ่า ถ้าจะเคย นี่ก็เหมือนคลื่นทะเลไม่เก่เลย อุแม่เอียนี่เงาะหรือว่าไร ทรงชิงเกิ้ลเกินไปไม่น่ารัก ข้างหยักข้างหลังย้วยสวยตรงไหน นี่ก็ออกจะเก่าๆ เกินไป สมัยใหม่นะน้องจะเกินงาม ทรงจอนหูดูเก่าไปไม่น่ารัก ขืนเอาไว้ทรงโบราณตามคลองสาน เมียเลยตอบว่า ทรงเงางามอย่างคุณพี่ดีหรือยัง (โกนหัวเลยละกัน) นี่ก็เรื่องรำคาญตา

การเป็นนักศิลปินนั้นอยู่ที่ผลงาน ช่างเมืองเพชรบุรีเป็นช่างสลัก ช่างเขียนเป็นอาจารย์เหม เวชกร ช่างปั้น เช่น อาจารย์เขียน ยิ้มศิริ ก็ดูเป็นคนธรรมดาแต่เขาก็ยกย่องกันว่าเป็นศิลปิน โดยไม่ได้ทำตัวผิดธรรมดา คนใช้ลูกประคำแขวนคอมองทางแง่บวกก็เป็นการทำดี เป็นการประกอบการนับครั้งในการเจริญภาวนา ถ้ามองทางลบก็กลายเป็นคนอาหารประดิดประดอยอยู่นั่นล่ะ คนจะกินก็คอยด้วยความรำคาญ กว่าจะได้กินพอดีหายอยาก บ้างก็เห็นคนใส่เสื้อกลัดกระดุมไขว้กันไม่เสมอกันน่ารำคาญตา บางคนออกจากห้องน้ำลืมรูดซิบ เดินไปทางไหนคนก็หลบ เจ้าตัวยังไม่รู้เรื่องเป็นที่รำคาญตา หลังคาบ้านรั่วก็ปล่อยไว้ไม่แก้ไขนี่ก็น่ารำคาญ ยาบางเม็ดผิวสากยากต่อการกินเพราะกลืนไม่ลง ยาไปติดเพดาน ติดคอไม่ลงคอ บางครั้งเกือบอาเจียนพะอืดพะอมน่ารำคาญ การปวดขา ปวดศีรษะ การเมื่อยขบขาเป็นเหน็บเดินไม่ได้ใครๆ เขาเดินกันฉุยๆ เราเดินไปกินเอง ทำเองไม่ได้ น่ารำคาญตัวเอง โรคภัยไข้เจ็บก็เหมือนกัน ป่วยจนช่วยตัวเองไม่ได้เดินเคยเดินได้ก็เดินไม่ได้ กินก็ต้องคอยมีคนป้อน กลายเป็นเด็กเล็กกินเองไม่ได้ นอนก็ต้องมีคนพยุงให้เข้านอนให้ลุก ให้นั่ง สิ่งเหล่านี้เคยทำเองได้ทั้งนั้น มาบัดนี้กลับทำไม่ได้น่ารำคาญ น่าระอา บางคนเห็นว่าตนเป็นคนเจ็บเป็นคนแก่ช่วยตัวเองไม่ได้เป็นภาระให้คนอื่นเขาลำบาก เลยคิดฆ่าตัวเอง อย่างนี้ไม่ดีไม่ถูกต้องการฆ่าตัวเองเป็นอกุศลจิตเป็นบาปหนัก

เป็นครุกรรม คือ กรรมหนัก ตายไปก็ไปทุคตินรก ไปเลวไม่ได้ไปดี เกิดชาติหน้า ชาติไหนๆ ก็ฆ่าตัวตายทุกชาติ ปิดทางสวรรค์ทางอริยผล พอมีบารมี มีอินทรีย์ มีพละ บริบูรณ์แกล้วกล้า สามารถบรรลุอริยคุณได้ก็ไม่สามารถบรรลุได้ เพราะฉะนั้นอย่าฆ่าตัวเองเป็นอันขาด

บางคนเป็นโรคตา เช่น ตาแฉะ ตาบวม น้ำตาไหลเป็นประจำ แมลงหวี่ชอบตอมคนตาแฉะ เหล่านี้น่ารำคาญทั้งนั้น บางคนเคยตาดีมาก่อนเคยเห็นอะไรสารพัดมาก่อน แล้วต่อมาเกิดตาบอดเพราะเป็นโรค หรือเกิดอุบัติเหตุ หรือถูกทำร้าย มันเป็นเรื่องน่ารำคาญ ทรมานใจเป็นที่สุด ที่เคยเห็นแล้วมองไม่เห็น ไปไหนก็ไม่ได้ ทั้งๆ ที่ครั้งหนึ่งเคยไปได้ตามใจชอบ มาบัดนี้ไปคนเดียวไม่ได้เสียแล้ว เคยอ่านหนังสือได้ ดูรูป ดูหนัง ดูโทรทัศน์ได้ บัดนี้ดูไม่ได้เสียแล้ว แม้แต่เข้าห้องน้ำ เข้าห้องนอนก็ต้องมีคนช่วยจูงช่วยพยุง เฮ้อ ! น่าอนาถใจ บางคนเดินซื้อผ้าพันคอผืนเดียวก็เดินดูอยู่นั่นล่ะ ไม่ตกลงใจซื้อสักที ร้านนี้ดีแต่แพงเกินไป ร้านนั้นผ้าดีแต่ไม่สวยไม่ซื้อ ร้านนี้มีแต่ของโหล เป็นที่อิดหนาระอาใจเกิดรำคาญของเพื่อนที่ไปเที่ยวซื้อด้วยกัน เพื่อนถูกเข้าอย่างนี้ครั้งเดียวก็เข็ด บางคนไปซื้อก็เป็นนักต่อราคากับคนขายอยู่นั่นล่ะ จนคนขายจะยกปลากลับนั่นล่ะจึงตกลงใจซื้อ เจ้าของร้านมองหน้าคนซื้อด้วยความรำคาญ บางรายเป็นผัวเมียไปซื้อของก็เถียงกันจะซื้อก็ไม่ซื้อ จนคนขายรำคาญถามว่า คุณจะซื้อหรือไม่ซื้อ ถ้าไม่ซื้อจะได้ขายให้คนอื่นต่อไป ไม่เหมือนสามีภรรยาคู่หนึ่งเป็นคนฐานะดีไม่มีบุตรแต่ค่อนข้างจะตระหนี่ ไม่เคยทะเลาะกันเลย ว่าอะไรเป็นว่าตามกัน เป็นปี่เป็นขลุ่ย วันหนึ่งจะถวายของพระต่อหน้าพี่สาวสองคนของสามี พระนั่งรออยู่สามีหยิบของขึ้นมาชิ้นหนึ่ง ถามภรรยาว่า เธอเห็นอย่างไร ภรรยาบอกว่าของชิ้นเล็กกะทัดรัดดีเหมาะสำหรับนำติดตัวไปใช้ในที่ไหนๆ แล้วก็เก็บ ภรรยาจึงไปหยิบของออกมาชิ้นหนึ่งถามสามีว่านี่จะถวายหรือไม่ สามีบอกว่าของชิ้นนี้เป็นของใหญ่เหมาะที่จะเก็บเอาไว้ประจำบ้านแล้วก็เอาไปเก็บ ไม่ถวาย สามีเลือกบ้างหยิบออกมาชิ้นหนึ่งถามภรรยาว่าจะถวายดีหรือไม่ ภรรยาพูดว่าของชิ้นนี้เป็นของเก่าของแก่ครั้งปู่ย่าตาทวดจะถวายได้อย่างไร ควรเก็บไว้สำหรับเป็นของประจำสกุล แล้วก็เอาไปเก็บ สามีก็ไปยกของออกมาอีกชิ้นหนึ่งถามภรรยาว่า เธอจะว่าอย่างไร ภรรยาตอบว่า ของชิ้นนี้งามมากเกินไปไม่ควรกับพระ พระควรใช้ของปอนๆ เก่าๆ จึงจะสมกับภาวะของพระ ว่าแล้วก็เก็บอีก คราวนี้ภรรยาไปหยิบของชิ้นหนึ่งมาพลางถาม

สามีว่าควรถวายหรือไม่ สามีบอกว่าของชิ้นนี้มีราคาแพงมีค่า ถ้าถวายท่านไปก็เท่ากับเราทำบาป เพราะโจรก็จะไปฆ่าพระลักเอาของไปขายเท่านั้น ว่าแล้วก็เก็บ กว่าจะเลือกของถวายพระได้ก็เลือกแล้วเลือกอีกจนได้ของถูกใจเป็นเสื่อเก่าๆ ของใช้แล้วแล้วตกลงกันในระหว่างสามีภรรยาว่า ของเหล่านี้เหมาะแก่พระแล้ว พระควรใช้ของปอนๆ ไม่หรูหราอย่างฆราวาส คนอย่างนี้ตายไปเกิดชาติหน้าก็จะได้ใช้แต่ของเก่าของใช้แล้ว ได้รถยนต์ก็เป็นรถมือสองมือสาม แต่งงานก็ชอบแต่งกับพ่อหม้ายแม่หม้าย รู้อย่างนี้แล้วก็น่ารำคาญใจ ยิ่งเห็นตอนเลือกของยิ่งรำคาญตา ภรรยาสามีบางคู่ช่างพูดเวลาพูดกับแขกก็แย่งกันพูด อยู่ในบ้านก็มีแต่คนพูด คนฟังมีคนเดียว คือ ลูก ลูกก็แสนจะรำคาญแม้จะเบื่อแต่ก็ทำอะไรไม่ได้ เด็กก็รำคาญเพราะพ่อแม่คอยระวังอยู่ตลอดเวลา หนุ่มสาวก็รำคาญพ่อแม่เพราะพร่ำสอนตักเตือนซ้ำๆซากๆ คนแก่ก็รำคาญร่างกายเพราะไม่อยู่ในอำนาจ ตัวเราเองบางครั้งก็รำคาญตัวเองเพราะทำอะไรไม่ได้อย่างใจ เฮ้อน่ารำคาญจริงหนอ รำคาญทางตา ดูเหมือนจะมีมากกว่าเพื่อนมากกว่ารำคาญทางหู เป็นต้น แล้วจะแก้อย่างไร?

อีกอย่างหนึ่งดูคนแก่เดินแล้วรำคาญ หลังโกงเดินถอยหน้าถอยหลัง เดินไปสามก้าวถอยหลังก้าวหนึ่ง เห็นคนเท้าเป็นเหน็บ เดินไม่ได้เพื่อนเขาไปกันแล้วท่านผู้ที่เป็นเหน็บยังยืนอยู่กับที่ เห็นคนที่รีบเปิดประตูห้องน้ำเข้าไปถ่าย เพราะรีบด่วนจึงลืมปิดประตูห้องน้ำ เป็นแต่แง้มไว้ บางคนเดินตัวโคลงไปโคลงมา ยังกับเรือโต้คลื่นเพราะเป็นคนอ้วน บางคนกลางคืนใครเขาเข้านอนกันหมดแล้ว แต่คุณยายตื่นขึ้นแล้วเดินไปดูความเรียบร้อยในบ้าน เช่น ดูห้องน้ำว่าเขาปิดก๊อกน้ำเรียบร้อยหรือยังปล่อยให้น้ำไหลหยดอยู่ ไปดูประตูว่าปิดเรียบร้อยหรือยัง ครัวเรียบร้อยหรือยัง ใครนอนเปิดไฟ เปิดวิทยุ เปิดโทรทัศน์ทิ้งไว้ คนเปิดทิ้งไว้นอนฟังนอนดูเพลินหลับไปโดยไม่ได้ปิด หรือเปิดเครื่องปรับอากาศมากเกินไป ก็จัดแจงปิดเครื่อง เป็นอย่างนี้เสมอจนลูกหลานหาว่าคุณแม่ คุณยายเป็นประสาท แต่คุณยายเพียงว่านั่นเป็นความเรียบร้อยละเอียดไม่ประมาทของผู้ใหญ่ไม่หยาบสะเพร่าเหมือนเด็ก ดูคนเล่นดนตรีสากล เห็นคนร้องไปบิดตัวไปเหมือนไส้เดือนถูกขี้เถ้า คนดีดกีต้าร์ก็ดีดเอาๆ เหมือนเอาเป็นเอาตายกันทีเดียว อย่างนี้พวกวัยรุ่นชอบส่งเสียงเฮๆ ลั่นห้อง แต่ผู้ใหญ่เกิดความรำคาญตา เวลาผู้หญิงร้องก็อ้าปากกว้างยังกับตัวฮิปโป อ้าปากกว้างขวางเป็นช่องโบ๋น่าดีดอะไรเข้าปาก เต้นหยองแหยงๆ เหมือนเดินหนีมดแดง เรื่องเหล่านี้คน

อ่านบางคนคงคิดว่ามองเขาแง่ร้ายเกินไปมันเป็นเรื่องของวัยรุ่นเขา เราแก่แล้วควรเตรียมตัวไปหลังวัดนอนตลอดกาลดีกว่า นั่นก็เป็นความจริงของทุกคนไม่ว่าเด็กหนุ่มสาวแก่ แก่หง่อม

บางรายอ่านหนังสือตัวเล็กๆ อ่านไม่ได้ใส่แว่นตาก็อ่านไม่ได้ ใช้แว่นขยายประกอบก็อ่านออกบ้าง ไม่ออกบ้างรำคาญตาตัวเองก็เลยโยนแว่นขยายไปเลย บางคนเพ่งเลยเพราะแสบตา งานก็เร่งรัด ตาก็เกิดมาเป็นอย่างนี้ รำคาญก็รำคาญแต่ทำอะไรนัยน์ตาไม่ได้บางคนเดิมมองเห็นอะไรเป็นปกติ พอตาเจ็บหมอใช้ผ้าปิดตาทั้งสองข้าง เคยเดินเองโดยไม่ต้องมีคนจูงก็ต้องให้คนอื่นจูงจึงเดินได้ เคยอ่านหนังสือได้ก็อ่านไม่ได้ เคยดูนั่นดูนี่ได้ก็ดูไม่ได้ให้น่ารำคาญใจ ไปเยี่ยมนิคมคนชราเห็นคนแก่บางคนทำอะไรเงอะๆ งะๆ ก็รู้สึกรำคาญตาแลสังเวชใจ ไปโรงพยาบาลคอยหมอที่ห้องคอยหมอ หมอก็ไม่ว่างสักทีคนไข้ก็มากก็เกิดรำคาญในการรอคอย การรอคอยนี้เป็นบ่อเกิดของความรำคาญ และเป็นกังวล เช่น ให้ลูกไปธุระที่บ้านญาติ ซึ่งบ้านญาติอยู่ไม่ห่างกันเท่าไร ก็หายไปไม่กลับมาสักทีพ่อแม่ก็รำคาญใจบ่นว่าทำไมไม่กลับสักที บางครั้งไปติดต่อที่สถานที่ราชการแห่งหนึ่ง เห็นคนในที่นั้นนั่งหน้างอยังกับไม้แคะหู รู้สึกรำคาญ คิดว่าเขาทำงานอย่างไรกัน ต่างคนต่างหน้างออย่างนี้ บางครั้งไปรับประทานอาหารที่ร้านมีชื่อ ไปนั่งที่โต๊ะอาหารและสั่งอาหารแล้วก็นั่งรออาหารก็ไม่มาสักที เห็นคนเดินอาหารนำอาหารไปให้โต๊ะนั้นแต่โต๊ะนี้ไม่มีมาเลย รู้สึกรำคาญที่จะรอจนเบื่อ เลยลุกจากโต๊ะออกจากร้านอาหารไปเลย ไปอีกร้านหนึ่งพอโผล่เข้าไปในร้านเห็นพลุกพล่านเสียงดัง คนนำอาหารไปให้ลูกค้าเป็นหญิงแต่งหน้ายังกับงิ้ว เสื้อผ้าก็ไม่เรียบร้อยเลยกลับมาบ้าน เลิกกินอาหารนอกบ้านในวันนั้น บางครั้งไปในวันเกิดมีเด็กมารำอวยพร เด็กรำไม่เข้าจังหวะ และไม่พร้อมกัน น่ารำคาญตา คงอ่อนซ้อม หรือประหม่าจึงเป็นอย่างนั้น มีหญิงคนหนึ่งไปเยี่ยมหญิงด้วยกันซึ่งกำลังป้อนข้าวให้แม่ ซึ่งแก่มากและเป็นอัมพาต แต่พูดได้ ลูกสาวป้อนข้าวไปก็บ่นไปว่าเมื่อไหร่จะหายสักทีไปไหนก็ไม่ได้ แม่ก็พูดว่า แม่ก็อยากตายๆ ไปเสียทีก็ไม่ตายอยู่ก็ทรมานคนอื่น ลูกสาวนั้นปฏิบัติแม่ด้วยประชดประชัน เห็นแล้วก็รำคาญตา แต่พูดไม่ได้ ลูกสาวต้องดูแลแม่ทุกอย่างตลอดเรื่องเข้าห้องน้ำ ต้องล้างต้องเช็ดทุกอย่าง หน้าตาลูกสาวก็มุ่ยไม่มียิ้มแย้มแสดงอาการวิตกกังวลและท้อแท้ใจจนเห็นชัด ต่อมาอีกสี่เดือนเศษแม่ก็ตาย ตอนแรกบอกกับเพื่อนว่าหมดภาระไปที พอต่อ

มาอีกสามวันพอเผาศพแม่เสร็จก็วิ่งไปหาเพื่อนร้องไห้ขอร้องให้เพื่อนช่วย เพราะคิดถึงแม่เหลือเกิน เวลานี้อ้างว้างว้าเหว่ไม่มีแม่ไม่มีพ่อแล้ว เหลียวไปทางไหนก็มีแต่ตัวคนเดียวหมดที่พึ่งทางใจแล้ว ช่วยฉันที ๆ ๆ ฉันต้องนอนคนเดียว ตื่นขึ้นมาก็เห็นแต่ตัวคนเดียวแม่อยู่ไหน พ่ออยู่ไหน ลูกอยู่คนเดียว พ่อแม่มาอยู่กับลูกด้วย ลูกกำพร้าพ่อแม่ เธอร้องไห้ไปรำพันถึงแม่ไปกินไม่ได้นอนก็ไม่หลับ ร่างกายก็ซูบผอมลง เธอจะรำพันถึงเรื่องเก่าเกี่ยวกับแม่ (พ่อเสียไปตั้งแต่เธอยังเป็นเด็กเล็ก) ว่าแม่เป็นคนรักดั้งเดิมของลูก แม่รักลูกตั้งแต่ลูกอยู่ในท้อง แม่สู้ทนอดอาหารเผ็ดร้อนเกรงว่าจะเป็นอันตรายแก่ลูกในท้อง แม่เป็นคนรักเก่าของลูกก่อนใครๆ คนอื่นล้วนมาทีหลังทั้งนั้น แม่ทนเจ็บปวดแสนสาหัสตอนคลอดลูก แม่สู้ทนเพราะต้องการให้ลูกมีชีวิต ถ้าแม่ตายลูกก็ตายเท่านั้น พอได้ยินเสียงร้องอุแว้ๆ แม่หายเจ็บทันที มีความดีใจ อิ่มใจเข้ามาแทนที่แม่เล่าให้ฟังอย่างนี้ แม่ให้ชีวิตเลือดเนื้อเลือดในอกให้อาหารที่อยู่อาศัย สารพัดที่แม่จะให้ ไปไหนไปด้วยกันบัดนี้ไม่มีแม่ไม่มีพ่อแล้ว เพื่อนๆ ตอนแรกก็รำคาญในการพร่ำรำพันตอนหลังก็เกิดเห็นใจสังเวชใจ สงสารเธอมาอยู่เป็นเพื่อนเธอ บางคืนเธอจะละเมอถึงแม่ เวลาล่วงไปนานเธอจึงดีขึ้น อีกรายหนึ่งเป็นสุภาพสตรีมาบ่นนินทาพระให้พระฟัง จนพระรำคาญที่บ่นซ้ำซาก คือ เรื่องตักบาตรแล้วนำกลับไปขายให้แม่ค้าขายอาหารใส่บาตร แม่ค้าก็ขายให้คนซื้ออาหารไปใส่บาตรพระแล้วพระนำไปขายให้แม่ค้า แม่ค้านำไปขายให้คนซื้อใส่บาตรพระเวียนอยู่อย่างนี้ เขาเรียกว่า รับบาตรเวียนเทียน พระจึงพูดว่า คุณตักบาตรหาบุญหรือหาบาป เธอตอบว่า หาบุญจะตักบาตรหาบาปไปทำไม พระจึงว่า ถ้าตักบาตรหาบุญเมื่อตักบาตรพระรับบาตรเราก็ได้บุญคิดแค่นี้ก็พอแล้ว ถ้าคิดเลยขอบเขตไปว่าสงสัยว่าท่านจะนำอาหารของเราที่ตักบาตรไปขาย ให้แม่ค้ามาขายแก่คนซื้ออาหารตักบาตร ถ้าคิดอย่างนี้จิตเป็นอกุศล จิตเป็นบาป เราหรือทำบุญได้บาปคิดให้ดี อีกเรื่องหนึ่งซึ่งชวนให้เกิดรำคาญคือ ไหว้เหมือนไม่ไหว้ คือไหว้แต่พระที่รู้จักที่ไม่รู้จักไม่ไหว้ ทำราวกับพระเป็นฆราวาสถ้าไหว้พระแล้วต้องไหว้ได้ทุกรูปต้องคิดว่าผ้าเหลืองนั้นเป็นธงชัยพระอรหันต์ ดังนั้นคนที่มีความนับถือพระจึงไหว้พระได้ทุกรูปเห็นคนเลือกไหว้พระแล้วน่ารำคาญตา บางคนอ้วนมากเดินตัวโคลงไปโคลงมาเหมือนเรือโดนคลื่น น่าอึดอัดน่ารำคาญแทน แต่คนอ้วนนั้นคนชอบไปนั่งใกล้เพราะหน้าร้อนก็ตัวเย็น หน้าหนาวตัวอุ่นผีก็กลัวล้มทับมัน บางคนกราบพระราวกับกอบข้าวสารหก

กราบแผลบๆ น่ารำคาญคนต่างจังหวัดไม่มีใครกราบมักง่ายอย่างนี้ บางคนกราบแช่หลังแอ่นแอ้ แล้วเงยหน้าช้าๆ น่ารำคาญ บางคนพูดไปยกมือขวักไขว่ราวกับคนตกน้ำว่ายน้ำไม่เป็นบ้างก็เวลาพูดโทรศัพท์ไปก็ยื่นแขนชี้นิ้วพลางบอกคนฟังปลายสายว่า ลูกกุญแจอยู่ตรงนั้นดูให้ดีซิ ทั้งๆที่คนรับปลายสายมอง ไม่เห็นบางครั้งเหยียดแขนชี้นิ้วออกไปข้างหลังเพื่อน จิ้มหน้าคนเดินมาข้างหลัง ทำอย่างนั้นทำไมเสียพลังงานเปล่าๆ การประนมมือก็เหมือนกัน มีการประนมมือแบบต่างๆ แปลกๆ เช่น แบบไม้ค้ำถ่อฝักยาว แบบไม่ปิ้งข้าวเกรียบว่าว คือ นิ้วมือถ่างออกจากกัน แบบสนต้องลม แบบนกบิน แบบไส้เดือนเกี้ยวกัน แบบมือทำเป็นแง่งขิง แบบดอกบัวเหี่ยว คือ ประนมมือปลายนิ้วตก แบบเป่าแคน แบบกอบข้าวสารหก คือ ก้มตัวลงกับพื้นแล้วทำมือทั้งสองข้างแบบกอบข้าวสารที่หกอยู่บนพื้นขึ้นมา แบบสามเหลี่ยม คือ แบบปิรามิด แบบถูมือ แบบออเซาะ คือ ประนมมือแล้วเอนไปทางซ้ายทางขวาบ้างพร้อมเอียงหน้าประกบมือทีเอียงไปเอียงมา แบบขี้เกียจ คือ ประนมมือไปสักพักก็วางมือลงที่เข่าสักครู่หนึ่งก็ยกขึ้นประนมอีก ทำสลับกันไปอย่างนี้ แบบเปรต คือ ประนมมือวางไว้บนกระบาล แบบชาวลังกา ไหว้ด้วยความเคารพอย่างสูง แบบนักมวยขึ้นชกบนเวที เป็นต้น แต่ละแบบดูแล้วน่ารำคาญตาจะประนมให้ดีตามปกติ คือ สองมือประกบกัน นิ้วทั้งสิบชิดกันวางไว้ที่ตรงลิ้นปี่ อย่างนี้ไม่ได้หรือ บ้างก็กราบไม่พร้อมกันแม้เพียงสองคนก็ไม่พร้อมกัน แม้แต่กราบก็ยังแตกแยกกันนับประสาอะไรกับการทำอย่างอื่นน่ารำคาญตา อวัยวะตานี้ มีเรื่องพูดเรื่องเขียนมากกว่าอวัยวะอื่น พูด (เขียน) ไปเท่าไหร่ก็ไม่รู้จักสุดสิ้น เพียงเท่านี้ผู้อ่านก็เบื่ออ่านแทบขว้างหนังสือทิ้งแล้ว (ผู้อ่านคงคิดว่าผู้เขียนรู้ตัวเหมือนกันหรือ) ขอพูด (เขียน) อวัยวะอื่น เช่น หูบ้าง

รำคาญทางหู เช่น ได้ยินเสียงกวนประสาท เสียงสูงเกินไปยังกับเสียงร้องของเปรตวันทอง เสียงต่ำเกินไปจนฟังไม่รู้เรื่อง เสียงกลางๆ ก็ได้ยินไม่รู้เรื่องเพราะมีเสียงอื่นมาแทรกเอ็ดไปหมด หรือเสียงเบาหวิวราวกับโลกพระจันทร์ ซึ่งเป็นเรื่องน่ารำคาญทั้งนั้น บางครั้งจะนอนก็มีเสียงคุยซุบซิบกันให้ได้ยินทำให้นอนไม่หลับ หรือเสียงหยอกกันเล่นกัน เปิดวิทยุดัง เปิดโทรทัศน์เสียงฮาลั่นจนทำให้สะดุ้งตื่น เพราะดูมวยดูฟุตบอลจนตีสองนั่งถ่างตาดูกัน สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเรื่องรำคาญหูทั้งนั้น แม้เสียงกรนเวลานอนหลับก็กวนประสาทเต็มที แล้วไหนจะหูตึง เขาพูดอะไรแม้ใช้ใบหูเทียม คือ มือช่วยป้องก็ได้ยินไม่ชัดไม่รู้เรื่อง เฮ้อน่ารำคาญจริงนะ หูนะ และ

ไหนจะเป็นโรคหู เช่น เป็นหูเป็นน้ำหนวกต้องไปหาหมอเสียเงินอีก บ้างหูอื้อฟังอะไรไม่ถนัดต้องไปหาหมอตรวจดูปรากฏว่ามีขี้หูอุดอยู่ หมอเขี่ยออกมาปั้นช้างได้ (ตัวเล็กๆ) สองตัว (เชือก) บางครั้งก็หูเป็นน้ำหนวกส่งกลิ่นเหม็นเรื่องหูตึงนั้นก็เป็นที่น่ารำคาญของคู่สนทนา ต้องร้องถามว่า หา! ว่าอะไรนะต้องใช้หูสำรอง คือ ฝ่ามือป้องหูช่วย พูดความลับกันก็ไม่ได้ เพราะต้องพูดดัง บางทีต้องเขียนหนังสือให้อ่าน มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับหูตึงเรื่องหนึ่ง เรื่องมีอยู่ว่า มีศิษย์หลวงตา ซึ่งหลวงตาพาไปหาหลวงปู่ แล้วศิษย์หลวงตาก็แอบไปบอกกับศิษย์หลวงปู่ว่า ให้บอกหลวงปู่นะว่าหลวงตาหูตึงมากต้องตะโกนพูดแล้วตัวเองมาบอกกับหลวงตาว่า หลวงปู่นั้นหูตึงมากต้องตะโกนดังๆ หลวงปู่จึงจะได้ยิน เมื่อทั้งสองท่านมาพบกันฝ่ายหนึ่งตะโกนถามว่าท่านสบายดีหรือ อีกฝ่ายก็ตอบว่าสบายดีแล้วท่านล่ะสบายดีหรือ ด้วยเสียงตะโกนที่ดังกว่า อีกฝ่ายหนึ่งก็พูดเบาๆ ว่า อือเป็นเอามาก อีกฝ่ายหนึ่ง ก็ถามว่า ท่านว่าอะไรนะ นั่นแหละทั้งสองท่านจึงรู้ว่าถูกหลอก คู่สนทนาหูตึงบางคู่ต้องมีล่ามจึงรู้เรื่องกัน ล่ามนั้นไม่ใช่ล่ามสำหรับแปลภาษาอื่นมาเป็นภาษาที่คู่สนทนาพูดกัน แต่เป็นล่ามภาษาเดียวกันแต่ฟังไม่รู้เรื่อง จึงต้องมีคนกลางพูดให้อีกฝ่ายหนึ่งฟังจะได้รู้เรื่อง ซึ่งเป็นเรื่องน่ารำคาญ บางครั้งมีธุระเข้าไปในสลัมได้ยินเสียงพูดกันแซดพูดใช้เสียงธรรมดาได้ยินไม่รู้เรื่องต้องตะโกนพูดแข่งเสียงอื่นๆ กว่าจะเสร็จธุระเล่นเอาเหนื่อย น่ารำคาญทำไมเขาอยู่กันได้กับเสียงเหล่านี้ คงเป็นเพราะเคยนั่นเอง บางคนอยู่โรงงานเครื่องเหล็กเสียงตีเหล็กดังสนั่นทั่วไปต้องพูดเสียงดังจนเคย พอออกไปนอกโรงงานก็พูดเสียงดังโดยไม่รู้ตัว ยิ่งมีสองคนต่างอยู่โรงงานพูดเสียงดังด้วยกันทั้งคู่แล้ว คุยกันเสียงดังลั่นเป็นที่รำคาญของคนธรรมดาแต่เขาก็ให้อภัยเพราะรู้เรื่องนี้มาก่อน

บางคนพูดกับคนหูตึง คนหูก็ตึงอยู่แล้วยังพูดค่อยอีก อีกฝ่ายหนึ่งถึงหูดีแต่ก็ได้ยินไม่ชัด ก็ตะโกนว่า ว่าอะไรนะ พูดอะไรนะ ดังจนคนอยู่อีกฝั่งคลองหนึ่งได้ยิน อย่างนี้พูดความลับกันไม่ได้ พูดโทรศัพท์ก็เหมือนกัน เราจะได้ยินเสมอถึงเสียงพูดว่า ว่าอะไรนะๆ ฟังไม่ถนัดไม่ได้ยินชัดน่ารำคาญ เมื่อฟังเพลงไทยเดิมคนร้องส่งเสียงเอื้อนไม่เป็นเพลงไทย สมัยใหม่คนร้องแบบดัดจริต เช่น ร้องว่าหัวใจก็ร้องว่าหัวจาย (หัวใจ) เสียงพิณพาทย์ก็ไม่เข้ากันระนาดเอกก็ตีช้าไม่ไวเท่าที่ควร กีต้าร์ก็ดีดไม่เข้ากับเสียงร้องเพลงน่ารำคาญหู บางคนช่างพูดเสียจริง นั่งก็พูดนอนก็พูด ยืนก็พูดตื่นก็พูดหลับก็พูด (ละเมอ) น่ารำคาญเวลาพระท่านเทศน์ก็นั่งคุยกันแข่ง

พระเทศน์ เพื่อนๆ นั่งอยู่ใกล้ๆ มองดูหน้าแล้วก็น่าจะรู้สึกตัวก็ไม่รู้สึกคงนั่งคุยกัน เช่น คนหนึ่งถามว่า วันพระที่แล้วมาหายไปไหนไม่เห็นมาวัด ฝ่ายหนึ่งตอบว่าลูกไม่สบายพาไปโรงพยาบาล ถาม... โรงพยาบาลไหนล่ะ ตอบ...โรงพยาบาล... ถาม... โอ้ยสู้โรงพยาบาลนั้น...ไม่ได้หมอเก่งกว่า ทำไมไม่ไปหาหมอคนนั้นคนนี้ล่ะ ตอบ... ฉันไม่รู้จัก ถาม... ถ้าอย่างนั้นฉันพาไปหาจะดีหรือไม่ ตอบ... ค่ารักษาแพงหรือเปล่า ถาม...ค่ารักษาพอควรแก่คุณภาพไปหรือไม่ล่ะ เป็นโรคอะไรล่ะ ตอบ... เป็นโรค..... ถาม... พอจะอ้าปากพูดก็มีเสียงลงมาจากธรรมาสน์ว่า เอ้าคุยกันอยู่อย่างนี้ใครเขาจะฟังเทศน์รู้เรื่องล่ะ นั่นละจึงเงียบ บางรายพอพระขึ้นนโมเริ่มเรื่อง ก็มีเสียงตำหมากโป๊กๆๆ คนตำหยุดตำ พระท่านก็เริ่มเทศน์ต่อ คนตำก็ตำอีก พระก็หยุดเทศน์อีก คนตำเริ่มรู้สึกตัวว่า พระท่านหยุดเทศน์เพราะตำหมากแข่งกับท่าน ท่านเทศน์ก็หยุดตำ พระท่านก็เทศน์ต่อไป บางรายเรื่องตำหมากอีกเหมือนกัน พอพระเทศน์ไปได้หน่อยก็ตำหมากประชันพระเทศน์ วันหนึ่งท่านเทศน์เรื่องอกุศลกรรม คนตำหมากก็เริ่มตำโป๊กๆๆ พระท่านเลยเทศน์ว่า การโขลกหมากก็เป็นอกุศลกรรมประการหนึ่ง เสียงตำหมากเงียบลงทันที อีกรายหนึ่งคนฟังเทศน์แทนที่จะนั่งฟังพระเทศน์กับนั่งกระซิบกระซาบขายเพชรกันกระซิบต่อรองราคากันไปมา คนฟังเทศน์นั่งอยู่ใกล้ๆ ก็หันมามองก็ยังไม่หยุดกระซิบ เรื่องขายเครื่องเพชรกัน แล้วก็มีเสียงลงมาจากธรรมาสน์ว่า ที่นี่เป็นที่ฟังธรรมไม่ใช่ร้านขายเพชรขายพลอย พระท่านคงทราบมาก่อนว่าอุบาสิกาคนนี้มาฟังเทศน์ เพื่อขายของเป็นประจำ อีกรายหนึ่งเป็นคนแก่นั่งฟังเทศน์มามาก จำนิทานได้หลายเรื่อง พอพระเทศน์เล่าเรื่องนิทานประกอบการเทศน์ แม่ก็เล่านำหน้าให้คนนั่งใกล้ๆกันฟังเพื่อแสดงว่า เฮ่ยเรื่องนี้ฉันรู้มาก่อนแล้ว พอพระเห็นอย่างนั้นก็หยุดเล่าเรื่อง แม่แกก็หยุด พอพระเริ่มเล่าต่อ แกก็เริ่มเล่าต่อ แข่งกับพระครั้นพอหลายครั้งเข้า พระก็หยุดเล่าแล้วตะโกนลงมาจากธรรมาสน์ว่า เอ้า...ทำไมไม่เล่าต่อล่ะ อย่างนี้ก็มี และเป็นเรื่องเกิดทางหูทั้งนั้นน่ารำคาญ แล้วจะแก้อย่างไร คนฟังเทศน์ก็หันมามองกันเป็นตาเดียว พระที่เทศน์บนธรรมาสน์ก็ตะโกนลงมาจากธรรมาสน์เทศน์ว่า เอ้าคุยกันอยู่นั่นละ ใครเขาจะฟังเทศน์รู้เรื่องน่ารำคาญตา ซึ่งก็ได้ผล คือ หยุดพูด

ในงานบางแห่งคนไปในงานจะแบ่งเป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งจะมีเสียงดังเพราะเรื่องที่คุยกันมีแต่เรื่องกีฬาเรื่องเที่ยว เรื่องวิชาการ ถ้ากลุ่มไหนมีเสียงฮาหรือดังมาก

กลุ่มนั้นจะพูดถึงเรื่องผู้หญิงไม่ควรฟัง อีกกลุ่มหนึ่งมีเสียงพูดคุยต่อกันเบาๆ เรื่องที่พูดนั้นมักเป็นเรื่องลับหรือเรื่องนินทา บางครั้งจะได้ยินว่า เรื่องนี้ฟังแล้วเหยียบเอาไว้ที่นี่นะ อย่าไปเล่าให้ใครฟังต่อเป็นอันขาด นี่ไว้ใจจึงเล่าให้ฟัง ความจริงแล้วไม่อยากเอาเรื่องของคนอื่นมาพูด แล้วถ้าพูดอย่างนี้ก็จะเลื่อนไปสู่หูคนอื่นอีกคนแล้วคนเล่าต่อไป ทั้งๆ ที่กำชับนักกำชับหนาว่าอย่าพูดให้ใครฟังต่อไปนะๆ ๆ

"เรื่องนินทาคนชอบฟัง เรื่องวิชาการคนไม่ค่อยชอบฟัง"

ถ้าจะถามว่าทำไมจึงชอบฟังเรื่องนินทา (คนฟังอย่างนี้มักเป็นผู้หญิง) เรื่องอ่านเล่นก็จะได้รับคำตอบว่าเพราะว่างไม่มีอะไรจะทำ รำคาญจึงชอบ ถ้าจะถามว่าเปลี่ยนจากเรื่องนินทาไปอ่านเรื่องมีสาระไม่ได้หรือ ดีกว่าได้ประโยชน์ได้ความรู้ด้วย ได้รับคำตอบไม่มีเวลา เป็นเสียอย่างนี้ เลิกแนะนำดีกว่า เสียเวลา เสียน้ำลายปากเปล่าๆ

"ที่เขียนอย่างนี้ เพราะต้องการให้บางคนรู้สึกตัวจะได้ปรับปรุงตัวเองให้ดีกว่าเดิม และเพื่อใช้หูเป็น"

เรื่องหูนี้บางทีหูเชือน เขาพูดเรื่องหนึ่งหูเชือนได้ยินไปอีกเรื่องหนึ่ง อย่างนี้ต้องระวัง ถ้าเรื่องที่พูดนั้นเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าฟังกันไม่ตรงเรื่องกันก็จะเกิดผลเสียหาย อีกอย่างหนึ่งระวังเรื่องหูหาเรื่อง ซึ่งมักจะเกิดเพราะฟังไม่เป็นสับสนจับเอาไปกระเดียด แล้วถือเป็นจริงเป็นจัง และมักเป็นเรื่องไม่ดี เป็นเหตุให้เกิดต่อว่า ทะเลาะวิวาท แตกความสามัคคีกัน ดังนั้น จึงต้องระวัง ต้องฟังหูไว้หู ต้องฟังให้เป็นฟังให้ดี ต้องมีใจหนักแน่นไม่วู่วามเจ้าอารมณ์ เรื่องหูยังมีอีกมาก แต่เท่านี้ก็มากพอจนน่ารำคาญแล้ว ขอกล่าวถึงเรื่องจมูกต่อ อย่างไรก็ตามขอให้ระวังการฟังต้องฟังเป็นใช้หูเป็นอย่าหูเบาจนต้องนำอะไรมาถ่วง และอย่าหูหนักเกินไปจะเกิดผลเสียหาย

มีผู้กล่าวเกี่ยวกับหูว่า ใครถ้าหูตั้งอยู่ต่ำกว่าคิ้วคนนั้นจะดีไม่จน มียศศักดิ์มีหูอีกอย่างหนึ่งเป็นเหตุให้เกิดความรำคาญ คือ หูอื้อฟังอะไรไม่ค่อยได้ยิน หรือได้ยินไม่ถนัด บางคนหูชามีน้ำไหลออกจากหูทำให้น่ารำคาญเคยนอนตะแคงขวาก็นอนตะแคงไม่ได้ เพราะหูขวาชาแถมมีน้ำไหล (มีผู้พูดให้เกิดความขบขัน ไม่รำคาญได้ชั่วคราว ว่าหูมีน้ำไหลก็ดีเหมือนกัน จะใช้กระป๋องรองน้ำนำมาอาบมาใช้ทำให้ประหยัดน้ำประปา)

เรื่องจมูก เรื่องจมูกมีหลายอย่าง เช่น จมูกแบน จมูกโด่ง จมูกไม่มีดั้ง รูจมูก

โตเกินไป จมูกเล็ก จมูกใหญ่ เป็นต้น เรื่องน่ารำคาญเกิดจากจมูกก็มีมาก พอสู้กับอวัยวะอื่น ความน่ารำคาญอันเกิดจากจมูกมีความพิสดารอย่างนี้

บางครั้งจมูกคัดหายใจไม่สะดวกต้องใช้ปากหายใจช่วย เสียงก็แปรไปน่ารำคาญ บางคนจมูกแฟบไปทำเสริมสวย เสริมจมูกให้โด่งงามพอสิ่งที่ใช้ประกอบในการเสริมจมูกเกิดห่อตัวจมูกเลยเบี้ยวน่าเกลียด น่ารำคาญหน้าตัวเองก็เสียโฉม บางคนรูจมูกโตเกินหน้า ส่องกระจกทีไรก็ให้รำคาญจมูกตัวเองต้องไปให้หมอจัดการกับรูจมูกที่โตให้เล็กลงบางคนจมูกโตบานดูแล้วน่ารำคาญ ต้องไปให้หมอผ่าตัดทำจมูกให้เล็กลง บางคนจมูกหู่ น่าเกลียดดูหน้าตัวเองแล้วก็รำคาญจมูกว่า ต้องไปให้หมอตบแต่งจมูกใหม่ให้เล็กลงและมนกลมงาม ทำให้เสียเงินค่าจ้าง บางคนจมูกคดชวนให้น่ารำคาญ ต้องไปเสียเงินจ้างหมอให้แก้ไขให้ตรง บางคนจมูกยาวแหลมเกือบถึงปาก เวลากินข้าวต้องระวัง ถ้าไม่ระวังอาหารอาจเปื้อนปลายจมูกได้คนจมูกแหลมยาวนี้ดูข้างๆ แล้วคล้ายเหยี่ยวหรือนกอินทรีย์ไม่งาม น่ารำคาญ บางคนเป็นหวัดน้ำมูกไหลย้อย ต้องสูดน้ำมูกอยู่เสมอส่งเสียงน่ารำคาญ บางครั้งจมูกคัดหายใจไม่สะดวก พูดไม่สะดวกบางครั้งต้องหายใจทางจมูกช่องเดียว บางคนเลือดกำเดาออกง่าย เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องน่ารำคาญจากจมูกทั้งนั้น จะขาดเสียก็ไม่ได้ถ้าขาดก็จะน่าเกลียดน่ากลัวอย่างคนรูจมูกโหว่และเห็นเนื้อในจมูกแดง และก็จมูกอีกเหมือนกันที่มักถูกบิดถูกดึง ถูกต่อย และถ้าใช้เป็นเครื่องเปรียบเทียบว่าถูกเขาดึงจมูก คือหลอกหรือชวนหรือจ้างไปเข้าเป็นพวก บางคนขนจมูกยาวออกมานอกจมูกมากเกินไปจนน่ารำคาญ บางคนจมูกยาวและมีขนจมูกยาวมาก ขนจมูกแทบจะจดริมฝีปากไม่น่าดู ถ้าเอาไว้หนวดด้วยยิ่งแล้ว หนวดกับจมูกปนกันไม่รู้ว่าหนวดหรือขนจมูก เวลาเป็นหวัดน้ำมูกไหลลงมาบนหนวด น่ารำคาญเต็มที บางคนหายใจดังฟืดฟาดเป็นที่น่ารำคาญของคนที่นั่งหรือนอนใกล้ นอกจากนั้นจมูกยังเป็นอวัยวะที่รับกลิ่น เราได้รับกลิ่นทั้งหลายทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาแต่ก็เกิดจากจมูกทั้งนั้น โดยเฉพาะกลิ่นที่ก่อให้เกิดความรำคาญได้แก่กลิ่นเหม็นเน่า เหม็นคาว เหม็นเขียว บางครั้งทำให้แสบจมูก

ปาก(ลิ้น) เรื่องปากมีหลายประเภท เช่น ปากเปราะ ปากเหยิน ปากบอน ปากเหม็น ปากเปรอะ ปากอันตราย ปากให้คุณ ปากกระโถน ปากปด ปากเสีย ปากนินทา ปากหาเรื่อง ปากร้าย ปากดี ปากหน้า ปากงาม ปากแบะ ปากไม่งาม

ปากสั้น ปากจู๋ ปากกว้าง ปากสั่น ปากแคบ ปากก่อโทสะ ปากยิ้ม ปากหัวเราะ ปากแย้ม ปากกระตุก ปากเจ่อ ปากแตก ปากบวม ปากเบี้ยว ปากพล่อย ปากแหว่ง ปากห้อย ปากบาง ปากเปื้อน ปากแหลม ปากหวาน ปากคม ปากเขียว ปากหนวด ปากทองปากเงิน ปากเปียกปากแฉะ ปากดำ ปากแดง ปากด่าง เปลี้ยวปาก เขม่นปาก ปากซีด ปากเหี่ยว ปากแห้ง

ลิ้นก็เหมือนกัน มีหลายอย่างแล้วแต่รสที่ลิ้นสัมผัส เช่น หวาน มัน เค็ม จืด เผ็ด เฝื่อน ขม ขื่น เปรี้ยว ทั้งปากและลิ้นดังกล่าวทุกอย่างล้วนแต่ก่อให้เกิดความรำคาญแก่ตัวเองแก่คนอื่นบ้างทั้งนั้น เช่น

คนปากบอน ชอบนำเรื่องไม่ดีของคนนั้นคนนี้มาเล่าให้คนอื่นฟัง หลายเรื่องและนั่งเล่าอยู่นั่นล่ะ ถ้าคนฟังสนใจฟังหรือจำใจฟังแต่ต้องพูดคล้ายแสดงความสนใจยิ่งเล่าใหญ่ น่ารำคาญ อยากจะปิดหูก็เสียมารยาท

คนปากเหม็น คือ คนปากมีกลิ่นเสีย ไปนั่งใกล้ใครเขาก็เหม็นปากรำคาญด้วยครั้นจะปิดจมูกก็เสียมารยาท ต้องทนนั่งฟังด้วยความรำคาญจนกว่าคนปากเหม็นจะลุกไป

คนปากเปราะ คือ คนพูดมาก (หมาเห่าเก่งเขาเรียกว่าหมาปากเปราะ) พูดมากจริงๆ เดินก็พูด นั่งก็พูด นอนก็พูด นอนหลับก็ยังละเมอพูด พูดมากจนคนฟังบางคนรำคาญ นำไปปรารภกับคู่สนทนาว่าฟังคนอย่างนี้พูดต้องเตรียมหูอะไหล่ไปด้วย จึงจะฟังพอ น่ารำคาญ

คนปากเปรอะ คือ กินหมากปากเปรอะน้ำหมากเป็นคราบติดริมฝีปาก เช็ดปากแล้วน้ำหมากก็ยังคงติดริมฝีปาก ยังกับครกตำหมาก น่ารำคาญชวนให้คนนั่งใกล้เผลอตัวเช็ดปากตัวเองด้วยความรำคาญ

ปากอันตราย คือ ปากของผู้พิพากษา ปากทนาย ปากพยานศาล ทั้งสามพวกนี้พูดอะไรออกไปแล้วเป็นอันตรายต่อผู้ต้องหา

ปากให้คุณ คือ ปากพูดดีมีคุณมีประโยชน์ เช่น ปากของครู ปากพระที่สอนธรรม พูดแล้วให้แต่คุณแก่ผู้พูด คือได้ผลดีแก่ผู้พูดและแก่ผู้ฟัง

ปากปด คือ ปากชอบโกหก ทำให้เสียทั้งตัวเอง ทั้งผู้อื่น ตัวเองเสียเพราะเมื่อเขารู้ว่าตัวพูดปดหลอกเขา เขาก็หมดความไว้วางใจ หมดความเชื่อถือ หมดความให้เกียรติ หมดความนับถือ กลายเป็นคนแมลงวันในสังคม เพราะถูกสังคมรังเกียจไม่

ให้ความสำคัญ

ปากกระโถน คือ ปากเปื้อนน้ำหมาก มีน้ำหมากติดเป็นคราบเช็ดไม่หมด ปากเป็นที่รำคาญของคนอื่น เพราะสกปรกไม่น่าดู

ปากเสีย คือ พูดแล้วเกิดความเสียหายแก่ตัวเองและผู้อื่น คนชนิดนี้มักพูดทางด้านเสียของคนนั้นคนนี้ วิพากษ์วิจารณ์คนอื่นแต่ไม่รู้ตัวว่าคนอื่นเขามีความรู้สึกในตัวว่า ทำตัวเป็นตัวรำคาญของคนอื่น คนอย่างนี้ไปไหนก็พูดแต่เรื่องที่ทำคนฟังเสียความรู้สึก

ปากนินทา คนบางคนไปที่ไหนก็มีเรื่องนินทาที่นั่น คนบางคนก็แปลกชอบฟังเรื่องนินทา คนชอบฟังเรื่องสองเรื่อง คือ เรื่องนินทากับเรื่องผี ถ้าพูดเรื่องทั้งสองนี้แล้ว มีคนฟังตลอดรุ่ง ด้วยความสนใจและด้วยความกลัว แม้กลัวก็ยังอยากฟัง คนชอบนินทานั่งที่ไหนนินทาที่นั่น เช่น พวกคนฟังว่านี่เป็นเธอที่ฉันไว้ใจนะ ฉันจึงบอกเรื่องนี้ฟังแล้วก็เหยียบทิ้งเสียที่นี่ ไปที่ไหนก็พูดอย่างนี้ ก่อให้เกิดความรำคาญหูรำคาญใจแก่ผู้ใหญ่

ปากหาเรื่อง คือ ไม่มีเรื่องก็พูดจนเกิดเรื่อง โกรธกันถึงทำร้ายกัน เช่น ในวงเหล้า เป็นต้น หรือพูดยั่วยุให้คนต่อสู้ ให้รู้แพ้รู้ชนะกัน เช่น พูดยุให้เด็กต่อยกัน เด็กต่อยกันทำร้ายร่างกายกันได้ นับว่าทำให้เกิดความเจ็บปวดแก่คน พูดยุกลับหัวเราะหน้าระรื่น คนอื่นเห็นอย่างนี้ย่อมเกิดความรำคาญในวิธีการหาเรื่องสนุกด้วยการสร้างทุกข์แก่คนอื่น บางคนวิตถารยิ่งกว่านั้นโดยใช้ให้เด็กหรือคนอื่นนำกระป๋องผูกติดหางแมวแล้วตีแมวให้วิ่ง แมววิ่งไปกระป๋องก็ดังไป แมวตกใจยิ่งวิ่ง ชาวบ้านได้ยินเสียงกระป๋องดังก็ออกมาดูเห็นแล้วก็เกิดสงสารแมว รู้สึกสังเวชในการกระทำ แมวยิ่งตกใจก็ยิ่งวิ่งกระป๋องยิ่งดัง ก่อความรำคาญแก่คนอื่น แต่คนทำกลับนั่งหัวเราะชอบใจ

ปากร้าย คือ ใช้ปากพูดให้เกิดเรื่องแตกแยก แตกสามัคคี ตั้งแต่ภายในบ้านจนถึงบ้านต่อบ้าน หมู่บ้านต่อหมู่บ้าน จนถึงประเทศชาติ ปากอย่างนี้ร้ายมาก เป็นที่รำคาญอย่างยิ่งของท่านผู้ปกครองคนพวกนี้ มีวาทศิลป์สูง พูดอะไรคนเชื่อ ถ้าพูดในทางดีก็จะได้ผลดี ถ้าพูดชักจูงไปในทางร้ายก็จะได้ผลไปในทางร้าย จึงเป็นที่รำคาญของท่านผู้รู้เท่ากัน

ปากดี คือ พูดดี พูดมีประโยชน์ พูดสอน พูดแนะนำ ปากไม่มีกลิ่น ไม่พูดเรื่องไม่ดีของคนอื่น พูดแต่เรื่องความดีของเขา เพื่อชักจูงให้คนทำดีอย่างเขา แต่พูดมากเรื่องเกินไป พูดเรื่อยซ้ำซากเกินไปชวนให้เกิดรำคาญ

ปากหนา คือ เป็นปากของคนกินหมากจัด จนน้ำหมากติดปากจนหนาดูน่ารำคาญ กลิ่นปากบางครั้งก็เป็นกลิ่นบูดเหม็น ไปนั่งพูดกับใครเขาก็รำคาญ ทั้งปากซึ่งหนาด้วยน้ำหมากและกลิ่นปาก ถ้าคนปากหนาเป็นคนอ้วนก็ดูไม่น่ารำคาญเท่าไร แต่ถ้าเป็นคนผอมแล้วจะน่ารำคาญมาก คนปากหนาอย่างนี้ เขาเรียกว่าปากหนาเป็นครก

ปากงาม คือปากได้รูปงามไม่กว้างไม่แคบ ใครเห็นใครก็ชมแต่ที่น่ารำคาญ คือ คนปากงามบางคนชอบอวดปากของตัวมากเกินไป

ปากแบะ คือปากที่ริมฝีปากหนาบานน่าเกลียด เจ้าตัวก็รำคาญ คนใกล้เคียงก็รำคาญ อยากผ่าตัดแต่งปากใหม่ แต่บางคนกลับชอบที่ได้ทาปากให้กว้างชวนสัมผัส

ปากไม่งาม คือปากแหว่งไม่น่าดู แม้ผ่าตัดแล้วก็ยังเป็นแผลเป็น จะแต่งแผลเป็น จะแต่งปากทาปากอย่างไร รอยแผลเป็นก็ไม่หาย ทำให้เกิดความรำคาญแก่เจ้าตัว คนปากแหว่งนี้บางรายเป็นกรรมพันธุ์

ปากสั้น คือปากมีส่วนกว้างส่วนยาวน้อยกว่าสั้นกว่าปกติ กินอะไรก็ลำบากกินของโตๆไม่ได้ ทำให้เสียเวลาในการกินอาหาร ทำให้หิวเสมอน่ารำคาญ เจ้าตัวจะรู้สึกอย่างนี้ อยากไปหาหมอผ่าตัดทำให้ให้ปากกว้างขึ้นจะได้กินได้ เหมือนคนอื่นแต่ไม่มีค่าจ้างพอ

ปากจู๋ คือปากห่อดังกับไก่ ไม่น่าดู แต่บางคนชอบทำปากจู๋นึกว่างามชวนสัมผัสในที่บางแห่งไม่นิมนต์พระสวดมนต์ปากจู๋ไปสวดมนต์ที่บ้าน เพราะดูแล้วน่ารำคาญตา

ปากกว้าง คือมีส่วนกว้างส่วนยาวกว่าปากปกติ ผู้หญิงบางคนไม่ชอบเพราะมีคำกล่าวเป็นทำนองดูลักษณะว่าผู้หญิงปากกว้างจะกินจุตะกล และกินผัว คือ มีผัวหลายคน เป็นแม่หม้ายผัวตายหลายครั้ง ไม่มีใครอยากแต่งงานด้วยเพราะกลัวตาย เธอจึงรำคาญตัวเองต้องทำปากจู๋ห่ออยู่เสมอเพื่อให้คนอื่นเห็นว่าตัวปากแคบ

ปากสั่น คือเป็นปากของคนสองประเภท คือ ปากคนเป็นโรค ประสาทปากพิการและก็เป็นปากของคนที่ทะเลาะกันเถียงกันพูดไม่ทันใจ และพูดไม่ทันคู่เถียงคู่ทะเลาะทำให้เกิดความรำคาญปากที่สั่นอย่างนั้น

ปากแคบ บางคนปากเล็กกินอะไรชิ้นโตไม่ได้ต้องดันให้เข้าปากให้หมดไม่น่าดูสำหรับคนอื่น เป็นที่รำคาญของตัวเอง จะกินอะไรก็มองดูรอบๆ ตัวว่ามีใครมองดูตัวเองบ้าง

ปากก่อโทษ คือปากหาโทษมาใส่ตัวที่เรียกโอษฐภัย ไม่มีเรื่องก็หาเรื่องเดือดร้อนมาให้ตัวเอง โดยไม่ระวังปาก คิดอะไรก็พูดออกมาโดยขาดสติสัมปชัญญะ พูดไปแล้วก็รำคาญตัวเองที่ชอบพูดอย่างนั้น ทำให้เกิดความเดือดร้อนมาถึงครอบครัวด้วย

ปากยิ้มหัวเราะ เป็นเรื่องของคนที่มีความดีใจ ยินดีพอใจ การยิ้มการหัวเราะเป็นลักษณะของปากที่ยืดออกทั้งสองด้านจนปากเปิดให้เห็นฟันบ้างไม่เห็นบ้าง มีคำกล่าวว่าคนถ้ายิงฟัน หมายความว่า เป็นมิตร ส่วนสุนัขยิงฟันหมายความเป็นศัตรู คนยิ้ม คนหัวเราะเป็นคนอารมณ์ดีสบายใจ คนพอใจที่จะเห็นคนยิ้มแย้มคนหัวเราะให้กันดีกว่าหน้าบึ้งหน้างอ ราวกับไม้แคะหู คนจะเข้าใกล้คนหัวเราะยิ้มแย้ม แต่จะอยู่ห่างคนหน้าบึ้งหน้างอ คนปากอย่างนี้ ถ้ามากเกินไปก็ชวนคนอื่นเกิดรำคาญ

ปากกระตุก เป็นปากผิดปกติเป็นปากของคนประสาทปากไม่ดี ปากเป็นโรคชวนให้น่ารำคาญของเจ้าตัว เป็นที่อับอายไม่อยากเข้าสังคมไม่มีใครอยากเป็น

ปากเจ่อ คือปากบวมผิดปกติ เพราะถูกต่อยจากคนบ้าง แมลงบ้าง ทำให้เจ้าตัวอายรำคาญไม่อยากเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจะพูดอะไรก็ควรระวังปากอย่าแกว่งปากไปหากำปั้นหรือเท้า

ปากแตก เป็นปากที่แตกเพราะอากาศแห้ง และแตกเพราะถูกทำร้ายทั้งสองอย่างนี้เจ้าตัวไม่ชอบรำคาญ เพราะอย่างแรกนั้นไม่งาม อย่างที่สองนอกจากไม่งามยังเท่ากับประจานความประพฤติของตนด้วยประกาศความมีศัตรูของตัวเองด้วย เจ้าตัวจึงไม่ชอบ ย่อมอายและรำคาญไม่อยากให้ปากแตก บางครั้งแตกมากถึงต้องเย็บก็มี กินอะไรก็ลำบากเพราะรู้สึกแสบ เจ้าตัวจึงไม่ชอบรำคาญ

ปากบวม คือ ปากที่เกิดจากการปวดฟันหรือหนาวจัดจนปากบวม กินอะไรไม่ถนัดสะดวกนอกจากจะเกิดความเจ็บยังทำให้เกิดรำคาญอายด้วย

ปากเบี้ยว เป็นปากของคนประสาทปากผิดปกติ เจ้าตัวอายรำคาญไม่อยากให้ใครเห็นปากของตัว เขาจะเป็นทุกข์ใจมาก ยิ่งเป็นผู้หญิงยิ่งทุกข์มากต้องใช้มือใช้ผ้าปิดปากอยู่เสมอ เมื่อจำเป็นต้องต่อหน้าคนอื่นน่าเห็นใจมาก

ปากพล่อย คนปากพล่อย คือ พูดพล่อยๆ ไม่ระวังคำพูดอยากได้อะไรก็พูดออกมาโดยไม่คำนึงว่าคำพูดนั้นจะทำคนอื่นเสียความรู้สึกเกิดความเสียหายอย่างไรหรือรู้สึกไม่พอใจ เกิดโกรธอย่างไรก็ช่างฉันจะพูดอย่างนี้ คนประเภทนี้บางครั้งจะถูกคนฟังทนไม่ได้ต้องแจกให้กินจึงจะหุบปากลง

ปากแหว่ง คือ คนปากขาดเป็นช่องไม่ติดกัน มักจะเป็นกับกรรมพันธุ์บางรายปากแหว่งทั้งท้อง คนอย่างนี้มีปมด้อย อายและรำคาญในภาวะที่ตนเป็นคนปากแหว่ง ชาติก่อนนี้คงจะทำบาปตกปลามามาก บางคนแหว่งถึงเพดาน ไปที่ไหนต้องใช้มือหรือผ้าพันคอสูงเพื่อปิดปากของตน พอได้ยินใครพูดถึงเรื่องปากก็ใช้มือปิดหูไม่อยากฟัง

ปากห้อย คือ ปากที่ริมฝีปากห้อยย้อยลงมา ไม่น่าดู ถ้าเป็นของผู้หญิงก็ทาปากไม่ได้กินหมากก็ไม่ได้ น้ำหมากไหลเลอะเทอะ ชวนให้เจ้าตัวหรือคนอื่นรำคาญในปากของตัวเอง และอาการที่เกิดจากปากของตัว

ปากบาง คือ คนริมฝีปากบาง คนอย่างนี้มักช่างพูดอารมณ์ดี แต่บางคนปากบางเวลาหุบปาก ปากราวกับไม่ใช่ปากเป็นแค่รอยขีดที่ใต้จมูก ปากหายไปเลยไม่น่าดูน่ารำคาญสำหรับเจ้าของปาก

ปากแหลม คือ ปากที่มีริมฝีปากตรงกลางทั้งข้างบนทั้งข้างล่างแหลมยื่นออกมาจากระดับ ราวกับปากหดไม่งาม ไม่น่าดู น่ารำคาญ มองดูด้านตรงไม่เห็นชัด ถ้ามองด้านข้างจะเห็นชัด ทำให้เจ้าตัวรำคาญปากตัวเอง

ปากหวาน คือ ปากที่พูดดี พูดไพเราะ ไม่ใช่ปากมีรสหวาน เป็นที่ชื่นชอบของคนทั่วไป ไม่มีใครเกลียด เพราะคนชนิดนี้ นอกจากพูดดีแล้วยังไม่ชอบพูดนินทาว่าร้ายใคร แต่ถ้าพูดหวานมากเกินไปจนเอียนแล้วก็น่ารำคาญไม่อยากฟัง

ปากขม คือ ปากคนเป็นไข้ไม่สบาย ปากขมทำให้ไม่อยากกินอะไรทำให้เกิดรำคาญปากตัวเอง

ปากหนวด คือ ปากของชายไว้หนวดจนหนวดยาวเวลากินอาหารก็ต้องคอยระวังไม่กินเข้าไปด้วยต้องตัดหนวดไว้เป็นช่องไม่ให้กินหนวดตัวเองบางครั้งกินอาหารมีสีเหลือง อาหารเกินปากล้นไปเปื้อนหนวด ดูแล้วดูเหมือนหนวดเปื้อนอุจจาระ เจ้าตัวก็ไม่ได้เช็ดปากเพราะไม่รู้ตัว แต่คนเห็นนั้นเกิดความรำคาญแทน คนที่เอาไว้หนวดควรต้องดูวัยของผู้เอาไว้ด้วย ถ้าเป็นวัยรุ่น เขาเอาไว้หนวดแล้วคนเห็นเขาเห็นว่าเป็นการรกหูรกตาไม่สมควรกับวัย ถ้าเป็นผู้ใหญ่เอาไว้อย่าให้ยาวนัก อย่าให้เป็นหนวดจิ๋มอย่างตัวตลกหรือฮิตเลอร์ มองแล้วรำคาญตา

ปากเปียกปากแฉะ คือ ปากของแม่ หรือพี่ หรือครู คอยว่าคอยเตือนลูกหรือหลาน หรือน้อง หรือลูกศิษย์เป็นประจำ เพราะเด็กคนนั้นดื้อไม่ค่อยเชื่อฟังคำเตือนผู้ใหญ่ เป็นที่เอือมระอารำคาญของผู้ใหญ่เด็กบางคนเป็นอย่างนี้ ท่านก็ไม่เอาขี้เถ้ายัดปาก

ปากดำ เป็นปากคนผิดปกติ มักจะเป็นปากของคนสูบบุหรี่จัดโดยไม่หวั่นเกรงต่อการเป็นโรคมะเร็ง ไปไหนก็เหม็นบุหรี่เป็นที่รำคาญของคนอื่น

ปากแดง คือ ปากของคนมีสุขภาพดี ถ้าคนนั้นเป็นคนผิวขาวก็จะดูงาม ถ้าคนนั้นเป็นคนผิวดำ พิศแต่หัวตลอดเท้าเห็นแต่ฟันกับตา คนนั้นจะดูเป็นตลกไปแต่สุขภาพดี แต่เจ้าตัวก็อายรำคาญตัวเองไม่อยากให้สีดำ สีแดงมารวมอยู่ที่ตัวคนเดียว

ปากด่าง ปากด่างเป็นโรคผิวหนังอย่างหนึ่ง ยากที่จะรักษาให้หายได้ ทำให้คนเป็นโรคนี้อาย ไม่อยากเข้าสังคมและรำคาญตัวเอง บางคนเป็นทั้งตัวเลยกลายเป็นคนเผือกไปเลย คนเป็นโรคนี้แม้ผมก็ขาวไปด้วย แต่ก็มีทางรักษาให้หายได้

ปากเปื้อน เป็นปากสกปรก กินอะไรเปื้อนปากแล้วไม่เช็ดปล่อยให้เปื้อนให้เปรอะอยู่อย่างนั้น เหมือนเมื่อครั้งไปชมมหาวิทยาลัยธรรมชาติที่อินเดียเมื่อหลายปีมาแล้ว ไปดูนักศึกษาชายหญิงกินอาหารกลางวัน คนอินเดียโดยทั่วไปเขากินกันเป็นกอบเป็นกำ ด้วยการกำข้าวคลุกแกงเต็มกำแล้วยัดเข้าปาก เนื่องจากคำข้าวใหญ่กว่าปาก ข้าวหรืออาหารจึงเหลือมาติดหนวดเหลือง (แกงแขกมักมีสีเหลืองเพราะผสมผงกระหรี่) คล้ายกับเปื้อนคูถเด็ก แล้วนักศึกษาเหล่านั้นก็ไม่เช็ดปากให้สะอาดปล่อยไว้อย่างนั้น เดินคุยกันไปเลียมือซึ่งเปื้อนข้าวเป็นอาหารกันไปไม่ยักไปล้างมือทำให้พวกเราบางท่านรำคาญ เผลอตัวใช้มือเช็ดปากตัวเอง

ปากเขียว เป็นปากของคนสูบบุหรี่จัดหรือติดบุหรี่ เจ้าตัวย่อมรำคาญปากตัวเอง เพราะไม่น่าดู น่าเกลียด เป็นการประกาศความเป็นผู้ติดบุหรี่ของตนให้เขารู้ คนปากเขียวนี้ปากมักมีกลิ่น ไม่มีใครอยากเข้าใกล้เป็นเหตุให้เจ้าตัวรำคาญตัวเอง

ปากซีด คือ ปากของคนติดหมากแล้วไม่ได้กินหมาก ปากจึงซีดเจ้าตัวย่อมไม่ชอบ เกิดรำคาญปากตัวเอง เพราะนอกจากจะประกาศว่าตนเป็นติดหมากยังไม่น่าดูอีกด้วย

โอษฐภัย เป็นคำพูดที่นำภัยอันตรายมาสู่ตัว เช่นในสมัยผู้นำเป็นเผด็จการ สร้างความรำคาญให้ตนเองรู้ตัวเองว่าไม่ควรพูด แต่ก็พูดไปแล้ว

ปากเงิน-ปากทอง คือ พูดดีเป็นเงินเป็นทอง เป็นการพูดของนักพูดมีวาทศิลป์สูง ฟังแล้วไม่ระคายหูพูดเพราะพูดหวาน แต่ถ้ามากเกินไปก็น่ารำคาญสำหรับผู้ฟัง

ปากเขม่น คือปากกระตุกไม่น่าดู น่าอายเจ้าตัวก็รำคาญมาก จะแก้ไขอย่างไรด้วยตัวเองก็ไม่หาย

ปากเหี่ยว ปากอย่างนี้เป็นปากของคนแก่หง่อม เวลากินอะไรหรือดื่มน้ำ น้ำจะไหลออกจากปาก ทำให้เกิดความน่ารำคาญแก่คนแก่หง่อมนั้นแลเองดูสกปรกด้วย

ปากเลียบ ปากอย่างนี้คนชอบโดยเฉพาะผู้หญิง เพราะเป็นปากที่งามมีเสน่ห์ แต่ถ้าเลียบเกินไปจะไม่งามน่ารำคาญ แต่เจ้าตัวถ้าปากบางและเลียบย่อมไม่น่าดู ถ้าปากค่อนข้างหนาจึงจะน่าดู คนปากเลียบมักช่างพูด

ยังมีอีกแต่เพียงเท่านี้ก็คงพอแล้ว แต่ละปากๆ นั้นสร้างความรำคาญได้ทุกปาก

ส่วนลิ้นซึ่งคู่กับปากนั้นมีหลายอย่าง แล้วแต่ลิ้นจะไปสัมผัสกับรสอะไร

รสมีหลายรส เช่น รสหวาน มัน เค็ม เปรี้ยว ขม ขื่น จืด รสแต่ละรสถ้ามากเกินไป เช่น รสหวานจนแสบคอ เค็มจัดจนกินไม่ได้ เปรี้ยวจี๊ด ขมจนกินไม่ได้ต้องทำหน้าผิดปกติ ขมวดคิ้วก่อให้เกิดความรำคาญ

กาย เป็นบ่อเกิดใหญ่ของความรำคาญทั้งสิ้นไม่ว่าเป็นความรำคาญทางตา ทางหูตลอดจนทางลิ้นและกายเอง ก็เป็นบ่อเกิดของความรำคาญเหมือนกัน เช่น

กายแก่ เป็นความเปลี่ยนแปลงไปตามร่างกาย อายุ สังขาร ร่างกายแก่ตัวลงก็ชำรุดทรุดโทรม เป็นธรรมเหมือนรถยนต์กับเครื่องยนต์ ร่างกายก็เหมือนกันมีไม่

เที่ยงเป็นทุกข์ เพราะคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้บางครั้งบังคับไม่ได้ เขาไม่อยู่ในอำนาจ เช่นต้องการจะนั่งจะเดินก็นั่งเดินไม่ได้ ทำให้เกิดความรำคาญในสภาพอย่างนี้แก่ แล้วร่างกายก็เสื่อมคุณภาพใช้ร่างกายไม่ได้อย่างตอนเป็นหนุ่มเป็นสาว จะทำจะพูด อะไรก็สะดวกเหมือนตอนเป็นหนุ่มสาว แม้จะคิดก็ยังลืม ต้องการจะทำจะพูด จะคิดก็ไม่ได้อย่างใจชวนให้รำคาญตัวเอง

สิ่งที่หลวงตาเขียนไว้ในเรื่องรำคาญมีแต่เพียงนี้ ซึ่งยังไม่จบยังแม้แต่เรื่องกาย นอกจากนี้ก็ยังไม่ได้เขียนเรื่องรำคาญใจเลยทำให้รู้สึกเสียดายเป็นยิ่งนัก ข้าพเจ้าคง ไม่สามารถนำเรื่องต่างๆ นี้ มาเขียนต่อได้ แต่ขอนำเรื่องที่หลวงตาเขียนมาให้ท่านทั้ง หลายได้อ่านกัน ซึ่งการเขียนเรื่องรำคาญนี้หลวงตาจะเขียนเป็นช่วงๆ สลับกันไป สลับกันมาแล้วแต่ว่าท่านจะนึกและจะเขียนเรื่องใดต่อ แต่เท่านี้คงจะทำให้เกิด ประโยชน์อย่างมากมายกับผู้อ่านได้แล้ว สิ่งนี้เป็นงานเขียนของท่านในช่วงสุดท้าย หลังจากปีใหม่ปี พ.ศ.๒๕๕๑

เมื่อหลวงตาได้ให้พรกับคุณหมอและพยาบาลพร้อมด้วยพนักงานที่โรงพยาบาล บำรุงราษฎร์แล้ว หลวงตาได้กลับมาพักผ่อน และรักษาตัวที่ตึกปิยะสมบัติ ณ วัด เทพศิรินทราวาส หลังจากนั้นไม่นาน หลวงตาก็ได้ไปพักที่โรงพยาบาลอีกวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๑ หลวงตาได้มีอาการความดันตกและอ่อนเพลีย ก็ได้นอน พักตั้งแต่วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๑ ที่ ห้อง ๑๑๓๗ และได้เข้าพักรักษาตัวเนื่องจากปัสสาวะเป็นเลือดอีกครั้ง ในวันที่ ๒๖ มิถุนายน ถึง วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๑ อีกครั้ง คือ วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ถึง วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๑ ช่วงนี้หลวงตามีเลือดออกในกระเพาะปัสสาวะอยู่ตลอด ทำให้ข้าพเจ้า ไม่ต้องการที่จะให้หลวงตาได้เดินทางไปกิจนิมนต์มากนัก บางครั้งก็อาจทำให้เกิด ความไม่พอใจกับญาติโยมต่างๆ ได้ แต่มีงานที่หลวงตาจะไม่ขัดเลยก็คือ งานของ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และงานสงกรานต์ที่บ้านประจันตคาม ในช่วงปี นี้หลวงตาได้รวบรวมปัจจัย (เงิน) เท่าที่พอมีอยู่บ้างได้ยกบ้านของท่านให้พ้นจากการ ถูกน้ำท่วมเป็นประจำทุกปีและยังได้บูรณะบ้านของท่านให้มีสภาพที่ดี มีการถม ที่ดินของบ้านและเลื่อนตัวบ้านให้ออกห่างจากริมคลองประจันตคามที่เคยอยู่เดิม มาตรงกลางบ้าน การบูรณะและปรับปรุงบ้านของหลวงตาได้กำลังแรงกายจากตา ศักดิ์และตาสมชัย คอยช่วยเหลือให้การต่างๆ สำเร็จ นอกจากนี้ยังมียายเล็กและตา

ประยูรช่วยเหลือเรื่องกำลังทรัพย์ในการบูรณะและปรับปรุงบ้านของหลวงตาให้มีสภาพที่ดีขึ้น แต่เนื่องจากการทำบ้านของหลวงตาในครั้งนี้มีงานอยู่หลายส่วนที่ต้องดำเนินการ เช่น การยกบ้าน การเลื่อนหรือย้ายตำแหน่งของบ้าน การบูรณะโครงสร้างของบ้านที่ผุพัง การทำเขื่อนบริเวณที่ติดกับริมคลอง (ทางอำเภอประจันตคามและทางจังหวัดได้จัดงบประมาณมาดำเนินการท่านผู้ว่าราชการจังหวัดและท่านนายอำเภอช่วยประสานเรื่องเหล่านี้) การปรับภูมิทัศน์บริเวณบ้าน การถมที่ดิน การทำกำแพงและประตูบ้าน ซึ่งมีญาติโยมได้นำปัจจัยมาถวายให้หลวงตาเพื่อการดังกล่าวนี้ คือ คุณจอยและคุณก้อย คุณรัตนาและคุณรัชนีน์ ได้ช่วยเหลือให้การอันเป็นที่ปรารถนาของหลวงตาจนสำเร็จสมประสงค์ หลวงตาจึงตั้งชื่อบ้านหลังนี้ว่า บ้านกตัญญู เป็นเครื่องหมายของการรู้คุณผืนแผ่นดินที่ให้กำเนิดของหลวงตานั่นเอง เรื่องปัจจัยที่โยมถวายมา ถ้าโยมบอกความประสงค์ว่าเงินจำนวนนี้ประสงค์จะถวายเพื่อการนี้ๆ แล้วหลวงตาไม่เคยจะนำเงินจำนวนนั้นไปใช้ในกิจอื่นเลยต้องเป็นกิจที่โยมประสงค์จะให้เป็นไปเท่านั้น

เมื่อหลวงตาต้องเข้าๆ ออกๆ โรงพยาบาลอยู่บ่อยๆ ดังนี้แล้วย่อมทำให้ผู้ดูแลเกิดความเป็นห่วงเป็นใยในท่านมากยิ่งขึ้น เพราะนับวันหลวงตาถึงแม้ว่าจะมีกำลังจิตที่เข้มแข็งสักปานใด แต่สังขารร่างกายของท่านก็ไม่อำนวยให้หลวงตาทำงานได้เช่นเดิมอีก หลวงตายังสอนพระใหม่เองอยู่เสมอ ถึงแม้ว่าบางครั้งในตอนบ่ายที่หลวงตากลับจากโรงพยาบาลมาแล้วทำกายภาพแล้ว จะไม่ได้พักผ่อนช่วงบ่ายเลยก็ตามพอพระใหม่มาเรียนหนังสือกันหลวงตาก็จะต้องสอน เป็นเช่นนี้อยู่หลายครั้ง ถึงแม้ว่าบางครั้งข้าพเจ้าเองก็ต้องคอยบอกให้หลวงตาพักผ่อนบ้าง ข้าพเจ้าเคยคิดว่าหลวงตาไม่สงสารสังขารร่างกายของตัวเองเลยหรือ แม้แต่ป่วยอยู่อย่างนี้หลวงตาก็ไม่เคยจะละทิ้งการสอนเลย การดำรงสังขารของหลวงตานั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาสมดังที่ท่านตั้งใจไว้ตั้งแต่วันที่อุปสมบทมาตลอด ข้าพเจ้าต้องคอยบอกกับพระใหม่อยู่เสมอว่าวันนี้หลวงตาเหนื่อยแล้วนะ ไม่สอน คือบอกกับพระใหม่ก่อนแล้วก็ไปเรียนกับหลวงตาทีหลัง บางครั้งก็ถูกท่านตำหนิว่า ต้องมาถามท่านก่อนซิแล้วค่อยไปบอกพระใหม่ ไม่ใช่ไปบอกพระใหม่ก่อนแล้วค่อยมาถามท่านซึ่งบางครั้งข้าพเจ้าก็ไม่อยากจะไปห้ามท่านทั้งๆที่รู้ว่าหลวงตาท่านเหนื่อยเพราะต้องไปทำกิจต่างๆ ในตอนบ่ายบ้างไปพบคุณหมอบ้างหลวงตา

จะบอกอยู่เสมอว่าการสอนหนังสือเป็นความสุขของท่านนะ ทำให้เขาได้รู้ว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไร พระพุทธศาสนามีภัยอะไรที่ต้องควรระวัง ตลอดเวลาที่ผ่านมาพระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายถูกกระทำมาโดยตลอดมีมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ถูกทำลายพระสงฆ์ก็ถูกฆ่า (มหาวิทยาลัยนาลันทา) ถูกขับไล่ ถูกกระทำย่ำยีโดยคนพุทธด้วยกันเอง เราต้องให้ความรู้แก่เขาเพื่อให้เขาได้รู้ว่าพระพุทธศาสนาสอนอะไร เราต้องปกป้องตัวเราเองก่อน เป็นการปกป้องจากภายใน คือ ให้การศึกษา ข้าพเจ้าเห็นว่าหลวงตาเหนื่อยมามากจึงต้องการให้หลวงตาพักบ้าง แต่หลวงตาก็มีเหตุผลที่มาอธิบายให้ฟังดังว่ามานี้ ทำให้ข้าพเจ้าเห็นถึงความศรัทธาต่อการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของท่านไปสู่คนรุ่นหลัง เพื่อให้เกิดความสำนึกว่าเป็นชาวพุทธควรทำตัวอย่างไรในวันนี้

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๕๑ นั้น มีข่าวอันน่าเสียใจอย่างยิ่ง คือ การสวรรคตของสมเด็จพระพี่นาง และการมรณภาพของสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจาร) ย่อมจะทำให้ชนทุกหมู่เหล่าเกิดความเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าหลวงตาจะไม่แสดงอาการใดๆ ให้ปรากฏแต่หลวงตาท่านก็ปรารภถึงความดีของสมเด็จพระพี่นาง และสมเด็จพระพุทธชินวงศ์อยู่เสมอ สิ่งใดๆ ย่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาแม้เราเองก็เช่นกัน แต่ย่อมไม่อาจแปรเปลี่ยนความดีที่บุคคลได้กระทำนั้นได้ ในวันสงกรานต์ปีนี้ก็มีเหตุการณ์ ไม่สงบเกิดขึ้นทั่วกรุงเทพฯ แต่วันนั้นคณะเดินทางของสมเด็จพระญาณวโรดมได้เดินทางไปอำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี ในวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๑ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่หลวงตาได้เดินทางไปที่บ้านเกิดของท่านหลังจากเกิดการอาพาธขึ้นการเดินทางของหลวงตาย่อมต้องระวังเรื่องการเลือดออกในกระเพาะปัสสาวะอีก แต่การนี้ข้าพเจ้าก็ไม่ห่วงมากนัก เพราะมีคุณหมอนภิสสวดีและคุณหมอวิรัช รวมถึงหมอต้นได้ร่วมเดินทางไปด้วย เมื่อหลวงตาได้เห็นบ้านที่ได้รับการบูรณะและปรับปรุงแล้ว หลวงตาก็เกิดความยินดีที่ความปรารภของท่านสำเร็จอีกอย่างหนึ่งแล้ว บ้านหลังนี้หลวงตาตั้งใจจะให้เป็นที่ทำบุญประจำปีในทุกๆ ปีของลูกหลานทุกคน และตั้งใจว่าจะทำเป็นพิพิธภัณฑ์บ้านกตัญญู ให้ชาวประจันตคามเกิดความสำนึกรักและกตัญญูกตเวทีต่อบ้านครอบครัวและประเทศชาติ นอกจากนั้นหลวงตายังได้วางศิลาฤกษ์อาคารพิพิธภัณฑ์ ที่วัดศรีประจันตคามอีกด้วย อาคารหลังนี้จะสร้างตรงปากทางเข้าถนนท่าน้ำ ต่อกับถนน

สมเด็จพระญาณวโรดม ซึ่งเป็นถนนที่เข้าไปยังบ้านของท่าน เมื่อเดินทางกลับมาจากทำบุญให้กับบรรพบุรุษที่บ้านแล้วหลวงตาก็มีอาการปกติดี หลวงตามักจะบอกว่า ถ้ามันจะเป็นมันก็เป็น ถ้ามันจะไม่เป็นทำอย่างไรก็ไม่เป็น ไม่ต้องกังวลหรอก เหมือนกับท่านรู้ว่าข้าพเจ้ากังวลเรื่องอะไร

ถึงอย่างไรแม้ว่าคุณหมอต่างช่วยกันดูแลหลวงตาเป็นอย่างดี แต่ร่างกายนี้ไม่เป็นของเรา เราไม่อาจจะบอกร่างกายนี้ได้ว่าอย่าได้เป็นอย่างนั้นอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย การดูแลหลวงตาจากคุณหมอ โดยมีคุณหมอเชาวลิต คุณหมอชมพูนุช คุณหมอนภิสสวดี และคุณหมอวิรัช พี่ต้น และพี่นุชรวมทั้งหมอหวาน ร่วมกันช่วยดูแลหลวงตาเป็นอย่างดีมาโดยตลอด ซึ่งค่ารักษาพยาบาลของหลวงตา มีท่านหญิงไอ และคุณหญิงเล็กปวารณาค่าใช้จ่ายไว้ตลอดเช่นเดียวกัน ทำให้หลวงตามีอาการที่ดีขึ้นเรื่อยๆหลังจากวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๑ แล้วหลวงตาก็มีสุขภาพร่างกายที่ดีขึ้นเรื่อยๆ แต่ต้องไปพบหมอตามกำหนดนัดหมายไว้อย่างต่อเนื่อง เพื่อตรวจเช็คสุขภาพร่างกายอยู่เสมอพอออกพรรษาในปีนั้น หลวงตาได้เป็นประธานไปทอดกฐิน ที่วัดศรีประจันตคาม เพื่อนำปัจจัยไปบูรณะและซ่อมแซมพระอุโบสถ ที่วัดศรีประจันตคามให้เสร็จ ซึ่งมีพระครูธรรมธร สุรางค์ สุรงฺโค เป็นผู้ดูแลเรื่องการหาทุนในการดังกล่าวนี้ โดยได้ปัจจัยราวๆ สองล้านกว่าบาท เมื่อหลวงตาไปทอดกฐินที่วัดศรีประจันตคาม หลวงตาจะเตรียมของต่างๆ เพื่อนำไปถวายพระที่เป็นองค์รับกฐินด้วย พระชลญาณมุนี และพระครูปลัดสัมพิพัฒนญาณวราจารย์ได้เครื่องคอมพิวเตอร์เป็นบริวารกฐินด้วย นอกจากนั้นก็มีญาติโยมต่างๆ ร่วมกันถวายของและปัจจัยในงานกฐินนี้ ทำให้ทุกๆ อย่างสามารถดำเนินการได้อย่างดี

ในช่วงหลังๆ ของหลวงตา ท่านก็ปรารภจะสร้างพระถวายให้กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และท่านหญิงไอ ซึ่งได้บอกกับญาติโยมโดยมีพี่พรชัยที่ได้เคยรับภาระเรื่องระฆังจากหลวงตาเมื่อปลายปีที่แล้ว กับข้าพเจ้า หลวงตาบอกว่าจะไม่สร้างเหรียญของท่านแล้ว มีรุ่นที่ข้าพเจ้าทำก็พอแล้ว แต่ต้องการจะสร้างเหรียญพระภิกษุ พระยานรรัตนราชมานิตถวายให้ในหลวง เพื่อให้ประชาชนได้เห็นว่า ท่านเจ้าคุณนรฯ ท่านเคยเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๖ และได้อุปสมบทถวายพระกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนตลอดชีวิตของท่าน

และท่านยังเป็นพระอริยสงฆ์ที่มีปฏิปทา น่าเคารพเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง และเตรียมการสร้างพระประจำพระชนมวาร ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระปางห้ามญาติ เป็นการห้ามไม่ให้ประชาชนของพระองค์ทะเลาะกัน หลังจากที่ท่านปรารภแล้วก็บอกให้รีบๆ หน่อย

ช่วงปลายปี ๒๕๕๑ คุณหมอและพี่ต้นได้ขอให้หลวงตาไม่ต้องลำบากเดินทางไปที่โรงพยาบาลเพื่ออวยพรแล้ว เพราะต่างก็เกรงใจและต้องการให้หลวงตาพักผ่อนมากๆ (ทั้งๆที่ทุกคนต้องการให้หลวงตาไปอวยพรให้) เลยพร้อมใจกันมาขอพรหลวงตา ที่วัดเทพศิรินทร์กัน หลวงตาก็ได้ให้พรแก่คุณหมอ พี่ต้น และญาติโยมที่ได้เดินทางมาขอพรกับหลวงตา อีกทั้งคุณธนาชัย ได้ประสาน เพื่อขอพรปีใหม่เพื่อออกอากาศในช่องธรรมะทีวี หรือ DTV เรื่องช่องธรรมะทีวีนี้ หลวงตาเคยเอ่ยปากบอกคุณธนาชัยดำเนินการ เมื่อตอนที่คุณธนาชัยจะลาสิกขา โดยหลวงตาเป็นอุปัชฌาย์ให้คุณธนาชัยเมื่อหลายปีก่อน การให้พรในปีใหม่ พ.ศ.๒๕๕๒ นี้ ไม่มีใครจะนึกเลยว่าจะเป็นพรปีใหม่จากหลวงตาเป็นครั้งสุดท้าย เพราะร่างกายหลวงตาก็ดูแข็งแรงเป็นปกติขึ้นกว่าเดิม ซึ่งพรที่หลวงตาให้นั้น ถวายให้แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ พร้อมกับประชาชนชาวไทยทั้งมวล หลวงตาได้เน้นในเรื่องความสามัคคีเป็นหลัก หลังปีใหม่ไม่นานหลวงตาก็มีอาการอาเจียนอาหารออกมา ข้าพเจ้าถามหลวงตาว่าอึดอัดไหม ท่านก็ตอบว่าอึดอัดมาก เพราะถ่ายไม่ออกเลย พอดีวันนั้นคุณหมอวิรัชและคุณหมอนภิสสวดีมาเยี่ยม และได้นำหลวงตาส่งโรงพยาบาลทันที ซึ่งเป็นวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๒ หลวงตามีอาการดังกล่าวนั้นเนื่องมาจากการอาพาธจากไส้เลื่อน การเป็นไส้เลื่อนของหลวงตานั้น ท่านเคยได้รับการผ่าตัดมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อหลายปีก่อน การเป็นไส้เลื่อนในครั้งนั้นของท่านครั้งนั้นเป็นการเลื่อนของลำไส้ขึ้นไปข้างบน เมื่อผ่าตัดเสร็จแล้วในตอนนั้นหลวงตาเคยบอกกับข้าพเจ้าว่า เดี๋ยวจะต้องเลื่อนมาข้างล่างแน่ ข้าพเจ้าก็ไม่รู้ว่าเพราะอะไร แต่ต่อมาการก็เป็นไปอย่างนั้นจริง ๆ คือ ลำไส้ของหลวงตาได้เลื่อนลงมาในถุงอันฑะ ซึ่งท่านก็เป็นมานานหลายปีแล้ว แต่ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดปัญหาอย่างครั้งนี้ คราวนี้คุณหมอวิโรจน์ได้บอกว่า ลำไส้ของหลวงตาเลื่อนลงมาในถุงอัณฑะแล้วก็บิด เหมือนสายยางฉีดน้ำที่ถูกบิดสายยางนั้นทำให้กากอาหาร และส่วนที่จะถูกขับ

ถ่ายออกมาไม่สามารถที่จะออกมาจากร่างกายได้ คุณหมอวิโรจน์เลยต้องใช้วิธีการโกยลำไส้ ซึ่งวิธีการโกยลำไส้นั้นต้องรู้ช่องที่จะโกยเพื่อดันลำไส้ให้กลับเข้าไปในช่องหน้าท้องซึ่งทำให้หลวงตารู้สึกสบายขึ้น ข้าพเจ้าเห็นว่าวิธีนี้เป็นวิธีที่สะดวกและรวดเร็วในการปฐมพยาบาลเบื้องต้น เลยขออนุญาตให้คุณหมอช่วยสอนวิธีการโกยท้อง เพื่อดันลำไส้ที่ไหลลงมาที่ถุงอัณฑะให้กลับไปอยู่ที่หน้าท้องตามเดิม ซึ่งคุณหมอเชาวลิต คุณหมอนภิสวดี และคุณหมอวิโรจน์ได้ปรึกษากันแล้วบอกว่าวิธีที่จะทำให้หายจากอาการดังกล่าวนี้ คือ การผ่าตัดเท่านั้น ซึ่งการผ่าตัดเพื่อรักษาไส้เลื่อนนั้น ต้องดมยาสลบซึ่งมีความเสี่ยงอย่างมากเพราะว่าไม่รู้ว่าหัวใจของหลวงตาจะสามารถรับไหวหรือไม่ ซึ่งคุณหมอต่างก็ลงความเห็นกันว่าคงต้องทำ Eccho และ Stress Test เพื่อทดสอบการทำงานของหัวใจของหลวงตาก่อน หลังจากนั้นคุณหมอได้พาหลวงตาไปทำ Eccho และ Stress Test เลย ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเข้าไปในห้องที่ทำ Eccho และ Stress Test การทำ Eccho นั้นทำให้ข้าพเจ้าเห็นการทำงานของหัวใจของหลวงตาซึ่งพนักงานที่ทำ Eccho นั้นได้บอกให้ข้าพเจ้าดูการทำงานของหัวใจของหลวงตาว่า หัวใจของหลวงตาทั้งสองข้าง มีความผิดปกติหรือไม่อย่างไร ทำให้ข้าพเจ้าเห็นหัวใจของหลวงตาผ่านเครื่องมือดังกล่าวนี้ หลังจากนั้นก็พาหลวงตาไปทำ Stress Test ซึ่งถ้าเป็นคนปกติต้องวิ่งบนสายพาน ให้หัวใจมีการทำงานอย่างหนักแล้ววัดการทำงานของหัวใจของหลวงตา แต่เนื่องจากหลวงตาไม่สะดวกในการวิ่งจึงต้องฉีดสารบางอย่างเข้าไปในร่างกายหลวงตา เพื่อให้หัวใจทำงานหนักขึ้น แล้วดูระดับการทำงานของหัวใจหลวงตา หลังจากการทำ Eccho และ Stress Test แล้วทำให้ทราบว่า หัวใจหลวงตาทำงานเพียง ๒๐% เท่านั้น ซึ่งมีความเสี่ยงอย่างมากในการผ่าตัดไส้เลื่อนของหลวงตา แต่ถ้าจำเป็นต้องผ่าตัดก็ไม่อาจจะปฏิเสธได้ คุณหมอเชาวลิตได้ให้คำแนะนำว่าถ้าเกิดเหตุการณ์ที่ไส้เลื่อนไม่สามารถที่จะดันให้กลับไปในช่องท้องและมีโอกาสที่จะทำให้เกิดการอักเสบของลำไส้แล้วก็คงจะต้องทำการผ่าตัด แต่ถ้ายังสามารถดันกลับไปได้ก็คงไม่ต้องทำการผ่าตัด แล้วจึงได้เรียนท่านหญิงไอ และคุณหญิงเล็กในเรื่องดังกล่าวนี้ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ต่อมาท่านหญิงไอและคุณหญิงเล็กได้มากราบเรียนให้หลวงตาทราบว่า เนื่องจากว่าหลวงตา เป็นพระของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงควรที่จะต้องกราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง

โปรดก่อน ได้เรียนไปยังท่านผู้หญิงทัศนาวลัย และเมื่อพระองค์ทรงทราบแล้ว ทรงตรัสว่า ถ้าจำเป็นก็ต้องทำ และโปรดพระราชทานฤกษ์ในการผ่าตัดให้ด้วย ซึ่งทรงโปรดพระราชทานฤกษ์ให้ผ่าตัดได้ในวันเสาร์ ซึ่งเป็นวันที่ดีที่สุด แต่ถ้าไม่สามารถแล้ววันอาทิตย์ก็พอได้ แต่ทรงห้ามไม่ให้ผ่าตัดวันจันทร์เป็นอันขาด เมื่อท่านหญิงไอและคุณหญิงเล็กได้กราบเรียนให้หลวงตาได้ทราบแล้ว หลวงตาก็บังเกิดความปีติยินดีเป็นอย่างยิ่งและรู้สึกถึงพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น นับว่าเป็นเกียรติอย่างหาที่สุดมิได้ ทั้งหลวงตา ท่านหญิงไอ คุณหญิงเล็ก และทุกคนที่ต่างได้รับทราบถึงน้ำพระทัย ที่ทรงโปรดประทานให้กับหลวงตาแล้วต่างซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณทุกท่าน ห้องที่หลวงตาพักอยู่เป็น ห้อง ๙๑๖ ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นในช่วงที่หลวงตาได้เข้าโรงพยาบาลอีกครั้ง หลังจากที่ออกจากโรงพยาบาลครั้งแรกในวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๒ ในครั้งที่สองนี้ ก็เป็นวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ – วันที่ ๗ กุมภาพันธ์พ.ศ.๒๕๕๒ ครั้งที่สามเป็นครั้งที่ทำทั้ง Eccho และ Stress Test เป็นเหตุการณ์ในช่วงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ - ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๒ ซึ่งหลวงตาอยู่ที่ ห้อง CCU ๕๐๓ และย้ายไปอยู่ที่ ห้อง ๙๘๔

เมื่อหลวงตาไม่สามารถที่จะทำการผ่าตัดได้แล้ว คุณหมอนภิสวดี ได้แนะนำให้หลวงตาได้ใส่ Supporter สีดำ ซึ่งคุณหมอนภิสวดีได้ซื้อถวาย ๒ ตัว ท่านหญิงไอกับคุณหญิงเล็กได้ซื้อถวายอีก ๑ ตัว ราคาตกตัวละเกือบสามหมื่นบาทเลยทีเดียว นับว่าเป็นของใช้ส่วนตัวที่มีราคาแพงมาก นอกจากนี้ข้าพเจ้าได้นำปัจจัยที่คุณรัตนาถวายไว้มาซื้อ Supporter สีขาวมาถวายให้หลวงตาอีก ๕ ตัว ซึ่งข้าพเจ้าไม่สามารถซื้อแบบแพงๆ ได้เลยซื้อแบบรองลงมา พี่พรชัยได้ซื้อมาถวายอีก ๑๐ ตัวในภายหลัง หลังจากนั้นหลวงตาก็ไม่มีอาการไส้เลื่อนออกมาจนต้องทำให้เข้าโรงพยาบาลอีกเลย เพราะถ้ามีอาการข้าพเจ้าก็สามารถที่จะโกยลำไส้ดันกลับให้ลำไส้เข้าไปอยู่ที่หน้าท้องตามเดิมได้ ซึ่งเป็นความรู้อีกประการหนึ่งที่ได้นำมาใช้ประโยชน์ช่วยหลวงตาได้เป็นอย่างดี

เมื่อถึงงานวันเกิดหลวงตาปีนี้ หลวงตาได้ทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนฯ เสด็จอีกครั้ง ในครั้งนี้หลวงตาบอกว่าอาตมาจะอยู่ได้อีกไม่นานแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่ได้นึกเอะใจเลยว่า จะเป็นการเสด็จทรงสรงน้ำถวายหลวงตาเป็นครั้งสุดท้ายเลย สมเด็จพระเทพรัตนฯ ทรงโปรดเสด็จพระราชทานน้ำสรงถวายหลวงตา ใน

วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๒ ซึ่งเป็นวันจันทร์ เป็นเรื่องแปลกอีกประการหนึ่ง ที่ขออนุญาตเล่าให้ท่านทั้งหลายลองพิจารณาดูไม่ว่าปีไหนๆ ก็ตาม ถ้าวันเกิดหลวงตาตรงกับวันอะไรไม่ว่าจะเป็น วันจันทร์ พุธ ... วันเกิดข้าพเจ้าก็จะเป็นวันเดียวกันเช่นเดียวกับปีนี้ด้วย ปีนี้จึงนับว่าเป็นปีสุดท้ายที่คณะศิษยานุศิษย์ของหลวงตาได้ร่วมกันจัดงานวันเกิดให้หลวงตา ซึ่งหลวงตาได้มอบให้ พระราชปริยัติวิมล (เจ้าอาวาสวัดอาวุธวิกสิตาราม) และคุณหญิงสุวรรณีช่วยจัดพระกระยาหารเพื่อทูลถวายสมเด็จพระเทพรัตนฯด้วย ในปีนี้ก็เป็นปีสุดท้ายที่หลวงตาได้เขียนคำถวายพระพร เพื่อถวายสมเด็จพระเทพรัตนฯ ด้วย โดยหลวงตาได้เขียนเป็นภาษาพราหมมี เพื่อถวายในวันประสูติของสมเด็จพระเทพรัตนฯด้วย หลวงตาเคยเล่าว่าแต่ก่อนเคยใช้ให้เณรองค์หนึ่งเขียนคำถวายพระพรสมเด็จพระเทพรัตนฯ ลงในใบลาน หลวงตายังบอกอีกว่า เณรองค์นั้น ลายมือสวยมากแต่ไม่ได้บอกว่าเป็นใคร เมื่อหลวงตามรณภาพแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่าสามเณรองค์นั้นคือ พระศรีญาณโสภณ วัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก และไม่ว่าหลวงตาจะไปที่ไหนก็ตามในโลกนี้ท่านจะนึกถึงของที่จะนำมาถวายสมเด็จพระเทพรัตนฯ เจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณ์ และท่านหญิง ที่วังคลองเตยอยู่เสมอ โดยหลวงตาจะหาหนังสือบ้าง ของแปลกๆ บ้างมาทูลถวาย เช่น ปลาร้องเพลง นกพูดตามได้ เป็นต้น นอกเหนือจากพระพุทธรูปแล้วหลวงตาจะต้องหาของแปลกๆมาถวายอยู่ทุกคราวไป

ในปีนี้หลวงตาบอกว่าถ้าใครบวชในพรรษาหลวงตาจะเป็นอุปัชฌาย์ให้ซึ่งเป็นพรรษาสุดท้ายที่หลวงตาได้เป็นอุปัชฌาย์ให้กับพระใหม่ปีนี้ทุกองค์ นอกจากนั้นหลวงตาก็จะสอนหนังสือให้เป็นประจำจนกระทั่งสอบนวกภูมิเสร็จ ซึ่งในปีนี้ตั้งแต่ต้นปีแล้วหลวงตาได้เดินทางไปตากอากาศโดยหลวงตาได้ขออนุญาตคุณหมอเชาวลิตเพื่อไปพักผ่อนที่จังหวัดเพชรบุรี เป็นรีสอร์ทของพี่พรชัย ชื่อว่า Casuarina Resort ทำให้หลวงตาสบายใจมากและได้พักผ่อนอย่างเต็มที่ เป็นที่ๆ หลวงตาใช้เวลาว่าง เพื่อเขียนหนังสือและพักผ่อนอย่างเต็มที่จริงๆ หลวงตาพูดบอกว่าการได้ทอดสายตาออกไปได้ไกลๆ และมีอากาศสบายๆ อย่างนี้ก็เป็นการพักผ่อนที่ดี สงบ สะดวก สบายดี และยังได้ให้โอวาทแก่พี่พรชัยและครอบครัว รวมทั้งพนักงานที่ช่วยดูแลด้วย ทำให้พี่พรชัย ครอบครัวและพนักงานทั้งหลายรู้สึกว่าหลวงตาเป็นกันเองไม่มีถือยศ ถือตัวเลย ซึ่งหลวงตาก็เป็นกันเองกับทุกคน

อย่างนี้เป็นปกติอยู่แล้ว หลวงตาเวลายิ้มแล้วรู้สึกว่าคนที่ได้เห็นแล้วก็มีความสุขไปด้วยข้าพเจ้าได้พาหลวงตาไปตากอากาศทุกครั้ง ตามที่พี่พรชัยได้นิมนต์ไว้ และหลวงตามีเหตุผลอีกอย่างหนึ่งแต่ท่านไม่ยอมบอก ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะรู้ได้ ทุกครั้งที่หลวงตารับนิมนต์ไปพักต่างอากาศนั้นหลวงตาจะต้องขออนุญาตจากหมอเชาวลิตก่อน ตั้งแต่หลวงตาไปพักต่างอากาศแล้วก็ทำให้อาการต่างๆ และมีจิตใจที่สดใสแช่มชื่นในทุกครั้งไป

แต่เมื่อเข้าพรรษาแล้ว หลวงตาก็ไม่รับนิมนต์ไปต่างจังหวัดเลยคงจำพรรษาอยู่ที่วัดเทพศิรินทราวาสตลอดระยะกาลพรรษานี้ หลวงตาได้เขียนหนังสือเล่มสุดท้ายไว้ชื่อว่า "อยู่กับหลวงตา" ในขณะที่ไปพักและในพรรษานี้นี่เอง เนื่องจากว่าหลวงตายังเขียนไม่เสร็จและยังไม่ได้ให้ข้าพเจ้าไปพิมพ์ ข้าพเจ้าก็เลยยังไม่ได้พิมพ์แต่หนังสือเรื่องรำคาญนี้เมื่อเดินทางกลับจากจังหวัดเพชรบุรีครั้งสุดท้าย อยู่ในกระเป๋าของข้าพเจ้าเอง จึงได้นำมาเขียนลงในเรื่องนี้ ด้วยตามที่ได้เขียนมาข้างต้น แม้จะอาพาธอย่างไรก็ตาม หลวงตาไม่เคยบ่น ไม่เคยดุว่าคนดูแลนอกจากว่าถ้าทำอะไรไม่ควรแล้วท่านก็จะตำหนิให้เข้าใจว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ เพราะอะไรบ้าง เป็นการให้เหตุผลนั่นเอง หลวงตาบอกอยู่เสมอว่า พระอริยสงฆ์ จะไม่กล่าววาจาเป็นเหตุให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่กล่าววาจาเบียดเบียนผู้อื่น ไม่กล่าววาจาหยาบคาย แม้แต่ข้าพเจ้าเองการไปดูแลหลวงตาเป็นครั้งสุดท้ายที่ Casuarina Resort ซึ่งตอนนั้นหลวงตามีอาการไออยู่แล้ว ตอนกลางคืนข้าพเจ้าก็เกรงว่าหลวงตาจะได้รับความเย็นจากเครื่องปรับอากาศจึงไม่เปิดเครื่องปรับอากาศทำให้อากาศในห้องร้อน ข้าพเจ้าก็นอนไม่หลับ ต้องคอยดูอาการหลวงตาเวลาไอ ต้องคอยเตรียมน้ำอุ่นเอาไว้เผื่อว่าท่านต้องการจิบน้ำอุ่นๆ ให้ชุ่มคอ พอตอนเช้าข้าพเจ้าก็ต้องตื่นเพื่อพาหลวงตาเข้าห้องน้ำตั้งแต่ตี ๕ แล้วก็ทำความสะอาดร่างกายให้หลวงตา และพาหลวงตาออกมารับอากาศบริสุทธิ์ยามเช้าริมชายทะเล พอข้าพเจ้าออกมาแล้ว ตาศักดิ์ก็ช่วยเตรียมของฉันในตอนเช้านั้น และช่วยกันพาหลวงตาไปที่ริมททะเล บางครั้งหลวงตาเห็นอะไรแล้วท่านก็มีอารมณ์ขันให้เหล่าลูกศิษย์ได้หัวเราะกันตลอด เรียกได้ว่าดูแลหลวงตาไม่มีความหนักใจเลยเพราะหลวงตาเป็นผู้เข้าใจในตนเองและเห็นใจผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา บางครั้งท่านก็จะพูดให้กำลังใจอยู่เสมอ เช่น เมื่อคืนนี้ขอโทษนะ ทำให้ไม่ได้นอนตลอดคืนเลย ท่านรู้ได้ยังไงว่าเราไม่ได้นอน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นความทรงจำ

ที่มีคุณค่ามีความหมายเป็นอย่างยิ่ง บางครั้งหลวงตาก็สอนให้เข้าใจในธรรมชาติต่างๆ เช่น พอเห็นทะเล ท่านก็จะยกเอาธรรมะที่เกี่ยวกับทะเลมาสอน ท่านบอกเสมอว่า ไม่ว่าอะไรก็เป็นครูเราได้ทั้งนั้น ต้องรู้จักดู รู้จักฟัง รู้จักธรรม จะได้ความรู้อยู่ตลอดเวลา

วันที่หลวงตาเดินทางไปมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๒ นั้นเป็นวันเปิดภาคเรียนของพระนักศึกษา และหลวงตาได้ไปมอบทุนการศึกษาที่หลวงตาเป็นเจ้าของผู้มอบทุนการศึกษาให้กับพระนักศึกษาเป็นประจำเกือบทุกปี ปีนี้หลวงตาให้กำลังใจโดยบ่งบอกเรื่องราวตอนที่เริ่มสร้างมหามกุฏราชวิทยาลัยเอาไว้และความยากลำบากของท่านในการศึกษา คำพูดหนึ่งที่ท่านได้ให้โอวาทกับพระนักศึกษานั้นก็คือ "เป็นลูกผู้ชายต้องพยายามจนกว่าจะประสบความสำเร็จ" หลังจากนั้นหลวงตาก็ได้ไปเปิดอาคารห้องสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม หลวงตาพูดกับข้าพเจ้าหลังจากลับมาแล้วว่า สมใจของหลวงตาแล้ว หลวงตาตายตาหลับแล้ว ข้าพเจ้าไม่เคยนึกคิดว่าครั้งนี้ คือ การบอกนัยยะแห่งการลาเป็นครั้งแรกของหลวงตา เมื่อท่านเจ้าคุณพระเทพปริยัติวิมล กับพระสงฆ์ที่ทำงานในมหามกุฏราชวิยาลัยและพระนักศึกษาได้ร่วมกันถวายตึกและห้องทำงานแก่หลวงตานั้น ต่อมาท่านเจ้าคุณเทพปริยัติวิมล ได้เล่าเรื่องความต้องการในการมีห้องสมุดของหลวงตากับข้าพเจ้าซึ่งเป็นเรื่องที่หลวงตาประสงค์ที่อยากจะให้มีห้องสมุดโดยมีเหตุจากการที่หลวงตาถูกพระรูปหนึ่งโยนหนังสือปลิว กระจายจนหลวงตาต้องก้มลงเก็บทั้งน้ำตานั้น

เมื่อกลับจากการเปิดตึกหอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดมแล้ว หลวงตาก็ดูเหมือนกับว่ามีกำลังใจและแข็งแรง ขึ้นกว่าเดิมอีก แล้วสังขารก็ทำให้เกิดเหตุอีก เพราะเมื่อผลตรวจเลือดของหลวงตาออกมาปรากฏว่าหลวงตามีเม็ดเลือดแดงในปริมาณน้อยกว่าปกติจนน่าตกใจ ทำให้เกิดความอ่อนเพลียได้เร็วขึ้นเวลาทำอะไรก็ตาม ดังนั้นยิ่งทำให้ต้องคอยดูแลหลวงตาอย่างใกล้ชิดและเพิ่มมากขึ้น จนคุณหมอนภิสสวดีต้องการตรวจไขกระดูกของหลวงตา หลวงตาต้องถูกเจาะไขกระดูกไปตรวจ โดยมีคุณหมอวิชัย อติชาตกาล เป็นคุณหมอที่เก่งเรื่องไขกระดูกโดยเฉพาะ เมื่อผลการตรวจออกมาแล้วทุกอย่างก็ปกติดี และหลวงตาต้องนอนพักเพื่อดูอาการเรื่องความดันที่ตกลงที่โรงพยาบาลในวันที่ ๒๓-๒๗ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๒ ซึ่ง

เป็นการดูอาการเรื่องความดันเท่านั้นและผลการตรวจก็เป็นปกติดี เมื่อออกพรรษาหลวงตาก็รับกฐิน ปีนี้สมเด็จพระเทพรัตนฯ เสด็จแทนพระองค์พระราชทานกฐินหลวง ซึ่งเมื่อทรงเสด็จกลับแล้วหลวงตาได้ถามข้าพเจ้าว่า "ดูซิปีนี้สมเด็จพระเทพรัตนฯ ทรงเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุดเลย เป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์โบราณอันเป็นมงคลยิ่ง นพรัตน์ราชวราภรณ์" ข้าพเจ้าก็สังเกตเห็นเช่นกัน เมื่อออกพรรษาแล้วหลวงตาก็เตรียมตัวไปรับกฐินที่วัดชูจิตธรรมาราม ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนฯ ทรงเสด็จพระราชทานกฐินด้วยพระองค์เอง และหลวงตาได้ถวายภาพกระจกที่ช่างนุ่นกับลูกชายได้แกะมาถวายหลวงตา เป็นรูปพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตอยู่บนใบโพธิ์ วันนั้นมีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นอีกคือ ขณะที่สมเด็จพระเทพรัตนฯ ทรงทอดผ้าพระกฐินเสร็จแล้วฝนได้ตกลงมาเป็นฝนที่มีลมพายุด้วย ทำให้สมเด็จพระเทพรัตนฯ เสด็จกลับเข้ามาที่พระอุโบสถอีกครั้งหนึ่ง หลวงตาได้สนทนากับสมเด็จพระเทพรัตนฯ เป็นเวลานานพอสมควร พอฝนซาเม็ดลงและสมเด็จพระเทพรัตนฯ เสด็จกลับแล้ว หลวงตาจึงออกจากพระอุโบสถ เพื่อเดินทางกลับวัดเทพศิรินทร์ ซึ่งฝนก็ยังคงตกอยู่นั่นเอง

หลวงตาได้เดินทางไปยังวัดห้วยเกษียรใหญ่เพื่อรับเสด็จ สมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาภรณฯ ด้วยวันนั้นข้าพเจ้ารู้สึกกังวลเป็นยิ่งนักเพราะหลวงตายังมีอาการของหวัดที่เกิดจากการตากฝนในตอนนั้นอยู่แล้ว เมื่อเดินทางมาถึงวัดห้วยเกษียรใหญ่ข้าพเจ้ายังคิดว่าคงใช้เวลาไม่นานนักพอบ่ายก็คงจะกลับ แต่ก็ไม่เป็นเช่นนั้น หลวงตาอยู่จนเย็น พอข้าพเจ้าได้ปรึกษากับคุณหมอชัยชนม์ว่า หลวงตามีอาการโรคหัวใจอย่างไรและขอให้โปรดได้ช่วยนำยาขยายหลอดเลือดหัวใจมาด้วย เพราะยาที่ข้าพเจ้ามีอยู่เป็นยาสเปรย์นั้นไม่ได้นำมาด้วย คุณหมอชัยชนม์ได้หายามาให้ ซึ่งข้าพเจ้าได้โทรศัพท์ถามคุณหมอเชาวลิตแล้วคุณหมอเชาวลิตและคุณหมอนภิสวดีก็แนะนำให้เตรียมยาเอาไว้ก่อนหลังจากกลับมาจากวัดห้วยเกษียรใหญ่แล้วหลวงตาก็มีอาการไอเรื่อยมา ก่อนหน้านี้ข้าพเจ้าก็แปลกใจว่าทำไมหลวงตาต้องไปที่นั่นที่นี่หลายๆ ที่นักแต่ตอนนี้ข้าพเจ้าเข้าใจแล้วหลวงตาท่านบอกว่าท่านประสงค์จะเฝ้าสมเด็จพระเทพรัตนฯ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณฯ กับคุณหมอชัยชนม์เป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งก็เป็นครั้งสุดท้ายจริงๆ พระครูวิโรจน์ฯ เป็นลูกศิษย์ของหลวงตาอีกท่านหนึ่งที่หลวงตาเมตตามาก และหลวงตาบอกเสมอว่าจะทำอะไรก็ทำเสีย

ก่อนจะตายดีที่สุด เมื่อกลับมาที่วัดเทพศิรินทราวาสแล้วหลวงตาได้ปรารภว่าจะไปพักที่รีสอร์ทอีกครั้ง ตามที่พี่พรชัยได้นิมนต์ไว้ตั้งแต่ก่อนจะออกพรรษาแล้ว ซึ่งหลวงตาได้เดินทางไป ข้าพเจ้าต้องเตรียมการเรื่องยาและการดูแลเรื่องหวัดของหลวงตาอย่างต่อเนื่อง เมื่อไปอยู่ที่รีสอร์ทแล้วอาการไอหลวงตาก็ไม่มากเหมือนอยู่ที่กรุงเทพฯ ตอนนั้นอากาศที่กรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงเร็วมาก เดี๋ยวร้อนเดี๋ยวหนาวอยู่ตลอด แต่ที่เพชรบุรีหลวงตาได้เจออากาศสบายๆ ทำให้อาการหวัดเริ่มดีขึ้น ก่อนที่จะเดินทางกลับจากจังหวัดเพชรบุรีนั้น ข้าพเจ้าได้ชวนหลวงตาไปดูพระราชวังบ้านปืน แต่ตาศักดิ์บอกว่าไว้มาคราวหน้าค่อยมาดูก็ได้ หลวงตาได้บอกว่า "ถ้าตายแล้วก็ไม่ได้มาซิ จะทำอะไรต้องทำเลย อย่าผลัดวันไป " แล้วก็ได้พาหลวงตาไปพระราชวังบ้านปืนกัน

เมื่อหลวงตากลับมาจากเพชรบุรี ในวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๒ แล้วอาการของหลวงตาในช่วงแรกก็กลับมีเสลดและไอมากอีกครั้ง แต่อาการทั่วไปก็ปกติดี และเมื่อเจ้าอาวาสวัดพระยายังได้ปรารภเรื่อง กราบนิมนต์หลวงตา ไปเททองหล่อพระพุทธรูป ท่านเจ้าอาวาสวัดพระยายังมีความกังวลใจว่า หลวงตายังไม่ค่อยแข็งแรงและเกรงว่าจะทำให้หลวงตาเหนื่อยเกินไป จึงบอกกับพันเอกพิเศษอัมพรวรรณศรี ลุงชูชาติ ป้าติ่งช่วยเรียนถามว่าสะดวกที่หลวงตาจะมาเททองหล่อพระพุทธรูปหรือไม่ เมื่อหลวงตาทราบความแล้ว ก็ได้บอกว่า **"ไปซี ได้บุญนะ"** แล้วหลวงตาจึงได้ไปเททองหล่อพระพุทธรูปในวันนั้นด้วย ท่านเจ้าอาวาสวัดพระยายังได้กราบเรียนกับหลวงตาว่า คราวที่แล้วที่มาเททองหล่อพระพุทธรูปต้องนั่งรถเข็นมา แต่คราวนี้เดินมาเลย เมื่อหลวงตาหล่อพระเสร็จแล้ว และได้ปรึกษากับลุงชูชาติเรื่องวัดศีลขันธาราม ได้ให้ลุงชูชาติเข้าไปช่วยดูแลเรื่องที่เกี่ยวกับวัดศีลขันธารามด้วย

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๒ บางครั้งที่ชีวิตของเราประสบกับความสูญเสีย มักจะไม่มีอะไรเป็นลางบอกเหตุเลย วันนี้หลวงตาก็ไม่ได้บอกอะไรกับข้าพเจ้าเลยเกี่ยวกับการที่จะละสังขาร ซึ่งหลวงตาเป็นบุคคลที่พิเศษ เพราะหลวงตาต้องเตรียมทุกอย่างให้พร้อมอยู่เสมอ เสมือนว่า ถ้าต้องเดินทางไกลก็ควรจะต้องเตรียมเสบียงต่างๆ ไว้เลี้ยงร่างกาย เตรียมความรู้ไว้ให้พร้อมกับการที่จะเผชิญกับปัญหาต่างๆ ซึ่งก่อนหน้านี้หลวงตาได้สั่งเสียทุกอย่างเอาไว้แล้ว เช่น บอกว่าเครื่องดนตรีไทยบนกุฏิท่านนั้น ให้เอาไปไว้ที่บ้าน เพดานแรดของประจำตระกูล

ให้เอาไปเก็บรักษาไว้ที่บ้าน แม้กระทั่งอัฐิของท่านเมื่อสิ้นแล้วจะให้นำไปไว้ที่ไหน หลวงตาก็บอกไว้ด้วย นอกเหนือจากเก็บไว้ที่วัดเทพศิรินทราวาสแล้วก็ให้ไปไว้ที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย สถาบันแม่ชีไทย บ้านเกิด และวัดศรีประจันตคาม เป็นต้น หากว่าศิษยานุศิษย์จะนำไปบูชาแล้ว หลวงตาก็ไม่ได้ขัดข้องแต่ประการใดๆ ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้รับสนองนโยบายของหลวงตามาโดยตลอด ในวันนี้หลวงตาฉันภัตตาหารเสร็จแล้วก็พักผ่อน เพราะหลวงตามีอาการไอและมีเสมหะอยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการไอของหลวงตาน่าเป็นห่วงเลยโทรศัพท์บอกพี่ต้นให้เข้ามาช่วยดูด้วย และเมื่อพี่ต้นได้เข้ามาตรวจดูแล้วโดยทำการวัดความดันโลหิต อัตราการเต้นของหัวใจของหลวงตาทุกอย่างก็ดูปกติดี ไม่มีลางใดๆ ทั้งสิ้น หลวงตาฉันได้แต่ยาแก้แพ้เท่านั้น ซึ่งยาปฏิชีวนะคุณหมอเชาวลิตได้สั่งให้งดแล้ว เพราะหลวงตามีอาการแพ้ยาอยู่ และเมื่อได้พาหลวงตาไปสรงน้ำ หลวงตาก็พูดบอกว่า โยมผู้ชายพูดอยู่เสมอว่า **"เกิดไม่แน่นะ ตายแน่ๆ"** ข้าพเจ้าก็ไม่กล้าที่จะถามอะไรหลวงตามากไปกว่านี้เพราะกลัวว่าหลวงตาพอพูดแล้วจะทำให้ไอมากขึ้น เมื่อสรงน้ำเสร็จแล้วก็พาหลวงตามานั่งพัก เพราะหลวงตาต้องนั่งสวดมนต์ต่อ วันนี้หลวงตาเข้าจำวัดเวลาประมาณเที่ยงคืนกว่าๆ เมื่อหลวงตาจำวัดแล้วข้าพเจ้าได้กลับไปพักผ่อนที่กุฏิได้ให้เณรเสือและลูกศิษย์หลวงตาอยู่กับหลวงตา

ความทรงจำของข้าพเจ้าเพียงนี้ย่อมไม่อาจจะบรรยายความรู้ ความเมตตาและธรรมะของหลวงตาได้หมด เพราะธรรมะนั้นต้องผู้บรรลุธรรมแล้วพึงเข้าใจได้ ถึงแม้ว่าวันนี้หลวงตาจะได้สอนศิษยานุศิษย์เป็นวันสุดท้ายแล้ว แต่ผลงานของหลวงตาจะยังคงสืบสานปัญญา สาระความรู้ต่อไปอีกนานเท่านานหลวงตาไม่ได้จากไปไหนไกล หลวงตาอยู่ใกล้ๆเรา ดังนั้นเราทุกคนอย่าลืมว่า ทุกๆ อย่างเป็นครูของเราได้หมด เกิดแล้วต้อง แก่ เจ็บ และตาย ไม่มีใครรอดพ้นจากธรรมนี้ และขณะที่เรายังมีชีวิตอยู่นั้น เราทั้งหลายยังมีโอกาสศึกษาพระธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ดีแล้ว เพราะพระธรรมของพระองค์นั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด เป็นเครื่องขจัดความมืด คืออวิชชา ย่อมส่งผลให้แก่ผู้ที่ได้ศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ทำแทนกันไม่ได้ และไม่ว่าจะเป็นเมื่อไร พระธรรมนั้นก็ยังคงความเป็นจริงอยู่เสมอ ควรที่เราท่านทั้งหลายจักน้อมนำมาสู่ตน หลวงตาเป็นครูผู้สอนพระธรรมนั้นให้เรารู้ แต่การปฏิบัติต้องอยู่ที่เราเอง ทางชีวิตของหลวงตา ณ วันนี้ ได้จบลงแล้ว แต่ทางชีวิต

ของท่านทั้งหลายนั้นจะต้องเดินต่อไป ตามรอยเท้าของหลวงตา สมกับที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจริญ ญาณวรมหาเถระ ได้อธิบายในวรรคสุดท้ายว่า “ตายแน่ควรรีบร้น เร่งร้อนหาทาง” ขอคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า จงปกปักษ์รักษาทุกท่าน ทุกคนเทอญฯ.

รายนามผู้ร่วมบริจาคทำ DVD ประวัติหลวงตา

๑.	ม.จ. กรณิกา	จิตรพงศ์		
	ม.ร.ว.เอมจิตร	จิตรพงศ์	๓๐,๐๐๐	บาท
๒.	ศ.ดร.สุนทร	เสถียรไทย	๙,๐๐๐	บาท
๓.	ดร.สุรเกียรติ- ท่านผู้หญิง ดร. สุธาวัลย์ เสถียรไทย		๑๐,๐๐๐	บาท
๔.	คุณทิพย์-ตุ๊-เดชา-ชูศรี		๖,๐๐๐	บาท
๕.	บ้านอาติ๋ว อาชาญ วงศ์กระจ่าง, ญาติประจันตคาม		๕,๐๐๐	บาท
๖.	คุณวรรณี	หล่อกิตติวณิช	๑๐,๐๐๐	บาท
๗.	ครอบครัวอิทธิวัฒนากร		๑๐,๐๐๐	บาท
๘.	คุณพรวิภา	หล่อกิตติวณิช	๑๐๐	บาท
๙.	คุณณัฐพร	หล่อกิตติวณิช	๑,๐๐๐	บาท
๑๐.	คุณสมชัย	หล่อกิตติวณิช	๕๐๐	บาท
๑๑.	คุณสมภพ –คุณสุรีรัตน์- คุณเพิ่มสุข ศรีวัฒน์อัสดร		๑,๐๐๐	บาท
๑๒.	คุณเกริกเกียรติ	หล่อกิตติวณิช	๕,๐๐๐	บาท
๑๓.	คุณโกวิท	ลิยะมาพรสกุล		
	คุณปิ่นศรี	ลิยะมาพรสกุล		
	คุณธรรมนูญ	ตกูลภักดีชุมพล		
	คุณสุนีย์	ตกูลภักดีชุมพล		
	คุณศิริพร	ตกูลภักดีชุมพล		
	คุณพระภาศรี	ตกูลภักดีชุมพล		
	คุณเศรษฐวัฒน์	ตกูลภักดีชุมพล		
	คุณสมัชชา	ตกูลภักดีชุมพล		
	คุณศรีวรางค์	วิวิชพัฒนา	๒๐,๐๐๐	บาท
		รวม	๑๐๗,๖๐๐	บาท

รวมการเป็นเจ้าภาพร่วมในงานออกเมรุ

สมเด็จพระญาณวโรดม
(ประยูร สนฺตงฺกุรมหาเถร ป.ธ.๙)
อดีตเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส

๑. เจ้าภาพจัดทำสติ๊กเกอร์สมเด็จพระญาณวโรดม	คุณสมใจ โอสถสมบูรณ์
๒. เจ้าภาพจัดทำโปสเตอร์สมเด็จพระญาณวโรดม	คุณไพบูลย์ พิทยธนากุล และครอบครัว
	คุณเมธี ศรีวิริยะเลิศกุล และครอบครัว
๓. เจ้าภาพจัดทำกล่องสมเด็จพระญาณวโรดม	คณะศิษยานุศิษย์
	ในสมเด็จพระญาณวโรดม
๔. เจ้าภาพจัดทำหนังสืออุฒฑิธรรม	คณะศิษยานุศิษย์
	ในสมเด็จพระญาณวโรดม
๕. เจ้าภาพจัดทำ DVD ประวัติและงานพระราชทานเพลิงสมเด็จพระญาณวโรดม	
	คณะศิษยานุศิษย์
	ในสมเด็จพระญาณวโรดม
๖. เจ้าภาพจัดทำ DVD เทศน์สมเด็จพระญาณวโรดม	คณะศิษยานุศิษย์
	ในสมเด็จพระญาณวโรดม
๗. เจ้าภาพจัดทำถุงใส่หนังสืองานออกเมรุ	คณะศิษยานุศิษย์
	ในสมเด็จพระญาณวโรดม

รายนามผู้ร่วมทำบุญ

งานพระราชทานเพลิงสมเด็จพระญาณวโรดม

๑. นพ.วิรัตน์ ภิญโญพรพานิช และ พญ.นภิสวดี	๓๐,๐๐๐	บาท
๒. คุณประเสริฐ - คุณรัชนี สุรเชษฐ์พาณิช	๑๐,๐๐๐	บาท
๓. คุณชูชาติ - คุณนารีจิต ศิลปรัตน์	๕,๐๐๐	บาท
๔. คุณสุนันทา ธนะสุขเสถียร		
คุณนลินี เมฆะสุวรรณโรจน์	๔,๐๐๐	บาท
๕. นายศุภกฤต พิบูลย์เมธ	๑๐,๐๐๐	บาท
๖. คุณพูนศรี เตชานุรักษ์	๒๕,๐๐๐	บาท
๗. ครอบครัววิญญูรัตน์	๕๐,๐๐๐	บาท
๘. คุณเพชรา ภาสุรกุล	๒๕,๐๐๐	บาท
รวม	๑๕๙,๐๐๐	บาท

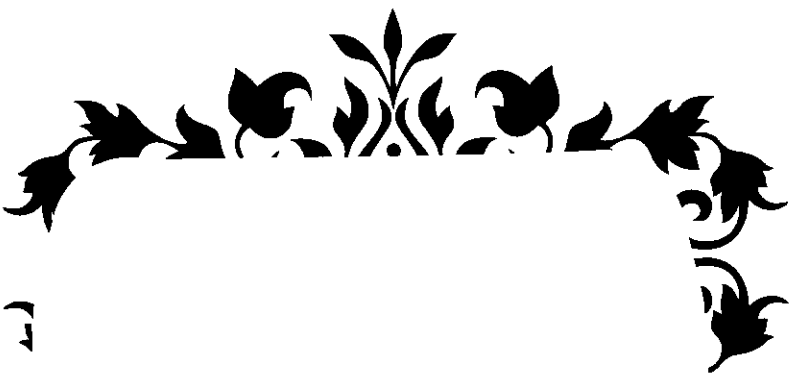
รายนามผู้บริจาคพิมพ์หนังสือ

๑.	คุณกิตติ - คุณสุวรรณา	ปฏิพัทธ์เผ่าพงศ์		
	คุณสุชัย - คุณพูนศรี	เตชานุรักษ์		
	คุณพิเชตพล	ทองชัชวาล		
	คุณแพร	เตชานุรักษ์		
	คุณธนวัฒ	ภู่เจริญ		
	คุณชัญญาพัชญ์	ณัฐจีราวัฒน์	๑๔๐,๐๐๐	บาท
๒.	คุณรัตนา		๗๐,๐๐๐	บาท
๓.	คุณธีระ	จาตุรนต์รัศมี	๓๕,๐๐๐	บาท
๔.	คุณลัดดา	ศิลปบรรเลง		
	คุณกุลธร	ศิลปบรรเลง	๓๐,๐๐๐	บาท
๕.	แม่ชีระเบียบมาลี		๗,๐๐๐	บาท
๖.	คุณสุนันทา	ธนะสุขเสถียร		
	คุณนลินี	เมฆะสุวรรณโรจน์	๒,๐๐๐	บาท
๗.	คุณศรีกัญญา	สาระตายน	๑,๐๐๐	บาท
๘.	พล.อโชคชัย-คุณวัลย์ลดา	หงส์ทอง และครอบครัว	๒,๐๐๐	บาท
๙.	คุณนิมิต-คุณวัลย์รัชฎ์-คุณพลพิพัฒน์	อิทธิรัฐกิจ		
	คุณกิติพราภรณ์			
	คุณสุดารัตน์	ทองแถม	๑,๐๐๐	บาท
๑๐.	คุณนภัสกรณ์	ผาติวุฒิพัฒน์	๒๘,๐๐๐	บาท
๑๑.	คุณทรงเกียรติ - คุณอัญชลี		๒๘,๐๐๐	บาท
๑๒.	นางลัดดาณา	อัทธเสรี	๑,๐๐๐	บาท
๑๓.	คุณหญิงปานทิพย์	อัทธเสรี	๑๐,๐๐๐	บาท
๑๔.	บริษัท อาร์มสตรองอุตสาหกรรม ประเทศไทย จำกัด		๑๐,๐๐๐	บาท
๑๕.	พ.ต.อ.สุภรณ์-คุณวีรยา	นิโรดม	๒,๐๐๐	บาท
๑๖.	คุณทัฬหนันท์	ทับสุวรรณ	๒,๐๐๐	บาท
๑๗.	คุณอรวรรณ	วรสุรณฤทธิ์	๑๔,๐๐๐	บาท
๑๘.	พระบรรพต	วนานิเวศน์ และคณะ	๖,๐๐๐	บาท
๑๙.	ครอบครัวสุเมธ	ธนะจินดาวงศ์	๒๑,๐๐๐	บาท
๒๐.	คุณพิสิษฐ์ – คุณทัศนีย์	เหล่าศิริรัตน์ และครอบครัว	๑๔,๐๐๐	บาท
๒๑.	ครอบครัวโรจน์ขจรนภาลัย		๗,๐๐๐	บาท
๒๒.	คุณกิตติ – คุณสุวณณา	ปฏิพัทธ์เผ่าพงศ์	๑,๒๕๐	บาท

๒๓. คุณสุรพล	คติธรรมรักษ์ และครอบครัว	๕๐๐	บาท
๒๔. คุณสุรสิทธิ์	อินทรสาลี	๑๐๐	บาท
๒๕. คุณสิริมา	เลิศล้ำศรีเทียน	๒๕	บาท
๒๖. คุณพี่เป็ด (กวี จ.ระยอง)		๒๕๐	บาท
๒๗. ดร.วัฒนวงศ์	รัตนวราหะ	๒๕๐	บาท
๒๘. คุณวันชัย	วิบูลย์สุขสันต์	๒๕๐	บาท
๒๙. น้องเหน่ง จ.เชียงใหม่		๕๐	บาท
๓๐. คุณธฤตา	นาคพันธุ์	๒๕	บาท
๓๑. คุณวัฒนา	เวสารัชชานนท์	๒๕	บาท
๓๒. คุณธนชัย (ชัยรัตน์)	ปะกิระตัง	๑๒๕	บาท
๓๓. คุณชนะพล	ชุมภู และครอบครัว	๒๕๐	บาท
๓๔. ครอบครัวปกาสิทธิ์		๒๕๐	บาท
๓๕. คุณวีรพล	เทวพฤกษ์ และครอบครัว	๒๕๐	บาท
๓๖. คุณธนิสร	งามพริ้ง และครอบครัว	๒๕๐	บาท
๓๗. คุณเสาวนิต	หอสุชาติ	๕๐	บาท
๓๘. คุณพยุงศักดิ์	โรจน์วิลาวัลย์	๑๐๐	บาท
๓๙. คุณณัฐวัฒน์	สมจิตต์	๒๐๐	บาท
๔๐. คุณกิตติศักดิ์	วงศ์ธนินยา	๕๐๐	บาท
๔๑. คุณพรเลิศ	เพียรประเสริฐกุล	๑๐๐	บาท
๔๒. คุณศิวพงศ์	เปี่ยมสวัสดิ์	๑๒๕	บาท
๔๓. คุณชยานนท์	หอพัตราภรณ์	๑๐๐	บาท
๔๔. คุณสิทธิโชค	ศรีหิรัญรัศมี	๒๕๐	บาท
๔๕. คุณอิทธิวัฒน์	ตันติการุณย์	๒๕๐	บาท
๔๖. คุณสุภชัย	เตชะวิเชียร	๕๐	บาท
๔๗. คุณภูมิ	สุวิทยาวัฒน์	๒๕๐	บาท
๔๘. คุณกิตติพันธ์	ลีลาวานิชกุล	๒๕๐	บาท
๔๙. คุณสมยศ	โชคประจักษ์ชัด	๒๕๐	บาท
๕๐. คุณณัฐวุฒิ	ไตรสินสถิต	๑๐๐	บาท
๕๑. คุณอภินันท์	มาลสุขุม	๑๐๐	บาท
๕๒. คุณอภิวุฒิ	ไชยอนันต์สิน	๕๐	บาท
๕๓. คุณสมศักดิ์	เตชชีวพงศ์ และครอบครัว	๒๕๐	บาท
๕๔. คุณศุภชัย	จีระดีพลัง และครอบครัว	๒๐๐	บาท

๕๕. คุณอัครพันธ์	อุดมชัชวาล		
คุณวนิดา	ยาณรักษา	๒๐๐	บาท
๕๖. คุณนพรุจ	รัตนพงษ์อำไพ	๑๐๐	บาท
๕๗. คุณธีรพงศ์	ลาภดาวรเกียรติ	๑๐๐	บาท
๕๘. คุณนิตยพล	ขจรบุญ และครอบครัว	๕๐๐	บาท
๕๙. ไม่ออกนาม		๗๕	บาท
๖๐. คุณอุทัย	จันทรวิภาค		
ครูกฤษณา	พลอยสังวาล และครอบครัว	๑,๕๐๐	บาท
๖๑. นายพรเทพ	ศิริมหาไชยกุล	๓๐๐	บาท
๖๒. นางเรณู	สีบุญเรือง	๒,๐๐๐	บาท
๖๓. คุณณรงค์ – คุณดวงดาว – วิชนันท์ สุโกสี		๓,๐๐๐	บาท
๖๔. คุณรัตนา	แซ่ด่าน	๒,๐๐๐	บาท
๖๕. คุณรุ่งนิภา	ศรีวิริยะเลิศกุล	๒,๐๐๐	บาท
๖๖. คุณนฤมล	ศรีวิริยะเลิศกุล	๒,๐๐๐	บาท
๖๗. คุณกัลยาณี	ศรีวิริยะเลิศกุล และครอบครัว	๒,๐๐๐	บาท
๖๘. คุณจันทนา	เชยกลิ่น และครอบครัว	๒,๐๐๐	บาท
๖๙. คุณเมธี	ศรีวิริยะเลิศกุล และครอบครัว	๒,๐๐๐	บาท
๗๐. คุณฉัตรชัย	กิจศรีไพศาล	๑,๐๐๐	บาท
๗๑. คุณจรุง	เชื้อจินดา	๑,๐๐๐	บาท
๗๒. คุณพจนา	ลิ่มวานิชรัตน์ และครอบครัว	๕๐๐	บาท
๗๓. คุณรุ่งทิพย์	เลือดไทย และครอบครัว	๕๐๐	บาท

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นายไพบูลย์ พิทยธนากุล และ นายเมธี ศรีวิริยะเลิศกุล
พิมพ์ที่ บริษัท ขุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด
๕๙/๘๔ ม.๑๙ หมู่บ้าน ป.ผาสุข ซ. ๘/๑ ถ.บรมราชชนนี
แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐-๒๘๘๕-๗๘๗๑-๓

บ 1195

อศ ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ
ญ211อ สมเด็จพระญาณวโรดม
2553 (ประยูร สนตงกุรเถร).

สาธุ โคปายตุ ตำ พุทฺโธ
ขอพระพุทธเจ้าจงคุ้มครอง
สาธุ ปาเลตุ ตำ ธมฺโม
ขอพระธรรมจงปกป้อง
สาธุ รกฺขตุ ตำ สงฺโฆ
ขอพระสังฆคุณจงรักษา
สิทธิ เต โหตุ สพฺพทา
ขอความสำเร็จในชีวิต จงมีแก่ท่าน